

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav slavistických a východoevropských studií

Filologie – slovanské literatury

Marek P ř í h o d a

**Veniamin, Ivan Peresvětov, Juraj Križanić v
Rusku (a historicko-kulturní souvislosti jejich
působení)**

**Veniamin, Ivan Peresvětov, Juraj Križanić in
Russia (and Historio-Cultural Context of Their
Works)**

Dizertační práce

vedoucí práce: Prof. PhDr. Vladimír Svatoň, CSc.

2008

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vykonal
samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

PhDr. Marek Příhoda

OBSAH

OBSAH	3
SLOVO ÚVODEM (osobnosti, souvislosti, dominanty)	5
<u>I. část: Nástin formování historického vědomí moskevské Rusi</u>	11
1. kapitola: Carský titul a idea carství v moskevské Rusi	12
2. kapitola: Moskva a Tver (kult tverských vládců na pozadí soupeření s Moskvou)	23
3. kapitola: Moskva a Novgorod (pojmy <i>tradice, vládce, dědičná země</i> ve vyprávěních o pádu Novgorodu)	35
4. kapitola: Moskva a Pskov (letopisná vyprávění o pádu Pskova)	54
<u>II. část: Veniamin, Ivan Peresvětov, Juraj Križanić v Rusku a jejich myšlenkové kontexty</u>	61
1. kapitola: Mnich Veniamin v Rusku	62
1.1) Život	65
1.2) Traktát <i>Krátké slovo</i>	67
1.3) Církevní majetek	71
1.4) Moc světská a moc duchovní	73
2. kapitola: Ivan Peresvětov v Rusku	77
2.1) Ivan Peresvětov v historiografii	77
2.2) Život a dílo	82
2.3) Panovník a jeho moc	86
2.4) Reformy financí a soudnictví	91
2.5) Vojenské reformy a vnější politika	94
2.6) Rusko a jeho budoucnost	97
3. kapitola: Juraj Križanić v Rusku	104
3.1) Juraj Križanić v historiografii	104
3.2) Život a dílo	122
3.3) Historiosofie	141
3.4) Lidská přirozenost a stát	145
3.5) Formy vlády	149
3.6) Původ a současnost Slovanů	153
3.7) Rusko a jeho budoucnost	157
3.8) Projekt ekonomických reforem Ruska	164
3.9) Ruská zahraniční politika	169
4. kapitola: Ruské kontexty (Ivan Tichonovič Posoškov)	173
5. kapitola: Chorvatské kontexty (Pribojević, Orbini, Vitezović, ilyriismus)	181
5.1) Rusko a dějiny Slovanů (Vinko Pribojević)	181
5.2) Rusko a <i>Království Slovanů</i> (Mavro Orbini)	186
5.3) Rusko a znovuzrozené Chorvatsko (Pavao Ritter Vitezović)	196

5.4)	Chorvatský slavismus a Juraj Križanić	201
5.5)	Slovanští bratři a východní obr (počátky ilyrismu)	202

VENIAMIN, IVAN PERESVĚTOV, JURAJ KRIŽANIĆ: SOUVISLOSTI A PŘESAHY (ZÁVĚREM)	212
---	------------

BIBLIOGRAFIE	220
---------------------------	------------

ABSTRAKT	246
-----------------------	------------

ABSTRACT	249
-----------------------	------------

SLOVO ÚVODEM

(osobnosti, souvislosti, dominanty)

Záměrem předkládaného textu je představit tři osobnosti období pozdního středověku a raného novověku: mnicha Veniamina (druhá polovina 15. století), Ivana Peresvětova (první polovina 16. století) a Juraje Križaniče (1617/1618–1683). Všechny spojuje několik významných momentů, které činí zkoumání jejich díla v rámci jedné monografie opodstatněným a inspirujícím. Všichni tři přišli na území moskevského státu z jiných kulturních a jazykových prostředí, přičemž okamžik jejich příchodu do Ruska a pobytu tam můžeme charakterizovat jako mezníky historického a duchovního vývoje východní Evropy, spojené s přehodnocením a relativizací předchozí tradice. Mnich Veniamin se objevil v Novgorodě v závěrečné etapě procesu sbírání ruských zemí, ve chvíli, kdy se otevírá otázka pro moskevskou společnost zásadní – problém církevního majetku a jeho možné sekularizace; Ivan Peresvětov pak na počátku vlády Ivana IV. Vasiljeviče v období očekávaných změn a Juraj Križanič v předvečer reformy Petra I. Alexejeviče. Veniamin, Peresvětov i Križanič si do Ruska přinesli vlastní bohatou předchozí zkušenost a intelektuální výbavu, jejíž zdroje leží mimo duchovní ambient moskevské společnosti, zároveň se svým působením a svými spisy vědomě začlenili do aktuálních polemik, a dokonce se snažili ovlivnit budoucí vývoj hostitelské země (Peresvětov, Križanič).

Intelektuální odkaz Veniamina, Peresvětova i Križaniče se stal součástí dědictví staré Rusi a může být právem nahlížen v kontextu ruské myslitelské tradice. Jejich vlastní reflexe moskevské společnosti a stavu, v níž se ruský stát v té době nacházel (především Peresvětov a Križanič), nebo způsob, jakým byly jejich ideje přijaty a jak v ruské kultuře fungovaly (mnich Veniamin), mohou obohatit zkoumání duchovnosti moskevské Rusi a poskytnout plastičtější pohled na středověké Rusko a jeho problémy. Autor se snaží k výše naznačenému cíli přiblížit především všestrannou analýzou a

intepretací spisů zmíněných myslitelů a jejich zasazením do širších kulturních a historických souřadnic.

O míře vlivu Veniaminova, Peresvětovova a Križanićova díla na další vývoj písemnictví staré Rusi, potažmo na dějiny Ruska se dodnes vedou spory. Nezpochybnitelný však zůstává fakt, že všichni vnesli do ruského myšlení nové neopominutelné impulzy, které se projevily s jistým (menším či větším) časovým odstupem po vzniku jejich děl. Okamžikem jejich smrti nebo možného odchodu z Ruska (Veniamin) přitažlivost jejich idejí pro ruské prostředí zdaleka nekončí. Přesvědčivě to dokládají například rozporuplné, ale o to intenzivnější diskuze o Križanićovi po znovuobjevení a vydání jeho klíčových spisů ve druhé polovině 19. století. Slovní spojení z názvu práce „v Rusku“ tak neodkazuje na úzký biografický pohled na tři zkoumané osobnosti (pobyt v Rusku jako významná etapa jejich života), ale spíše má signalizovat autorovu snahu vidět jejich působení a především texty jako dialog s Ruskem, jako problematizování jeho minulosti, současnosti i budoucnosti.

Jednotlivé ústřední části monografie věnované postupně Veniaminovi, Peresvětovovi a Križanićovi si kladou za cíl zachytit jejich myšlenkový svět a jeho případné proměny (Križanić) na pozadí a v souvislostech s životními osudy autorů. Zároveň v základních obrysech představí literaturu o nich s cílem ukázat, jakými vývojovými etapami procházel pohled pozdějších historiků, literárních vědců a publicistů. Zvláště překvapivé a udivující jsou (značně dobově ovlivněné) interpretační zvraty ve vztahu ke Križanićovi. V případě Peresvětova a Križaniće, jejichž zkoumání má bohatou tradici, je sledována hlavní linie polemiky o jejich díle. U Peresvětova jde o pohled na panovnickou moc (Peresvětov jako zastávce moskevského samoděržaví na jedné straně a hlasatel stavovské monarchie na straně druhé). U Križaniće tvoří základní interpretační osu problematika vztahu mezi myšlenkou slovanské vzájemnosti a církevní otázkou. Analýza dosavadní literatury o Veniaminovi, Peresvětovovi a Križanićovi svědčí o nutnosti zohlednit historickou a kulturní situaci nejen Ruska, ale i prostředí, z něhož vzešli a které tvořilo jejich zázemí. Při kritickém pohledu na dosavadní bádání o těchto

autorech vychází jasně najevo, že k největšímu zkreslování a posunům při interpretaci jejich idejí docházelo v momentech, kdy bylo dílo konkrétního autora vytrženo z dobového kontextu bez zohlednění jeho intelektuálních východisek a vývoje. Druhou krajní polohou, s níž je nutné se kriticky vypořádat, je redukování všech tří autorů jen na hlasatele potřeb doby či skupinových (stavovských, třídních) zájmů. Konstruování pevné vazby mezi textem, životními osudy, popř. společenským statutem autora, či naopak úplné pomíjení biografie a přílišné abstrahování od doby vzniku konkrétních textů vnášelo do úvah (především) o Peresvětovovi a Križaničovi apriorní myšlenková schémata a spojovalo s jejich působením zcela konkrétní očekávání. Význam a přínos zkoumané osobnosti pak byly nezřídka hodnoceny podle toho, nakolik precizně byla tato předem daná úloha naplňována.

Z hlediska dějin východní Evropy představuje nejdůležitější rámec činnosti Veniamina, Peresvětova i Križaniče historický fenomén sjednocení ruských knížectví Moskvou (do Ruska přišli v době, kdy Moskva hrála v oblasti severovýchodní Rusi úlohu hegemonu, která byla výsledkem dlouhodobého a komplikovaného vývoje tohoto regionu). Pro všechny tři osobnosti představovala Moskva centrum a jí podřízená oblast přirozený rámec úvah. Zachytit v úplnosti proces formování a proměn moskevského státu a jeho kultury výrazně přesahuje rámec předkládané práce. Ve snaze zcela nerezignovat na širší souvislosti je v první části nastíněno téma formování historického vědomí, pod nímž autor rozumí vědomí souvislosti mezi aktuálními událostmi a historií (skutečnou či účelově vytvářenou), jinými slovy soubor představ, reflektujících současné události v kontinuu dějin. Historické vědomí patří k nejzajímavějším projevům a nejdynamičtější složce myšlenkového světa moskevské Rusi v rané fázi její existence. V období druhé poloviny 15. století a první poloviny 16. století prochází zásadními proměnami, se kterými jsou Veniamin, Peresvětov i Križanič konfrontováni a s nimiž se musejí vyrovnávat (představa o moskevských panovnících jako

ruských vládcích, kontinuita s kyjevským obdobím, konstrukce mimořádné historické role Moskvy).

V části o historickém vědomí je věnována pozornost ideji carství a carskému titulu v době před jeho oficiálním přijetím Ivanem IV. Vasiljevičem (1547). Předmětem zájmu je nejen používání titulu *car* v oficiálních dokumentech, ale rovněž jeho odraz v textech neoficiální povahy a ve středověké literární tradici. Téma zahrnuje kromě otázky titulatury středověkých vládců i další problémy, jakými byly následné snahy o legitimizaci carského titulu, utváření představ o panovnické moci, jejím rozsahu a poslání. Toto širší pojetí tématu může naznačit nové přístupy ke středověké duchovnosti, k otázce vzájemných vztahů mezi konkrétními historickými událostmi a proměnami souřadnic myšlenkového světa středověkého autora. Následující kapitoly se zaměřují na události a texty spojené s nejvýznamnějšími momenty formování moskevského státu – střet s Tverem, připojení Novgorodu a Pskova k Moskvě. Jejich volba je dána rolí, kterou Tver, Novgorod i Pskov hrály v dějinách východní Evropy, a dopadem, který mělo jejich pohlcení Moskvou na politické a kulturní dějiny areálu. Tverské knížectví představovalo v rané fázi existence moskevského státu (první polovina 14. století) hlavního soupeře v boji o titul velkoknížete vladimírského, s nímž byla spojena suverenita nad knížectvími ruského severovýchodu. Kult tverských vládců svědčí o tom, že obdobné procesy ve vývoji historického vědomí (např. zdůrazňování genealogického spojení s kyjevskými vládci), jaké jsou vlastní moskevskému písemnictví, nacházíme i zde. Integrace Novgorodu (1478) a Pskova (1510) do celku Moskevského velkoknížectví nepředstavuje jen významné milníky na cestě k jednotnému ruskému státu, konec jejich autonomie znamená zároveň likvidaci alternativních státních zřízení v severovýchodní Rusi. Řada pozdějších badatelů interpretuje konec novgorodské a pskovské „svobody“ jako zásadní rozcestí, kde se ruské dějiny vydávají směrem k formování samoděržavné panovnické moci a k imperiální expanzi.

Při hledání ruských myslitelských kontextů Veniamina, Peresvětova a Križaniće vystává dílo Ivana Tichonoviče Posoškova (1652–1726). Posoškov je svými názory rozkročen mezi duchovností staré Rusi a reformními snahami petrovské doby; projevuje krajní náboženskou netoleranci, zároveň je mu blízký novátorský zápal cara Petra I. a jeho okolí. Posoškov ve svých spisech otevírá řadu témat patrných v literatuře předcházejícího období a dominujících u Veniamina, Peresvětova i Križaniće (otázka panovnické moci, hledání pozemské spravedlnosti a spravedlivého státního uspořádání). Svými úvahami o budoucnosti Ruska a zvláště o poměru k Západu se blíží Križanićovi a završuje proměny historického vědomí předpetrovské Rusi.

Nejvýznamnější a zároveň nejživotnější složkou myšlenkového dědictví Juraje Križaniće je idea slovanské jednoty s Ruskem v čele, která provázela a motivovala jeho působení od samotného počátku. V Križanićových názorech se odráží nejen studium literatury o Rusku a vlastní zkušenost z ruského prostředí, ale bezesporu rovněž ideje, které se během 16. a 17. století zformovaly v jeho rodném Chorvatsku. Poslední část práce je proto věnována chorvatskému renesančnímu a baroknímu slavismu, pod kterým rozumíme historicko-právními, kulturně-etnickými a lingvistickými argumenty podepřenou představu o jednotě slovanských národů. Idea širší slovanské jednoty tvořila jednu z důležitých složek formujícího se chorvatského národního vědomí a následně výrazně ovlivnila národní obrození a dala mu charakteristické rysy. Pozornost je zaměřena na klíčové osobnosti chorvatského renesančního a barokního slavismu, které podobně jako Križanić zahrnují do svých úvah Rusko (Vinko Pribojević, Mavro Orbini, Pavao Ritter Vitezović). Pribojević jako první v chorvatské literatuře formuloval a historickými argumenty podepřel myšlenku o jednotě Slovanů a jejich zvláštní roli ve světových dějinách. Orbini dal této myšlence podobu monumentálního historického obrazu. Domácí chorvatská literární tradice pak významně zformovala názory Pavla Rittera Vitezoviće, který Rusko zařadil do rámce slovanského společenství, jemuž dal chorvatské jméno. Poslední podkapitola

je věnována vnímání Ruska v rané fázi chorvatského obrození tzv. *ilyrského hnutí*.

Závěr práce tvoří úvahy o souvislostech a přesazích Veniamina, Peresvětova a Križaniće jako tří samostatných myslitelských osobností, jejichž recepce a význam se v dějinách ruské kultury výrazně různí.

I. část:

Nástin formování **historického vědomí** **moskevské Rusi**

1. kapitola: Carský titul a idea carství

v moskevské Rusi

Ačkoli se carský titul stal oficiálním titulem moskevských vládců až v polovině 16. století, bylo používání pojmu *car* vlastní literárním památkám i textům oficiální povahy už v epoše Moskevského knížectví. Četnost výskytu a způsob použití carského titulu silně ovlivnily historické události, především upevňováním moskevské státnosti. V první fázi existence (konec 13. století – druhá polovina 14. století) byla pro moskevský stát rozhodující přítomnost Tatarů a jejich nadvláda nad prostorem severovýchodní Rusi.

Tataři výrazně zasáhli do osudů východní Evropy již několik desetiletí před vznikem samostatného moskevského státu. V roce 1223 porazili koalici ruských knížat a Polovců na řece Kalce a velká tažení v letech 1237–1238 a 1239–1240 měla za následek, že si podrobili rozsáhlé území ruských knížectví. Jejich příchod urychlil některé procesy, které v ruském prostředí začaly již dříve v době rozpadu kyjevské Rusi. Tím nejvýznamnějším byl úpadek Kyjeva jako autoritativního centra pro ostatní ruská knížata a přesun politické moci na severovýchod.

Dramatické události druhé poloviny 13. století objektivně napomohly vzestupu Moskvy jako jednoho z mocenských středisek. Realita tatarské nadvlády však zároveň znamenala, že autoritu knížat ruského severovýchodu – včetně knížete (později velkoknížete) moskevského – omezovala moc tatarských chánů. Konkrétním projevem tatarské přítomnosti bylo především placení zvláštní daně a potvrzování moci jednotlivých ruských vládců tatarskými chány formou tzv. *jarlyků*. Přímá závislost na tatarských velkých chánech v Karakorumu a od šedesátých let 13. století na chánech západní části Mongolské říše se sídlem v Saraji působila jako retardující faktor v procesu přijetí carského titulu domácími ruskými vládci.

Po příchodu Tatarů se pojmenování *car* jako titul stojící nejvýše ve středověké hierarchii vládců vztahovalo k tatarským chánům, jejichž

suverenita nad ruskými knížaty nebyla během prvního období po vpádu zpochybňována. Zlom nastal až v důsledku vnitřního vývoje tatarské Hordy, která byla v druhé polovině 14. století zmítána vnitřními boji mezi několika uchazeči soupeřícími o trůn. Jejich následkem se moc koncentrovala v rukou emira Mamaje, který nepocházel z vládnoucí Čingischánovy dynastie. Mamaj, který byl na Rusi vnímán jako uzurpátor, stál v čele tatarského vojska, s nímž se střetla koalice ruských knížat pod vedením moskevského knížete Dmitrije I. Ivanoviče (1359–1389) na Kulikově poli v roce 1380. Výsledky bitvy, která se později stala symbolem ruského boje proti tatarské nadvládě, popřípadě symbolem progresivní historické role Moskvy v části ruské (sovětské) historiografie, byly negovány o dva roky později po tažení již legitimního chána Tochtamyše. Po smrti moskevského velkoknížete Vasilije I. (1389–1425) v roce 1425 zkomplikovaly postavení Moskvy vnitřní boje Vasilije II. Vasiljeviče s jeho strýcem Jurijem Dmitrijevičem a jeho syny. Obě soupeřící strany předložily spor chánovu soudu, který byl nadále vnímán jako suverén ruských knížat.

Zřejmě v době konfliktu mezi velkoknížetem Vasilijem II. (1425–1462) a jeho příbuznými vznikl v třicátých až padesátých letech 15. století pozoruhodný text *Slovo o životě a o zesnutí velikého knížete Dmitrije Ivanoviče, cara ruského* (*Slovo o žitii i o prestavlenii velikogo knjazja Dmitrija Ivanoviča, carja russkago*). Použití carského titulu pro moskevského vládce, vítěze nad Tatary, v této literární památce zcela odpovídalo intenci oslavy a zdůraznění významu zesnulého velkoknížete. Pojem *car*, který se objevil již v názvu, a slova od něj odvozená („*car'skyj*“, „*carstvo*“, „*carstvovach*“ aj.), se v souvislosti s osobou a vládou Dmitrije Ivanoviče v textu vyskytly více než desetkrát. Důležitým faktem bylo, že carská hodnost byla spojena s rolí Dmitrije Ivanoviče jako obránce „*pravé křesťanské víry*“ a „*Ruské země*“, nazývané „*otčinou*“ moskevského vládce.¹ V roce 1389 byl zesnulý vládce přímo charakterizován jako zakladatel „*velikého carství*“, byť on sám nikdy

¹ Např. *Pamjatniki literatury Drevnej Rusi*, XIV – seredina XV veka, Moskva 1981, s. 210, 218.

na carský titul neaspiroval.² *Slovo o životě a o zesnutí velikého knížete Dmitrije Ivanoviče* tak reflektovalo změněnou roli Moskvy v prostoru severovýchodní Rusi jako představitele celé Rusi. Právě tato role byla předpokladem k přiřčení titulu *car* místnímu vládci.

Další etapa v používání carského titulu v moskevském prostředí byla spojena s dobou konsolidace moci velkoknížete Vasilije II. v posledních desetiletích jeho panování. Ve stejné době skončily vnitřní boje v Hordě nikoli konsolidací tatarského impéria, jako tomu bylo v minulosti, ale jeho faktickým rozpadem. Za pozornost stojí, že vládci všech nástupnických států po zaniklé Hordě byli v moskevském prostředí důsledně nazýváni *cary*. Byl jim tedy přiznáván vyšší titul, než jakým do roku 1547 disponovali sami moskevští vládci, a to navzdory tomu, že se Moskva ve druhé polovině 15. století zbavila všech atributů formální závislosti na Tatarech.

Na konci vlády Vasilije II. byl carem nazýván již žijící moskevský vládce. Jak uvádí ve své studii ruský historik Anton Anatoljevič Gorski, metropolita Iona tituloval v dopise do Pskova z roku 1461 Vasilije II. „*velikým vládcem, carem ruským*“ bez přímé závislosti na aktuálních událostech.³ Rostoucí moc Moskvy a sebevědomí jejího vládce se nutně musely dostat do rozporu s pokračujícím formálním uznáváním suverenity tatarských chánů. V textu životopisu novgorodského arcibiskupa Iony (zemřel v roce 1471) z roku 1472 *Vyprávění o novgorodském arcibiskupovi Ionovi (Pověst' ob Ione, archijepiskope novgorodskom)* bylo zmíněno proroctví novgorodského vладыky o osvobození Rusi od nadvlády „*carů*“ Hordy v době Ivana III. (1462–1505).⁴ Nehledě na to, že moskevští vládci Vasilij II. a Ivan III. byli v památce důsledně titulováni jako knížata v opozici k „*carům Hordy*“, byla nadvláda Tatarů charakterizována jako tyranie a zničení Hordy bylo chápáno jako součást Božího záměru.⁵

² Tamtéž: s. 224.

³ GORSKI, A. A.: *Predstavljenija o „care“ i „carstve“*, in: „Vsego jesi ispolnena zemlja ruskaja ...“. Ličnosti i mentalnost' ruskogo srednevekov'ja. Očerki, Moskva 2001, s. 143.

⁴ *Biblioteka literatury Drevnej Rusi. Tom 7. Vtoraja polovina XV veka*, Sankt-Peterburg 2000, s. 246.

⁵ Tamtéž: s. 250.

V roce 1480 podnikl chán Achmat velké tažení proti Moskvě s cílem obnovit závislost moskevského vládce na Hordě. V době neúspěšného tatarského pochodu, který je v historiografii považován za formální konec období tatarské nadvlády nad Rusí, napsal rostovský arcibiskup Vassian dopis panovníkovi Ivanovi III. Autor v obavě před ústupností moskevského velkoknížete vyzval adresáta k rozhodnému postupu proti Tatarům. Vassian několikrát nazval Ivana III. carem, srovnal ho s Davidem a Konstantinem. Odvolal se přitom na kyjevskou tradici, když uvedl, že Ivanovi předchůdci Igor, Svjatoslav, Vladimír Svjatoslavič a Vladimír Monomach nejen bránili „*Ruskou zemi*“ před nevěrnými, ale „*jiné země si podřizovali*“.⁶ Vassianův text je zajímavý ještě z dalšího důvodu. Pisatel se snažil povzbudit Ivana III. k boji proti tatarskému chánovi také tím, že vyvracel možnou námitku ze strany moskevského vládce, že od prarodičů platí zákaz proti „*carovi*“ bojovat. Vassian přišel s tezí, že přísaha daná tatarským vládcům byla vynucená a závazků podobného typu je třeba se zbavit.⁷ Podle rostovského vladyky se Ivan III. jako křesťanský car nemá podřizovat tatarskému vládci-samozvanci. Autorovo sebevědomí ve vztahu k tatarským vládcům plynulo z jeho vlastní interpretace dobytí Rusi Mongoly a celého období jejich nadvlády. Autor opustil tradiční vysvětlení velkého Batuova vpádu ve 13. století Božím hněvem za hříchy a porušování Božích přikázání. Jako další významný důvod uvedl malomyslnost. Soudí, že chán Batu, který si Rus podrobil, sám carem nebyl, a ani nepocházel z carského rodu.⁸ Z Vassianových slov plynul jednoznačný závěr: celé období vlády „*carů Hordy*“ nad Rusí bylo nelegitimní od samého počátku. Ivan III. nebude bojovat s *carem*, ale s „*lupičem, dravcem a nepřitelem Božím*“.⁹

Používání carského titulu ve vztahu k moskevským vládcům urychlily i další události. Na církevním sněmu ve Florencii byla v roce 1439 uzavřena unie mezi východní pravoslavnou a západní katolickou církví. Řek Isidor,

⁶ Tamtéž: s. 390, 392.

⁷ Tamtéž: s. 394.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

metropolita *vší Rusi*, dosazený do svého úřadu konstantinopolským patriarchou, který se jednání účastnil, byl jedním z hlavních stoupců myšlenky sjednocení církví. Jeho úkolem bylo prosadit unii a zároveň udržet jednotu ruské metropolie navzdory odlišným osudům jihozápadní a severovýchodní části rozpadlé kyjevské Rusi. Rozhodnutí sněmu Moskva rezolutně odmítla. Isidor skončil ve vězení a po několika letech byl do úřadu dosazen nový metropolita Iona volbou domácích biskupů bez sankce z Konstantinopole. V důsledku těchto událostí poklesla prestiž konstantinopolského patriarchátu v očích pravoslavných Rusů a vyvstala nová role moskevského vládce jako ochránce domácí církve. Obě skutečnosti vzápětí reflektovali domácí ruští autoři.

Člen doprovodu metropolity Isidora Simeon Suzdalský, autor *Vyprávění o osmém Florentském sněmu (Povešt' o vos'mom Florentijskom sobore)*, nazval moskevského knížete Vasilije II. Vasiljeviče „*bílým carem vší Rusi*“. Pachomij Serb v souvislosti s konfliktem Vasilije II. s metropolitou Isidorem použil ve vztahu k moskevskému vládcí titul „*mocný ruský car*“, „*moudrý car*“.¹⁰ Několikrát byl titul *car* použit o Vasiliji II. v polemickém spise s výrazně protikatolickou tendencí *Slovo sestavené ze svatých písem proti katolíkům (Slovo izbrano ot svjatyh pisanij, ježe na latynju)*, napsaném v letech 1461–1462.¹¹ Všechna výše uvedená použití carského titulu souvisela s rolí moskevského vládce jako obránce pravoslaví a obhájce nezávislosti Rusi proti nárokům ze strany papeže.

Při usilování o legitimizaci carského titulu byla patrná tendence hledat tradici jeho používání ve vzdálenější minulosti. Historické argumenty měly napomoci k upevnění autority současných vládců. V souvislosti s tím se zrodila představa (která však neodpovídala historické skutečnosti), že carský titul se používal již pro vládce předmongolské epochy. Ve zmiňovaném vyprávění o Dmitriji Ivanoviči byl carský titul spojen s osobou kyjevského

¹⁰ GORSKIJ, A. A.: *Predstavljenija o „care“ i „carstve“*, in: „Vsego jesi ispolnena zemlja ruskaja ...“. Ličnosti i mentalnost' russkogo srednevekov'ja. Očerki, Moskva 2001, s. 143.

¹¹ Více viz *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.)*, část' 2 (L–Ja), red. D. S. Lichačev, Leningrad 1989, s. 401–403.

knížete Vladimíra I. Svjatoslaviče, v dopise konstantinopolskému patriarchovi z roku 1441 velkokníže nazval carem téhož vladaře.

Další výrazný prvek znamenalo spojování carské hodnosti moskevských vládců s mimořádnou historickou úlohou Ruska a s hledáním jeho místa mezi ostatními světovými říšiemi. V moskevské literární tradici se přímo objevila myšlenka, že moskevské carství navazuje na římskou (byzantskou) imperátorskou tradici. Impulzem ke vzniku podobných představ se staly historické události v jihovýchodní Evropě. V roce 1453 Turci dobyli hlavní město Byzantské říše Konstantinopol, když předtím vyvrátili pravoslavné státy na Balkáně, které v různých obdobích na carský titul aspirovaly. Moskevský metropolita Zosima (metropolitou v letech 1490–1494) ve výkladu k velikonočním tabulkám (*Izloženiye paschalii*) roku 1492 formuloval myšlenku o Moskvě jako o „*novém Konstantinově městě*“.¹² Představa, že nové ruské carství je dědicem Byzance, se opírala o novozákonní proroctví, podle něhož „*první budou poslední a poslední prvními*“. Podle Zosimy byli prvními Řekové.¹³ „*A nyní, v těchto posledních letech stejně jako v prvních, Bůh pozvedl [...] pravověrného a bohabojného velikého knížete Ivana Vasiljeviče, vládce a samoděržce vší Rusi, nového cara Konstantina nového Konstantinova města – Moskvy, a vládce vší Ruské země a mnohých dalších zemí.*“¹⁴

Výjimečné místo v kontextu úvah o vztahu mezi moskevskou a římskou tradicí patří bezesporu listům mnicha pskovského Jeleazarova kláštera Filofeje (asi 1465–1542).¹⁵ V jeho listech adresovaných pskovskému d'jaku Michailu (Misjurjovi) Grigorjeviči Muněchinovi a moskevskému velkoknížeti byla poprvé vyřčena myšlenka o Moskvě jako o Třetím Římu.¹⁶ Autor dal moc

¹² *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.), část' 1 (A–K)*, red. D. S. Lichačev, Leningrad 1988, s. 364.

¹³ „*Pozvedl Bůh prvního cara Konstantina*“, tamtéž: s. 365.

¹⁴ Tamtéž: s. 366.

¹⁵ O samotném autorovi je známo jen velmi málo. Vedle listů je doložena jeho další literární činnost. Filofejovy listy se dochovaly v řadě opisů a je nesnadné určit jejich počet a přesnou dataci.

¹⁶ „*Měj na paměti a pochop, zbožný care, že se všechna křesťanská carství spojila v tvém jediném, že dva Římy padly a třetí stojí a čtvrtý nebude*“, *Pamjatniki literatury Drevnej Rusi, konec XV – pervaja polovina XVI veka*, Moskva 1984, s. 440.

moskevských carů do nejširšího možného rámce – do kontextu světové historie lidstva řízené Boží Prozřetelností, v němž ruskému (moskevskému) státu náleží zvláštní místo.

Základem Filofejova pohledu na dějiny byla představa o dědičnosti carství – věčného Říma. Dva předchozí Římy padly, protože zradily pravoslaví a ztratily pravou víru. První Řím byl rozvrácen „*apolinářským*“ kacířstvím, druhý Řím – Konstantinopol – přestoupil ke katolictví a byl dobyt Turky. Jediným ochráncem pravé Bohem zjevené víry se stalo ruské carství. Moskevský car není podřízen žádné vnější autoritě s výjimkou Boha, který je zdrojem jeho moci.¹⁷

Ačkoli Ivan III. a Vasilij III. (1505–1533), s jejichž vládou bylo spojeno završení procesu *sbírání ruských zemí*, formálně carský titul nepřijali, začal se tento titul používat na oficiální úrovni. Frekvence jeho výskytu se zvláště zvýšila v době vlády Vasilije III. Už v dopise do Pskova z 16. února 1510 byl moskevský vládce nazván „*Vasilij z Boží milosti car a vládce vsí Rusi a veliký kníže vladimirský*“.¹⁸ Rostoucí sebevědomí moskevského velkoknížete se projevilo v diplomatických stycích s ostatními panovníky. V proslovech ruských diplomatů k vyslancům německého císaře, kteří se účastnili rozhovorů mezi Moskvou a Litvou v roce 1517, byl Vasilij III. nazván carem: „*Veliký vládce Vasilij z Boží milosti car a vládce vsí Rusi a veliký kníže*.“ Ve stejné době se Vasilij III. sám prohlásil *carem* v listu císaři.¹⁹ V březnu 1519 do Moskvy dorazil posel s velkorysou nabídkou římského papeže Lva X. korunovat Vasilije III. carem a povýšit moskevského metropolitu na patriarchu výměnou za přistoupení k unii se západní církví. Iniciativa nebyla moskevským vládcem přijata.²⁰ V rozhovorech roku 1526 byl Vasilij III. ruskými diplomaty v projevech k vyslancům císaře a papeže znovu titulován jako *car*. V proslovech k litevským vyslancům byl poprvé

¹⁷ Tamtéž: s. 436.

¹⁸ SOKOL'SKIJ, V. V.: *Učastije russkogo duchovenstva i monašestva v razvitii jedinoderžavija i samoderžavija v Moskovskom gosudarstve v konce XV i pervoj polovine XVI v.*, Kijev 1902, s. 222.

¹⁹ DMITRIJEVA, R. P.: *Skazanije o knjaz'jach vladimirskich*, Moskva – Leningrad 1955, s. 104.

²⁰ Tamtéž: s. 104–105.

použit titul „[v]eliký vládce Vasilij, z Boží milosti car a vládce vši Rusi a veliký kníže“. Nicméně v listině o příměří titul moskevského panovníka odpovídal tradici: „Veliký vládce Vasilij, z Boží milosti vládce vši Rusi a veliký kníže.“²¹ Používání carského titulu v diplomatických kontaktech se však až do roku 1547 neopíralo o oficiální carskou korunovaci moskevského vládce.

Otázkou původu moci moskevských vládců a zdůvodnění nároků na jejich carský titul se zabýval text *Vyprávění o vladimirských knížatech* (*Skazanije o knjaz'jach vladimirskich*). Na rozdíl od Filofejovy teorie Moskvy jako Třetího Říma se myšlenky *Vyprávění* poměrně brzy odrazily v doktríně moskevského státu. V otázce historie vzniku textu došla Rufína Petrovna Dmitrijevová k závěru, že první redakci *Vyprávění* předcházela dopis ruského autora Spiridona-Savvy.²² Spiridon vyložil původ dynastie ruských velkoknížat a jejich moci na pozadí světové historie. Svě vyprávění začal Noem a zkonstruoval genealogické pouto mezi předky aktuálního vládce Vasilije III. a římským císařem Augustem skrze legendárního Augustova příbuzného Prusa, přímého předka zakladatele ruské knížecí dynastie Rurika. Druhým důležitým argumentem byla myšlenka, že kyjevský vládce Vladimír Monomach (1113–1125) získal odznaky carské moci od byzantského císaře Konstantina Monomacha. Velkoknížete Vasilije III. autor nazval „*nezávislým samovládcem a carem veliké Rusi*“.²³

Podle Dmitrijevové brzy po napsání dopisu Spiridona-Savvy vznikla na jeho základě první redakce *Vyprávění* (nejpozději do roku 1533).²⁴ Na rozdíl

²¹ Tamtéž: s. 105.

²² První přímé svědectví o životě Spiridona-Savvy se vztahuje k roku 1476. Podle letopisu v tomto roce přišel na Litvu z Cařihradu jako konstantinopolským patriarchou dosazený metropolita vši Rusi. Podle R. P. Dmitrijevové se Spiridon zřejmě po roce 1482 dostal do Moskvy, kde byly jeho nároky na úřad metropolity odmítnuty. Někdy mezi léty 1483–1503 byl poslán do vyhnanství do Ferapontova kláštera (podle Dmitrijevové nejspíše v době metropolity Zosimy v letech 1490–1494). Právě z období vyhnanství pochází text, který dostal název *List o Monomachově koruně* (*Poslanije o Monomachovom vence*). Jméno adresáta se v rukopise nedochovalo, je možné, že byl napsán Vasiliji III., zřejmě na objednávku nějaké velmi vlivné osoby u velkoknížecího dvora. Dmitrijevová datuje jeho napsání léty 1506–1523, přesněji dobou metropolity Varlaama (1511–1521), podrobněji viz DMITRIJEVA, R. P.: *Skazanije o knjaz'jach vladimirskich*, Moskva – Leningrad 1955, s. 73–82.

²³ Tamtéž, Texty: s. 165.

²⁴ Tamtéž: s. 100.

od Zosimy nebo Filofeje Spiridon a autor (autoři) pozdějších redakcí neřešili otázku římského (byzantského) dědictví a jeho převzetí Moskvou. Hlavní poslání *Vyprávění o vladimirských knížatech* bylo jiné – zdůraznění starobylosti carského titulu, nezávislosti moci ruských vládců a urozenosti jejich původu. Rozsahem nevelký text *Vyprávění o vladimirských knížatech* završil proces emancipace historického vědomí moskevského státu po tatarské nadvládě. Bylo příznačné, že relativně nedávno skončené období závislosti na tatarských chánech zůstalo zcela mimo pozornost autora. Kromě toho z legendární konstrukce genealogie moskevských vládců a přijetí odznaků carské moci jednoznačně plynulo, že moskevský vládce stál výše než litevský velkokníže nebo polský král jako hlavní potenciální soupeř o dědictví kyjevské Rusi.

Z dochovaných pramenů nelze zjistit, zda a jakým způsobem byl text *Vyprávění* využíván v době vlády Vasilije III. Široké uplatnění však našel na počátku samostatné vlády jeho syna Ivana IV. Vasiljeviče (1533–1584), kdy se stal součástí korunovačního aktu.²⁵ Po roce 1547 čekala Ivana IV. a jeho okolí komplikovaná cesta k oficiálnímu uznání carského titulu. Zásadním milníkem byly úspěchy Ruska v boji proti nástupnickým státům po rozpadlé Hordě, jejichž vládce v Moskvě nepřestávali titulovat *cary*. V první polovině padesátých let byl dobyt Kazaňský chanát a Astrachaňský chanát. Vyvrácení chanátů mělo pozvednout prestiž moskevského vládce v očích současníků a podpořit jeho práva na používání carského titulu.

V roce 1557 do Moskvy dorazil vyslanec konstantinopolského patriarchy s žádostí o materiální pomoc. Moskevský vládce prosbě vyhověl a zároveň vyslanci předal listinu s žádostí, aby církevní sněm dal požehnání carské korunovaci. V následujícím roce v Moskvě obdrželi dopis od patriarchy, který akceptoval Ivanovu korunovaci carem. Úsilí o uznání titulu

²⁵ Korunovace Ivana IV. byla připravována od prosince 1546 s cílem obnovit autoritu panovnické moci po období regentské vlády (od roku 1533).

ze strany Konstantinopole bylo završeno v roce 1561, kdy do Moskvy dorazila listina oznamující, že korunovační akt z roku 1547 schválil církevní sněm.²⁶

Text *Vyprávění* doprovázel nejen samotný carský korunovační akt v lednu 1547, ale také se objevil v dalších významných textech doby Ivana IV. Vasiljeviče. Po roce 1547, respektive po roce 1551 vznikla podle Dmitrijeové druhá redakce *Vyprávění*. V roce 1555 byl sestaven panovníkův rodokmen (*Gosudarev rodoslovec*), v němž se objevila legenda o původu ruských knížat od císaře Augusta. Další významnou památkou 16. století byla *Knihá hodností carského rodokmenu* (*Kniga Stepenna carskogo rodoslovija*), jejíž historický materiál byl zcela podřízen myšlence samoděržaví moskevských vládců.²⁷ Hlavním principem, patrným v textu *Knihy hodností*, byla dědičnost moci ruských knížat a jejich vzájemná posloupnost od knížat kyjevských k vladimirským a moskevským. *Knihá hodností* zároveň precizovala používání titulu jednotlivými vládci. Zatímco kyjevský panovník Vladimír Svjatoslavič byl titulován *carem*, zakladatel dynastie moskevských knížat Daniil Alexandrovič byl nazván pouze „*knížetem moskevským*“, jeho potomek a vítěz nad Tatary na Kulikově poli Dmitrij Ivanovič už „*velikým knížetem a carem ruským*“, Ivan III. „*vládcem a samovládcem (samoděržcem) vší Rusi*“. Stejný titul byl spojen s Vasilijem III. Ivanovičem, otcem Ivana IV. Vasiljevičem, který byl titulován jako „*Bohem korunovaný car a vládce*“, „*samovládce vší Rusi*“.²⁸ Jak vyplývá z vývoje titulatury ruských knížat v *Knize hodností*, předpokladem přijetí carského titulu moskevskými knížaty byla jejich nová role jako vládců celé Rusi.

Knihu hodností bezprostředně ovlivnilo *Vyprávění o vladimirských knížatech*, z něhož byly převzaty legenda o původu ruských knížat od římských císařů a vyprávění o Vladimíru Monomachovi. *Knihá* na rozdíl od *Vyprávění* zdůrazňovala zbožnost kyjevského vládce, která byla spolu se

²⁶ Více viz DMITRIJEVA, R. P.: *Skazanije o knjaz'jach vladimirskich*, Moskva – Leningrad 1955, s. 119–121.

²⁷ Byla napsána zřejmě v letech 1559–1563.

²⁸ Více viz *Pamjatniki literatury Drevnej Rusi*, XIV – seredina XV veka, Moskva 1981, s. 322–521.

statečností důvodem pro přijetí carské koruny. Podle metropolity Makarije a jeho okolí, od nichž vzešla iniciativa ke vzniku knihy, došlo k přenesení odznaků carské moci řízením Boží Prozřetelnosti a spolu s ním přešla „sláva“ řeckého císařství na Rus. Vyprávění o Vladimíru Monomachovi dostalo nový charakter a sblížilo se s myšlenkami z Filofejových listů a jeho teorií Moskvy jako Třetího Říma. *Knih hodností* rovněž akceptovala názor na panovnickou moc, podle něhož je panovník zástupcem Božím na zemi.²⁹

Literární památky doby Ivana IV., především *Knihu hodností*, tak můžeme považovat za završení afirmace carského titulu v moskevském prostředí. Po carské korunovaci moskevského vládce v roce 1547 byly při snaze zdůvodnit nároky na nový titul využity všechny argumenty a představy, které se v moskevské duchovní kultuře zrodily v předcházejícím období.

²⁹ Např. viz KAZAKOVA, N. A., LUR'JE, Ja. S.: *Antifeodal'nyje jeretičeskije dviženija na Rusi XIV – načala XVI veka*, Moskva – Leningrad 1955, Priloženija, s. 519.

2. kapitola: Moskva a Tver

(kult tverských vládců na pozadí soupeření s Moskvou)

Město Tver, sídlo Tverského knížectví, existujícího v letech 1247–1485, bylo jedním z významných politických a kulturních center středověké Rusi.³⁰ V prvních desetiletích 14. století představoval místní kníže jednoho z hlavních uchazečů o titul velkoknížete vladimirského, který byl spojen s vládou nad velkoknížecí doménou s centrem ve Vladimíru a s nominální suverenitou nad ostatními vládci ruského prostoru ovládaného Tatary. Vzestup Tverského knížectví, podobně jako jeho hlavního konkurenta Moskvy, souvisel s obdobím po velkém tatarském vpádu v letech 1237–1240, kdy se do popředí dostala relativně nová střediska v regionu severovýchodní Rusi. Více než dvoustletá existence a bohaté dějiny Tveru daly impulz ke vzniku svébytné literární a duchovní tradice, jejíž významnou součástí je kult místních vládců.

Zvláštní místo mezi uctívanými tverskými panovníky náleží knížeti Michailovi Jaroslaviči (tverský kníže v letech 1285–1318), jehož kult začal být pěstován vzápětí po jeho zavraždění na dvoře tatarského chána v roce 1318. V roce 1304, kdy se po smrti vladimirského knížete Andreje Alexandroviče uvolnil vladimirský trůn, se tverský kníže stal z hlediska tradičního nástupnického principu kandidátem na tento stolec. V první fázi se tverský vládce mohl opírat o podporu církve i bojarů zemřelého vladimirského velkoknížete. Jeho pozice však byla zpochybněna vystoupením moskevského knížete Jurije Daniloviče (jako moskevský kníže vládl 1303–1325), který se

³⁰ Existence města je v písemných pramenech poprvé doložena roku 1208. Samostatným knížectvím se Tver stal v roce 1247. Prvním místním vládcem byl kníže Jaroslav Jaroslavič (tverský kníže 1247–1271, velkokníže vladimirský od roku 1264), syn velkoknížete vladimirského Jaroslava Vsevolodoviče (zemřel v roce 1247). Významným milníkem v dalším vývoji knížectví bylo založení samostatného tverského biskupství. E. Klug datuje tuto událost obdobím let 1267–1271, více viz KLUG, E.: *Knjažestvo Tverskoje (1247–1485 gg.)*, Tver' 1994, s. 67.

nesmířil se svým postavením a začal sám usilovat o zisk velkoknížecího jarlyku, což se mu skutečně roku 1317 podařilo. Roku 1318 byl tverský kníže chánovým soudem na základě obvinění z ukrývání daně, boje proti chánovu poslovi Kavgadyjovi a podílu na smrti chánovy sestry odsouzen k smrti a 22. listopadu popraven.³¹

Už na konci roku 1319 nebo na počátku roku 1320, krátce po násilné smrti Michaila Jaroslaviče, vzniká první, tzv. Obšírná (Prostrannaja) redakce *Života Michaila Jaroslaviče Tverského* (*Žitije Michaila Jaroslaviča Tverskogo*), jejhož cílem je oslavit život a skutky zabitého vládce.³² V. A. Kučkin za předpokládaného autora textu označil představeného tverského Otročího kláštera Alexandra, jednoho ze zpovědníků Michaila Jaroslaviče, který doprovázel svého knížete na cestě do Hordy a byl přímým svědkem jeho poprav.³³

Michail Jaroslavič vystupuje v textu *Života* jako obránce své země a svého lidu proti násilí ze strany moskevského vládce, který útočí proti Tveru přesto, že se tverský kníže dobrovolně vzdal nároků na velkoknížecí jarlyk. Autor chápe následnou smrt svého knížete v duchu křesťanské morálky a dává jí rozměr mučednické smrti pro víru. První redakce památky má zřetelné protimoskevské zaměření. Kníže Jurij Danilovič je zobrazen jako křivopřísežník, který porušuje vazalskou věrnost vůči tverskému knížeti.

V textu je vzpomenut předek Michaila Jaroslaviče, kyjevský kníže Vladimír,³⁴ a Michail je srovnáván s kyjevskými svatými mučedníky z dynastie Rurikovců Borisem a Glebem či Michailem Černigovským³⁵. Všechny uvedené zmínky svědčí o tom, že tatarský vpád přes svoji ničivost a

³¹ „Prostrannaja redakcija povesti o Michaille Tverskom“, in: Drevnerusskaja knižnosť. Po materialam Puškinskogo doma, Leningrad 1985, s. 22–25.

³² Údaj vychází z podrobné textologické analýzy, kterou provedl autor monografie věnované vyprávění o Michailu Jaroslaviči V. A. Kučkin, podrobněji viz KUČKIN, V. A.: *Povesti o Michaille Tverskom (istoriko-tekstologičeskoje issledovanije)*, Moskva 1974.

³³ Tamtéž: s. 273.

³⁴ „Prostrannaja redakcija povesti o Michaille Tverskom“, in: Drevnerusskaja knižnosť. Po materialam Puškinskogo doma, Leningrad 1985, s. 18.

³⁵ Tamtéž: s. 25.

novou mocenskou situaci, která byla jeho důsledkem, neznamenal úplnou diskontinuitu v historickém vědomí ruských autorů.

Při hledání příčin tatarské nadvlády nad Rusí Alexandr sahá k historickým paralelám a srovnává moc tatarských chánů nad ruskými knížaty s Titovým dobytím Jeruzaléma a s Fokovým ovládnutím³⁶ Konstantinopole.³⁷ Bůh vydal obě města, jak tvrdí autor vyprávění, do rukou nepřátel nikoli z lásky k Titovi nebo Fokovi, ale kvůli lidským hříchům. Z druhého příkladu může být vyvozen názor o dočasnosti tatarské nadvlády. Fokas vládl pouze osm let, poté přešla vláda opět do rukou legitimních císařů. Přes negativní vztah k tatarské nadvládě, která je v textu označena jako „*veliká krutá poroba ruská*“³⁸, je mongolský chán titulován carem³⁹ a vnímán jako suverén ruských knížat. Michail Jaroslavič se neprotiví jeho vůli a respektuje chánovo rozhodnutí o předání velkoknížecího jarlyku do rukou moskevského vládce.

Hned dvakrát (byť nepřímě) je v textu Michail Jaroslavič označen jako *car*. V prvním případě autor použil v úvodu *Života* termín „*carství*“⁴⁰ o vládě tverského knížete, podruhé pojem „*carujícího*“⁴¹ pochází od cizince, který je svědkem utrpení Michaila Jaroslaviče v Hordě.⁴² Na rozdíl od carského titulu tatarských chánů, který vyjadřuje jejich reálnou moc nad Rusí, má použití výrazů odvozených od slova *car* o tverském knížeti především symbolickou funkci.

Dalším významným textem zakládajícím kult tverských vládců je *Život Michaila Alexandroviče (Žitije Michaila Aleksandroviča)*, věnovaný knížeti Michailu Alexandroviči (1368–1399), s jehož vládou je spojena konsolidace

³⁶ Fokas byl byzantským císařem v letech 602–610.

³⁷ „*Prostrannaja redakcija povesti o Michaille Tverskom*“, in: *Drevnerusskaja knižnosť*. Po materialam Puškinskogo doma, Leningrad 1985, s. 19.

³⁸ Tamtéž: s. 18.

³⁹ Např. tamtéž: s. 19, 20, 21.

⁴⁰ Tamtéž: s. 17.

⁴¹ Tamtéž: s. 24.

⁴² Podobná titulatura nebyla v době Michaila Jaroslaviče ojedinělá. Mnich tverského kláštera Svaté Bohorodičky Akindin ve svém *Sepsání (Napisanije)* nazval tverského knížete (jemuž byl text adresován) carem a „*samovládce [samoděržcem] ruského trůnu*“. V dopise konstantinopolského patriarchy Michailovi byl tverský vládce nazván „*velikým knížetem vši Rusi*“, KUČKIN, V. A.: *Povesti o Michaille Tverskom (istoriko-tekstologičeskoje issledovanije)*, Moskva 1974, s. 261; rovněž KLUG, E.: *Knjažestvo Tverskoje (1247–1485 gg.)*, Tver' 1994, s. 103.

Tveru. Tento kníže nebyl na rozdíl od svého předchůdce Michaila Jaroslaviče oficiálně kanonizován pravoslavnou církví. Anonymní památka se zachovala jen ve formě fragmentů, které se staly součástí různých letopisných svodů.

Z hlediska formování tverského historického vědomí a kultu místních vládců přináší vyprávění o Michailovi Alexandroviči dva významné momenty. Tím prvním je genealogické pouto s kyjevskými vládci, sahající od „*velikého*“ Vladimíra k aktuálnímu vládci.⁴³ Na rozdíl od zmínky o kyjevském vládci Vladimírovi I. ve vyprávění o Michailovi Jaroslaviči je zde zdůrazněn princip dědičnosti moci, který slouží k upevnění autority tverských knížat, konkrétně Michaila Alexandroviče. Vláda jeho otce, velkoknížete Alexandra Michajloviče, je kromě toho charakterizována jako samoděržavná.⁴⁴ Druhým pozoruhodným místem v textu je seznam zemí, které ovládal Michailův otec. Alexandr Michajlovič „*stejně jako otec Michail a všichni jeho pradědové*“ vládl „*Ruské zemi*“, jejíž součástí byly kromě Vladimíru i Veliký a Nižní Novgorod.⁴⁵ Oprávnění k tak velkým teritoriálním ambicím dával Alexandrovi jeho titul velkoknížete vladimírského. Dramatické události roku 1327 – protitatarské povstání v Tveru a následné trestné tažení, na němž se podílel rovněž moskevský vládce – podlomily moc tverských knížat a oslabily jejich naděje na znovuzískání vladimírského titulu.⁴⁶ Symbolickou tečkou bylo zavraždění Alexandra Michajloviče v Hordě v roce 1339. Pokusy jeho nástupce Michaila Alexandroviče o znovunabytí titulu se tváří v tvář rostoucí síle a autoritě moskevského velkoknížete ukázaly jako epizodické a neúspěšné.⁴⁷

⁴³ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XV (Vypusk 1): Rogožskij letopisec, Tom XV: Tverskoj sbornik*, Moskva 1965, sl. 464–465.

⁴⁴ Tamtéž, sl. 463.

⁴⁵ Tamtéž, sl. 465.

⁴⁶ Vladimírské velkoknížectví bylo po roce 1327 rozděleno mezi knížete moskevského Ivana Daniloviče a knížete suzdalského Alexandra Vasiljeviče. Po smrti suzdalského vládce v roce 1331 se jediným velkoknížetem vladimírským stal Ivan Danilovič.

⁴⁷ Michail Alexandrovič získal poprvé titul vladimírského velkoknížete v roce 1370. Na začátku roku 1371 tverský vládce osobně odjel do Hordy, odkud se vrátil s jarlykem na Vladimírské velkoknížectví. V obou případech Michailovy mocenské ambice narazily na aktivní odpor Moskvy, která mu znemožnila reálné převzetí správy velkoknížecího území a stabilizaci jeho vlády. Ještě roku 1371 získal vladimírský titul opět moskevský vládce Dmitrij I. Ivanovič. Naposledy Michail Alexandrovič získal jarlyk v roce 1375. Okamžitou

Místní kult tverských vládců završuje *Pochvalné slovo o zbožném velkém knížeti Borisi Alexandroviči (Slovo pochval'noje o blagovernom velikom knjaze Borise Aleksandroviče)* mnicha Fomy, jedna z nejpozoruhodnějších památek staroruské literatury. Lze předpokládat, že *Slovo* bylo napsáno někdy kolem roku 1453, neboť v něm nejsou zmíněny žádné události po tomto datu, jeho autor nehovoří ani o smrti moskevského knížete Dmitrije Šemjaky v roce 1453. Z vlastního textu *Slova* vyplývá, že mnich Foma byl člověkem z okolí Borise Alexandroviče a přímým svědkem jeho činů. Možnou domněnku, že autor *Slova* (mnich Foma) je totožný s poslem tverského knížete bojarem Fomou, o němž se mluví v první části textu v souvislosti s církevním sněmem, první vydavatel památky N. P. Lichačov odmítl.⁴⁸ A. A. Šachmatov ztotožnil mnicha Fomu s tverským letopiscem.⁴⁹

Základním motivem *Slova* je oslava velkoknížete Borise Alexandroviče (1425–1461) a jeho vlády. Tverský kníže nad jiné vyniká svými ctnostmi („přítel spravedlnosti, sídlo rozumu, hnízdo milosrdenství“).⁵⁰ S jeho vládnutím je spojen mír a klid, jeho sláva se šíří do cizích zemí. Tverského vládce mají v úctě nejen „carové“ křesťanští, ale i nevěřící.⁵¹ Rétorickým prostředkem ke zdůraznění zásluh a ctností, typickým pro středověké texty, je srovnání s historickými i biblickými postavami. Autor o svém vládcovi hovoří jako o „novém Davidovi“⁵², „druhém Konstantinovi“⁵³, Mojžíši⁵⁴, srovnává

odpovědi bylo tažení široké koalice knížat uznávajících suverenitu Moskvy proti Tveru. Michail Alexandrovič byl donucen prohlásit se „mladším bratrem“ Dmitrije Ivanoviče a velkoknížectví dědičným majetkem (*otčinou*) moskevského vládce. Tverský panovník se rovněž zřekl suverenity nad úředním Kašinským knížectvím, zavázal se ke společné politice s Moskvou vůči Hordě a slíbil do budoucna nepřijímat od Tatarů jarlyky na Velkoknížectví vladimírské.

⁴⁸ Podrobněji viz LICHÁČEV, N. P.: „*Inoka Fomy slovo pochval'noje o blagovernom velikom knjaze Borise Aleksandroviče*“, Pamjatniki drevnej pis'mennosti i iskusstva CLXVIII, Sankt-Peterburg 1908.

⁴⁹ *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.), čast' 2 (L–Ja)*, red. D. S. Lichačev, Leningrad 1989, s. 474.

⁵⁰ *Biblioteka literatury Drevnej Rusi. Tom 7. Vtoraja polovina XV veka*, Sankt-Peterburg 2000, s. 86.

⁵¹ Tamtéž: s. 110.

⁵² Tamtéž: s. 102.

⁵³ Tamtéž: s. 74.

⁵⁴ Tamtéž: s. 72.

ho s Josefem⁵⁵, se Simeonem⁵⁶, Lvem Moudrým⁵⁷, Augustem⁵⁸, Ptolemaiem⁵⁹, Justiniánem⁶⁰, Theodosiem⁶¹. Tverského knížete chválí rovněž účastníci církevního sněmu ve Ferrare a Florencii. Podle nich tverský kníže vede život jako Jakub, dobrotivý je jako Mojžíš, zbožný jako Josef,⁶² jeho roli v církevních záležitostech srovnávají s Konstantinem⁶³, přirovnávají ho díky jeho moudrosti k Šalamounovi⁶⁴, Tiberiovi⁶⁵ a nazývají „*novým Davidem*“⁶⁶.

Autor *Slova* podrobně zmiňuje také bohatou stavební činnost tverského vládců (zakládání klášterů a chrámů, výstavbu měst).⁶⁷ Další oblastí, které mnich Foma věnuje velkou pozornost, je úloha velkoknížete v církevních záležitostech. V textu *Slova* je zdůrazněno, že právě tverský kníže jako jediný z ruských panovníků vypravil světského posla na církevní sněm do Itálie, na němž byla v roce 1439 uzavřena unie mezi východní a západní církví.⁶⁸ Po přijetí poselství od konstantinopolského císaře s pozváním na sněm tverský kníže dokonce vyjadřuje odhodlání stát se „*bojovníkem za víru otců*“ a přikazuje svému vyslanci Fomovi nepřijímat nic, co by měnilo usnesení Sedmého všeobecného církevního sněmu.⁶⁹

⁵⁵ Tamtéž: s. 86.

⁵⁶ Myšlen bulharský car Simeon (893–927), tamtéž: s. 84.

⁵⁷ Myšlen byzantský císař Lev VI. Moudrý (886–911), tamtéž.

⁵⁸ Římský císař v letech 27 př. n. l. – 14 n. l., tamtéž.

⁵⁹ Autor má na mysli Ptolemaia I., vládce Egypta (zemřel 283 př. n. l.), tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Tamtéž: s. 78.

⁶³ Tamtéž: s. 80.

⁶⁴ Tamtéž: s. 82.

⁶⁵ Římský císař v letech 14–37, tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tomuto tématu je věnována celá jedna část *Slova*, tamtéž: s. 92, 94, 96, 98, 100, 102, 104.

⁶⁸ „*I když je hodně velikých knížat na Rusi, nikdo nevynaložil takovou snahu a úsilí vypravit posly, aby viděli tento svatý sněm, jako veliký kníže Boris.*“ Tamtéž: s. 78.

⁶⁹ Tamtéž: s. 74. Ruský metropolita Isidor, který se sněmu ve Florencii účastnil, patřil mezi stoupence unie. V Moskvě bylo spojení se západní církví od počátku důsledně odmítáno. Isidor byl internován v kremelském Čudově klášteře, odkud se mu v září 1441 podařilo uprchnout. Jeho cesta vedla do Tveru, kde byl podle zpráv pskovského letopisu přijat knížetem Borisem, hlídán stráží a v březnu 1442 propuštěn na Litvu. Neochota podporovat Isidora byla zcela v souladu s tverskou církevní politikou, která se v postoji k unii nelišila od Moskvy. Iniciativa v záležitostech ruské církve se ocitla zcela na straně Moskvy. V prosinci roku 1448 byl novým ruským metropolitou zvolen Iona, jehož volbu tverský biskup Il'ja písemně potvrdil. Nový metropolita nebyl na rozdíl od svých předchůdců dosazen konstantinopolským patriarchou, ale zvolen sněmem ruských biskupů, z nichž většina

Součástí chvály tverského knížete a jeho země je oslava Tveru jako sídelního města, které se stává zhmotněním zvláštní přízně, již Bůh projevuje Borisi Alexandroviči. Sídelní město Tver vykresluje jako „*nový Izrael*“, „*Bohem ochraňované město*“.⁷⁰ Tverské knížectví se pod vládou Borise Alexandroviče mění v Bohem zaslíbenou zemi, která je cílem všech lidí bez rozdílu – knížat, velmožů i prostého lidu.⁷¹

Význam, se kterým mnich Foma spojoval vládu Borise Alexandroviče, se projevuje rovněž v titulatuře tverského vládce. Boris Alexandrovič je nejednou nazýván *samovládce* (*samoděržcem*) a jeho vláda je charakterizována jako samoděržavná.⁷² Foma o svém vládcí mluví jako o *vladaři* (*gosudar*)⁷³ a dokonce ho nazývá *carem*. Pojem *car* nebo slova od něj odvozená (*carský*, *carství*, *carovat*) se v souvislosti s panováním Borise Alexandroviče v textu objevují osmkrát.⁷⁴ Titul *car* měl v tomto případě především symbolickou funkci a jeho použití mělo zdůraznit nezávislost Borise Alexandroviče na vnějších autoritách, včetně tatarských chánů, kteří v uplynulém období představovali rozhodující mocenský faktor v oblasti severovýchodní Rusi.⁷⁵

Přes svou moc a autoritu⁷⁶ tverský velkokníže neaspiruje na vládu nad celou Rusí nebo na suverenitu nad ostatními ruskými knížaty. Boris Alexandrovič zůstává tverským knížetem. V textu se sice třikrát objevuje termín *Ruská země*⁷⁷, používaný ruskými autory od dob kyjevské Rusi, ale ve všech případech jako synonymum pro geografický pojem Rusi a nikdy v přímé souvislosti s panováním tverského knížete. Častěji než *Ruská země* je v

pocházela z eparchií, které byly buď pod přímou vládou Moskvy, nebo ležely ve sféře vlivu moskevského velkoknížete.

⁷⁰ Tamtéž: s. 74, 92, 102.

⁷¹ Tamtéž: s. 82.

⁷² Např. tamtéž: s. 74, 82, 84, 86, 88, 92, 102.

⁷³ Např. tamtéž: s. 74, 82, 86, 92, 100, 128.

⁷⁴ Tamtéž: s. 82, 84, 92, 100, 102.

⁷⁵ Boris Alexandrovič panoval bez chánova jarlyku. Poslední zprávy o tatarských listinách, které by potvrdzovaly práva tverských knížat na jejich vládu, pocházejí z doby Ivana Michajloviče (1399–1425).

⁷⁶ Autorita Borise Alexandroviče v rámci Tverského velkoknížectví byla posílena například likvidací údělného Kašinského knížectví na počátku jeho vlády.

⁷⁷ *Biblioteka literatury Drevnej Rusi. Tom 7. Vtoraja polovina XV veka*, Sankt-Peterburg 2000, s. 76, 80.

textu použít pojem *Tverská země*⁷⁸ (osmkrát), většinou ve významu teritoria, kde vládne Boris Alexandrovič. Sám tverský kníže se v dopise byzantskému císaři tituluje jako „*veliký kníže Boris Alexandrovič celé državy Tverské země*“.⁷⁹ Mnich Foma hodnotí charakter a rozsah moci tverského knížete slovy: „*tento slavného jména, v Kristu pravověrný, urozený, Bohem korunovaný, samoděržavný a Bohem milovaný veliký kníže celé tverské državy Boris Alexandrovič*“.⁸⁰

Ve srovnání s vyprávěním o Michailovi Jaroslaviči přináší *Slovo* jiný pohled na vztahy mezi ruskými knížaty. Michail Jaroslavič byl současníkem chápán jako suverén ruských vládců, jako „starší bratr“, „otec“ moskevského knížete. Vládcí ruského severovýchodu byli k tverskému knížeti, vladimirskému velkoknížeti, vázáni poutem vazalské věrnosti. Hierarchie ruských vládců je ve *Slově* nahrazena představou o rovnosti ruských knížat. Na Rusi je řada vládců, přičemž ani jeden nevystupuje jako představitel celé *Ruské země*. Ve vztahu k Moskevskému velkoknížectví Foma použil pozoruhodný termín *Moskevská země*, který je ekvivalentem domácího pojmu *Tverská země*.⁸¹ Dynastie vládců Moskvy je pro něj rodem „*velikých knížat moskevských*“⁸², nikoli vládců vši Rusi. Společným poutem ruských vládců je víra. Když autor *Slova* kritizuje počínání Dmitrije Šemjaky, soupeře Vasilije II., tvrdí: „*Ale tento je stejně jako my pokřtěn, křesťan, ale jedná jako Tatar, nelitoval Božích ikon.*“⁸³

Na rozdíl od první redakce vyprávění o Michailovi Jaroslaviči se zřetelným protimoskevským ostnem *Slovo* oslavuje spojenectví mezi tverským a moskevským vládcem. Historický vývoj Rusi a fakt posílení vlivu Moskvy se odráží v tom, že tverský vládce neusiluje o zisk vladimirského velkoknížecího titulu a respektuje jeho držení Vasilijem II. Pozoruhodná je v této souvislosti skutečnost, že tverský kníže pomáhá svému moskevskému

⁷⁸ Tamtéž: s. 72, 74, 76, 88, 130.

⁷⁹ Tamtéž: s. 76.

⁸⁰ Tamtéž: s. 88.

⁸¹ Tamtéž: s. 116.

⁸² Tamtéž: s. 112.

⁸³ Tamtéž: s. 128.

spojenci Vasiliji II. obnovit práva na vladimirský stolec, přičemž jeho podíl na konsolidaci vlády moskevského knížete je pro Fomu důkazem autority a moci tverského knížete. Přátelství obou knížat je upevněno sňatkem syna moskevského knížete a následníka trůnu Ivana Ivanoviče s dcerou tverského knížete Marií Borisovnou, kterému je ve *Slově* věnována velká pozornost.⁸⁴

Mnich Foma zdůrazňuje sílu, která plyne ze spojení Moskvý a Tveru: „*Ale kdo se odvážil pozvednout ruku proti takovým dvěma vládcům!*“⁸⁵ Svazek je v zájmu Moskvý i Tveru a oběma knížectvím prospěšný: „*A Moskvané se radovali, že se Moskva stala Tverem, a Tveřané se radovali, že se Tver stal Moskvou, že se dva vládci v jedno spojili.*“⁸⁶

Podobně jako předchozí památky věnované tverským vládcům *Slovo* reflektuje kyjevské období a tverskou minulost. „*Jako je Cařihrad slavný díky Konstantinovi, Kyjev díky Vladimírovi, Tverská země uctívající oba byla proslavena Michailem.*“⁸⁷ Foma připomíná Borisův původ z „*Vladimírova rodu*“⁸⁸ a s Vladimírem Svjatoslavičem srovnává jeho zásluhy o upevnění víry⁸⁹. V textu jsou zmíněni kyjevští světci z dynastie Rurikovců Boris a Gleb, kterým tverský kníže vzdal čest založením chrámu, který jim byl zasvěcen.⁹⁰

Legitimita vlády Borise Alexandroviče se opírá o princip dědičnosti moci v rámci tverského panovnického rodu. Tver je *otčinou* Borise Alexandroviče, dědictvím po předcích.⁹¹ Tverské historické vědomí mnicha Fomy se zřetelně projevuje v otázce města Ržev, které Boris Alexandrovič „*z Boží milosti*“ získal zpět.⁹² Autor charakterizuje Ržev jako dědičný majetek

⁸⁴ Sňatek se uskutečnil v létě roku 1452.

⁸⁵ *Biblioteka literatury Drevnej Rusi. Tom 7. Vtoraja polovina XV veka*, Sankt-Peterburg 2000, s. 118.

⁸⁶ Tamtéž: s. 126.

⁸⁷ Z textu *Slova* není jasné, zda má autor na mysli Michaila Jaroslaviče nebo Michaila Alexandroviče, tamtéž: s. 88.

⁸⁸ Tamtéž: s. 72.

⁸⁹ Tamtéž: s. 84.

⁹⁰ Tamtéž: s. 96.

⁹¹ Tamtéž: s. 102.

⁹² Město Ržev získal Boris Alexandrovič od moskevského velkoknížete Vasilije II. Vojvodové tverského knížete, kteří měli převzít vládu nad městem, však narazili na odpor místních obyvatel. Ržev kapituloval až po tažení tverského vojska.

tverských knížat, který vlivem okolností přešel do vlastnictví „našich bratří“, velkoknížat moskevských.⁹³

Slovo sice hovoří o tverské knížecí tradici, na rozdíl od předchozích dvou knížecích životů však nezmiňuje nároky Borise Alexandroviče na vladimirský velkoknížecí stolec nebo držení vladimirského velkoknížecího titulu jeho předchůdci. Důvodem je, že se vláda nad velkoknížecí doménou v době vzniku *Slova* úzce pojila s moskevskou dynastií. Za důležitý můžeme považovat také fakt, že se vladimirský velkoknížecí titul již neopíral o moc tatarských chánů. Rozhodující faktor ve vztazích mezi ruskými knížaty představovala reálná mocenská základna jejich knížectví.

Dědictví Borise Alexandroviče se záhy ukázalo jako problematické. Příznivá konstelace sil v oblasti severovýchodní Rusi, která dávala Tveru prostor k roli třetí síly mezi Moskvou a Litevským velkoknížectvím, se začala rychle měnit v neprospěch tverských zájmů.

První ránu tverské prestiži a vážný neúspěch zahraniční politiky Borise Alexandroviče přinesl vnitřní vývoj Litvy, v němž se Tver v první polovině třicátých let aktivně angažoval.⁹⁴ S tverskou pomocí konsolidovaná moc moskevského vládce Vasilije II. Vasiljeviče po roce 1453 stále více ohrožovala samostatnou pozici a politiku Tveru.⁹⁵

Tverská představa o rovnosti knížat severovýchodní Rusi, obsažená v textu *Slova*, začala ztrácet reálný základ v podmínkách rychle se měnící mocenské situace v areálu severovýchodní Rusi. Po smrti velkoknížete Borise Alexandroviče 10. února 1461 na trůn nastoupil jeho nedospělý syn Michail.

⁹³ *Biblioteka literatury Drevnej Rusi. Tom 7. Vtoraja polovina XV veka*, Sankt-Peterburg 2000, s. 122.

⁹⁴ Po smrti velkoknížete Vitolda (Vitovta) v říjnu 1430 v Litvě vypukla vnitřní válka. Tverský kníže podporoval Švitrigaila (Swidrigiella), usilujícího o nezávislou litevskou politiku a volnější svazek s Polskem. Kandidát propolské strany Zikmund (Žygimantas) však svého soupeře drtivě porazil 1. září 1435 v bitvě u Šventoji. V roce 1440 byl Zikmund zavražděn spiklenci z řad šlechty. Z následujících bojů vyšel vítězně syn polského krále Kazimír.

⁹⁵ Prvními projevy konsolidované moci Vasilije II. Vasiljeviče byla likvidace možajského údělného knížectví a úspěšné vojenské tažení proti Novgorodu v roce 1456. Město muselo vyplatit velkou kontribuci a podepsat tzv. Jaželbickou smlouvu, která zakotvila příslušnost Novgorodu k celku zemí ovládaných Moskvou. V červenci 1456 byl v Moskvě zatčen serpuchovský kníže Vasilij Jaroslavič a poslán do vyhnanství do Ugliče.

Brzy se začala projevovat převaha Moskvy, kde se roku 1462 stal vládcem Ivan III. Vasiljevič. Část tverské aristokracie začala tíhnout k Moskevskému knížectví. Prvním z místních bojarů, který odešel sloužit moskevskému vládci, byl v šedesátých letech Daniil Dmitrijevič Cholmskij.⁹⁶ Dne 30. dubna 1476 „mnozí bojaři a děti bojarské“ přešli z Tveru do Moskvy. Další secese, tentokrát knížat Andreje Borisoviče Mikulinského a Osifa Andrejeviče Dorogobužského, se odehrála na jaře 1485. Oba velmoži v Moskvě dostali významné úřady – první z nich se stal správcem (*naměstnikem*) v Dmitrově a druhý v Jaroslavi.

Na rozdíl od Moskvy byly zdroje Tveru omezené. V době, kdy Moskva zahájila mohutnou expanzi, Tverské velkoknížectví územně stagnovalo. Jediným ziskem se stalo již zmiňované připojení Rževu. V roce 1471 a na podzim roku 1477 se uskutečnily dva pochody moskevského vojska proti Novgorodu, které skončily připojením rozsáhlého novgorodského území k celku moskevského státu. Michail Borisovič v obou případech stál na straně Ivana III. Tver zásoboval oddíly, které táhly proti Novgorodu přes tverské území, a tverský oddíl byl součástí moskevské armády. Po roce 1478 bylo území Tveru zcela obklopeno Moskevským velkoknížectvím. V roce 1480 se odehrálo tažení tatarského chána Achmata, jehož cílem bylo obnovit bývalou závislost Moskvy na Hordě. I v tomto případě tverský kníže poskytl Moskvě vojenskou podporu.

V dalších letech nastalo prudké zhoršení vztahů mezi oběma knížectvími. Nezávislost Tveru měla pomoci zachránit smlouva z roku 1484 mezi Michailem a polským králem Kazimírem. Na nebezpečné spojení zareagoval Ivan III. silou. Tažení moskevského vojska, které zřejmě nenarazilo na vážnější odpor, zakončila v prosinci 1484 mírová smlouva, jejíž podmínky zcela odpovídaly moskevským zájmům. Ivan III. byl v textu smlouvy příznačně titulován jako „*veliký kníže vsí Rusi*“.⁹⁷ Ivan III. Vasiljevič

⁹⁶ Na konci roku 1467 a na jaře 1469 se jako moskevský vojvoda účastnil pochodů proti Kazani.

⁹⁷ Ve smlouvě uzavírané mezi moskevským vládcem a knížetem mimo celek moskevského státu byl tento titul použit vůbec poprvé.

a jeho syn a následník trůnu Ivan Ivanovič Molodoj se ve vztahu k tverskému knížeti ocitli v pozici „starších bratří“, čímž byly ztraceny výsledky politiky Borise Alexandroviče vůči Moskvě.⁹⁸ Michail Borisovič se ocitl v pozici „bratra“ moskevského údělného knížete Andreje Vasiljeviče. Tverský kníže musel zrušit dohodu s Kazimírem, vzdát se samostatné zahraniční politiky a bez vědomí Moskvy nesměl v budoucnu vysílat posly do Litvy ani do Hordy. Poslední zoufalý pokus o záchranu podnikl tverský vládce v následujícím roce, když vypravil ke Kazimírovi posla s výzvou k boji proti Moskvě. Zadržení posla dalo poslední impuls k definitivní likvidaci tverské nezávislosti. Dne 21. srpna 1485 se velká moskevská armáda vydala na pochod, 8. září dorazila k Tveru a zahájila ostřelování města. Dne 12. září Michail Borisovič uprchl z obklíčeného města, které posléze kapitulovalo. Ivan III. pak předal bývalé Tverské velkoknížectví svému synovi a následníkovi trůnu Ivanovi Ivanoviči.

Tím v roce 1485 skončila existence samostatného Tverského knížectví. „*Tverská veliká svoboda*“, kterou oplakávali obyvatelé knížectví po smrti Michaila Alexandroviče⁹⁹, tak nenávratně zanikla. Připojením Pskova a Rjazaně k Moskvě byl završen proces likvidace regionálních center. V roce 1547 moskevský panovník Ivan IV. Vasiljevič oficiálně přijal carský titul. Historický vývoj Ruska se vydal cestou formování impéria s centrem v Moskvě.

⁹⁸ Formální rovnost tverského a moskevského vládce byla zakotvena ve spojenecké smlouvě, uzavřené v první polovině roku 1439. V polovině padesátých let Vasilij II. a Boris Alexandrovič upevnili svoje přátelské vztahy novou smlouvou, potvrzující status tverského knížete jako „bratra“ moskevského knížete.

⁹⁹ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XI–XII: Patriaršaja ili Nikonovskaja letopis'*, Moskva 1965, s. 181.

3. kapitola: Moskva a Novgorod **(pojmy tradice, vládce, dědičná země ve** **vyprávěních o pádu Novgorodu)**

Připojení Novgorodu k Moskvě patří mezi nejvýznamnější mezníky procesu vytváření jednotného moskevského státu s dalekosáhlými důsledky pro další politický a kulturní život Ruska. Události let 1471 a 1477–1478, které vedly k pádu Novgorodu¹⁰⁰, zachycuje soubor letopisných textů. Při jejich zkoumání je třeba věnovat pozornost nejen jejich celkovému vyznění, historickým souvislostem jejich vzniku, ale i obsahu, kontextu a frekvenci používání některých konkrétních klíčových pojmů, jako jsou *tradice (starina)*, *vládce (gosudar’)* a *dědičná země (otčina / votčina)*.

První z památek představuje moskevské letopisné vyprávění¹⁰¹ o pochodu Ivana III. proti Novgorodu v roce 1471, sestavené zřejmě krátce po popisovaných událostech. Text, odrážející velkoknížecí svod z počátku sedmdesátých let 15. století, se stal součástí *Nikanorovského a Vologodsko-permského letopisu* a letopisných svodů – *Velkoknížecího Moskevského z roku 1479*, moskevského z konce 15. století a oficiálního letopisectví 16. století.¹⁰²

Moskevskému letopisnému vyprávění je svým krajně nepřátelským postojem k Novgorodu blízký text nazvaný *Vybraná slova ze Svatých písem ... (Slovesa izbranna ot svjatyh Pisanij ...)*¹⁰³, který se stal součástí několika letopisů – *Sofijského prvního, Sofijského druhého, Lvovského, Novgorodského*

¹⁰⁰ Více k historickému pozadí např. ALEKSEJEV, J. G.: *Gosudar’ vseja Rusi*, Novosibirsk 1991; BERNADSKIJ, V. N.: *Novgorod i Novgorodskaja zemlja v XV veke*, Moskva – Leningrad 1961; BORISOV, N. S.: *Ivan III*, Moskva 2003; ČEREPNIN, L. V.: *Obrazovanie Russkogo centralizovannogo gosudarstva v XIV–XV vekach. Očerki social’no-ekonomičeskoj i političeskoj istorii Rusi*, Moskva 1960; SOLOV’JĚV, S. M.: *Sočinjenja. Kniga III. Istorija Rossii s drevnejšich vreměn. Toma 5–6*, Moskva 1989.

¹⁰¹ Citováno vydání textu *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 284–291.

¹⁰² *Slovar’ knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.), část’ 2 (L–Ja)*, red. D. S. Lichačev, Leningrad 1989, s. 201.

¹⁰³ Dále jen *Vybraná slova*; citováno z vydání textu *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis’*, Sankt-Peterburg 1853, s. 1–15.

Dubrovského.¹⁰⁴ Od letopisných textů moskevské provenience se odlišuje lakonické novgorodské vyprávění¹⁰⁵ o událostech roku 1471, jehož autorem je přímý svědek událostí a které se uchovalo v jedné z redakcí *Novgorodského čtvrtého letopisu*.¹⁰⁶

Obširné letopisné vyprávění¹⁰⁷ o definitivní likvidaci novgorodské samostatnosti, zohledňující moskevský pohled na události přelomu let 1477 a 1478, se stalo součástí *Moskevského letopisného svodu z roku 1479* a následujících oficiálních letopisů z konce 15. a 16. století. Popis samotného tažení moskevské armády má charakter oficiálního dokumentu. V *Novgorodském čtvrtém letopise* líčení tažení v letech 1477–1478 chybí (jeho záznamy končí rokem 1476).¹⁰⁸

Vyhrocení vztahů mezi Moskvou a Novgorodem, vedoucí k válce roku 1471, je v dobových pramenech spojováno se smrtí novgorodského arcibiskupa Iony (zemřel 5. listopadu 1470). Dne 8. listopadu do Novgorodu přijel kníže Michail Olelkovič, vyslaný podle moskevských letopisců na základě žádosti obyvatel Novgorodu polským králem a litevským velkoknížetem Kazimírem IV.¹⁰⁹ Promoskevské letopisy interpretují pozvání litevského knížete jako výraz snahy zbavit se závazků vůči moskevské velkoknížecí moci a přejít pod vládu litevského státu.¹¹⁰ Moskevský vládce a metropolita se pokusili přesvědčit představitele Novgorodu, aby se zřekli svých úmyslů. V březnu roku 1471 Michail Olelkovič opustil Novgorod a odjel do Kyjeva. Jeho odchod ještě více vyostřil situaci ve městě; prolitevská strana aktivizovala svoji činnost.

¹⁰⁴ *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.), část' 2 (L–Ja)*, red. D. S. Lichačev, Leningrad 1989, s. 201.

¹⁰⁵ Citováno vydání textu *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom IV, část' 1, vypusk 2: Novgorodskaja četvërtaja letopis'*, Leningrad 1925, s. 446–448.

¹⁰⁶ *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.), část' 2 (L–Ja)*, red. D. S. Lichačev, Leningrad 1989, s. 202.

¹⁰⁷ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 309–323.

¹⁰⁸ *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.), část' 2 (L–Ja)*, red. D. S. Lichačev, Leningrad 1989, s. 203.

¹⁰⁹ Viz např. *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 285.

¹¹⁰ ČEREPNIN, L. V.: *Obrazovanije Russkogo centralizovannogo gosudarstva v XIV–XV vekach. Očerki social'no-ekonomičeskoj i političeskoj istorii Rusi*, Moskva 1960, s. 856.

Moskva se nehodlala s novou situací v Novgorodě smířit. V březnu roku 1471 Ivan III. svolal do hlavního města poradu svých bratří (úředních knížat), biskupů, knížat, bojarů, vojvodů a prostých vojáků, na níž všechny informoval o chystaném pochodu.¹¹¹ Do Novgorodu byly poslány listiny oznamující vyhlášení války a zároveň byla vyslána žádost o vojenskou pomoc do Tveru a Pskova. Dne 20. června se daly na pochod hlavní vojenské síly vedené Ivanem III. Součástí koalice byly rovněž oddíly bratrů Ivana III. – knížat Jurije, Andreje, Borise Vasiljeviče a verejsko-bělozerského knížete Michaila Andrejeviče. V Toržku se k velkoknížecí armádě připojil tverský vojenský oddíl. Tamtéž dorazilo poselstvo ze Pskova se zprávou, že město je připraveno vojensky podpořit tažení. Novgorod se ocitl v naprosté izolaci.

První bitva kampaně se odehrála u městečka Korostyň, kde na armádu pod velením knížat D. D. Cholmského a F. D. Starodubského zaútočila část novgorodského vojska, které se přesouvalo na lodích po Ilmeňském jezeře. Novgorodský útok byl odražen, řada novgorodských vojáků byla v bitvě zabita a část zajata. Poté se moskevská armáda přesunula k Ruse, kde porazila další novgorodské vojsko. Rozhodující střetnutí celého tažení se odehrálo na řece Šeloni, kde hlavní novgorodské síly utrpěly drtivou porážku velkoknížecími oddíly, kterým se podařilo přejít na druhý břeh řeky. Podle letopisných údajů v bitvě padlo asi 12 000 Novgorodů a více než 2 000 vojáků se dostalo do zajetí; zajata byla řada představitelů městské správy.¹¹² Na bitevním poli byly objeveny opisy smlouvy Novgorodu s polským králem a velkoknížetem litevským Kazimírem IV.¹¹³ Z letopisných zpráv vysvítá, že poté, co se moskevské vojsko vydalo na pochod, žádal Novgorod Kazimíra o vojenskou pomoc, kterou však neobdržel. Šeloňská bitva vojensky rozhodla osud celého tažení. V Novgorodě s ještě větší silou propukly spory mezi zastánci moskevské a litevské orientace.

¹¹¹ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 286.

¹¹² Tamtéž: s. 289.

¹¹³ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, s. 11.

Ivan III. přijal zprávu o vítězství své armády v Jaželbicích a poté se přesunul do Rusy. Na základě iniciativy novgorodského arcibiskupa, starostů a dalších představitelů města začaly mírové rozhovory s Ivanem III., které skončily podpisem Korostyšské moskevsko-novgorodské smlouvy. Novgorod vyplatil velkoknížeti kontribuci, jeho samostatnost byla okleštěna.

Definitivnímu připojení Novgorodu k Moskvě předcházelo tažení moskevského vojska na přelomu let 1475 a 1476, které oslabilo místní bojarskou opozici. Velká moskevská armáda během operace obklíčila město. Ivan III. odjel z Moskvy 22. října 1475. Na cestě do Novgorodu k velkoknížeti přicházeli lidé z různých sociálních vrstev novgorodské společnosti a přinášeli stížnosti ve formě individuálních i kolektivních žalob.¹¹⁴ Dne 25. listopadu byl svolán soud, na němž se měly řešit žaloby dvou novgorodských ulic proti místním bojarům – starostovi Vasiliji Anaňjinovi, Bogdanu Jesipovi a dalším. Analogickou žalobu proti Bogdanu Jesipovi a jiným vznesli také bojaři Luka a Vasilij Isakovové. Velkoknížecí soud, probíhající podle tradičních pravidel novgorodského soudnictví, uznal žaloby za oprávněné. Výsledkem bylo uvěznění čtyř lidí, za ostatní se zaručil novgorodský arcibiskup. Poté dal Ivan III. zatknout bojary, kteří patřili mezi stoupence spojení Novgorodu s Litvou.¹¹⁵ Dne 26. ledna 1476 Ivan III. odjel zpět do Moskvy. Zatčení bojaři nebyli propuštěni. Nebyla vyslyšena ani prosba arcibiskupa Feofila, který v březnu 1476 v Moskvě žádal Ivana III. o jejich osvobození.

Poslední tažení moskevské armády proti Novgorodu, které skoncovalo se samostatností bojarské republiky, bylo zahájeno na podzim roku 1477. Uskutečnilo se po poradě s bojary a se souhlasem metropolity Gerontije a členů nejvyšší církevní hierarchie.¹¹⁶ Moskva jako formální důvod uvedla porušení přísahy ze strany obyvatel Novgorodu a jejich odmítnutí uznat Ivana III. svým vládcem (*gosudar*). Dne 30. září Ivan III. poslal do Novgorodu listinu vyhlašující válku, samotné tažení bylo zahájeno 9. října. V čele vojsk

¹¹⁴ ČЕРЕПНИН, L. V.: *Образование Русского централизованного государства в XIV–XV веках. Очерки социально-экономической и политической истории Руси*, Moskva 1960, s. 864.

¹¹⁵ Tamtéž: s. 865.

¹¹⁶ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 310.

stál velkokníže spolu se svým bratrem Andrejem Mladším. K velkoknížecí armádě se připojily spojenecké tverské oddíly. Ve dnech 8.–11. listopadu vedl Ivan III. rozhovory s novgorodskými posly a poté vydal glejt novgorodskému arcibiskupu Feofilovi.¹¹⁷ Dne 23. listopadu za Ivanem III. dorazili novgorodští vyslanci: arcibiskup Feofil, starostové (*posadniki*), bojaři, měšťané (*žitji ljudi*) a jeden kupec. Poslové žádali velkoknížete, aby zastavil válku. Zároveň se dotkli otázky návratu bojarů, kteří byli do Moskvy deportováni v předchozím roce (1476). Novgorodští vyslanci uznali právo Ivana III. na vládu v Novgorodě, zároveň však obhajovali stará novgorodská privilegia. Usilovali o to, aby se velkoknížecí správci nevměšovali do soudní pravomoci starosty a arcibiskupa a aby velkokníže nepředvolával obyvatele Novgorodské země do Moskvy (Dolní země) před soud a na službu.¹¹⁸ Dne 27. listopadu moskevská armáda přitáhla k městu, Novgorod byl zcela obklíčen a izolován od okolí.

Od 4. prosince začaly k velkoknížeti směřovat novgorodské delegace za účelem vyjednávání o mírových podmínkách. Ivan III. během nich otevřel otázku budoucí vlády nad Novgorodem, jenž by měl být spravován stejně jako ostatní města, která jsou součástí moskevského státu.¹¹⁹ Z Novgorodu dorazilo k velkoknížeti početné poselstvo, jehož členy byli arcibiskup, starostové, měšťané a pět představitelů novgorodských čtvrtí. Novgorodská delegace se pokusila obhájit stará městská práva, především požadavek, aby velkoknížecí správce soudil spolu se starostou, aby velkokníže zachoval tradiční novgorodský soud, nepovolával obyvatele města před soud a na službu do Dolní země (*Nizovskaja zemlja*), nestěhoval je do jiných oblastí ruského státu a nekonfiskoval dědičné majetky (*votčiny*) novgorodských bojarů.¹²⁰ Ivan III. trval na úplné moci nad Novgorodem a vyjádřil nelibost nad podmínkami novgorodských poslů.¹²¹ Moskevský vládce při jednáních pouze souhlasil s požadavkem neposílat obyvatele Novgorodu do Dolní země, nezasahovat do

¹¹⁷ Tamtéž: s. 312.

¹¹⁸ Tamtéž: s. 313–314.

¹¹⁹ Tamtéž: s. 316–317.

¹²⁰ Tamtéž: s. 317.

¹²¹ Tamtéž.

majetkových práv bojarů a zachovat novgorodský místní soud.¹²² Moskevský vládce požadoval od novgorodských poslů vydání řady *volostí* a vsí z arcibiskupských, klášterních a bojarských majetků. Další rozhovory se týkaly rozsahu majetkových konfiskací ve prospěch velkoknížete. Jejich konkrétní podoba byla určena na začátku ledna.¹²³ Vyjednávání o výši zdanění pozemkové držby bylo zahájeno 8. ledna 1478. Dne 10. ledna Ivan III. poslal do Novgorodu k projednání soupis podmínek, za nichž byl ochoten přijmout přísahu obyvatelstva. O tři dny později velkokníže, který v té době sídlil nedaleko Novgorodu ve vsi Paozerji, k sobě pozval novgorodského arcibiskupa, bojary, měšťany a kupce. Novgorodský vladyka podepsal a opatřil pečeti přísežní listinu, k níž byly přidány pečeti pěti novgorodských čtvrtí. Poté se v Paozerji odehrála procedura přísahy členů novgorodského poselstva. Dne 15. ledna Ivan III. poslal do města své bojary a děti bojarské s úkolem přivést obyvatelstvo k přísaze.¹²⁴ Do Novgorodu dorazili velkoknížecí správci, čímž se uzavřela staletá existence samostatné Novgorodské republiky. Moskevský vládce přijel 29. ledna do města, kde následně došlo k zatýkání příslušníků městské elity. Ivan III. přikázal svému správci zabavit všechny písemné smlouvy mezi Novgorodem a velkoknížetem litevským a polským králem. Osm zatčených novgorodských představitelů bylo deportováno do Moskvy a byl jim zabaven majetek. Ivan III. opustil pokořené město 17. února a slavnostně se vrátil do Moskvy.¹²⁵

Moskevské letopisné vyprávění i *Vybraná slova* v otázce konkrétních příčin prvního tažení Ivana III. v roce 1471 zcela jednostranně zdůrazňují provinění představitelů Novgorodu. *Vybraná slova* zmiňují neplacení daně, rozchvacování zemí, které náležejí velkoknížeti, urážky moskevských správců.¹²⁶ Politika představitelů Novgorodu před začátkem tažení je

¹²² Tamtéž: s. 318.

¹²³ Podrobněji viz tamtéž: s. 319.

¹²⁴ Příznačné je, že se celý akt odehrál, aniž by se sešlo všeobecné shromáždění; viz tamtéž: s. 321.

¹²⁵ Tamtéž: s. 323.

¹²⁶ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, s. 3.

interpretována jako porušení zavedených pořádků.¹²⁷ Naproti tomu Ivan III. Vasiljevič vystupuje v moskevských pramenech jako ochránce tradičního uspořádání vztahů mezi velkoknížetem a Novgorodem.¹²⁸ Jeho postoj se projevuje již při volbě nového arcibiskupa Feofila namísto zemřelého Iony, kdy zcela respektuje novgorodskou volbu.

Moskevský letopis uvádí, že většina novgorodské elity byla s politikou moskevského vládce spokojena. Proti nim vystoupili vdova po starostovi Isaakovi Boreckém Marfa, její děti a jejich přívrženci, kteří jsou označováni za zrádce.¹²⁹ Jejich jednání moskevský autor zcela v souřadnicích středověkého myšlení vysvětluje ďáblovými úklady.¹³⁰ Pomocí úplatků získává prolitevská strana stoupence mezi nemajetnými členy novgorodského shromáždění (*věče*), a stává se tak rozhodující silou. *Vybraná slova*, zdůrazňující úlohu Marfy Borecké jako vůdčí osobnosti prolitevské strany, jí připisují úmysl provdat se za polského šlechtice a jeho jménem vládnout Novgorodské zemi. Marfu Boreckou srovnávají s negativními ženskými historickými postavami a nazývají ji prokletou.¹³¹

Střet mezi prolitevskou a promoskevskou stranou je v textech moskevské provenience úzce spojen s náboženskou otázkou – volba Moskvy znamená rovněž volbu pravoslaví proti katolictví. Podle *Vybraných slov* obyvatelé Novgorodu (muži novgorodští) opustili světlo a přidali se ke „*tmě nevěděni*“ (katolictví).¹³² Urážkou pravoslaví je již údajná snaha Novgorodu odvrátit se od svého panovníka, moskevského velkoknížete, a podřídit se polskému králi – katolíkovi.¹³³ Moskevský letopisec obviňuje stoupence Litvy v Novgorodě ze snahy potvrzovat místní arcibiskupy západoruským

¹²⁷ Tamtéž: s. 4.

¹²⁸ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 284.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ „[J]e lepší žít se lvem a s hadem v poušti než se zlou ženou“; *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis*, Sankt-Peterburg 1853, s. 5. Ostrá kritika Marfy Borecké ve *Vybraných slovech* nemá obdoby v ostatních vyprávěních o pádu Novgorodu.

¹³² Tamtéž: s. 2.

¹³³ Tamtéž: s. 4.

metropolitou Grigorijem, který je účelově a v rozporu se skutečností nazýván katolíkem.¹³⁴ Ve *Vybraných slovech* je zmíněn jistý Pimen (Pumin), spojenec Boreckých, který se „veden ďáblem“ chce stát v Novgorodě arcibiskupem. Kvůli dosažení svého cíle je připraven jít do Kyjeva a nechat se do úřadu dosadit metropolitou Grigorijem.¹³⁵

Popis přípravy tažení Ivana III. proti nepokornému městu a průběh pochodu dostávají podobu křížového tažení proti nevěřícím. Autoři nejednou sahají k biblickým a historickým paralelám. V moskevském letopisném vyprávění je požehnání metropolity Filippa, které přijal Ivan Vasiljevič před začátkem tažení, srovnáváno se Samuelovým požehnáním Davidovi před bojem s Goliášem.¹³⁶ Letopisec přímo odkazuje k moskevské minulosti, když pochod Ivanových vojsk srovnává s tažením velkoknížete Dmitrije Ivanoviče proti „bezbožnému Mamajovi a jeho bohapustému tatarskému vojsku“.¹³⁷ *Vybraná slova* uvádějí varovný historický příklad Konstantinopole, která byla dobyta a dodnes je ovládána Turky kvůli přestupu jejích obyvatel ke katolictví¹³⁸; Ivan III. je v téže památce srovnáván s Mojžišem¹³⁹. Moskevský velkokníže nebojuje s křesťany, ale s odpadlíky, neboť „ačkoli se nazývali křesťany, jejich skutky byly horší než činy nevěřících“.¹⁴⁰ V očích moskevského letopisce jsou obyvatelé Novgorodu nejen odpadlíky od pravé víry, ale ocitají se dokonce v horším postavení než nevěřící: „[N]evěřící totiž od počátku neznali Boha, ani od nikoho nepřijali pravoslaví, drželi se prvotního svého zvyku modloslužebnictví, ale tito (obyvatelé Novgorodu –

¹³⁴ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 285.

Tvrzení moskevských pramenů se nezakládá na pravdě. Grigorij se stal hlavou pravoslavné církve západní Rusi v roce 1458 a zpočátku byl ve svém úřadě potvrzen uniatským patriarchou sídlícím v Římě. V roce 1470 s ním však přerušil styky a získal titul metropolity vší Rusi od patriarchy Dionýsia, sídlícího v Konstantinopoli a neuznávajícího unii.

¹³⁵ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, s. 6.

¹³⁶ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 287.

¹³⁷ Autor má na mysli rok 1380 a bitvu na Kulikově poli; tamtéž.

¹³⁸ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, s. 7.

¹³⁹ Tamtéž: s. 2.

¹⁴⁰ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 287.

pozn. aut.) *mnoho let přebývali v křesťanství a nakonec začali přestupovat ke katolictví. A tak proti nim vytáhl veliký kníže nikoli jako proti křesťanům, ale jako proti pohanům a proti odpadlíkům od pravé víry.*¹⁴¹ Touto skutečností jsou ospravedlněny krutosti, které doprovázejí tažení velkoknížecí armády a které moskevský autor nijak nezastírá. Oddíly bratrů velkoknížete „*plení a pálí a lidi berou do zajetí, totéž dělají velitelé velkoknížete*“¹⁴², kteří rozpouštějí svoje oddíly, jež „*pálí, plení a berou do zajetí a popravují bez milosti*“¹⁴³. Násilí se týká i novgorodských bojovníků, kteří padli do zajetí. Po bitvě na Ilmeňském jezeře je zajatcům přikázáno, aby si navzájem uřezali nosy, rty a uši, a takto znetvoření jsou propuštěni zpět do Novgorodu.¹⁴⁴ Rozsah katastrofy a ničení shrnuje moskevský letopisec v závěru svého vyprávění slovy: „*[N]ebylo takové války od dob, co jejich země existuje*“.¹⁴⁵ Násilí ze strany moskevského vojska je ospravedlněno vyšším cílem: „*[P]okud voják v boji za pravou víru zabije, nepovažují to svatí otcové za vraždu*“.¹⁴⁶

Na druhé straně jsou zdůrazňovány zbožnost a rozvážný postup moskevského panovníka. Před začátkem tažení se Ivan III. radí s metropolitou Filippem, matkou Marií a bojary; k vojenské výpravě získává požehnání hlavy církve a svatého církevního sněmu.¹⁴⁷ Moskevský metropolita varuje Novgorodany před důsledky jejich činů – před Božím hněvem, který může být seslán na jejich město za přestoupení ke katolictví a za neposlušnost vůči panovníkovi.¹⁴⁸ Podobně velkoknížecí posel Ivan Fjodorovič Tovarkov

¹⁴¹ Tamtéž: s. 288.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž: s. 291.

¹⁴⁶ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, s. 12.

¹⁴⁷ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 286.

¹⁴⁸ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, s. 7.

vyzývá obyvatele Novgorodu, aby se nevzdávali pravoslaví a nepřestupovali ke katolictví.¹⁴⁹

Z konkrétního popisu tažení proti Novgorodu a jednotlivých střetnutí, který je součástí moskevských textů, jednoznačně vyplývá, že se osoba moskevského panovníka a jeho vojsko těší zvláštní Boží přízni a ochraně. Autor moskevského letopisného vyprávění při líčení rozhodující bitvy na řece Šeloni konstatuje, že moskevské vojsko díky Boží pomoci zvítězilo nad daleko silnějším soupeřem. Zatímco na novgorodské straně stálo 40 000 bojovníků, na moskevské jich bylo pouze 5 000.¹⁵⁰ Prvek zázraku se objevuje již na samotném počátku šeloňské bitvy, kdy se moskevskému vojsku podařilo přejít řeku na druhý břeh v místě, kde dříve nebyl brod.¹⁵¹ Během bitvy zavládl v novgorodských oddílech zmatek; Bůh navíc zaslepil prchající novgorodské vojáky, takže nemohli najít cestu zpět.¹⁵² Po skončení boje se moskevští velitelé zajatých vojáků ptali, proč se novgorodské vojsko navzdory velké převaze rozuteklo. Z jejich odpovědí se dovídáme o nebeském znamení v průběhu bitvy: „*[V]iděli jsme nejen vás jako veliké množství, jdoucí proti nám, ale viděli jsme ještě další pluky, které vpadly do našeho týlu*“.¹⁵³ Motiv přímého zásahu nebeských sil ještě více akcentují a konkretizují *Vybraná slova*. Jak uvádí jejich autor, tažení proti Novgorodu roku 1471 se koná v létě, což se za předchozích vládců nestávalo. Dříve bylo díky bažinám novgorodské území neprůchodné pro jízdu, a město tak bylo v bezpečí. V roce 1471, kdy se uskutečnilo rozhodující tažení Ivana III., však z „*Boží milosti*“ půda vyschla, po celé léto (od května do září) na novgorodskou zemi nespadla „*ani kapka deště*“, „*neprůjezdné bažiny slunečním žářem vyschly*“.¹⁵⁴ Na závěr autor *Vybraných slov* konstatuje: „*[T]ak na ně Bůh seslal vyschnutí jejich země kvůli jejich nepravosti a podřídil je pevné ruce našeho zbožného knížete,*

¹⁴⁹ Tamtéž: s. 8.

¹⁵⁰ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 289.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, s. 9.

vládce Ruské země“.¹⁵⁵ Již v první bitvě, při níž novgorodská hotovost zaútočila na přední velkoknížecí oddíly, Bůh stojí na straně Moskvy.¹⁵⁶

Podobně jako moskevské letopisné vyprávění zdůrazňují i *Vybraná slova* skutečnost, že v rozhodující bitvě na Šeloni bylo vítězství moskevských vojsk dosaženo s Boží pomocí navzdory několikanásobné převaze na straně nepřátel. „*Tak Bůh shůry seslal v tu dobu neviditelnou sílu svého božství a pomohl plukům velikého knížete za jeho velikou zbožnost a víru, o niž usiloval.*“¹⁵⁷ Když moskevské oddíly vyrazily proti nepříteli, ani jeden kůň se nezalekl vysokého břehu a hloubky, všichni přešli přes řeku a zaútočili na protivníka.¹⁵⁸ V bitevní vřavě „*Boží požehnání a milost chránily všechny bojovníky pluků velikého knížete a pomáhaly jeho pravdě.*“¹⁵⁹ Novgorodští vojáci se dávali na útěk, „*všichni velmi vystrašeni neviditelnou silou živého Boha a pomocí velikého archanděla Michaela, velitele nebeských sil.*“¹⁶⁰ *Vybraná slova* rovněž uvádějí, že prchající novgorodští vojáci bloudili a nemohli najít zpáteční cestu.¹⁶¹ Náboženský rozměr událostí roku 1471 v plné síle vyvstává v závěrečném konstatování po skončení vojenských akcí: „*[A] tak Boží požehnání a milost sestoupily a pomohly pravdě našeho pravověrného a zbožného vládce, velikého knížete vši Rusi Ivana Vasiljeviče, za jeho velikou zbožnost.*“¹⁶² Zvláštní Boží přízeň se nevztahuje jen na Ivana III. a jeho vojsko, ale také na sídelní město Moskvu, která je nazvána „*Bohem ochraňované město.*“¹⁶³ Válka s Novgorodem nebyla podle moskevského autora rozhodnuta jen silou zbraní, statečností a odhodláním moskevských oddílů, které se do boje na Šeloni vrhaly s pokřikem „*Moskva*“¹⁶⁴, ale rovněž zásahem nebeských sil, které stály na straně Moskvy a jejího zbožného a pravověrného vládce, bojujícího proti odpadlíkům.

¹⁵⁵ Tamtéž: s. 9–10.

¹⁵⁶ „*[A] pomohl Bůh vojvodům velikého knížete*“, tamtéž: s. 10.

¹⁵⁷ Tamtéž: s. 10–11.

¹⁵⁸ Tamtéž: s. 11.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž: s. 14.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Tamtéž: s. 11.

Vedle výše zmíněné religiózní interpretace tažení roku 1471 jako boje proti nevěřícím je v moskevských textech patrná ještě jedna rovina, kterou se snaží jejich autoři ospravedlnit politiku a konkrétní kroky svého panovníka ve vztahu k Novgorodu, a to obrana historických mocenských práv moskevského velkoknížete na vládu nad Novgorodem. Snaha dokázat, že Ivan III. jedná zcela v souladu s tradičním uspořádáním vztahů mezi Moskvou a Novgorodem, vede autory moskevského letopisného vyprávění i *Vybraných slov* k úvahám o podstatě těchto vztahů a o jejich zakotvení v moskevské nebo širší ruské minulosti. Obě argumentační roviny – náboženská a historická – se ve zkoumaných památkách navzájem úzce prolínají. V úvodu *Vybraných slov* jejich autor konstatuje, že Ivan III. je panovník, kterého „*si vyvolil a oblíbil Bůh a přečistá Bohorodička*“. Právě jemu byla Bohem svěřena vláda nad dědičným „*velikým knížectvím ruských zemí*“, jehož součástí je rovněž Novgorod.¹⁶⁵ Moc moskevského panovníka dostává teokratický rozměr: „*[N]ení knížete vládnoucího mimo Boží vůli, knížata jsou ustanovena Bohem; proto se každá lidská duše vládnoucímu knížeti podřizuje: knížata jsou oblíbenci Boží, Bohem nejvyšším je jim svěřena vláda a síla, neboť oni jsou Božími sluhy a spravedlivý soud milují.*“¹⁶⁶ Metropolitá Filipp ve svém poselství do Novgorodu obyvatele města nabádá, aby měli v úctě moskevského velkoknížete, neboť „*je Boží sluha*“.¹⁶⁷

V památkách moskevské provenience se vedle obecných konstatování objevuje zcela konkrétní historická argumentace. Ve *Vybraných slovech* je vláda moskevských knížat nad Novgorodem odvozována již od kyjevských vládců, konkrétně od velkoknížete Vladimíra.¹⁶⁸ V roce 1471 moskevský velkokníže podniká tažení proti Novgorodu jako své dědičné zemi (dobovým

¹⁶⁵ Tamtéž: s. 3.

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ Tamtéž: s. 8.

¹⁶⁸ Tamtéž: s. 3. Kyjevský kníže Vladimír I. Svjatoslavič, za jehož vlády došlo k přijetí křesťanství, patří k ústředním postavám historického vědomí kyjevských a později moskevských autorů. O jeho významu svědčí mimo jiné fakt, že byl s jeho osobou v některých písemných památkách moskevského období v rozporu s historickou skutečností spojován carský titul (např. *Slovo o životě a o zesnutí velikého knížete Dmitrije Ivanoviče, cara ruského*).

termínem *otčina*).¹⁶⁹ V moskevském letopisném vyprávění podobně uvažují i někteří představitelé Novgorodu, přívrženci Moskvy. Novgorod je podle nich dědictvím velkoknížat již od zakladatele vládnoucí dynastie Rurika přes Vladimíra až k současnému vládci – Ivanu Vasiljeviči.¹⁷⁰ Stejný historický argument se objevuje v poselství Ivana III. do Novgorodu.¹⁷¹ Moskevští autoři spojují kyjevskou a moskevskou epochu ruských dějin. Moskevský velkokníže je v jejich očích nástupcem kyjevských vládců a držitelem pozdějšího titulu velkoknížat vladimirských, na jehož základě byla v období po velkém tatarském vpádu odvozována suverenita nad ostatními vládci severovýchodní Rusi. Ivan III. se v proslovu v úvodu moskevského letopisného vyprávění odvolává na své předky a svůj rod nazývá rodem velkoknížat „*vladimirských, Novgorodu Velikého a vši Rusi*“.¹⁷² V textu téže památky se objevuje zmínka, že Novgorod byl od počátku podřízen velkoknížatům: dříve kyjevským a poté vladimirským.¹⁷³ V moskevském letopisném vyprávění je před začátkem vojenského tažení mimo jiné zmíněna modlitba Ivana III. u hrobů prarodičů, „*velikých knížat vladimirských, novgorodských a vši Rusi od velikého knížete Ivana Daniloviče*¹⁷⁴ *až ke svému otci, velikému knížeti Vasiliji*“.¹⁷⁵ Ve *Vybraných slovech* Ivan III. volá na pomoc „*své pravoslavné předky velikého knížete Vladimíra a jeho syny*“.¹⁷⁶ Historická argumentace moskevských autorů obsahuje ještě jeden pozoruhodný moment, a to kontinuitu velkoknížecí moci v jejím rozsahu navzdory změně center. Ve svém poselství do Novgorodu Ivan III. představitelům města sděluje, že vládu nad Novgorodem drží jeho rod od velkoknížete Dmitrije Jurjeviče Vsevoloda Vladimírského¹⁷⁷,

¹⁶⁹ Např. tamtéž: s. 7.

¹⁷⁰ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 285.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Tamtéž: s. 284.

¹⁷³ Tamtéž: s. 286.

¹⁷⁴ Ivan Kalita, moskevský kníže v letech 1325–1340.

¹⁷⁵ Vasilij II. Vasiljevič, moskevský velkokníže v letech 1425–1462; Tamtéž: s. 287.

¹⁷⁶ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis'*, Sankt-Peterburg 1853, s. 9.

¹⁷⁷ Myšlen vladimirsko-suzdalský kníže Vsevolod „Velké Hnízdo“ (1176–1212).

příčemž dříve tato moc náležela rodu kyjevských velkoknížat.¹⁷⁸ V moskevských památkách tak Ivan III. nevystupuje jen jako moskevský velkokníže (jeden z ruských knížat), ale jako vládce vši Rusi.¹⁷⁹

Na rozdíl od textů vznikajících v moskevském prostředí obsahuje novgorodské letopisné vyprávění o tažení roku 1471 jen stručný popis událostí bez hledání jejich hlubší motivace. Jeho autor vidí obecnou příčinu tažení v trestu seslaném na obyvatele města za jejich hříchy.¹⁸⁰ Na rozdíl od moskevských autorů uvádí novgorodský letopisec konkrétní příčiny porážky Novgorodu v boji s Moskvou. Zcela opomíjí historický rozměr vztahů mezi Novgorodem a moskevskými velkoknížaty i náboženskou otázku, představující v moskevských památkách hlavní osu vyprávění, kolem níž se jednotlivé události seskupují.

Popis průběhu tažení, jeho hlavních momentů a jejich vyznění se výrazně odlišují od moskevských textů. U první bitvy celé kampaně novgorodský autor zdůrazňuje velké ztráty na straně Moskvy. Osudnou se ukázala skutečnost, že novgorodský vladyka odmítl nasadit svou jízdu do boje proti moskevským vojskům a dovolil jí bojovat pouze proti pskovským oddílům.¹⁸¹ V době rozhodující bitvy na řece Šeloni byla novgorodská hotovost oslabena rozpory mezi urozenými a neurozenými bojovníky. Samotná bitva má v podání novgorodského autora nejednoznačný průběh. Zpočátku se novgorodskému vojsku dokonce podařilo vytlačit moskevské oddíly za řeku.¹⁸² Poměr sil na bojišti rozhodl až útok tatarské zálohy.¹⁸³ Po bitvě, která přinesla Novgorodu velké ztráty, propuká ve městě zmatek a objevují se rozpory – část obyvatel se přidává na stranu moskevského knížete a druhá na stranu „litevského krále“.¹⁸⁴ Toto vnitřní napětí má sociální pozadí,

¹⁷⁸ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 285.

¹⁷⁹ Například v závěru moskevského vyprávění je Ivan III. titulován jako „veliký kníže vladimírský a novgorodský a samovládce vši Rusi“, tamtéž: s. 291.

¹⁸⁰ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom IV, část 1, vypusk 2: Novgorodskaja četvertaja letopis'*, Leningrad 1925, s. 447.

¹⁸¹ Tamtéž: s. 446.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Tamtéž: s. 447.

¹⁸⁴ Tamtéž.

neboť obyvatelé začínají obviňovat urozené představitele města, že „*přivedli velikého knížete k Novgorodu*“.¹⁸⁵ V textu vyprávění je zmíněn konkrétní příklad zrady, které se měl dopustit jistý Upadyša, jenž se svými společníky zalil železem pět děl.¹⁸⁶ Výsledky tažení nejsou v podání novgorodského letopisce pro město fatální a neznamenaají konec nebo okleštění novgorodské samostatnosti. Mírové podmínky zahrnují jen vyplacení kontribuce ve výši 15 500 rublů a slib Novgorodu, že nepřejde na stranu litevského krále a nebude přijímat knížata z Litvy.¹⁸⁷

Rozhodující střet o podobu vlády moskevského velkoknížete nad Novgorodem se odehrál v době tažení na přelomu let 1477 a 1478. Podle moskevského letopisu stál na počátku konfliktu spor o titul. V březnu roku 1477 dorazili do Moskvy novgorodští poslové Nazar a sněmovní písař (*věčevoj d'jak*) Zacharij, kteří velkoknížete Ivana a jeho syna Ivana Ivanoviče nazvali *vládci*.¹⁸⁸ Jak konstatuje letopisec, žádný velkokníže nebyl Novgorodem titulován jako *vládce* (*gosudar'*), ale jen jako *pán* (*gospodin*).¹⁸⁹ Ivan III. okamžitě využívá situace a snaží se použití nového titulu interpretovat jako výraz úplného podřízení Novgorodu své moci. Dne 24. dubna z Moskvy vypravuje poselstvo, které má přímo v Novgorodě vyjasnit, jaký smysl byl novgorodskými představiteli vložen do termínu *vládce*.¹⁹⁰ Novgorodská vláda oficiálně odmítá uznat fakt použití nového titulu novgorodskými posly a distancuje se od jejich jednání. Dne 31. května se v Novgorodě schází věče, na němž vrcholí rostoucí napětí ve městě. Na shromáždění je zabit Vasilij Nikiforov na základě obvinění, že údajně složil jménem Novgorodu poddanskou přísahu Ivanovi III. Po shromáždění je na arcibiskupském dvoře zabit Zacharij Ovinov; stejný osud potkává rovněž Zacharijova bratra Kuzmu a další.¹⁹¹

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ *Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka*, Moskva – Leningrad 1949, s. 309.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ „[J]akou chtějí vládu“, tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž: s. 310.

Rozdílné představy o vládě moskevských velkoknížat nad Novgorodem vyplouvají na povrch v rozhovorech mezi zástupci Novgorodu a Ivanem III. během tažení moskevské armády a obležení města. Zatímco zástupci Novgorodu trvají na zachování tradičních městských práv, Ivan III. prostřednictvím svých bojarů sděluje 5. prosince novgorodskému poselstvu, že chce ve své otčině – Velikém Novgorodě – takovou moc, jakou má v Moskvě.¹⁹² Dne 7. prosince na jednání moskevský panovník opakuje novgorodským představitelům svou představu o vládě nad městem: „[Ch]ceme vládu ve své otčině Velikém Novgorodě takovou, jakou je naše vláda v Dolní zemi v Moskvě“.¹⁹³ Na dotaz zástupců Novgorodu upřesňuje podobu této vlády: „[S]němovní zvon v naší otčině v Novgorodě nebude, starosta nebude a svou vládu budeme vykonávat“.¹⁹⁴ Zrušení atributů novgorodské samosprávy doplňuje slibem, že nebude docházet k vystěhovávání z Novgorodské země, zůstane zachován bojarský majetek i tradiční novgorodský soud. Dne 14. prosince novgorodská delegace souhlasí se zrušením sněmu a funkce starosty.¹⁹⁵

Narušení tradičních vztahů mezi Novgorodem a Moskvou se zřetelně projevuje v otázce přísahy, kterou by měl podle představ novgorodských vyslanců složit velkokníže Velikému Novgorodu. Ivan III. tento požadavek kategoricky odmítá a nevyhovuje ani žádosti, aby přísahu Novgorodu složili alespoň velkoknížecí bojaři nebo jeho správce.¹⁹⁶

Změna charakteru velkoknížecí vlády nad Novgorodem se odráží ve zprávě, kterou Ivan III. posílá 20. ledna do Moskvy a v níž oznamuje, že „svou dědičnou zemi Veliký Novgorod zcela podřídil své vůli a stal se jejím vládcem jako v Moskvě“.¹⁹⁷ Na závěr vyprávění moskevský letopisec

¹⁹² Tamtéž: s. 316–317.

¹⁹³ Tamtéž: s. 317.

¹⁹⁴ Tamtéž: s. 318.

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ Tamtéž: s. 322.

konstatuje: „*Od té doby, co se Novgorod stal Ruskou zemí, nepocítili takovou svévoli od žádného velikého knížete a ani od nikoho jiného.*“¹⁹⁸

Nová role a moc moskevského velkoknížete se v letopisném vyprávění projevuje i v titulatuře. Zpráva o vyhlášení války Novgorodu, kterou 2. listopadu Ivanovi III. přiváží posel ze Pskova, je adresována „*velikému knížeti Ivanu Vasiljeviči, caru vši Rusi*“.¹⁹⁹ „*Ruským carem*“ je moskevský vládce titulován i v samotném textu listiny.²⁰⁰ Jedná se o první případ, kdy je ve vyprávěních o pádu Novgorodu carský titul použit ve vztahu k moskevskému velkoknížeti.

Konflikt Moskvy a Novgorodu v letech 1471–1478, který končí likvidací bojarské republiky, nemá zdaleka jen aktuálně politickou a mocenskou rovinu. Na pozadí střetu konkrétních politických aspirací moskevského vládce s novgorodskými privilegii a svobodami se skrývá pozoruhodný střet dvou naprosto odlišných pojetí tradice a interpretace vlastní minulosti. Na jedné straně stojí tradice spočívající v souboru práv, která Novgorod během své dlouhé historie získal. Jeho hlavním rysem je obrana vlastních zájmů a odpor k angažování se v záležitostech Dolní země, jejímž hegemone se nezadržitelně stává Moskva. Faktorem, který výrazně narušuje tuto lokální omezenost novgorodského historického vědomí, je nutnost uspořádání vztahů mezi Velikým Novgorodem a moskevským velkoknížetem. Tato koncepce novgorodských práv a svobod na druhé straně naráží na představu o moskevském panovníkovi jako o vládci všech ruských zemí, kterou nacházíme v textech vznikajících v moskevském prostředí. Moc a odpovědnost moskevského vládce přesahuje hranice jeho státu, což má fatální důsledky pro další existenci Novgorodu jako autonomního státního útvaru.

Střet mezi Moskvou a Novgorodem, který byl po několik staletí důležitým mocenským faktorem v prostoru severovýchodní Rusi, aktualizoval ještě další klíčovou otázku – otázku podstaty a rozsahu moci moskevského velkoknížete. V konfrontaci s kdysi mocným soupeřem, jehož vnitřní

¹⁹⁸ Tamtéž: s. 323.

¹⁹⁹ Tamtéž: s. 312.

²⁰⁰ Tamtéž.

uspořádání se zásadně lišilo od zřízení moskevského státu, bylo nutné přesněji vymezit charakter vlády moskevského vládce, a to jak ve smyslu konkrétní podoby této moci, tak i ve smyslu jejího teritoriálního rozsahu. Při jednání moskevské a novgorodské delegace na přelomu let 1477 a 1478 vyšlo najevo, že vláda moskevského velkoknížete je neslučitelná s novgorodským zřízením; prosazení této moci znamená likvidaci institucí novgorodské samosprávy. Okolnosti pádu Novgorodu ukázaly, že moskevská expanze přináší zároveň i rozšiřování způsobu vlády a státního uspořádání, které se během historického vývoje zformovaly v Moskvě.

Integrální součástí představ o velkoknížecí vládě bylo podpoření nároků Ivana III., a potažmo moskevské velkoknížecí dynastie, na vládu nad Rusí. Při zdůvodňování práv moskevského knížete na moc nad Novgorodem se moskevští autoři obraceli k historii. Jejich argumentace se opírá o dva hlavní pilíře. Tím prvním je představa, že neomezená vláda velkoknížat nad Novgorodem trvá od prvního ruského vládce – Rurika. Jedná se o historický konstrukt, který naprosto opomíjí fakt novgorodské autonomie. Popírá existenci novgorodských práv, která město získalo v období oslabení velkoknížecí vlády a která byla zakotvena ve smlouvách mezi bojarskou republikou a knížaty. Novgorod je pro moskevské autory pevnou součástí celku Ruské země, které vládne moskevský kníže. Ivan III. ve všech moskevských textech vystupuje jako samostatný panovník, jako příslušník dynastie, jejíž moc nebyla a není omezována žádnou vnější autoritou. Moskevští autoři letopisných vyprávění tak zcela ignorují skutečnost, která byla po roce 1240 pro vládce severovýchodní Rusi osudová – přítomnost Tatarů a z toho plynoucí uznání tatarského chána jako suveréna. Dalším neméně důležitým komponentem historické argumentace moskevských autorů je kontinuita ruské státní tradice, a především možnost přenosu velkoknížecí moci mezi jednotlivými centry. Ivan III. vystupuje nejen jako člen moskevského panovnického rodu, ale rovněž jako potomek kyjevských a vladimirských knížat. Sídlem suveréna Ruské země, kterému se mají ostatní ruští vládci podřizovat, již není Kyjev jako v době Vladimíra, či později

Vladimir na Kljazmě, ale Moskva. Pojmy *vládce vsí Rusi* a *velkoknížete moskevského* splývají.

Pád Novgorodské republiky a její přičlenění k celku zemí ovládaných přímo Ivanem III. měly nejen své okamžité politické důsledky v podobě posílení moskevského státu a moci jeho vládce, ale také podnítily vznik textů, které představují cenný pramen pro dějiny myšlení moskevského období a jeho proměny. Moskevští autoři letopisných vyprávění o pádu Novgorodu spojují místní velkoknížecí moc se suverenitou nad celou Rusí; jejich obzor daleko přesahuje hranice moskevského státu a jejich argumentace je založena na svébytné interpretaci vlastních dějin. Historické vědomí ruských autorů prodělá během několika příštích desetiletí další změny – zahrne do sebe nové prvky a překročí geografické hranice Ruské země. Text *Vyprávění o vladimirských knížatech* zakotví v podobě historického mýtu genealogické pouto mezi ruskými vládci a římskými císaři a nezávislost carské moci ruských vládců na vnějších autoritách již od dob kyjevské Rusi. V době vlády Vasilije III. Ivanoviče, syna a nástupce Ivana III., napíše pskovský mnich Filofej své listy, ve kterých nahlíží moc moskevských vládců z hlediska eschatologicky pojímané světové historie a její poslání konstruuje v rámci plánu Boží Prozřetelnosti, která tuto historii řídí.

4. kapitola: Moskva a Pskov

(letopisná vyprávění o pádu Pskova)

Pádu Pskova jako jednomu z nejvýznamnějších momentů procesu *sbírání ruských zemí* věnovala odborná literatura tradičně velkou pozornost. V historiografii carského Ruska jsme při hodnocení událostí roku 1510 svědky silné tendence k personifikaci historie. Připojení Pskova k moskevskému státu je interpretováno do značné míry jako osobní akt moskevského vládce, jako historický fakt, závisující na vůli a rozhodnutí konkrétního panovníka – Vasilije III. Ivanoviče. Navzdory všem nedostatkům vnitřního uspořádání a života Pskova pocítují historici k tomuto městu s jeho svébytností určitou sympatii a soucit. Na druhé straně konec jeho samostatnosti a likvidaci pskovského věče přijímají jako nutné kroky na cestě k jednotě Ruska a ruské národnosti, které v jejich očích opravňují expanzi Moskvy.

Podle N. M. Karamzina svoboda Pskova „*neodpovídala státnímu pořádku Ruska*“.²⁰¹ Vyprávění o pádu města začíná charakteristickými slovy: „*Vasilij po zajištění klidu Ruska rozhodl o osudu starého, slavného Pskova.*“²⁰² Pskov podle jeho názoru „*ustoupil nutnosti, ale s jistou šlechetnou pokorou, která je hodna svobodných lidí*“.²⁰³ S. M. Solovjov ve své *Historii Ruska od nejstarších dob* hodnotí situaci v předvečer událostí roku 1510 takto: „*Vasilij poté, co se zabezpečil proti Kazani, Krymu, Litvě a Livonsku, pojal úmysl skoncovat se Pskovem, k čemuž mu dávaly záminku neustálé střety lidové moci s mocí velkoknížecího místodržícího*“.²⁰⁴ V. O. Ključevskij v části svých *Přednášek o ruské historii* věnované osudu Novgorodu a Pskova rovněž pohlíží na jejich dobytí Moskvou jako na nevyhnutelný výsledek historického procesu: „*V polovině 15. století bylo*

²⁰¹ KARAMZIN, N. M.: *Istorija gosudarstva Rossijskogo, VII*, druhé (opravené) vydání, Sankt-Peterburg 1819, s. 31.

²⁰² Tamtéž: s. 30.

²⁰³ Tamtéž: s. 45.

²⁰⁴ SOLOV'JĚV, S. M.: *Sočinenija. Kniga III. Istorija Rossii s drevnejšich vreměn. Toma 5–6*, Moskva 1989, s. 226.

*formování velkoruské národnosti už dokončeno; chyběla jí pouze politická jednota. Toto etnikum bylo nuceno bojovat o svou existenci na východě, na jihu i na západě. Hledalo politické centrum, kolem něhož by mohlo seskupit své síly k tomuto těžkému a nebezpečnému boji“.*²⁰⁵ „*Likvidace svébytnosti zemských částí bez ohledu na jejich politickou formu byla obětí, kterou vyžadovalo obecné blaho země, jež se nyní stávala přísně centralizovaným a jednotně uspořádaným státem, a moskevský panovník byl vykonavatelem tohoto požadavku“.*²⁰⁶

A. I. Nikitskij, autor velké monografie o dějinách Pskova, se na základě rozboru historických pramenů včetně letopisných zpráv o dobytí Pskova Moskvou snaží popsat vztah jeho obyvatel k probíhajícím událostem. Autor tvrdí, že Pskované „*vnímali pád Pskova nikoli jako akt hrubého násilí, ale spíše jako důsledek vlastních vnitřních nepořádků, jako výsledek hádek na věce, nedostatku jakékoli sounáležitosti mezi spoluobčany a neschopnosti vést dokonce obyčejné domácí hospodářství, a natož řídit státní záležitosti“.*²⁰⁷ Při úvahách o příčinách konce Pskova historik Nikitskij tvrdí, že jeho pád nebyl dán „*vnitřním nepořádkem, ale byl nezbytným důsledkem historického procesu, který byl stejně nezávislý na Pskovu jako na jeho vítězných protivnících, velkoknízatech moskevských; byl přirozeným vyústěním protikladu mezi tendencí k separátnímu lokálnímu životu [...] a vědomím národní jednoty“.*²⁰⁸

Navzdory silné kritice předrevoluční historiografie ze strany sovětských historiků a literárních vědců jsme v pohledu na pskovské události roku 1510 svědky jisté názorové blízkosti historiků carského Ruska a jejich sovětských kritiků. V sovětské literatuře se nezdálo, že zaměňuje potřeba národní jednoty nebo nutnost upevnění samoděržaví v roli hybatele dějin s nutností, jejímž základem jsou ekonomické podmínky a obecné tendence společenských procesů. Depersonifikace historického procesu mění elitu Pskova na jedné a

²⁰⁵ KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Sočinenija v devjati tomach. Tom II. Kurs russkoj istorii. Čast II*, Moskva 1988, s. 96.

²⁰⁶ Tamtéž: s. 97.

²⁰⁷ NIKITSKIJ, A. I.: *Očerki vnutrennej istorii Pskova*, Sankt-Peterburg 1873, s. 307.

²⁰⁸ Tamtéž: s. 308.

moskevského vládce na druhé straně v reprezentanty třídních zájmů nebo abstraktních historických sil. Koncepce jediné možné vývojové cesty ruských dějin, podepřená představou o nevyhnutelnosti zlikvidovat samostatnost Pskova, vede autory k hodnocení výsledku jeho střetu s Moskvou jako vítězství progresivních historických sil.

Naznačený přístup reprezentuje studie V. I. Gerasimové, věnovaná připojení Pskova k moskevskému státu. Při popisu vztahů Novgorodu, Pskova a Moskvy dochází Gerasimova k závěru, že *„boj Novgorodu a Pskova na jedné straně a Moskvy na druhé straně představoval boj dvou principů: dožívající feudální rozdrobenosti a rodící se feudální koncentrace. V tomto boji musel nevyhnutelně zvítězit druhý, pokrokový princip“*.²⁰⁹ Moskva a Pskov jsou reprezentanty dvou protikladných tendencí: *„dožívající, vedoucí zpět k době feudální izolovanosti, a nové, úspěšně se prosazující a vedoucí ke sjednocení místních oblastí kolem všeruského centra – Moskvy“*.²¹⁰ Moskva, tvrdí Gerasimova, *„stála v čele toho nového, co zaměňovalo feudální rozdrobenost, hrála úlohu vedoucí síly v procesu formování velkoruského národa. Právě proto proti ní nemohlo obstát ani jedno ruské knížectví, mimo jiné ani Pskovská feudální republika“*.²¹¹

N. M. Maslennikova, autorka prací o dějinách Pskova a pskovské literatury, vidí východiska připojení Pskova k moskevskému státu v ekonomické oblasti: *„Na konci 15. století ve Pskově stejně jako v celé Ruské zemi uzrály ekonomické podmínky, které vyžadovaly jednotný ruský centralizovaný stát“*.²¹² Události roku 1510 byly *„připraveny celou předchozí historií Pskova“*²¹³ a *„byly završením dlouhého procesu postupné likvidace*

²⁰⁹ GERASIMOVA, V. I.: *Prisojedenenije Pskova k Moskovskomu centralizovannomu gosudarstvu*, Učenyje zapiski Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo instituta im. A. I. Gercena, tom 78, Leningrad 1948, s. 113.

²¹⁰ Tamtéž: s. 130.

²¹¹ Tamtéž: s. 131.

²¹² MASLENNIKOVA, N. N.: *Ideologičeskaja bor'ba v pskovskoj literature v period obrazovanija Russkogo centralizovannogo gosudarstva*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta ruskaj literatury AN SSSR 8, 1951, s. 214.

²¹³ Táž: *Prisojedenenije Pskova k ruskomu centralizovannomu gosudarstvu*, Leningrad 1955, s. 110.

pskovského věče“²¹⁴. Důsledkem vítězství Moskvy bylo podle názoru Maslennikovové upevnění feudálního řádu: „*Jen zásah moskevské vlády mohl pomoci feudálům udržet vládu.*“²¹⁵

Nehledě na všechny rozpory při pokusech najít motivaci událostí roku 1510 a určit jejich místo a význam v kontextu ruské historie se historici i literární vědci odvolávají na letopisná svědectví a někdy se omezují jen na jejich převyprávění. Přirozeně vyvstává otázka, nakolik pozdější úvahy vyplývají bezprostředně z pramenů nebo nakolik jsou předurčeny názory samotných interpretátorů. Pokud se obrátíme k letopisným textům, musíme konstatovat, že historická vyprávění o pádu Pskova obsahují nejen bohatý faktografický materiál, ale i pokusy jejich autorů hodnotit události a hledat jejich příčiny.

Vyprávění o pádu Pskova se dochovala ve dvou na sobě nezávislých redakcích – moskevské a pskovské. V poslední jmenované redakci jsou patrné určité rozdíly mezi jejími ranými a pozdějšími opisy. Zvláštní místo zaujímá letopisná zpráva, která se stala součástí *Pskovského třetího letopisu* (Strojevský opis), jehož předpokládaným autorem je igumen Pskovsko-pečerského kláštera Kornilij. Moskevská i pskovská redakce vyprávění zachovávají základní souslednost událostí, které vedly k pádu Pskova (příjezd velkoknížete do Novgorodu – zajištění pskovské delegace – příjezd velkoknížecího d'jaka Dolmatova do Pskova – rozhodnutí Pskovanů podřídit se vůli Vasilije III. – sejmutí sněmovního zvonu – slavnostní příjezd Vasilije III. do Pskova). Recepce událostí ze strany letopisců se však výrazně odlišuje.

Neznámý autor vyprávění pskovské provenience, která se stala součástí *Pskovského prvního letopisu*, nehledě na rozporuplné pocity, s nimiž pohlíží na moskevsko-pskovské vztahy, považuje Pskov za tradiční velkoknížecí majetek.²¹⁶ Pskované nazývají Vasilije III. v momentě jeho příjezdu do města

²¹⁴ Tamtéž: s. 111.

²¹⁵ Tamtéž: s. 112.

²¹⁶ „[B]ůh a panovník mají moc, odedávna jsme byli jeho dědičná země, jeho otců a jeho dědů a jeho pradědů“, *Pskovskije letopisi. Vypusk 1*, prgotovil k pečati A. Nasonov, Moskva – Leningrad 1941, s. 95.

„vládcem“ (*gosudar'*) a „carem vši Rusi“ (*car' vsea Rusii*).²¹⁷ Připisují mu tedy sami titul (*vládce, gosudar'*), který se ještě v roce 1477 stal roznětkou konfliktu mezi Moskvou a Novgorodem. V kritické chvíli, když Pskované musejí volit mezi tím, zda se postaví velkoknížeti na odpor, nebo otevřou městské brány, se projevuje tragická bezvýchodnost postavení Pskova. Obyvatelé svobodného města odmítají porušit svoji přísahu velkoknížeti.²¹⁸ V dané chvíli jim nezbyvá nic jiného než doufat, že moskevský panovník bude rovněž dodržovat svoje závazky vůči Pskovu a svou přísahu.²¹⁹ V závěru vyprávění nacházíme kritiku moskevských pořádků a moskevské správy.²²⁰ Letopisec nesouhlasí s vysídlením urozených Pskovanů z města.²²¹ Nešťěstí, ke kterému došlo, považuje za Boží trest za vnitřní rozbroje a neschopnost spravovat vlastní město.

Kritika velkoknížete a politiky Moskvy ve vztahu ke Pskovu sílí v pozdějších opisech pskovské redakce letopisného vyprávění (Archivský druhý opis). Objevuje se úvod k vyprávění, kde se zdůrazňují dávná samostatnost Pskova²²² a neustálé konflikty mezi zástupci velkoknížete a obyvateli města. Neznámý autor prologu dává pád Pskova do souvislosti s expanzí Moskvy, která v jeho pojetí začala připojením Suzdalského knížectví a jejímiž milníky bylo dobytí Novgorodu a Tveru. V textu vyprávění je ve srovnání se *Pskovským prvním letopisem* zesílen negativní postoj ke

²¹⁷ Tamtéž: s. 95.

²¹⁸ „[V]zpomněli přísahy, že není možné pozvednout ruku proti vládci“, tamtéž: s. 93.

²¹⁹ „[T]ak se píše v našich letopisech, že byla dána přísaha velikému knížeti, jeho pradědům i jeho dědům i jeho otci, že my, Pskované, neodejdeme od svého velikého knížete, ať už bude v Moskvě vládnout kdokoli, k Litvě ani k Němcům; a budeme žít podle tradice ve svobodě; jestli my Pskované odejdeme od velikého knížete k Litvě nebo k Němcům nebo budeme žít sami bez vládce, stihne nás hněv Boží, hlad i oheň i potopa i vpád pohanů; a pokud vládce náš veliký kníže tuto přísahu nebude dodržovat, potom mu patří stejný trest jako nám, když nám nebude vládnout jako dříve“, tamtéž: s. 94.

²²⁰ „Spravedlnost a přísaha mistodržčích a jejich soudců a úředníků velikého knížete vzlétla do nebe a začali páchat křivdy a byli krutí ke Pskovanům; ubozí Pskované nepoznali moskevskou spravedlnost.“ Tamtéž: s. 96.

²²¹ „A tehdy se ztratila pskovská sláva.“ Tamtéž: s. 95.

²²² „Od počátku Ruské země se toto město Pskov nepodřizovalo žádnému knížeti, ale lidé v něm žili svobodně.“ *Pskovskije letopisi*. Vypusk 2, pod redakcijej A. N. Nasonova, Moskva 1955, s. 253.

krokům samotného velkoknížete.²²³ V závěru svého vyprávění letopisec s hořkostí dodává: „*A tehdy se ztratila pskovská sláva a byl dobyt nikoli nevěřícími, ale svými lidmi stejné víry.*“²²⁴ Události po zrušení věče charakterizuje jako „*počáteční první porobu Pskova*“.²²⁵

Nejostřejšího kritika našla moskevská politika v osobě igumena Kornilie. Jeho letopisná zpráva z šedesátých let 16. století, adresovaná Vasiliji III., obsahuje seznam obvinění z porušení tradice.²²⁶ Kornilij se odvolává na Bibli a srovnává moskevský stát s apokalyptickou říší.²²⁷

Jiné hodnocení událostí nacházíme v moskevské redakci vyprávění, napsané neznámým autorem ve druhé dekádě 16. století. S cílem zdůraznit význam Moskvy a jejího vládce letopisec už na začátku svého vyprávění nazývá Vasilije III. Ivanoviče „*vládcem vsí Rusi*“ (*gosudar' vsea Rusii*) a Moskvu „*carským městem*“ (*carstvjuščij grad*).²²⁸ Autor vyprávění se snaží dokázat, že narušitelem tradice ve vzájemných vztazích Moskvy a Pskova není velkokníže, ale obyvatelé Pskova. Na rozdíl od pskovského textu se jako první se svou stížností k Vasiliji Ivanovičovi obrací velkoknížecí místodržící. Podle slov letopisu „*ho Pskované nectí, nechovají se k němu tak, jako se dříve chovali a měli v úctě místodržící velikého knížete, vladařské záležitosti neřeší jako dříve, ale vměšují se do soudů, daní, poplatků a všech jeho příjmů a jeho lidé snášejí od Pskovanů urážky a veliká příkoří*“.²²⁹ Autor moskevského vyprávění v daleko větší míře než pskovský letopisec motivuje kroky velkoknížete spory a konflikty v samotném Pskově.²³⁰ Takový přístup k událostem otevírá možnost představit politiku Vasilije III. jako logickou a v dané situaci jedinou možnou. Změny, které nastávají ve Pskově po zrušení

²²³ Např. „*A poslal veliký kníže d'jaka Tret'jaka Dolmatova s milostivým lstivým slovem*“, tamtéž: s. 255.

²²⁴ Tamtéž: s. 257.

²²⁵ Tamtéž: s. 258.

²²⁶ „*[Z]vyky pskovské změnil, porušil tradici, zapomněl na slova, privilegia Pskovanů a přísahu svého otce a svých dědů, zavedl vlastní zvyky a zřídil nové daně*“, tamtéž: s. 225.

²²⁷ Tamtéž.

²²⁸ MASLENNIKOVA, N. N.: *Prisojedinenije Pskova k rusckomu centralizovannomu gosudarstvu*, Leningrad 1955, s. 185.

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ „*[P]rotože tehdy byly ve Pskově neklid, křivdy a veliké násilí proti chudým a neurozeným lidem od pskovských starostů a bojarů*“, tamtéž: s. 187.

věče, jsou „*milostí a privilegiem*“ (*milost' i žalovanije*)²³¹ ze strany moskevského vládce; výrazem snahy velkoknížete uspořádat svou dědičnou zemi.

Při popisu událostí roku 1510 je jak ve pskovské, tak i v moskevské redakci vyprávění klíčový pojem *tradice (starina)*. Pro pskovského letopisce je neoddělitelnou částí této tradice věče, jehož symbolem byl sněmovní zvon. Ve scéně jeho sejmutí se objevují slova: „*a při pohledu na zvon začali Pskované oplakávat svoji tradici a svou svobodu*“.²³² Příznačné je, že moskevský text zcela postrádá podobné vsuvky.

Podobně jako v případě vyprávění o připojení Novgorodu k moskevskému státu o několik desetiletí dříve můžeme v letopisných textech o pádu Pskova najít protikladné chápání pojmu *tradice*. Z pohledu Pskovana je tradice soubor těch práv a privilegií, která Pskov získal během své historie. Zcela jinak vnímá tradici moskevský autor. V jeho vědomí je tradiční úplná moc velkoknížat nad jednotlivými částmi Ruska včetně Pskova, přičemž představa o velkoknížecí moci se spojuje s moskevskými vládci. Podobný výklad tradice ve vztahu k dříve samostatným částem Ruské země není náhodný ani ojedinělý, nýbrž je dán předchozí moskevskou literaturou a určován novou rolí, kterou Moskva začala hrát v oblasti severovýchodní Rusi.

²³¹ Tamtéž: s. 188.

²³² *Pskovskije letopisi. Vypusk 1*, prgotovil k pečati A. Nasonov, Moskva – Leningrad 1941, s. 94.

II. část:

Veniamin, Ivan Peresvětov,

Juraj Križanić v Rusku a

jejich myšlenkové kontexty

1. kapitola: Mnich Veniamin v Rusku

Konec 15. a první dekády století následujícího byly dobou, kdy se zásadně měnil charakter moskevského státu a kdy na pořad dne vstoupily otázky spojené se směřováním jeho dalšího vývoje. Za vlády Ivana III. a Vasilije III. byl dokončen proces *sbírání ruských zemí*. Po jeho završení, za které je možné považovat připojení rozsáhlého území Novgorodské republiky (1478), Tverského knížectví (1485), Pskova (1510) a Rjazaně (1521), se proměnilo postavení Moskvy. Moskevský kníže se z kdysi drobného vládce malého údělného knížectví, prostírajícího se v prvním období své existence jen několik kilometrů od bran sídelního města, z vládce, jehož moc byla limitována jak vnějšími faktory (podřízením tatarskému chánovi a konkurencí okolních knížat), tak vnitřními faktory (soupeřením o moc mezi velkoknížetem a jeho příbuznými a vlivem, který si udržela tradiční rodová aristokracie – bojarstvo), stal vládcem rozsáhlého území, činícím si nárok na dědictví po zaniklé kyjevské Rusi. Nová situace zároveň přinesla nutnost nového uspořádání země. Tradiční model správy státu prostřednictvím údělů přinesl řadu krvavých konfliktů a v konečném důsledku se ukázal jako neživotný. Připomeňme boje Vasilije I. a Vasilije II. s vlastními příbuznými, opírajícími své nároky o tradiční pravidla nástupnictví a dělení moci.

Územní růst moskevského státu a likvidace formální závislosti na tatarském chánovi posílily sebevědomí jeho vládce. Moskevský panovník se snažil opouštět tradiční mechanismy rozhodování o státní politice a bez ohledu na názor bojarstva prosazovat přímo svou autoritu. Tato snaha ovšem narážela na jistá omezení. Hlavním z nich byla absence výkonného aparátu říše, o nějž by se mohl panovník opřít a který by efektivně přenášel výkon centrální moci na nižší úrovně.

Vedle konkrétních změn ve vnitřním životě jsme ve sledovaném období svědky hledání státní ideje. V jejím rámci je patrná snaha dát nový rozměr vzestupu Moskvy, podmíněnému mnohdy pouhou souhrou náhod či momentálně příznivými historickými okolnostmi. Zcela v intencích

středověkého myšlení došlo k odvození moci moskevského vládce od římských císařů (*Skazanije o knjazjach vladimirskich*), zbožštění jeho osoby (pojetí světského vládce jako pozemského Boha, rodící se v ruské publicistice na konci 15. století a v první polovině 16. století) či ke konstruování mimořádné historické úlohy Moskvy (teorie Moskvy jako Třetího Říma).

Všechny výše zmíněné jevy, které s sebou přinášelo období konce 15. a počátku 16. století, představovaly silné impulzy a výzvy pro soudobé ruské myšlení. Jedním z jeho významných představitelů se stal také dominikánský mnich Veniamin.

Příchod Veniamina do Ruska a jeho působení v Novgorodu měly přímou souvislost s činností místního arcibiskupa Gennadije Gonozova²³³. Aktivita novgorodského vladyky a jeho okolí byla zaměřena především na boj proti herezi a na obranu církevního majetku. V sedmdesátých a osmdesátých letech 15. století se pro moskevskou pravoslavnou církev objevila vážná hrozba. V Novgorodě a poté i v Moskvě se začalo šířit kacírské hnutí, pojmenované protivníky herezí *judaizující* (*židovstvujuščije*). Z dochovaných zpráv zjišťujeme, že terčem kritiky heretiků byla některá církevní dogmata. V první řadě církevní učení o Trojici a z toho plynoucí odmítání Krista jako Božího syna a jeho matky jako Bohorodičky. Víme, že novgorodští kacíři odmítali božskou podstatu Krista a tvrdili, že Kristus měl jen jednu podstatu, a to lidskou. Druhým charakteristickým rysem učení novgorodských heretiků byl protest proti uctívání *věcí vytvořených lidskýma rukama*, tj. především ikon. Dále kacíři odmítali církevní hierarchii na základě obvinění ze svatokupectví, tedy udílení církevních hodností za peníze. V moskevské odnoži hereze byl rovněž patrný kritický vztah k církevní tradici svatých otců (*predanije*), která se stavěla do protikladu s Písmem (*pisanije*). Negativní postoj k tradici, nespočívající na hlavních církevních textech, byl východiskem k odmítnutí mnišství, vycházejícího zcela z této tradice.²³⁴

²³³ V úřadě novgorodského arcibiskupa v letech 1484–1504, zemřel v roce 1505.

²³⁴ KAZAKOVA, N. A., LUR'JE, Ja. S.: *Antifeodal'nyje jeretičeskije dviženija na Rusi XIV – načala XVI veka*, Moskva – Leningrad 1955, Priloženije, s. 416.

Veniamin přišel do Ruska v době, kdy jsme svědky pokusu významně omezit majetek církve. Zvláště aktuální byl tento problém v jeho působišti – v Novgorodě. Konec 15. století a počátek 16. století nebyl prvním okamžikem v novgorodských dějinách, kdy byla vážně zpochybněna nedotknutelnost církevního vlastnictví. K prvním pokusům o částečnou konfiskaci církevní půdy zde došlo již na konci 14. století. Přímé svědectví představují dochované listiny metropolity Kipriana, věnované tématu majetkových práv církve. V listině novgorodskému arcibiskupu Ioannovi, sepsané kolem roku 1392, se hlava ruské církve vyjadřuje o nedotknutelnosti církevní půdy. Podle něj „*na církevní majetek nesmí sáhnout žádný křesťan*“. Stejnou výzvu směřoval metropolita v roce 1395 i do Pskova. Církevního majetku se nesmí nikdo dotknout, aby „*nebylo církvi Boží ublíženo, neboť toto jest veliký hřích*“.²³⁵

Sekularizační snahy v Novgorodě neustaly a přetrvávaly až do 15. století. Potvrzuje to fakt, že v roce 1467 považoval moskevský metropolita Filipp za nutné adresovat novgorodskému vladykovi, novgorodským úřadům a všem Novgorodcům speciální list, odsuzující ty obyvatele města, kteří si chtějí neoprávněně přivlastnit církevní statky.²³⁶

Zdaleka k nejrozsáhlejšímu zásahu do majetkových práv církve došlo po připojení Novgorodu k Moskvě po roce 1478. Existují svědectví o tom, že již v roce 1476, tj. v době prvního „mírového“ tažení na Novgorod, se moskevský vládce Ivan III. poté, co zabavil votčiny „velkých bojarů“, pokusil vztáhnout ruku i na církevní pozemky. Otázka dalšího osudu majetku novgorodské arcidiecéze byla znovu otevřena v roce 1478, kdy probíhaly rozhovory o podmínkách kapitulace města. Ivan III. požadoval odevzdání poloviny pozemkového fondu vladyky a šesti největších klášterů s tím, že bez země nemůže udržovat svou vládu (*gosudarstvo*) v Novgorodě. Požadavky velkoknížete narazily na odpor. Ivan III. byl nucen v průběhu jednání ustoupit a spokojit se se zabráním deseti volostí vladyky a poloviny pozemků šesti největších klášterů.

²³⁵ KAZAKOVA, N. A.: *Očerki po istorii russkoj obščestvennoj mysli – pervaja tret' XVI veka*, Leningrad 1970, s. 50.

²³⁶ Tamtéž.

Konfiskace v Novgorodě na konci sedmdesátých let byly jen první etapou dlouhodobějšího procesu, na jehož konci majetek místní církve téměř přestal existovat. V souvislosti s likvidací možných ohnisk opozice dal v roce 1480 Ivan III. zatknout vladyku Feofila. Můžeme předpokládat, že zároveň s tím byla na velkoknížete převedena část pozemků patřících arcibiskupovi. Poslední rána byla novgorodské církvi zasazena v samém závěru 15. století. V roce 1500, jak nám sděluje letopis, Ivan Vasiljevič „s požehnáním metropolity Simona“ zabavil v Novgorodě Velikém církevní pozemky vladyky a klášterů a rozdal je „dětem bojarským“ jako poměští. Pozoruhodný je rovněž fakt, že zatímco konfiskace probíhající v osmdesátých letech letopisci interpretují jako potrestání účastníků spiknutí proti moskevskému knížeti, ke konfiskaci církevní půdy v roce 1500 žádný konkrétní důvod neuvedli.²³⁷

1.1) Život

Při pokusu rekonstruovat životní osudy mnicha Veniamina narážíme, ostatně jako u značné části středověkých autorů, na naprostý nedostatek pramenů. Podle ruského badatele A. D. Sedělnikova lze nedostatek přímých informací o Veniaminovi vysvětlit jeho katolictvím, kvůli němuž zůstávala velká část jeho činnosti v pravoslavném ruském prostředí skryta a anonymní.²³⁸

Vzhledem k tomu, že se přímé informace o Veniaminově životě nedochovaly, musíme vycházet z jeho vlastního díla nebo z nepřímých svědectví současníků. K Veniaminovi se vztahují dvě zprávy, související s jeho působením na dvoře novgorodského arcibiskupa. První zpráva z roku 1491 obsahuje zápis Veniaminova vyprávění o dobytí Konstantinopole Turky. Zápis byl pořízen někým z lidí blízkých arcibiskupovi. Leonid Nikolajevič Majkov předpokládal, že touto osobou byl jeden z hlavních pomocníků

²³⁷ Tamtéž: s. 53–54.

²³⁸ SEDEL'NIKOV, A. D.: *K izučeniju „Slova kratka“ i dejatel'nosti dominikanca Veniamina*, IORJAS 30, 1926, s. 220.

novgorodského vladyky, mnich Gerasim zvaný Popovka.²³⁹ Druhý pramen je datován rokem 1493. Jedná se o Veniaminův vlastní soupis biblických knih, které chyběly v ruských překladech z řečtiny a které byly přeloženy do církevní slovanštiny z Vulgaty (všechny byly později zahrnuty do vydání *Gennadijevské bible* roku 1499).

Získat byt' jen minimální údaje o Veniaminově osudu před jeho příchodem do Ruska není s dostupnými prameny možné. Z prepisu jeho vyprávění o pádu Konstantinopole se dovídáme, že byl katolík slovanského původu. Zápis z roku 1491 končí slovy „*vyprávěl pop Veniamin, rodem Slovan a vírou katolík*“.²⁴⁰ Ve zprávě z roku 1493 o sobě Veniamin sdělil, že je příslušníkem řádu svatého Dominika. Považoval rovněž za nutné zdůraznit svou vzdělanost a konstatoval, že „*je znalý latinského jazyka a gramatiky a částečně jazyka řeckého a italského*“.²⁴¹ Ruský badatel Alexej Ivanovič Sobolevskij na základě všestranné analýzy Veniaminova vlastního překladu Bible, vyznačujícího se řadou jugoslavismů a naopak naprostou absencí bohemismů a polonismů, došel k závěru, že Veniamin byl „*Chorvat, glagolita z přímořského Chorvatska, dobře obeznámený s církevněslovanským jazykem [...] a jako katolík ovládající latinu*“.²⁴²

O tom, jak a kdy se Veniamin dostal do Ruska, se můžeme jen dohadovat. Nezpochybnitelným faktem je, že se v Novgorodě objevil nejpozději v roce 1491, kdy je zde poprvé doložena jeho činnost. Ivan Jevsejevič Jevsejev se domníval, že tam přijel v roce 1490 spolu s císařským poselstvem k Ivanovi III., jedoucím právě přes Novgorod.²⁴³ Podle A. D. Sedělnikova, autora rozsáhlé studie o Veniaminovi, lze ale předpokládat, že Veniamin působil v Novgorodě ještě před tímto datem.²⁴⁴ A. I. Sobolevskij

²³⁹ MAJKOV, L. N.: *Poslednije trudy*, IORJAS 5, 1900, 2, s. 377.

²⁴⁰ SEDEL'NIKOV, A. D., *K izučeniju „Slova kratka“ i dejatel'nosti dominikanca Veniamina*, IORJAS 30, 1926, s. 213.

²⁴¹ SOBOLEVSKIJ, A. I.: *Perevodnaja literatura moskovskoj Rusi XIV–XVII vekov. Priloženije. Dominikanec Veniamin*, s. 255.

²⁴² Tamtéž: s. 257–258.

²⁴³ SEDEL'NIKOV, A. D.: *K izučeniju „Slova kratka“ i dejatel'nosti dominikanca Veniamina*, IORJAS 30, 1926, s. 222.

²⁴⁴ Více viz tamtéž: s. 222–225.

přišel s nepodloženou hypotézou, že Veniamin byl jeden z Chorvatů, kteří se z rodné země dostali nejprve do Emauzského kláštera v Praze a poté do Krakova, kde byl roku 1390 založen klášter, v němž se ještě v roce 1470 sloužila slovanská mše.²⁴⁵

Získání Veniamina pro okruh lidí kolem novgorodského arcibiskupa Gennadije souviselo s literární činností, kterou tento kroužek vyvíjel. Gennadij se znepokojením zdůrazňoval nevzdělanost (*prostotu*) svých stoupců, a naopak vzdělanost svých protivníků. Hlavní náplní Veniaminovy činnosti v prvních letech jeho pobytu v Novgorodě byl překlad biblických textů, zahájený na popud tamního vladyky. Podle Majkovova názoru práce na překladu zřejmě nebyla zahájena vzápětí po nástupu Gennadije do úřadu v prosinci 1484, ale o něco později, neboť v prvních letech svého pastýřského působení byl zaměstnán především administrativními záležitostmi.²⁴⁶ Hlavními Veniaminovými spolupracovníky byli překladatelé Vlas a Dmitrij Gerasimov, mladší bratr zmiňovaného Gerasima Popovky.²⁴⁷ Stopy Veniaminovy činnosti končí rokem 1499, tj. vydáním úplného překladu Bible. Jeho další osudy zůstávají zcela neznámé.

1.2) Traktát *Krátké slovo*

Veniaminův polemický spis, traktát *Krátké slovo*, který je jednou z nejvýznamnějších literárních památek politického myšlení prostoru moskevské Rusi, figuruje ve většině opisů pod obširným názvem *Krátké slovo proti těm, kteří zasahují do svatých movitých a nemovitých věcí obecné církve (Slovo kratko protivu tech, ježe v vešči svjaščennyje podvižnyje i nepodvižnyje sobornyje cerkvi vstupajutsja)*. Jako původní redakci této literární památky označil ruský badatel Jakov Solomonovič Lurje pojednání se záhlavím

²⁴⁵ SOBOLEVSKIJ, A. I.: *Perevodnaja literatura moskovskoj Rusi XIV–XVII vekov. Priloženije. Dominikanec Veniamin*, s. 258.

²⁴⁶ MAJKOV, L. N.: *Poslednije trudy*, IORJAS 5, 1900, 2, s. 372.

²⁴⁷ KOPREJEVA, T. N.: *Zapadnyje istočniki v rabote novgorodskich knižnikov konca XV – načala XVI v.*, in: *Fëdorovskije čtenija 1979*, Moskva 1982, s. 141, 144.

*Sebrání proti lichvářům podle Starého a Nového zákona Písma Božího (Sobranije ot božestvenago pisanija ot Vetchago i Novago na lichaimcev).*²⁴⁸

Na základě textologického rozboru traktátu došel A. D. Sedělnikov k závěru, že se ve skutečnosti jedná o překlad z latiny. Podle něj „*čím pozorněji nahlížíme do slovní zásoby a syntaxe památky, tím zřetelnějším se stává, že byla psána nejen podle latinských pramenů, ale i latinským jazykem, z něhož byla také přeložena*“.²⁴⁹ Překladačem původně latinského znění Veniaminova traktátu a zároveň redaktorem jeho překladů z Vulgaty byla podle mínění Sedělnikova jedna a tatáž osoba – Dmitrij Gerasimov.²⁵⁰

Autorství katolíka Veniamina nepřímou dosvědčuje řada latinismů v textu. Západní vlivy se projevily rovněž v terminologii, např. v pojmenování středověké Římské říše jako „*Svatého carství*“.²⁵¹ Za důkaz starobylosti a zákonnosti církevního majetku autor vydával Konstantinovu donaci papežům, při obhajobě nadřazenosti moci duchovní nad mocí světskou uvedl teorii dvou mečů, typickou pro západní středověké myšlení.²⁵² Příznačné je, že v textu chybějí v soudobé ruské publicistice časté citace z děl byzantských svatých církevních otců, jakékoli odkazy na Nomokánon a příklady z byzantské historie po éře ikonoborectví.

V *Sebrání proti lichvářům* byly katolické tendence oproti pozdější redakci vyjádřeny ještě zřetelněji a silněji. Za křesťany byli autorem vyhlášeni stejnou měrou „*Řekové, Rusové a latiníci*“.²⁵³ Připomeňme, že v Rusku 15.–16. století nebyli katolíci považováni za pravověrné křesťany (v pozdějším *Krátkém slově* můžeme na tomtéž místě textu najít poněkud podivný termín

²⁴⁸ LUR'JE, Ja. S.: „*Sobranije na lichaimcev*“ – *neizdannij pamjatnik ruskoj publicistiki konca XV v.*, TORDL 21, 1965, s. 132–133.

²⁴⁹ SEDEL'NIKOV, A. D.: *K izučeniju „Slova kratka“ i dejatel'nosti dominikanca Veniamina*, IORJAS 30, 1926, s. 207; Týž: *Očerki katoličeskogo vlijanija v Novgorode v konce XV – načale XVI veka*, Doklady AN SSSR 1929, 1, s. 18

²⁵⁰ Týž: *K izučeniju „Slova kratka“ i dejatel'nosti dominikanca Veniamina*, IORJAS 30, 1926, s. 220.

²⁵¹ LUR'JE, Ja. S.: „*Sobranije na lichaimcev*“ – *neizdannij pamjatnik ruskoj publicistiki konca XV v.*, TORDL 21, 1965, s. 144; „*Slovo kratko*“ v *zaščitu monastyrskich imuščestv*, Moskva 1902, s. 31.

²⁵² „*Slovo kratko*“ v *zaščitu monastyrskich imuščestv*, Moskva 1902, s. 30, 32–33.

²⁵³ LUR'JE, Ja. S.: „*Sobranije na lichaimcev*“ – *neizdannij pamjatnik ruskoj publicistiki konca XV v.*, TORDL 21, 1965, s. 140.

„*Řekové Rus*“²⁵⁴). Císař Karel Bertin, syn Berty, tj. Karel Veliký, byl nazván „*ochráncem pravoslavné víry*“²⁵⁵. Karla Velikého ruští středověcí autoři považovali za heretika a neuznávali ho jako autoritu. Veniamin se vedle Karla Velikého odvolával také na Konstantina Velikého, aniž zmínil domácí ruská knížata.²⁵⁶ Při přepracování *Sebrání proti lichvářům* do podoby *Krátkého slova* byl Karel Veliký vyškrtnut ze seznamu ochránců pravoslavné víry a naopak do něj byli zahrnuti „*naši ruští zbožní vládci, kníže Vladimír se ženou a dětmi*“²⁵⁷. Další změnou bylo vložení invokace, kterou autor adresoval svému ochránci, „*nejdůstojnějšímu arcibiskupovi*“ Gennadiji, „*odhodlanému bojovníku s nepřáteli církve a kacíři*“, svými ctnostmi převyšujícím všechny „*v této nejjasnější Ruské zemi*“.²⁵⁸

V epilogu *Krátkého slova* Veniamin uvedl, že svůj traktát dokončil 6. února 1505.²⁵⁹ Vzhledem k tomu, že se v předmluvě zároveň obracel k arcibiskupovi Gennadijovi, vyvolává toto datum pochybnosti. V únoru 1505 totiž nebyla novgorodská arcibiskupská katedra obsazena. Gennadij Gonozov byl nucen se zřici svého úřadu již 26. června 1504 na základě obvinění z hříchu simonie (svatokupectví). Starší badatelé se snažili různým způsobem vysvětlit tento rozpor. Podle Alexandra Dmitrijeviče Grigorjeva Veniamin zahájil práci na textu ještě v době, kdy novgorodský vladyka zastával svůj úřad, a dokončil ji v únoru 1505, tj. v momentě, kdy stále žila vzpomínka na Gennadije a kdy bylo ještě možné doufat v jeho návrat.²⁶⁰ Autor monumentálních dějin ruské církve Jevgenij Jevstignějevič Golubinskij byl dokonce ochoten věřit, že v únoru 1505 Gennadij ještě působil ve své funkci.²⁶¹

²⁵⁴ „*Slovo kratko*“ v *zaščitu monastyrskich imuščestv*, Moskva 1902, s. 22.

²⁵⁵ LUR'JE, Ja. S.: „*Sobranije na lichoiincev*“ – *neizdannij pamjatnik ruskoj publicistiki konca XV v.*, TORDL 21, 1965, s. 137.

²⁵⁶ Tamtéž.

²⁵⁷ „*Slovo kratko*“ v *zaščitu monastyrskich imuščestv*, Moskva 1902, s. 12.

²⁵⁸ Tamtéž: s. 1–2.

²⁵⁹ Tamtéž: s. 59.

²⁶⁰ GRIGOR'JEV, A. D.: „*Slovo kratko*“ v *zaščitu monastyrskich imuščestv*, Moskva 1902, Predislovije, s. XVII.

²⁶¹ Tamtéž: s. XXIII.

Definitivní vyřešení otázky datace *Krátkého slova* přinesla Sedělnikovova studie. Její autor vyslovil dnes všeobecně přijímanou domněnku, že Veniamin ve skutečnosti dopsal a datoval svůj traktát nikoli v roce 1505 dnes používaného letopočtu, ale o osm let dříve.²⁶² Příčinu je nutné hledat ve staroruském počítání let od narození Krista, užívaném zřídka v těch případech, kdy se z nějakých důvodů upouštělo od tehdy obvyklé datace od stvoření světa.²⁶³

Následkem dřívější nepřesné datace památky dávali badatelé vznik traktátu chybně do přímé souvislosti s polemikami *osifljanů* (stoupenců Iosifa Volockého) s *něšt'azatěli* (žáky Nila Sorského) na církevním sněmu roku 1503, projednávajícím otázku konfiskace klášterního majetku.²⁶⁴ Zpřesnění datace umožňuje zasadit *Krátké slovo* do nových historických souvislostí a přehodnotit jeho význam pro dobové polemiky. Traktát byl ve skutečnosti napsán ještě před zformováním něšt'azatělství a osifljanství jako samostatných proudů v rámci ruské církve a byl daleko více spojen s novgorodským prostředím a jeho specifickými problémy.

Vedle traktátu *Krátké slovo* může být podle Lurjeho Veniaminovi připsáno autorství ještě jednoho spisu – překladu rumunské verze italského nábožensko-mravoučného traktátu z 12. století pod názvem *Sbírka ctností* (*Cvetnik dobrodeteli – Flores darovanijam i zlobam*). Text této památky, zachované v rukopise z 18. století, uvádí, že kniha byla přeložena do slovanského jazyka řádovým knězem Veniaminem roku 1592 (podle Lurjeho jde o chybné datum, jemuž zřejmě odpovídá rok 1492).²⁶⁵

²⁶² SEDEL'NIKOV, A. D.: *K izučeniju „Slova kratka“ i dejatel'nosti dominikanca Veniamina*, IORJAS 30, 1926, s. 212.

²⁶³ Tamtéž. Výjimkou mezi novějšími pracemi o dějinách ruského středověkého myšlení je BUDOVNIC, I. U.: *Russkaja publicistika XVI veka*, Moskva – Leningrad 1947; autor považuje rok 1505 za datum napsání *Krátkého slova*.

²⁶⁴ Např. viz GRIGOR'JEV, A. D.: *„Slovo kratko“ v zaščitu monastyrskich imuščestv*, Moskva 1902, Predislovije; VAL'DENBERG, V. J.: *Drevnerusskije učenija o predelach carskoj vlasti*, Petrograd 1916.

²⁶⁵ *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi vtoraja polovina XIV–XVI v.*, část 1, Leningrad 1988, s. 135.

1.3) Církevní majetek

Hlavním tématem *Krátkého slova* je obhajoba principu nedotknutelnosti církevního vlastnictví. Veniamin začíná svou argumentaci zdůrazněním povinnosti každého člověka bez ohledu na hodnost a postavení podřizovat se přikázáním Boha a duchovních učitelů. Takových přikázání a nařízení, kterými by se měli lidé řídit, je celá řada. Autor předjímá, že se hodlá zabývat jen jedním přikázáním, zakazujícím lidem žádat majetek bližního svého, a tím spíše ho zcizovat.²⁶⁶

Pokud je zakázáno zcizovat majetek bližního, tvrdí Veniamin, tím více je nepřipustné přivlastňovat si to, co patří Bohu. Jelikož majetek církve je majetkem Boha, přisvojovat si ho znamená „*brát Bohu, co jest Boha*“. Kdo tak činí, upadá do hříchu svatokrádeže, uráží Boha, duchovního pastýře a porušuje evangelium.²⁶⁷ Toho, kdo se dopouští svatokrádeže, je třeba poučovat slovy, a pokud neuposlechne, proklít a vyobcovat z církve.²⁶⁸

Jelikož je zločin proti Bohu, jímž je i krádež církevního majetku, větší hřích než zločin proti člověku, je i trest za takový přečin větší, konkrétně muka ve věčném ohni.²⁶⁹ Autor ilustruje své tvrzení příklady, jak byli potrestáni starozákonní a novozákonní císaři a vládci, kteří se odvážili zabírat církevní majetek.²⁷⁰ Podle Veniaminova názoru padla ze stejného důvodu také Byzantská říše. Její zkáza byla „*zasloužená*“, neboť konstantinopolští císaři rozchvacovali církevní statky a chtěli mít nad představiteli církve takovou moc, „*jakou měli nad svými vojáky*“.²⁷¹ Autorova historická argumentace je jednoznačnou výzvou, aby „*poslouchali a rozuměli [...] carové a vládci naší doby, kteří cizí kradou a odnímají, nedávají milodary a chudé utiskují*“.²⁷²

Ostří Veniaminovy polemiky je rovněž namířeno proti útokům na samotné právo církve vlastnit majetek. Svědčí o tom uvedený příklad císaře Juliána Apostaty, který svou vlastní chamtivost zakrýval svědectvím evangelia

²⁶⁶ „*Slovo kratko*“ v zaščitú monastyrskich imuščestv, Moskva 1902, s. 11.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Tamtéž: s. 17–18.

²⁶⁹ Tamtéž: s. 12.

²⁷⁰ Tamtéž: s. 34–41.

²⁷¹ Tamtéž: s. 42.

²⁷² Tamtéž: s. 44.

a prohlašoval, že podle Kristových slov církvi nepřísluší mít majetek.²⁷³ S úmyslem vyvrátit tento názor Veniamin sáhl k argumentu starobylosti církevního vlastnictví. Jeho základy položil sám Kristus a jeho žáci, kteří u sebe měli truhličku pro vlastní potřebu a na pomoc chudým.²⁷⁴ Císař Konstantin Veliký proto listinou adresovanou papeži Silvestrovi daroval církvi „*mnoho movitého i nemovitého majetku, říše, státy, země, města, zlato a stříbro*“.²⁷⁵ Konstantinovu donaci později potvrdili římscí císaři Ludvík I., Karel Veliký, Ota I. a Jindřich I.²⁷⁶ Také vládcí jiných zemí dávali majetek církvi ke spáse své duše a duší svých příbuzných. Kromě toho osvobodili církevní statky od daní a jurisdikce a zásahů světské moci.²⁷⁷ Rovněž „*ruští zbožní vládcí, kníže Vladimír se ženou a jeho děti*“ dali desátou část každého majetku církvi.²⁷⁸

Sami biskupové, archimandrité, igumeni a ostatní církevní hodnostáři nemají právo zbavovat církev movitého a nemovitého majetku. Musejí však o něj pečovat, aby nebyli prokleti. Duchovní pastýř má za povinnost nezmenšovat církevní majetek a příjmy církve a nedovolit jiným dělat totéž. Pokud tak činí, stává se také účastníkem svatokrádeže.²⁷⁹

Na stejné úrovni jako majetek patřící církvi stojí vlastnictví biskupů a jiných pastýřů církve. Ten, kdo vztáhne ruku na jejich majetek, má být proto rovněž proklet. Sami představitelé církve nemají právo své statky odkazovat nikomu jinému než svému nástupci.²⁸⁰ Majetek, který byl zcizen církvi, je nutno vrátit. Milodary z takto získaného bohatství nejsou bohumilé. K dosažení spásy člověk nejen nemá brát cizí statky, ale podle slov Písma má naopak dávat milodary z vlastního.²⁸¹

²⁷³ Tamtéž: s. 27.

²⁷⁴ Tamtéž: s. 29–30.

²⁷⁵ Tamtéž: s. 30.

²⁷⁶ Tamtéž: s. 31.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Tamtéž: s. 12.

²⁷⁹ Tamtéž: s. 16–17.

²⁸⁰ Tamtéž: s. 29.

²⁸¹ Tamtéž: s. 44–45.

1.4) Moc světská a moc duchovní

Otázka majetkových práv je v *Krátkém slově* postavena do souvislosti s obecným problémem vztahu církve a státu. Podle Veniamina sacerdotium i impérium mají totožný božský původ, který duchovní moci dává úplnou nezávislost na moci světské. Carům nepatří žádná pravomoc nad církevními hodnostáři. Z formulace, že každá moc pochází od Boha, je zároveň vyvozena nutnost podřízení všech světských vládců představitelům církve, neboť duchovní moc stojí výše než světská.²⁸² Krutý trest stíhá panovníky, kteří nechtějí poslouchat své duchovní představené, ale „*chtějí žít bez zákona podle své vůle*“²⁸³. Pro světské vládce platí povinnost poslouchat všechny příkazy duchovních, přičemž není důležité, zda je konkrétní pastýř dobrý nebo špatný.²⁸⁴ Z toho plyne, že carům nepřísluší posuzovat zákonnost či spravedlivost nařízení církevní autority.

Obecná teoretická otázka vztahu mezi duchovní a světskou mocí je spojena s konkrétním závěrem o nutnosti vzdorovat bezbožným carům a knížatům světa. „*Biskupové se nemají [...] bát carů nebo vládců, neboť podle apoštolského učení je třeba se více podřizovat Bohu než lidem, světští vládci jsou lidé, tělo mohou vzít, duši ne.*“²⁸⁵ V této souvislosti se autor odvolává na teorii dvou mečů. Podle ní má církev k dispozici dva meče – meč duchovní (neboli právo exkomunikace) a meč hmotný. Církev působí „*slovem a činem*“, mečem „*stejně duchovním jako hmotným*“.²⁸⁶ Rozdíl spočívá pouze v tom, že hmotný meč církev svěřuje do rukou světské moci a sama disponuje pouze mečem duchovním. Pokud se posledně jmenovaná zbraň ukáže jako neúčinná, tj. nepřátelé církve neposlouchají její příkazy, potom se obrací s žádostí o pomoc na světskou moc, která vystupuje na obranu jejích práv a využívá

²⁸² Tamtéž: s. 48.

²⁸³ Tamtéž: s. 41.

²⁸⁴ Tamtéž: s. 10.

²⁸⁵ Tamtéž: s. 18.

²⁸⁶ Tamtéž: s. 32–33.

k tomu meč hmotný, svěřený jí duchovní mocí.²⁸⁷ Odměnou za to představitelé církve vzpomínají světské vládce v modlitbách.²⁸⁸

Co se týče úkolů, které má plnit světská moc, Veniamin je vymezuje široce jako službu spravedlnosti. „*Každá moc je ustavena Bohem, aby bylo špatným a zlým lidem zabráněno konat špatné skutky, aby dobří lidé žili mezi špatnými klidně a v míru bez nespravedlnosti a pohany. Proto jsou carové a vládci dosazeni na tento svět, aby vykonávali soud, spravedlnost a vládu nad poddanými.*“²⁸⁹

Charakter panovnické moci je u Veniamina vzdálen samovládě (samoděržaví), k níž šel vývoj Ruska. Prvním formálním omezením carské moci je zákon Boží nebo Boží přikázání, od jejichž dodržování „*není osvobozen nikdo z lidí*“²⁹⁰. Car nesmí vydávat příkazy, které by byly v rozporu s Božím zákonem, neboť (slovy autora) vyšší zákon nemůže být zrušen nižším. Od povinnosti řídit se Božími přikázáními nemůže cara nikdo osvobodit, dokonce ani sama duchovní moc.²⁹¹ Druhé omezení carské moci představují pokyny nebo příkazy duchovní moci. Car musí všechny skutky poměřovat instrukcemi svého duchovního pastýře nebo biskupa, je povinen se jimi důsledně a bezpodmínečně řídit a neuchýlit se od nich „*napravo ani nalevo*“²⁹². „*Pokud chce někdo pravoslavně a křesťansky vládnout svým poddaným, má se nejprve podříditi Boží vládě.*“²⁹³

Autor *Slova* rovněž uvažuje o možnosti konfliktů mezi světskou a duchovní mocí, narušujících lidskou pospolitost. Car může nevyplnit ten či onen příkaz svého církevního představeného nebo může vydat nařízení, které jim protiče. O tom, koho mají v takovém případě poslouchat poddaní, Veniamin nenechává nikoho na pochybách. Představitelům církve náleží moc „*vázání a rozhodování*“ a této moci jsou podřizeni všichni stejně – carové i

²⁸⁷ Tamtéž: s. 33.

²⁸⁸ Tamtéž: s. 43.

²⁸⁹ Tamtéž: s. 42–43.

²⁹⁰ Tamtéž: s. 3.

²⁹¹ Tamtéž: s. 25.

²⁹² Tamtéž: s. 41.

²⁹³ Tamtéž: s. 48.

poddaní.²⁹⁴ Jestli se duchovnímu nějaký carský skutek jeví v rozporu s Božím zákonem nebo dokonce s vlastními příkazy, může poddané osvobodit od povinnosti poslouchat panovníka. Tuto myšlenku lze interpretovat také tak, že samotní poddaní mají v každém konkrétním případě právo rozhodovat, zda vladařova nařízení jsou v souladu s příkazy duchovního. Pokud mezi nimi shledají rozpor, jsou povinni podřídit se vyšší autoritě a odmítnout poslouchat carské nařízení. Můžeme konstatovat, že ve Veniaminově chápání panovníkovi nominálně zůstávají všechny jeho úkoly, moc a povinnosti, ale vykonávat je může jen do té doby, dokud neporuší příkazy duchovního pastýře.

S učením o úkolech a hranicích carské moci souvisí představa o ideálním vládci. Jeho hlavní ctností má být moudrost, neboť bez ní „*nemohou největší vládci dobře vládnout*“²⁹⁵. „*Tedy je dobře obec spravována, když filozofové vládnou a carové jsou proroky.*“²⁹⁶ Panovník musí být milostivý a spravedlivý, musí trestat „*zločince a špatné lidi*“²⁹⁷. Jeho hlavní povinností je však „*milovat a mít v úctě církve s jejími pastýři*“²⁹⁸. Opakem dobrého vládce je tyran. Zatímco dobrému panovníkovi poddaní slouží z lásky, tyranovi slouží ze strachu a „*jeho vláda není vládou*“²⁹⁹. Hlavní rozdíl, kterým se tyran odlišuje od skutečného vládce, spočívá v narušení dobrých vztahů s duchovní mocí. Vláda přestává být vládou a stává se tyraníí tehdy, když car neposlouchá své církevní představené a ještě více tehdy, když si přisvojuje duchovní hodnost.³⁰⁰

Paralelu k opozici vládce a tyrana tvoří představa o dvou druhích duchovních. Existují dobří pastýři, kteří v souladu s evangeliem dávají všanc duši za své ovečky a starají se nejen o duchovní spásu jim svěřeného stáda, ale také o jeho „*vnější bohatství*“. Hlavní starost ideálního duchovního má být soustředěna na obce patřící církvi, církevní majetek a poklady, které má bránit

²⁹⁴ Tamtéž: s. 10.

²⁹⁵ Tamtéž: s. 45.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Tamtéž: s. 46.

²⁹⁸ Tamtéž.

²⁹⁹ Tamtéž: s. 50.

³⁰⁰ Tamtéž: s. 35.

až do „krveprolití“.³⁰¹ Dobrý pastýř má bojovat „svobodným hlasem a směle“ se světskou mocí, která chce uchvátit církevní statky.³⁰² Jeho protipólem je špatný pastýř – žoldák, pasoucí své stádo nikoli z lásky, ale kvůli osobním výhodám.³⁰³ Nehodný duchovní hledá „světskou slávu“ a dostává ji od světské moci, a proto se nemůže postavit „násilníkům“.³⁰⁴ Od takového pastýře světská moc dostává plnou svobodu konání, narušuje všechny Boží zákony a přisvojuje si práva na církevní majetek.³⁰⁵

³⁰¹ Tamtéž: s. 51–53.

³⁰² Tamtéž: s. 55.

³⁰³ Tamtéž: s. 53.

³⁰⁴ Tamtéž: s. 56.

³⁰⁵ Tamtéž: s. 54–55.

2. kapitola: Ivan Peresvětov v Rusku

Léta panování Ivana IV. Vasiljeviče tradičně poutají pozornost historiků a literárních vědců. Vnitřní vývoj moskevského státu se během nich vydal směrem k centralizaci a upevňování panovnické moci, zahraniční politika Moskvy cestou mohutné expanze. Právě na počátku tohoto období, které je považováno za jeden z klíčových momentů dějin východní Evropy, do Ruska přišel Ivan Peresvětov. Je jen málo autorů moskevského období ruské historie, o nichž by existovala tak bohatá badatelská tradice a jejichž texty by byly zároveň předmětem tak rozdílných interpretací, jako je tomu v případě Peresvětova.

2.1) Ivan Peresvětov v historiografii

Prvním z ruských historiků, který věnoval pozornost Ivanu Peresvětovovi, byl Nikolaj Michajlovič Karamzin. Ve svém stěžejním díle *Historie ruského státu (Istorija gosudarstva Rossijskogo)* publikoval úryvky z Peresvětovových spisů a vyjádřil i svůj názor na jejich autora. Podle Karamzina je třeba v Peresvětovovi vidět člověka píšícího až po období reforem Ivana Hrozného, neboť „*radí carovi udělat všechno to velké a dobré, co jím (Ivanem Hrozným – pozn. aut.) bylo již vykonáno*“.³⁰⁶

Karamzinův názor na Peresvětova byl přijímán ruskými badateli po celé 19. století. Sergej Michajlovič Solovjov připisoval Peresvětovovy spisy stoupenci Ivana Hrozného, který je psal jako obhajobu carových reforem.³⁰⁷ Andrej Nikolajevič Popov považoval jméno Peresvětov za pseudonym, který měl přímo označovat ruské satiriky, jejichž cílem bylo odhalit špatný stav moskevského státu.³⁰⁸

³⁰⁶ KARAMZIN, N. M.: *Istorija gosudarstva Rossijskago*, IX, druhé (opravené) vydání, Sankt-Peterburg 1821, pozn. 849, s. 286–289.

³⁰⁷ SOLOV'JĚV, S. M.: *Istorija Rossii s drevnejšich vreměn*, VI, Moskva 1856, pozn. 85, s. IX.

³⁰⁸ POPOV, A. N.: *Obzor chronografov russkoj redakcii*, Moskva 1869, s. 85–87.

Částečnou revizi starších teorií přinesla až devadesátá léta 19. století. Lev Alexandrovič Kavelin (archimandrita Leonid) doprovodil vydání některých Peresvětovových pojednání poznámkou, že řada skutečností svědčí o tom, že byla napsána nikoli po skončení opričniny, ale již před jejím začátkem, konkrétně v letech 1538–1560.³⁰⁹ Proti Karamzinově teorii vystoupil i Dmitrij Ivanovič Ilovajskij. Peresvětov je podle něj západoruský emigrant, jehož spisy nebyly ospravedlněním krutostí opričniny, ale naopak k nim cara Ivana IV. inspirovaly.³¹⁰

Zcela novou etapu bádání o Peresvětovovi zahájily dvě monografie, které v období před první světovou válkou publikovali Julijan Andrejevič Javorskij a Vjačeslav Fjodorovič Ržiga. Práce Ju. A. Javorského je zaměřena především na definitivní zodpovězení otázky reálné existence Peresvětova na základě údajů v jedné z jeho suplik, *Malém prosebném listu*. Javorskij se rovněž odvolává na bohatou historii rodu Peresvětovových na Rusi i na údaj soupisu carského archivu, v němž se hovoří o „černém opisu Ivašky Peresvětova“. Javorskij též jako první zasazuje Peresvětova do ruské literární tradice a upozorňuje na jeho možné inspirační zdroje, například na starší vyprávění o Drákulovi či *Molenije Daniila Zatočnika*.³¹¹

Monografie V. F. Ržigy přináší všestranné zhodnocení Peresvětovových myšlenek a zároveň pokus o jejich hlubší interpretaci. Ržiga porovnáním údajů z Peresvětovových prosebných listů s historickými událostmi přesvědčivě zodpověděl otázku o autenticitě Peresvětova jako myslitele doby Ivana Hrozného. Svými postoji je Peresvětov pro Ržigu „nepřítel bojarstva, velmožů, stoupenec samoděržavné moci cara a jeho věrných sluhů, kteří byli povýšeni ne na základě urozenosti, ale osobních kvalit“.³¹² Ržiga ho oceňuje jako originálního myslitele, „jen málo spojeného s jakýmkoli tradicemi“. Jeho spisy jak svou literární formou, tak politickým

³⁰⁹ LEONID: *Sistematičeskoje opisanije slavjano-rossijskich rukopisej sobranija grafa A. S. Uvarova*, III, Moskva 1894, s. 17–21.

³¹⁰ ILOVAJSKIJ, D. I.: *Istorija Rossii*, III, Moskva 1890, s. 687.

³¹¹ Více viz JAVORSKIJ, Ju. A.: *K voprosu ob Ivaške Peresvetove, publiciste XVI-go veka*, Kijev 1908.

³¹² RŽIGA, V. F.: *I. S. Peresvetov, publicist XVI veka*, Moskva 1908, s. 26.

směřováním, které je v nich obsaženo, představují „*cosi úplně nového v ruské literatuře*“.³¹³ Ržiga soudí, že Peresvětovy ideje neupadly v zapomnění, staly se inspirací pro mladého cara Ivana Hrozného, jehož projevy na sněmu roku 1551 Peresvětovův styl velmi připomínají.³¹⁴

Ruská historiografie před rokem 1917 nabízí dva osobité pohledy na Peresvětova a zařazení jeho idejí do širší tradice ruského politického myšlení, spojující současnost a dávnou minulost. Jejich autoři Pavel Nikolajevič Miljukov a Vladimir Jefgovorovič Valděnbeg do Peresvětových názorů promítli problémy, jimiž žila tehdejší ruská společnost.

Pro P. N. Miljukova je Peresvětov tvůrce ideje demokratické monarchie, kterou je ochrana „*autonomie osobnosti*“ ze strany samoděržavné moci před útoky vládnoucí vrstvy na její svobodu.³¹⁵ V. Je. Valděnbeg vidí v Peresvětovovi teoretika silné, nedělitelné carské moci, která „*musí stát nade všemi společenskými zájmy a vést stát podle předem stanoveného plánu*“.³¹⁶ Základem Peresvětových politických názorů je, jak soudí Valděnbeg, víra v mimořádné historické poslání Ruska. Peresvětov byl svým učením předchůdcem slavjanofilů, neboť jako jeden z prvních v ruské literatuře hovořil o vztahu ruského národa k „*bratřím stejného plemene a stejné víry*“.³¹⁷ V tom spočívá i Peresvětovův význam v historii ruské filozofie.³¹⁸

Po roce 1917 sovětská historiografie přinesla kritickou revizi starších názorů. Pozornost se soustředila na sociální a třídní původ, determinující a limitující Peresvětova jako myslitele. Za zmínku stojí pasáž v knize Isaaka Urijeleviče Budovnice *Russkaja publicistika XVI veka*. Politickým ideálem Peresvětova je podle Budovnice „*silný centralizovaný stát pod vládou samoděržavného gosudara, který se opírá o jemu oddané sluhy – vojáky a*

³¹³ Tamtéž: s. 52.

³¹⁴ Tamtéž: s. 53.

³¹⁵ MILJUKOV, P. N.: *Očerki po istorii russkoj kul'tury*, III, třetí vydání, Sankt-Peterburg 1909, s. 61–69.

³¹⁶ VAL'DENBERG, V. Je.: *Predšestvenniki slavjanofilov. Ivan Peresvetov*, Slavjanskije izvestija, 1913, 19/12, s. 308.

³¹⁷ Týž: *Drevnerusskije učenija o predelach carskoj vlasti*, Petrograd 1916, s. 325.

³¹⁸ Týž: *Predšestvenniki slavjanofilov. Ivan Peresvetov*, Slavjanskije izvestija, 1913, 19/12, s. 309.

občanské hodnostáře, rozšiřující území země a zavádějící uvnitř ní pevnou zákonnost“.³¹⁹ Budovnic zpochybňuje reálnou existenci samotného Peresvětova. Životopisné údaje a konkrétní prosby k carovi Ivanovi IV. mohou být podle něj jen literárním prostředkem s cílem dodat existenci Peresvětova věrohodnost, aby se skutečný autor mohl lépe skrýt za tímto pseudonymem.³²⁰

Zbavit pokusy o interpretaci Peresvětových názorů jakékoli „*lživé modernizace*“ a vidět v něm především středověkého člověka, ovlivněného řadou předsudků a pohybujícího se v rámci feudální tradice, se snažili Alexandr Liverijevič Sakketti a Jurij Fjodorovič Salnikov.³²¹ Peresvětov je podle nich mluvčím šlechty. Třídní charakter jeho ideologie nachází svůj výraz v negativním vztahu k feudálům.³²² Peresvětovova výlučnost spočívá podle A. L. Sakkettiho v tom, že na rozdíl od většiny současníků, kteří dávají přednost státnímu pořádku s jistými prvky principu zastupitelství, je on sám „*rozhodným a bezpodmínečným protivníkem jakéhokoli třídního zastupitelství, dokonce i v poradních orgánech*“³²³.

Podobný názor, jaký prezentoval Sakketti a Salnikov, sdílel rovněž kolektiv autorů pod vedením Dmitrije Sergejeviče Lichačova, stojící u prvního kritického vydání Peresvětových spisů z roku 1956.³²⁴ D. S. Lichačov považuje Peresvětova za stoupence „*co nejsilnější, co nejneomezenější a co nejaktivnější carské moci*“³²⁵. Peresvětov „*jako představitel nové rostoucí služebné vrstvy – šlechty, zainteresované na zrušení starých privilegií, odsuzuje nerovnost podmíněnou urozeností a staví proti ní nerovnost*

³¹⁹ BUDOVNIC, I. U.: *Russkaja publicistika XVI veka*, Moskva – Leningrad 1947, s. 212.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ SAKKETTI, A. L.: *Političeskaja programma I. S. Peresvetova*, Vestnik Moskovskogo universiteta 1, 1951, s. 107–117; SAKKETTI, A. L., SAL'NIKOV, Ju. F.: *O vzgljadach I. Peresvetova*, Voprosy istorii 1, 1957, s. 117–124.

³²² SAKKETTI, A. L.: *Političeskaja programma I. S. Peresvetova*, Vestnik Moskovskogo universiteta 1, 1951, s. 109.

³²³ Tamtéž: s. 113.

³²⁴ *Sočinenija I. Peresvetova*, Moskva – Leningrad 1956.

³²⁵ Tamtéž, s. 45.

vytvářenou samotnou vládou cestou odměňování nejlepších dle vlastní volby“.³²⁶

Podle Jakova Solomonoviče Lurjeho se Peresvětov inspiroval vyprávěním o Drákulovi. Hlavní hrdina jeho spisů, turecký vládce Mehmed, Drákulu v mnohém připomíná – „*je také krutý, ale nestranný a nelítostně trestající nespravedlivé soudce a vykořeňující zlo ve své zemi*“³²⁷. Mezi současníky nachází Lurje podobnost Peresvětovových názorů s názory okruhu „*volnomyšlenkářů*“ Baškina a Kosého.³²⁸

Další z kolektivu vydavatelů Peresvětovových spisů a sám autor vůbec nejrozsáhlejší monografie o Peresvětovovi Alexandr Alexandrovič Zimin ho charakterizuje jako ideologa šlechty, spojujícího své představy s vládou „*hrozného a moudrého cara, který se opírá o vojáky a zavádí ve svém státě spravedlnost*“.³²⁹ Peresvětovův ideál panovníka odpovídá podle Zimina do jisté míry postavení hlavy centralizované stavovsko-zastupitelské monarchie, v níž rozhodující místo zaujímá šlechta. Peresvětova přes jeho bojovnou rétoriku proti bojarstvu nelze považovat za nepřítele principu urozenosti, neboť sám stojí zcela na půdě uznání feudální hierarchie, a to přesto, že chce zaměnit tento princip za osobní zásluhy, udatnost a moudrost.³³⁰

Přehodnocení pohledu na Peresvětova jako ideologa samoděržaví (či přímo zakladatele teorie samoděržavné carské moci v Rusku) můžeme nalézt mimo jiné v pracích o ruské filozofii Natalji Michajlovny Zolotuchinové a Alexandra Fazlajeviče Zamalejeva. A. F. Zamalejev se domnívá, že Peresvětov „*zůstává věrný principu omezeného samoděržaví, společně s tím akcentuje nutnost krutosti a posílení trůnu věrnými sluhy*“. Nehledě na odsouzení bojarské svévole Peresvětov myslel zcela v kategoriích feudální

³²⁶ LICHÁČEV, D. S.: *Kul'tura ruského národa X–XVII vv.*, Moskva – Leningrad 1961, s. 82.

³²⁷ LUR'JE, Ja. S.: *Ideologičeskaja bor'ba v ruskoj publicistike konca XV – načala XVI veka*, Moskva – Leningrad 1960, s. 400.

³²⁸ Tamtéž: s. 507.

³²⁹ ZIMIN, A. A.: *I. S. Peresvetov i jeho sovremenniki*, Moskva 1958, s. 348.

³³⁰ Tamtéž: s. 351.

logiky a jeho záměrem byla jen výměna okolí cara.³³¹ N. M. Zolotuchinová soudí, že Peresvětov „*nechtěl vidět neomezené samoděržaví, ale monarchii, opírající se o Radu složenou z představitelů různých sociálních skupin třídy feudálů*“.³³² Peresvětov tak sdílel „*třídní platformu a politickou orientaci*“ vlády vedené A. Adaševem, jehož program předpokládal nastolení kompromisu mezi monarchou a základními třídami feudálů: bojarstvem a šlechtou.³³³

2.2) Život a dílo

Zatímco se Peresvětovova pojednání dochovala v řadě opisů, přímé informace vztahující se k jeho životu čerpáme (až na jedinou výjimku) z jeho vlastních textů, především pak z *Malého prosebného listu*.³³⁴

Ivan Semjonovič Peresvětov se narodil ve Velkoknížectví litevském, přesněji na etnicky ruském území, patřícím litevskému státu. Svědectvím je lexikálně čistá ruština jeho spisů, obsahujících jen několik původem západoslovanských slov. Peresvětov sám ve *Velkém prosebném listu* odvozuje svůj rod od legendárního bojara Alexandra Peresvěta, bojujícího v roce 1380 na Kulikově poli proti Tatarům.³³⁵

Peresvětov pocházel ze šlechtické rodiny a svou kariéru nejspíše zahájil ve službách polského krále. První konkrétnější zpráva, kterou nám o svém osudu sděluje, se vztahuje k přelomu dvacátých a třicátých let 16. století, kdy se účastnil války o uherskou korunu mezi českým králem Ferdinandem I. Habsburským a sedmihradským vojvodou Janem Zápolským. Nejpravděpodobněji od přelomu let 1528 a 1529 sloužil Janu Zápolskému, jak sám píše, tři roky v třísetčlenném polském Sapiehově oddílu. V září roku 1529 Zápolský dobyl Budín, kde proběhla jeho slavnostní korunovace uherským králem. Rok nato bylo mezi ním a Ferdinandem uzavřeno příměří, trvající do

³³¹ ZAMALEJEV, A. F.: *Filosofskaja mysl' v srednevekovej Rusi (XI–XVI vv.)*, Leningrad 1987, s. 228.

³³² ZOLOTUCHINA, N. M.: *Razvitije ruskaj srednevekovej politiko-pravovoj mysli*, Moskva 1985, s. 116.

³³³ Tamtéž: s. 112.

³³⁴ *Sočinenija I. Peresvetova*, Moskva – Leningrad 1956, s. 162–165.

³³⁵ Tamtéž: s. 171.

roku 1532. Peresvětov v době tohoto příměří opustil Sapiehu a vstoupil se souhlasem polského krále do služeb šlechtice Tęczyńskiego, který velel oddílu bojujícímu na straně Ferdinanda Habsburského. Peresvětov v něm působil opět tři roky (1532–1534), tj. prakticky do konce vojenského střetnutí mezi Janem Zápolským a Ferdinandem I. Peresvětovovy další osudy v období do jeho příjezdu na Rus jsou zcela neznámé. S největší pravděpodobností se ocitl opět ve své vlasti. Někdy na konci roku 1538 či počátkem roku 1539 se náhle objevil v Moskvě.

Ve *Velkém prosebném listu* Peresvětov podrobněji zmiňuje ještě jednu zajímavou peripetii svého bouřlivého života: „*Jel jsem, gosudare, z Uher do Moldavské země a byl jsem pět měsíců u Petra, moldavského vojvody v Suceavě.*“³³⁶ S jakým posláním jel Peresvětov do Moldavska, ani v čem spočívala jeho služba zdejšímu panovníkovi Petru IV. Rarešovi, není přesně známo. S určitostí je možné konstatovat, že se v hlavním městě Suceavě seznámil s lidmi pocházejícími z Ruska. Jméno jednoho z nich uvádí. Byl jím jakýsi Vaska Mercalov, sloužící vojvodovi Petrovi. Vyprávění těchto lidí o Rusi a moci i bohatství tamního vládce bylo asi hlavním impulzem k tomu, aby se Peresvětov odhodlal k zásadnímu kroku svého života a odjel právě do Moskvy. Co se týče moldavské epizody Peresvětovova života, problémy nastávají s jejím časovým zařazením. V. F. Ržiga ve své práci o Peresvětovovi určil pořadí jednotlivých úseků jeho biografie takto: služba u Jana Zápolského – pobyt v Moldavsku – služba u Ferdinanda Habsburského – odjezd na Rus.³³⁷ A. A. Zimin s tímto názorem polemizuje a moldavskou periodu v Suceavě klade až za službu Ferdinandovi, tedy do období kolem roku 1535.³³⁸

Rozhodující pro další Peresvětovovy osudy bylo, že někdy na přelomu let 1538 a 1539 nabídl moskevskému velkoknížeti, respektive okruhu osob vládnoucímu jeho jménem (Ivanovi IV. Vasiljeviči bylo tehdy devět let), výrobu zvláštních válečných štítů „makedonského vzoru“. Regentská vláda přijala návrh neznámého cizince velice příznivě a rozhodla založit řemeslnou

³³⁶ Tamtéž: s. 173.

³³⁷ RŽIGA, V. F.: *I. S. Peresvetov, publicist XVI veka*, Moskva 1908, s. 13.

³³⁸ *Sočinenija I. Peresvetova*, Moskva – Leningrad 1956, s. 173.

dílnu k výrobě štítů pro oddíl střelců (píšťalníků) v počtu 300 lidí. Peresvětov byl svěřen bojarovi Michailu Jurjeviči Zacharjinovi, jednomu z nejvlivnějších lidí moskevského dvora třicátých let 16. století, a byla mu přidělena půda (poměstí). Krátce po vydání výnosu o výrobě štítů na podzim roku 1539 bojar Zacharjin zemřel, práce v dílně se zastavila a pro Peresvětova nastalo komplikované životní období, které trvalo 11 let.

V čem spočívala Peresvětovova služba po roce 1539 přesně nevíme. Peresvětov při ní musel často konat cesty „z Moskvy na službu a ze služby do Moskvy“.³³⁹ Z Peresvětovova vlastního líčení tohoto období v *Malém prosebném listu* je zřejmé, že mu jeho těžká služba nejen nepřinesla zvláštní výhody, ale že během ní, především při soudních procesech s „mocnými lidmi“, utratil i majetek, který si s sebou na Rus přivezl. Následkem útisku a křivd ze strany bojarů zpustlo jeho poměstí, které dostal krátce po svém příchodu do Moskvy. Peresvětov dále uvádí, že marně usiloval o audienci u velkoknížete Ivana IV., aby si mohl stěžovat na utrpená příkoří.

Zlepšit svůj osud a obrátit pozornost panovníka na záležitost s výrobou štítů se Peresvětov pokusil po nástupu Ivana IV. k samostatné vládě a po zahájení práce Zemského sněmu v únoru 1549. V září 1549 v chrámu Narození Bohorodičky carovi osobně předal dvě knížky, obsahující vedle *Malého prosebného listu* i další díla, v nichž vyložil svůj reformní program, který v jeho mysli uzrával během neklidných let regentské vlády. Do listopadu téhož roku (do začátku vojenského tažení na Kazaň) Peresvětov, jenž se nedočkal odpovědi, předal carovi kopie dříve podaných děl, k nimž připojil svůj hlavní politický spis – *Velký prosebný list*.

Naprostý nedostatek pramenů nedovoluje rozkrýt další Peresvětovův osud. Jeho naléhavé prosby o obnovení práce dílny pro výrobu štítů zřejmě nebyly vyslyšeny a ani jeho reformní návrhy mu nevynesly kariéru na dvoře Ivana IV. A. A. Zimin výše uvedená tvrzení dokládá faktem, že se jméno Ivana Peresvětova či případně jeho potomků nevyskytuje v žádných

³³⁹ Tamtéž: s. 164.

dokumentech o pozemkových majetcích (votčinách a poměstích).³⁴⁰ Není tudíž vyloučena možnost, že toto mlčení má svůj důvod v tragickém osudu samotného Peresvětova, který ho mohl stihnout krátce po předání suplik.

Jediným přímým svědectvím o Peresvětovovi, které nečerpáme z jeho vlastních děl, je poznámka ze *Soupisu carského archivu* o tom, že v oddíle 143 tohoto archivu se nachází „černý opis Ivašky Peresvětova a Petra Gubastého a jiné opisy“. Jedna z možných interpretací tohoto údaje je, že se za tímto „černým opisem“ skrývá kopie děl, která Peresvětov předal carovi. A. A. Zimin ve své rozsáhlé monografii o Peresvětovovi a jeho současnicích nabízí jiné vysvětlení a tvrdí, že slovem *opisy* se označovaly úřední materiály, velmi často obsahující soudně vyšetřovací dokumentaci. Je tudíž pravděpodobné, že se „černý opis“ Peresvětova a Gubastého z archivního oddílu 143 vztahuje k soudním materiálům, spojeným s těmito osobami. Jelikož Zimin považuje Peresvětovovy názory za blízké okruhu Matvěje Semjonoviče Baškina, odsouzeného v jednom z řady procesů s kacíři v první polovině padesátých let 16. století, připouští, že Peresvětov sdílel krutý osud jemu podobných ruských myslitelů.³⁴¹

Literární odkaz Ivana Semjonoviče Peresvětova tvoří svým rozsahem nevelký soubor děl historicko-politického charakteru. Jedinou výjimkou mezi nimi je *Malý prosebný list*, obsahující kromě biografických údajů konkrétní žádost ohledně výroby štítů. Zvláštní postavení má i historická *Pověst o založení a dobytí Cařihradu*, která je zpracováním staršího díla Nestora Iskandera a která tvoří úvod k ostatním spisům. Své myšlenky a projekty Peresvětov shrnul do *Vyprávění o knihách* (svým syžetem přímo navazujícího na *Pověst o založení a dobytí Cařihradu*), *Vyprávění o císaři Konstantinovi* a *Vyprávění o sultánovi Mehmedovi*. Nejvýznamnějším politickým spisem, tematicky shrnujícím předcházející vyprávění a obsahujícím ve formě přímých rad carovi Ivanovi IV. nejucelenější náčrt reforem, je *Velký prosebný list*.

³⁴⁰ ZIMIN, A. A.: *I. S. Peresvetov i jeho sovremenniki*, Moskva 1958, s. 335.

³⁴¹ *Sočinenija I. Peresvetova*, Moskva – Leningrad 1956, s. 15.

Rozsáhlejší díla jsou doplněna útržkovitými předpověďmi – *První předpovědi filozofů a doktorů, Druhou předpovědi filozofů a Koncovkou.*

2.3) Panovník a jeho moc

Výchozím bodem Peresvětovových úvah a reformních plánů je konkrétní historická událost, pád Konstantinopole do rukou Turků v roce 1453. Od hledání příčin zhroucení Byzantské říše pod náporem dobyvatelů Peresvětov přechází ke konstrukci spravedlivého státního pořádku a ke konkrétním doporučením adresátovi svých děl, Ivanovi IV. Peresvětov neudílí moskevskému carovi rady přímo, ale zaštiťuje se autoritou vládců. Jeho představa o ideálním panovníkovi se personifikuje do osoby dobyvatele Konstantinopole, tureckého sultána Mehmeda II., zatímco jeho protivník, poslední byzantský císař Konstantin XI. Palailogos, se stává svou špatnou vládou jedním z viníků tragického osudu Byzantské říše. Dobytí Konstantinopole a porobení Řeků nevěřícími představují v Peresvětovových dílech hrozivé varování pro všechny monarchie před opakováním chyb, které mohou vést k zániku říší. Negativní historické příklady se stávají současně výzvou k provedení reform, jejichž realizace umožnila Mehmedovi jeho triumfy. K uskutečnění změn Ivana IV. nabádá rovněž jeho „*velký příznivec*“, moldavský vojvoda Petr IV. Rareș.

Již ve *Vyprávění o knihách* Peresvětov hledá příčiny „*Božího trestu*“ seslaného na Řeky v podobě tureckého jha. Autor sahá k nejvyšším autoritám a nechává rozmlouvat konstantinopolského patriarchu Anastasia (historicky fiktivní postavu) s Bohem. „*Hlas z nebes*“ patriarchovi sděluje, že hlavní příčinou nynějšího utrpení Řeků bylo porušování Božích přikázání, a neváhá obvinít samotného patriarchu z pasivity.³⁴²

³⁴² „*Ty jsi náměstek mého svatého božského trůnu, na mém místě Kristově pastýř křesťanské víry a učitel císaře a celého světa; císař opustil spravedlivý soud, celý svět se nechal svést nepoctivým majetkem, jejich soud byl nepoctivý a slzavý, neprávem odsuzoval, slzy a krev tohoto světa, křesťanského rodu, se lily na mé svaté divotvorné ikony kvůli nepoctivým soudcům a jejich nespravedlivému soudu; ale tvého velekněžského poučení se jim nedostalo a nevedl jsi je na mou svatou cestu*“, tamtéž: s. 150.

Zatímco ve *Vyprávění o knihách hříchy Řeků* spočívají v porušení obecných křesťanských principů – Božích přikázání, potom v dalších spisech *Vyprávění o Mehmedu sultánovi* a *Vyprávění o císaři Konstantinovi* již Peresvětov označuje konkrétní viníky zkázy Byzantské říše. Ve *Vyprávění o císaři Konstantinovi* se zjevnými narážkami na ruské prostředí Peresvětov říká jednoznačně, že Konstantinopol padla „*kvůli pýše a nespravedlnosti Konstantinových velmožů*“³⁴³. Ve *Vyprávění o Mehmedu sultánovi* nechává Peresvětov hodnotit příčiny zkázy Byzance samotného Mehmeda: „*Vidíte, že Bůh nemiluje vychytralost, pýchu a lenost, ale protiví se tomu Pán Bůh a trestá za to svým svatým neutišitelným hněvem? A vidíte, že nám Bůh vydal takového velikého císaře, podle zpráv nadaného moudrého vojína, kvůli řecké pýše a lstivosti?*“³⁴⁴

Ve svém hlavním politickém spise, *Velkém prosebném listu*, Peresvětov podrobně rozebírá zločiny velmožů a neváhá kritizovat situaci v ruském státě přímo. Popis důsledků vlády velmožů v době posledního byzantského císaře dostává dramatickou podobu.³⁴⁵ Konstantinovi hodnostáři nejen že izolovali císaře od žalobníků a nikdo se od nich nedočkal spravedlnosti, ale i oni sami byli původci mnohých zel a využívali svého postavení k nepoctivému zvětšování bohatství. Jedním ze způsobů byly podvody při výběru peněz pro panovníka.³⁴⁶ Zvláště rafinovaným zdrojem jejich zisků byla falešná obvinění bohatých lidí s cílem konfiskovat jejich majetek.³⁴⁷

Důkazem, že nespravedlivost zachvátila celou zemi a všichni se nechali zlákat vidinou bohatství, byly nepoctivé obchody řeckých kupců, kteří

³⁴³ Tamtéž: s. 165.

³⁴⁴ Tamtéž: s. 152.

³⁴⁵ Kvůli útlaku velmožů „*nikdo nemohl žít, dokonce ani hlavu vystrčit z domu nebo projet verstu [...] lidé doufali v císařskou moudrost, ale nedočkali se*“, tamtéž: s. 182.

³⁴⁶ „*A sami výběřčí daní bohatli: poslali je někam vybírat pro císaře peníze – kde bylo třeba vybrat deset rublů pro císaře, vybrali pro císaře deset rublů a pro sebe sto rublů. A s těmi, kdo je poslali, s císařskými velmoži, se tito výběřčí dělili a říši i pokladnu pravověrného císaře Konstantina drancovali a sami bohatli z krve a slz křesťanů*“, tamtéž: s. 179.

³⁴⁷ „*A císařští velmoži ve své lstivosti a v ďábelském pokušení vymysleli ve svých městech a oblastech (volostech) toto: čerstvě pohřbené nebožtíky vykopávali z hrobů, prázdné hroby zasypali a nebožtíka poté, co ho pobodali oštěpem nebo posekali šavlí a zamazali krví, podstrčili do domu bohatého člověka. Poté dotyčného obžalovali s pomocí udavače, který se nebál Boha, nespravedlivě ho odsoudili a jeho statky a celé bohatství rozchvátali*“, tamtéž: s. 179–180.

neúměrně zvyšovali cenu svého zboží. Díl viny na úpadku říše nese i císař, který nezůstal věrný svému poslání a nevyužil své moudrosti a vojenského talentu ve prospěch říše. Nejen že se nedokázal vymanit z vlivu velmožů, ale naopak „*plnil všechna jejich přání, ve všem jim srdce obveseloval a tak dopouštěl ve své říši vzájemnou válku vlastních velmožů a vším rozhněval Boha*“.³⁴⁸

Peresvětov ostře kritizuje i instituci osobní závislosti (*cholopství*), na níž Konstantinovi velmoži budovali svou moc. Peresvětov zmiňuje její existenci jako jednu z příčin pádu řeckého císařství a staví se za její likvidaci jak ve formě plné osobní závislosti, tak i v mírnější podobě služby na základě úpisu (*kabaly*).

Vedle morálních argumentů³⁴⁹ Peresvětov čerpá důvody pro zrušení cholopství i z Bible. Dává varovný příklad egyptského faraona, který tím, že zotročil Izraelity, uvrhl na sebe Boží hněv a neušel trestu – se svými velmoži byl utopen v moři. Pozoruhodný je Peresvětovův odkaz na apokryfní texty. Peresvětov cituje příběh, podle kterého se Adam po vyhnání z ráje nechal svést d'áblem a upsal se mu. Bůh se však ve své nekonečné dobrotě nad Adamem smiloval, osvobodil ho z pekla a úpis roztrhal. Peresvětov z toho činí jednoznačný závěr – ti, kdo zotročují svobodné, i ti, kdo se do otroctví sami upisují, slouží d'áblu. Sultán Mehmed proto instituci cholopství ve své říši zrušil a přikázal sloužit jen na základě svobodné vůle, knihy kodifikující instituci osobní závislosti dal přinést a spálit.

O tom, že ostří Peresvětovovy kritiky není namířeno ani tak proti poměrům v dávno zaniklé Byzanci, jako spíše proti pořádkům v době nedospělosti Ivana IV., svědčí přímá kritika ruských bojarů ve *Velkém prosebném listu* ústy moldavského vojvody: „*[V]elmoži ruského cara sami bohatnou a lenivěji a jeho carství přivádějí do bídy*.“³⁵⁰ Petr Rareș je také odsuzuje za to, že „*líbají kříž a zrazují, což jest veliké kacířství, že nebrání*

³⁴⁸ Tamtéž: s. 179.

³⁴⁹ „*Která země je zotročena, v té zemi se rodí všechna zla: krádež, loupežnictví, křivdy a veliká bída pro celou říši*“, tamtéž: s. 181.

³⁵⁰ Tamtéž: s. 174.

*křesťanskou víru a panovníkovi věrně neslouží*³⁵¹. Ve fiktivním rozhovoru, který Peresvětov uvádí ve *Velkém prosebném listu*, Rus Vaska Mercalov, sloužící na dvoře vojvody Petra, řekl svému pánovi o moskevském carství: „*Víra je tam, gosudare, křesťanská, dobrá, ve všem dokonalá a nádhera chrámů veliká, ale spravedlnost tam není.*“³⁵²

Situace, ve které se nachází moskevský stát, si podle Peresvětova vyžaduje dalekosáhlé reformy. Jejich předpokladem je zlomení vlivu bojarstva a výrazné posílení panovnické autority. Slabá monarchická moc a naopak zesílená aristokracie přivedly Byzantskou říši k zániku a podobný osud hrozí i Rusi. Nikoli křesťanský ideál pokory a mírnosti, ale hrůza a krutost („groza“) mají být atributy panovnické moci.³⁵³

Peresvětov nevyzývá k vytvoření krvavé tyranie. Vladařská krutost má být spojena s moudrostí a panovníkův hněv se má obracet jen proti provinilým. Krutost je prostředkem nutným pro zavedení spravedlnosti („pravdy“) v zemi. Peresvětov v této souvislosti vyjadřuje přesvědčení, že car Ivan IV. je obdařen krutostí i moudrostí.³⁵⁴

Panovnická moc má být nezávislá a car by se ve svých rozhodnutích neměl řídit radami velmožů, ale jen vlastní moudrostí. Začátkem konce byzantského císařství bylo podle Peresvětova právě to, že císař podlehl vlivu svých velmožů, těchto „*líných boháčů*“, začal naslouchat jejich radám a zpronevěřil se svému vladařskému poslání a nadání darovanému Bohem. Sultán Mehmed naproti tomu jako ideální panovník soustřeďuje rozhodování ve svých rukách. Svým jménem vydává zákony a jiné výnosy, určuje výše peněžních odměn vojákům a velmožům a je vrchním velitelem vojska.

Peresvětov rovněž radí Ivanovi, jakým způsobem si má vybírat své nejbližší rádce a komu má svěřovat úřady v zemi. Při povyšování i do nejvyšších funkcí nemá hrát žádnou roli urozenost, ale jen osobní schopnosti a

³⁵¹ Tamtéž: s. 173.

³⁵² Tamtéž: s. 176.

³⁵³ „*Car se neobejde bez hrůzy; jako kůň pod carem bez uzdy je i carství beze strachu*“, tamtéž: s. 153.

³⁵⁴ „*Tak píše o tobě, pravověrném carovi: ty, krutý a moudrý vladař, přivedeš hříšné k pokání, ustaviš spravedlnost ve svém carství a Bohu učiníš upřímnou radost*“, tamtéž: s. 172.

zásluhy ve službách panovníkovi. Je jen na vůli vladaře samotného, koho vyzvedne a koho uvrhne do nemilosti a potrestá. Pro Peresvětova jsou lidé, kteří se stávají velmoži nikoli díky válečným zásluhám či nějakým jiným schopnostem, „čarodějové a kacíři“, zbavující panovníka štěstí a moudrosti a dopouštějící se nejhorších zločinů. Ústy moldavského vojvody Petra pro ně navrhuje nejtvrďší tresty.³⁵⁵

Navzdory tomu, že je obrazu Mehmeda jako ideálního, krutého a moudrého panovníka v Peresvětovových dílech věnována velká pozornost, není snadné jednoznačně odpovědět na otázku, jakou formu vlády a jaké uspořádání nejvyšších orgánů moci považuje autor za ideální a vhodné pro ruské poměry. Důvodem je fakt, že po kritice zvláště velmožů a jejich zločinů u Peresvětova nenásleduje konkrétní popis institucí výkonu (popřípadě rozdělení) ústřední moci. Tato skutečnost dává podnět k rozdílné a často velmi kontroverzní interpretaci jeho názorů na formu „kruté a moudré“ panovnické moci. Peresvětov je tak současně považován za rozhodného stoupence co nejméně omezené moci, za ideologa ruského samoděržaví, i za příznivce stavovsko-zastupitelské monarchie.

Peresvětovovo mlčení o míře a způsobech rozdělení ústřední moci mezi jednotlivé orgány lze vyložit buď jako autorův souhlas s dosavadní ruskou praxí koexistence panovníka a bojarské dumy jako autoritativní mocenské instituce, či prostě tím, že Peresvětov s žádnou dělbou odpovědnosti za řízení státu nepočítá a za jejího jediného svrchovaného nositele považuje monarchu. Peresvětov sice v úvodu k *Vyprávění o knihách* uvádí, že ke svému rozhodnutí nechat spálit křesťanské knihy sultán Mehmed dospěl po poradě s „věrnou dumou“, skládající se ze zástupců nejvyšších velmožů, duchovenstva a vojenských velitelů. Všechny zásadní reformy ovšem Mehmed provádí sám a svým jménem. Peresvětov ani jednou nezmiňuje povinnost panovníka s kýmkoli se o svých krocích radit.

³⁵⁵ „Takové je nutné pálit ohněm a další ukrutné smrti jim chystat, aby se zlo nemnožilo. Jejich vina je nesmírná tím, že mírní bojového ducha panovníka a kříží panovnickovy úmysly“, tamtéž: s. 178.

„Věrnou dumu“ sultána Mehmeda nelze považovat za omezující faktor panovnické moci. Legitimita orgánu, jenž by mohl plnit funkci autonomního konstitutivního mocenského centra a rovnocenného partnera monarchy, musí být odvozována z principů ležících mimo přímý dosah panovnické moci samotné. Nic podobného u Peresvětova nenacházíme. Mehmed si své nejvyšší hodnostáře vybírá sám na základě schopností a zásluh ve svých službách. Kohokoli z nich může potrestat smrtí v případě, že ho shledá vinným. Panovnická moc nad Ruskem by měla být tedy podle Peresvětova neomezená, aktivně a nemilosrdně prosazující své záměry. Samoděržavnost panovníka není ovšem v rozporu s vytvořením konzultativního orgánu – „věrné dumy“ carovi oddaných moudrých lidí, rekrutujících se třeba i z neurozených vrstev.

2.4) Reformy financí a soudnictví

Každá panovnická moc je iluzorní, pokud není spojena s centralizací státu a nemůže-li se opřít o reálnou mocenskou sílu, která je schopna prosadit její autoritu. Peresvětov tuto skutečnost zohledňuje. Při formulování vnitřních reforem má na zřeteli dva hlavní cíle – přísnou centralizaci státu ve všech oblastech jeho fungování, doprovázenou vytvořením výkonného aparátu podřízeného přímo panovníkovi, a vybudování silné armády.

Prostředkem, který má umožnit centralizaci státu, je přísné oddělení soudních a finančních pravomocí místní správy. Ideální panovník by měl podle Peresvětova soustřeďovat všechny příjmy z celého území do vládní pokladny. Výběrem peněz pro carskou pokladnu se mají zabývat panovníkem zvláště k tomu určení výběřčí. Považuje za nepřipustné svěřovat finanční záležitosti vojákům, neboť to má zhoubný dopad na jejich bojovou morálku. Výběřčí daní má platit panovník a neustále kontrolovat carská moc.

Peresvětov žádá státní zásahy i do oblasti obchodu. Ve *Vyprávění o sultánovi Mehmedovi* uvádí, že tam, kde je rozmístěno vojsko, je na všechno prodávané zboží panovnickým výnosem stanovena pevná cena a přestupky jsou postihovány nejpřísnějšími tresty. Ve *Velkém prosebném listu* již

připouští jistou formu státní reglementace vnitřního obchodu na celém území státu, když uvádí, že Mehmed zavedl ve své říši spravedlivý obchod.

Peresvětov si všímá finančních otázek potud, dokud slouží upevnění carské moci, likvidaci pravomocí místní aristokracie a vytvoření materiální základny nutné k dosažení hlavního cíle – zformování silné armády, vydržované z carských peněz.

Významným prostředkem k nastolení ideálního státního pořádku je podle Peresvětova spravedlivé soudnictví. I sultán Mehmed, poučen z křesťanských knih, věnuje soudní reformě velkou pozornost. Soudce jmenuje přímo a zabezpečuje je pravidelným ročním platem.³⁵⁶ Soudní proces má být veřejný, přičemž veškeré soudní výnosy jsou odváděny do panovníkovy pokladny, aby soudci nebyli zainteresováni na jejich výši. Možnost nespravedlivých rozsudků se má snížit kodifikací zákonů – vydáním soudních knih, určujících i výši soudních poplatků. Nutnou podmínkou spravedlnosti jako takové je podle Peresvětova rychlý výkon práva. Mehmed proto zřídil veřejný soud v každém městě, čímž došlo k podstatnému zkrácení doby projednávání jednotlivých soudních pří.

K vykořenění úplatnosti a nespravedlnosti v soudnictví má vést i přísná kontrola nad soudci samotnými ze strany vladaře. Provinilé soudce stíhají nejtvrďší tresty. Ve *Vyprávění o sultánovi Mehmedovi* je zmiňována jedna taková exekuce. Mehmed dal z provinilých zaživa stahovat kůži, ale současně jim slíbil odpuštění viny v případě, že „opět obrostou“. Kůže popravených dal vydělat a rozvěsit do soudních síní.³⁵⁷

Velice svérázné představy Peresvětov prezentuje o samotném průběhu soudního procesu, který má spočívat v „Božím soudu“ ve formě přísahy a souboje. Z jeho vyprávění není jasné, kdy je možné užít přísahy a kdy souboje. Co se týče přísahy, měla jinou podobu pro muslimy a pro křesťany. V případě soudního sporu Řeků měl jeden z nich, vybraný losem, právo skládat přísahu

³⁵⁶ „Ač nevěřící vládce, vykonal Bohu milou věc, velikou moudrost a spravedlnost zavedl ve své říši, po celé říši rozeslal svoje věrné soudce a zabezpečil je z pokladny svým platem, s nímž mohou vyžít z roku na rok“, tamtéž: s. 174.

³⁵⁷ Tamtéž: s. 153.

na kříž. Proti srdci přísahajícího byla namířena palná zbraň (píšťala) a proti hrdlu natažený samostříl. Tomuto nebezpečí měl být dotyčný vystaven do té doby, než křesťanský duchovní pronesl desatero Božích přikázání. Pokud dotyčný zůstal naživu, políbil kříž a považoval se za vítěze soudní pře. Na podobném principu spočívala Mehmedem ustavená přísaha pro muslimy. Obřad se konal v přítomnosti muslimského duchovního, přičemž přísahajícímu byl proti hrdlu zavěšen ostrý meč. V případě, že nebyl mečem probodnut, spor vyhrával.

Zvláštní formou „Božího soudu“ byl souboj. Účastníci pře měli nařídit v temné místnosti hledat v ní schovanou břitvu. Kdo našel břitvu jako první, považoval se nejen za vítěze soudního procesu, ale měl právo buď svého soupeře propustit na svobodu, nebo ho podřezat.

Základním principem opravdu spravedlivého soudnictví má být zásada rovnosti všech lidí před právem. Peresvětov radí Ivanovi trestat bez ohledu na postavení a předchozí zásluhy, a pokud se prokáže vina, „*neušetřit ani urozeného*“.³⁵⁸

Trest měl, jak plyne z Peresvětovových textů, dvojí funkci. Tou první byla fyzická likvidace provinilců, a tím znemožnění jejich dalších zločinů. Druhou funkcí byla funkce preventivní – trest měl působit odstrašujícím dojmem na okolí a jeho krutost měla být varováním pro ostatní. Výše trestů měla být závislá na povaze spáchaného zla, nicméně Peresvětov se u všech popisovaných přestupků omezuje na jediný trest – trest smrti. Rozdíl spočívá jen ve způsobu popravy. Smrt má stihnout provinilé vojáky a soudce, vojáky, kteří odmítnou bojovat nebo bojují zbaběle; všechny osoby podvádějící v obchodních záležitostech, tj. nejen prodávající, kteří předražují své zboží nebo šidí při vážení, ale i kupující, kteří zaplatí za zboží méně, než je stanovená cena; popraveni mají být i ukrývatelé zločinců a falešní udavači – křivopřísežníci. Odstupňovaný trest vězením Peresvětov nezná. Vězením se trestají jen lidé, kteří upadli do nemilosti, a to jen do doby, než bude

³⁵⁸ Tamtéž: s. 174.

provedeno vyšetřování. Pro usvědčené zloděje a lupiče turecký vládce nemá vězení, ale popravuje je třetí den po dopadení.

2.5) Vojenské reformy a vnější politika

Mimořádnou důležitost mezi svými reformními projekty Peresvětov přikládá vojenské reformě. Vybudování silné, stálé, dobře vyzbrojené a akceschopné armády má být završením reformního úsilí panovníka, neboť na armádě spočívá stabilita státu.³⁵⁹

Peresvětov ve svých dílech načrtává obraz ideálního bojovníka. Dobrý voják nemůže být příliš bohatý, neboť majetný člověk dříve či později zleniví a přestane myslet na boj. Ve *Velkém prosebném listu* Peresvětov ústy vojvody Petra varuje: „*Bohatí nikdy nemyslí na válku, ale myslí na klid. Dokonce i bohatýr, pokud zbohatne, zleniví.*“³⁶⁰ Další podmínkou k dosažení co největší bojeschopnosti armády, kterou Peresvětov klade, je přísné uplatnění zásady „každému podle zásluh ve vojsku“, což by v ruské realitě 16. století znamenalo zrušení instituce *městničestva*. Podle Peresvětova by postavení vojáka, jeho případné povýšení či zvýšení žoldu mělo záviset výlučně na osobní statečnosti a schopnosti.³⁶¹

Peresvětov rovněž poukazuje na zhoubné následky formování armády z osobně závislých lidí na bojovou morálku celého vojska. U *cholopa* nelze očekávat ctižádost, kterou je touha po získávání bojových zásluh a po povýšení; na druhé straně u něj chybí strach ze ztráty dobrého jména.

Peresvětov se věnuje i otázce velikosti a složení budoucí ruské armády. Co se týče početnosti vojska, navrhuje v porovnání se stavem z poloviny 16. století jeho zvětšení.³⁶² Velkou část armády má tvořit osobní panovníkova ochrana. Peresvětov se zde opět inspiroval tureckou praxí. Sultán Mehmed u

³⁵⁹ „*Vojákem je car silný a slavný.*“ Tamtéž: s. 178.

³⁶⁰ Tamtéž: s. 175.

³⁶¹ „*Kdo z vojáků bude nelítostně s panovníkovým nepřítelem hrát hru smrti a bude pevně bránit křesťanskou víru, takovému je třeba prokazovat čest, obveselovat srdce a zvyšovat žold z panovníkovy pokladny*“, tamtéž.

³⁶² „*U tureckého sultána tři sta tisíc udatných vycvičených lidí táhne proti nepřátelům*“, tamtéž: s. 158.

sebe neustále drží čtyřicet tisíc janičářů jako obranu proti všem potenciálním nepřítelům.³⁶³

Další zvláštní složkou armády mají být vojenské oddíly, chránící jižní ruskou hranici před útoky krymského chána. Vojvoda Petr ve *Velkém prosebném listu* radí Ivanovi, aby vydržoval dvacet tisíc udatných vojáků ozbrojených palnými zbraněmi a zabezpečil je každoročně žoldem ze své pokladny.³⁶⁴

Budování silné armády je u Peresvětova neodmyslitelně spojeno se zavedením přísné kázně ve vojsku, vynucované krutými tresty. Mehmed varuje své vojáky před zbabělostí: „*Kdo nechce zemřít dobrou smrtí při hře smrti s nepřítelem, stejně zemře v mé vladařské nemilosti, bude popraven a bude zbaven cti on i jeho děti.*“³⁶⁵ Sami nejvyšší velitelé vojska mají být prostým vojákům příkladem udatnosti.³⁶⁶

Potřeby vojáků a armády jako celku by měl mít panovník vzhledem k jejich klíčovému postavení ve státě neustále na mysli. Moudrost panovníka, říká Peresvětov, spočívá v jeho štědrosti k vojákům.³⁶⁷ Vojáci by měli být zabezpečeni každoročně vypláceným žoldem a naturálními dávkami. V případě, že vojsko táhne do boje, jdou s ním kupci se svým zbožím a konají každý den ráno, v poledne a večer trhy, aby vojáci v ničem netrpěli nouzí.

Velení v armádě je přísně centralizované. Vrchním velitelem je sám panovník. Pokud se sám neúčastní boje, přenáší své pravomoci na jím osobně vybraného „moudrého pašu“ a všem ostatním velitelům přikáže poslouchat ho a ctít jako jeho samého. Vojáci jsou rozděleni do pluků a do menších jednotek po deseti, stu a tisíci mužích.

³⁶³ Tamtéž: s. 156.

³⁶⁴ „[O]ni si zvyknou žít v poli a bojovat proti jeho nepříteli, krymskému chánovi. Těchto dvacet tisíc bude tehdy pro něj lepší než sto tisíc a všechny jeho pohraniční oblasti budou bohaté a nebudou pleněny nepříteli“, tamtéž: s. 175.

³⁶⁵ Tamtéž: s. 159.

³⁶⁶ „A svým pašům a velmožům přikázal bojovat proti každému nepříteli vpředu, v prvních plucích, aby bez slitování bojovali s nepřítelem a aby se mladí, kteří nejsou ještě tak silní, nebáli a při pohledu na ně byli nelítostní k nepříteli“, tamtéž: s. 156.

³⁶⁷ „Vojína je třeba držet a zahrnovat péčí jako sokola, neustále mu obveselovat srdce a v ničem mu nedat příležitost ke smutku“, tamtéž: s. 175.

Velká armáda je pro Peresvětova předpokladem k aktivní zahraniční politice Moskvy. Peresvětov razantně odmítá myšlenku, že by křesťanské principy bránily panovníkovi vést agresivní válku. Výkladu podstaty válek je věnována značná část *Vyprávění o císaři Konstantinovi*. Císař Konstantin se narodil jako bojovník obdařený „archandělskou silou“. Když dospěl, díky své „veliké moudrosti“ pochopil, že mír nemůže být pevný, když „nerozbil štít a kopí nepřelomil v nepříteli“.³⁶⁸ Oznamil proto svůj úmysl vytáhnout s Boží pomocí proti nepřítelům. Avšak jeho velmoži ve strachu o svůj majetek a pro své vlastní pohodlí dali napsat knihy, v nichž se tvrdilo, že křesťanský vládce nemá válčit proti cizákům, ale má se jen bránit při vpádu.³⁶⁹ Tyto knihy ukázali císaři, který se po jejich přečtení vzdal svých původních úmyslů. Za to byl krutě potrestán – turecký sultán Mehmed, jenž podle Peresvětova předtím odváděl Konstantinovi daň, vyvrátil jeho říši a jeho samého zabil.

Ve *Vyprávění o sultánovi Mehmedovi* neváhá Peresvětov vložit do úst Mehmeda a jeho vojska náboženské argumenty při zdůraznění zcela mimořádného postavení vojáka a válčení.³⁷⁰ Nejen hmotné zabezpečení či hrozba trestů, ale i vědomí vlastní výlučnosti a příslib Boží odměny má mobilizovat vojáky k boji proti nepřítelům.³⁷¹

Zatímco ve výše citovaných dílech se Peresvětov věnuje ideologickému zdůvodnění aktivní zahraniční politiky, pak ve *Velkém prosebném listu* již prostřednictvím moldavského vojvody Petra vyzývá k boji proti Kazaňskému chanátu a rozvíjí i plán vojenských akcí. Východní orientace Ruska je pro Peresvětova zcela prioritní. Vztahy se Západem ve svých projektech opomíjí. Navrhuje dokonce přenést centrum státu do Nižního Novgorodu a Moskvě přenechat postavení velkoknížecího města.

³⁶⁸ Tamtéž: s. 167.

³⁶⁹ „Jestliže přivede císař své vojsko na cizí území a tam prolíje křesťanskou krev, pak tato krev padne na hlavy císařů“, tamtéž: s. 168.

³⁷⁰ Peresvětov uvádí Mehmedova slova k armádě: „[A]ndělé Boží, nebeské síly, ani na okamžik plamenný meč neodkládají z rukou, chrání a střeží lidstvo od Adama po veškerý čas a tyto nebeské síly svou službou nejsou unaveny“. Sultánovi vojáci odpovídají: „[S]vou krví smýváme hříchy, naše duše přijímá Hospodin do své svaté ruky a takovými čistými bojovníky se plní nebeské výšiny“, tamtéž: s. 156.

³⁷¹ „[N]ebeské výšiny se plní čistými bojovníky, jsou rovni andělům a od Boha jsou ozdobeni zlatými korunami“, tamtéž: s. 160.

V Peresvětových výrocích lze vysledovat dva hlavní důvody k útoku na Kazaň. Prvním z nich je územní expanze a z ní plynoucí výhody. Dokonce vojvoda Petr jako by slyšel od „*mnohých vojáků*“, kteří pobývali v Kazaňském chanátu, srovnávat úrodnost kazaňské země s rajskou zemí. Petr se diví tomu, že „*je tak nevelká a velmi úrodná země na dosah takového velikého a silného cara nepřátelská a on ji dlouho trpí a snáší od nich velká přtkoří*“.³⁷²

Druhý důvod útoku na Kazaň, který lze charakterizovat jako preventivní, souvisí s Peresvětovým názorem na aktivní vnější politiku jako na jedinou spolehlivou záruku míru. Peresvětov ve *Velkém prosebném listu* přímo varuje Ivana před tím, aby se spokojil s pouhou formální závislostí Kazaňského chanátu na sobě.³⁷³

Peresvětov si uvědomuje, že boj s Kazaní bude vyžadovat mobilizaci všech sil ruského státu.³⁷⁴ Útok by měl být veden dvěma směry – proti Kazaní samotné i proti území patřícímu chanátu, kde by mělo být úkolem bojovníků plinit, „*vypalovat vesnice, pobíjet lidi a brát je do zajetí*“.³⁷⁵

2.6) Rusko a jeho budoucnost

Integrální součástí Peresvětových textů je představa o mimořádné historické úloze moskevského státu a zvláštním poslání jeho mladého panovníka Ivana IV. Vasiljeviče. Peresvětov záměrně odvíjí své úvahy od události osudové pro celý pravoslavný svět – pádu jeho centra Konstantinopole do rukou nevěřících Turků. Své návrhy reforem uvozuje historickým spiskem *Pověst o založení a dobytí Cařihradu*. Peresvětov několikrát v černých barvách vykresluje osud křesťanských národů pod tureckou nadvládou a neváhá jejich postavení nazvat otročským. Zmiňuje

³⁷² Tamtéž: s. 182–183.

³⁷³ „*Tak i Mehmed, turecký sultán, odváděl daň Cařihradu, s pravověrným císařem žil v úplném míru bez válek, a jeho otec byl mořský pirát a tureckou zemi dobyl a ovládl a poté za naše hříchy sultán Mehmed, turecký vládce z rodu loupežníků, zesílil a dobyl Cařihrad, pravověrného císaře Konstantina zabil a nádheru chrámů zneuctil*“, tamtéž: s. 177–178.

³⁷⁴ Tamtéž: s. 182.

³⁷⁵ Tamtéž.

například velké daně, které musejí platit kvůli své křesťanské víře, nebo doplňování sultánovy osobní gardy z uloupených křesťanských dětí.

Navzdory tomu Peresvětovův pohled na dějiny nevyznívá pesimisticky. Ještě stále zbývá moskevský vládce jako autorita, s níž je možné spojit nadějná očekávání do budoucna. Vojvoda Petr Rareš říká: „*Řecká víra byla tak mocná, že jsme se jí pyšnili, ale nyní se pyšníme ruským carstvím.*“³⁷⁶ Rovněž se obrací k Bohu s modlitbou: „*Bože! Sešli svou velikou milost, aby moudrost našla velikého pravověrného cara a aby za naše hříchy nepadlo ruské carství, ale prozářilo se křesťanskou vírou toto svobodné carství, abychom nemuseli mluvit o řecké víře, jako musejí mluvit Židé a Arméni o své, že nemají nezávislého panovníka a svobodnou říši.*“³⁷⁷

Peresvětov uzavírá i své *Vyprávění o sultánovi Mehmedovi* domnělým sporem pravoslavných Řeků s katolickými teology, kteří tvrdí: „*Na vás, na Řeky, se Pán Bůh rozhněval svým svatým neutišitelným hněvem tak jako na Židy a vydal vás do otroctví tureckého sultána za vaši pýchu a za nespravedlnost. Vidíte, jak se Pán Bůh protiví pyšným, hněvá se za nespravedlnost, ale pravda je Bohu upřímná radost a ozdoba víry.*“³⁷⁸ Řekové však sebevědomě odporují: „*Máme svobodné carství a svobodného cara, pravověrného gosudara vší Rusi, knížete Ivana Vasiljeviče, a v tom carství je veliká milost Boží a Boží znamení, svatí noví divotvůrci, stejně jako od prvních divotvůrců je od nich milost Boží.*“³⁷⁹

Peresvětov si jasně uvědomuje, že se porobené národy nemohou vlastními silami osvobodit z tureckého jha. Pravoslavný svět je proto nejen „*pyšný*“ na ruské carství, ale s ruským carem přímo spojuje své naděje na svržení turecké nadvlády. Vojvoda Petr se slzami v očích prosí Boha, aby „*východní carství a pravověrný ruský car a veliký kníže vší Rusi Ivan Vasiljevič posílili křesťanskou víru. Celá řecká víra je teď pyšná na ruské*

³⁷⁶ Tamtéž: s. 173.

³⁷⁷ Tamtéž: s. 177.

³⁷⁸ Tamtéž: s. 161.

³⁷⁹ Tamtéž.

*carství a doufá ve velikou milost od Boha a Boží pomoc v osvobození ruským carem od násilí cizáckého tureckého sultána.*³⁸⁰

Peresvětov svými názory na důležitost Moskvy pro pravoslavný svět a její výlučnou historickou úlohu navazuje na starší koncepty vzniklé v ruské církvi. Již roku 1492 moskevský metropolita Zosima položil základy představě Moskvy jako dědice Konstantinopole; představě, které pak ve svých listech dal nový rozměr mnich Filofej Pskovský. Paralelu mezi Peresvětovem a názory Zosimy či Filofeje tvoří výsledná idea Moskvy jako centra pravoslaví po dobytí Konstantinopole. Peresvětovovy úvahy jsou však na rozdíl od zmíněných církevních autorů do značné míry sekularizované a postavené na nové základy.

Peresvětov vidí příčiny pádu Konstantinopole nikoli v odstoupení od pravé víry (posledního byzantského císaře Konstantina několikrát nazývá pravověrným), ale v konkrétních prohřešcích řeckých velmožů.³⁸¹ O rozdílu mezi Peresvětovem a církevními mysliteli svědčí i další pozoruhodné skutečnosti. V Peresvětovových dílech katolíci (*latiníci*) nikdy nevystupují jako kacíři, ale naopak si autor moudré „latinské“ doktory bere za autoritu a vkládá jim do úst některé zásadní myšlenky. Nestaví proti sobě ostře katolicismus a pravoslaví. Když hovoří o víře, většinou používá termín *křesťanská víra*. U Peresvětova nenacházíme ani tehdy běžné odkazy na spisy církevních otců, ale jen citáty z Bible, a to ještě velice nepřesné. Peresvětov neváhá argumentovat i apokryfní literaturou jako v případě odsouzení cholopství.

K pochopení vztahu Peresvětova k víře je klíčem *Vyprávění o knihách*. Patriarcha Anastasios si v něm stěžuje na zneuctění svátostin nevěřícími Turky. Peresvětov nechává Boží hlas patriarchovi odpovědět: „*Já jsem jim své svátosti nevydal k pohaně: viděli jste mé svaté nebeské znamení, že jsem ze svých svatých chrámů a ze svých divotvorných ikon a svých divotvůrců a svých*

³⁸⁰ Tamtéž: s. 176.

³⁸¹ „*Bůh miluje ze všeho nejvíc pravdu. Řekové se odvrátili od spravedlivého soudu a císaře Konstantina Ivanoviče svým kacířstvím zkrotili a přiměli ho odložit jeho císařský meč a Konstantinovu říši svou nespravedlností zbídačili a ztratili. Za to je Bůh pokořil*“, tamtéž: s. 169.

*mučedníků a sluhů, dobrovolných trpitelů, veškerou svou svatost k sobě na nebe vzal, dokud nebude opět má svatá milost v Jeruzalémě a Cařihradě.*³⁸²

V této odpovědi, inspirované zázrakem vystoupení Ducha svatého z obléhaného Cařihradu, Peresvětov připouští, že křesťanské chrámy, ikony a předměty kultu mohou být zbaveny svatosti a stát se bezcennými modlami v případě, že ti, kteří je používají, nežijí v souladu se svou vírou. Boží milost, přítomnost Ducha svatého si nelze pojistit ani sebevětší vnější zbožností a obřadností, ale jen životem podle Božích přikázání.

Na stížnost na příkoří utrpená od nevěřících Turků se ve *Vyprávění o knihách patriarchovi od Boha* dostane odpovědi: „*Vždyť oni jsou nevěřící cizáci, neznající křesťanskou víru. Bylo pro mě horší, pro vašeho Pána Boha, trpět od vás, neboť vy jste mě znali, svého Pána Boha, i křesťanskou víru ode mě milovanou nade všechny víry, ale v ničem jste neplnili mou vůli, ve všem jste mě hněvali a má přikázání porušovali.*“³⁸³ V Božích očích jsou, jak soudí Peresvětov, menším hříchem zločiny bezbožných Turků než provinění proti křesťanským zásadám od Řeků, kterým byl dán dar víry.

U Peresvětova tak na jedné straně nacházíme relativizaci teze o samospasitelnosti víry, na straně druhé se jeho argumentace vždy pohybuje v rámci křesťanství. Ve svém výroku „*Bůh miluje nikoli víru, ale pravdu*“³⁸⁴ Peresvětov nestaví do opozice náboženství a pravdu, tj. spravedlivý státní pořádek, ale formální zbožnost a život podle křesťanských principů. Pravda je podle něj neoddělitelná od náboženství a křesťanství je jejím jediným zdrojem.³⁸⁵ Jen spojení obou – víry a pravdy – může dát opravdovou dokonalost: „*[P]ravdu Bůh miluje, pravda je ze všeho nejsilnější. Turecký vládce, sultán Mehmed, velikou spravedlnost zavedl ve své říši, a ačkoli cizák, způsobil Bohu upřímnou radost. A pokud by se k této pravdě přidala křesťanská víra, pak by s nimi i andělé přebývali.*“³⁸⁶

³⁸² Tamtéž: s. 149.

³⁸³ Tamtéž: s. 149–150.

³⁸⁴ Tamtéž: s. 181.

³⁸⁵ „*Skutečná pravda je Kristus, náš Bůh, milovaný Syn Boží*“, tamtéž.

³⁸⁶ Tamtéž: s. 182.

Peresvětov se snaží zmírnit náboženský rozdíl hlavních aktérů svých spisů – tureckého sultána a posledního byzantského císaře, kteří by mohli být zjednodušeně chápáni jako reprezentanti dvou principů – formální víry bez pravdy (Konstantin) a života podle pravdy bez víry (Mehmed), přičemž druhý vítězí nad prvním. Sultán Mehmed se v Peresvětovových dílech mění z nevěřícího cizáka na křesťanského vladaře. Ve *Vyprávění o knihách* mluví před velmoži o svém úmyslu přestoupit na křesťanství. Sultán konstatuje, že zavedl spravedlivý soud ve své říši a vyjadřuje myšlenku, že pokud k tomu přijme „*křesťanskou víru*“, bude „*samotnému Bohu nebeskému sluha*“.³⁸⁷ Mehmedovi sice jeho záměr rozmluvili, ale on sám „*do konce svých dnů Boha držel v srdci a křesťanskou víru nepustil z mysli*“.³⁸⁸

Peresvětovův vztah k Turkům a jejich vládě není vyhraněně negativní. Je to dáno tím, že jeho názory nejsou ovlivňovány jen aspektem náboženského konfliktu mezi křesťanstvím a islámem. Turci na jedné straně vystupují jako „*nevěřící*“, „*potomci Hagar*“, „*znesvětitelé nádhery chrámů, divotvorných ikon i svatých ostatků*“, na druhé straně Peresvětov v osobě sultána Mehmeda vidí ideálního panovníka a jeho válečné úspěchy připisuje Boží pomoci a Božímu záměru. Porobení Řeků chápe jako spravedlivý trest za porušování křesťanských zásad.

Další moment, kterým se Peresvětovovy názory na historickou úlohu Moskvy zásadním způsobem liší od podobných teorií zformulovaných církevními představiteli, spočívá v odlišné míře dějinného fatalismu. Zatímco v teorii Moskvy jako Třetího Říma je chod historie a osud národů podřízen plánu Boží Prozřetelnosti, který je člověku skryt a o jehož poznání by jedinec neměl usilovat, Peresvětov věří v možnost člověka aktivně ovlivnit svůj vlastní úděl. Ve Filofejově teorii se Moskva stává jedinou nositelkou pravé víry v opozici k západním kacířům a odpadlíkům v Cařihradě a toto její postavení má trvat věčně – *Čtvrtý Řím nebude*. Zánik Moskvy je spojován přímo s koncem světa, přičemž čistota víry byla rozhodující při pádu Říma i

³⁸⁷ Tamtéž: s. 151.

³⁸⁸ Tamtéž.

Konstantinopole a při převzetí jejich dědictví Ruskem. Proti eschatologické představě lidské historie, jejíž dynamika je dána nevyhnutelnými tragédiemi, nacházíme v Peresvětovových textech optimistický pohled na dějiny. Peresvětov pád Konstantinopole nepovažuje za definitivní. Ve *Vyprávění o knihách* hlas z nebes sděluje Řekům, že jejich poroba nepotrvá navěky a že se Boží milost vrátí do Cařihradu a Jeruzaléma.

Peresvětov nepochybuje o čistotě víry v moskevském carství („*víra je tam ve všem dokonalá*“), přesto Moskvu může stihnout osud Konstantinopole. Ruský stát může naplnit své dějinné poslání pouze v tom případě, když v něm bude nastolena spravedlnost. Moldavský vojvoda Petr to vyjadřuje slovy: „*Jestli ho Bůh ochrání před nástrahami jeho velmožů, pak na celém světě nebude tak moudrý bojovník, úspěšný ve válečných podnicích. Zavede ve svém carství velkou spravedlnost a potěší Boha upřímnou radostí a za to mu Pán Bůh podrobí mnohé říše.*“³⁸⁹

Peresvětov navzdory své předpovědi, že mladý car Ivan IV. Vasiljevič bude vystaven stejným nebezpečným nástrahám a pokušením jako byzantský císař Konstantin, zůstává optimistou, co se týče budoucnosti Ruska a úspěchů jeho vladaře. Ve *Velkém prosebném listu* se opírá o autority blíže neurčených filozofů a doktorů: „*Píší o tobě, gosudare, o pravověrném velkém caru moudří řeční filozofové a latinští doktoři, že navěky po tobě, gosudare, zůstane převeliká sláva stejně jako po císaři Augustovi a císaři Alexandrovi Makedonském.*“³⁹⁰ Nadějná očekávání jako by potvrzoval i moldavský vojvoda Petr.³⁹¹ Jedno z drobných Peresvětovových děl – *První předpověď filozofů a doktorů* – končí příslibem vítězství ruského vládce v boji s Kazaní.³⁹²

³⁸⁹ Tamtéž: s. 184.

³⁹⁰ Tamtéž: s. 171.

³⁹¹ „*V moudrých knihách je zaznamenáno, filozofové a doktoři píší o pravověrném velikém ruském carovi a velikém knížeti vši Rusi Ivanu Vasiljevičovi, že bude v jeho carství taková veliká moudrost a nespravedlivým soudcům spravedlnost od jeho veliké moudrosti darované Bohem*“, tamtéž: s. 174.

³⁹² „*A takto o něm píší, o pravověrném caru a velikém knížeti ruské země Ivanu Vasiljeviči vši Rusi, že dobyde s Boží pomocí Kazaňský chanát svou moudrou armádou a pokřtí ho*“, tamtéž: s. 162.

Peresvětovovy názory na historickou úlohu Ruska a představa Moskvy jako poslední naděje pravoslavných křesťanů se však nepromítá do oblasti praktické politiky. Peresvětov sice působivě popisuje utrpení lidí stejné víry pod tureckou nadvládou a zmiňuje jejich velkou naději vkládanou do pomoci ruského vladaře, nicméně v jeho dílech chybí jakákoli zmínka o možnosti křížového tažení s cílem osvobodit Cařihrad či Balkán. Místo toho navrhuje dobytí Kazaně se zcela utilitárním záměrem – získat novou úrodnou půdu a zbavit se potenciálního nepřítele na východní hranici.

3. kapitola: Juraj Križanić v Rusku

Při zkoumání dějin myšlení jihovýchodní a východní Evropy a při snaze porozumět duchovním kořenům tohoto regionu se setkáváme s pozoruhodnou postavou Juraje Križaniće (1617–1683). Chorvat Križanić patří k evropským osobnostem, které dokázaly překročit v přímém i nepřímém smyslu hranice etnického a kulturního prostředí, odkud vzešly, a aktivně působit hned v několika centrech našeho kontinentu.

Vychován v katolickém prostředí, formován atmosférou barokního Říma Križanić zasvětil podstatnou část svého života myšlence obrody slovanských národů, o jejichž příbuznosti a vzájemné blízkosti nepochyboval. Předpokladem mělo být posílení Ruska jako nejmocnější a podle Križaniće jediné skutečně nezávislé slovanské země a překonání rozdílu mezi západní katolickou církví a východním pravoslavím. Smutnou skutečností zůstává, že Križanić své nejvýznamnější texty napsal daleko od centra dění, ve vyhnanství v sibiřském Tobolsku. Križanićovy spisy nebyly až na malé výjimky vydány tiskem. O dalším osudu rukopisů nám není nic známo. Zcela nová etapa zájmu o Juraje Križaniće začala teprve v 19. století objevením a vydáním části jeho díla.

3.1) Juraj Križanić v historiografii

Križanićova výjimečnost spočívá nejen v jeho neobyčejně bohatém a dramatickém osudu, v šíři jeho zájmů, v množství spisů, které po sobě zanechal a v nichž prokázal mimořádnou erudici, ale rovněž v tom, že jeho literární odkaz vzbuzuje pozornost a vyvolává ostré polemiky i tři sta let od chvíle svého vzniku. Spory o Križanićovi a jeho idejích mnohdy překračovaly limity čistě vědecké diskuze. Interpretaci Križanićova působení a myšlenkového světa často ovlivňovaly přesvědčení a politická orientace konkrétních badatelů. Takový přístup nezřídka vedl k přílišné aktualizaci Križanićova odkazu, k jeho přizpůsobování předem daným myšlenkovým konstrukcím. Po přečtení stovek monografií, studií, konferenčních příspěvků i

drobných článků je možné nabýt dojmu, že konečný soud o Juraji Križanićovi nelze vynést. Během více než stopadesátileté tradice odborného zájmu o jeho osobu se měnily nejen vědecké metody, podstatně se rozšiřoval pramenný materiál, ale bouřlivým vývojem především prošel svět, v němž jednotliví badatelé žili. Každá epocha přistupovala ke Križanićovi s novou zkušeností, která je jen těžko sdělitelná.

O významu Juraje Križaniće v dějinách evropského myšlení svědčí dlouhotrvající zájem o jeho dílo a osobnost mimo Chorvatsko a Rusko, tedy mimo prostředí, která jsou nejvíce spjata s jeho životem a působením. Z významných západních badatelů zmiňme Jevgenije Šmurlo, Eduarda Wintera či Thomase Eekmana.³⁹³ Zájem o Križaniće je zvláště intenzivní v Polsku, kde se objevilo několik zajímavých prací.³⁹⁴ Z přínosu české poválečné slavistiky připomeňme studii Miroslava Kvapila z roku 1957 a jeho podíl na konferenci o Križanićovi v roce 1983.³⁹⁵

Vědecké zkoumání Križaniće má přirozeně zdaleka nejdelší trvání a nejbohatší výsledky v ruském a jihoslovanském prostředí. Velká část autorů zde chápala Križaniće jako předchůdce svých vlastních politických cílů nebo koncepcí. Tento postoj od samého počátku vnesl do hodnocení Križanićova komplikovaného a v některých momentech nejednoznačného dědictví zjednodušující myšlenková schémata a umělé rozpory. Jedním z takových schémat bylo jednostranné zdůrazňování Križanićova slovanství, představa o něm jako o předchůdci slavjanofilství a politického panslavismu 19. století. Co se týče ruského prostředí, můžeme sledovat ještě jednu dlouhodobou linii,

³⁹³ Např. ŠMURLO, J. F.: *From Križanić to the Slavophiles*, *The Slavonic Review*, 6/1927, 17, s. 321–335; WINTER, E.: *Jurij Križanić*, *Zeitschrift für Slawistik*, 1959, 4, s. 625–644; EEKMAN, T.: *The Image of Russia in the Works of Juraj Križanić and Other Seventeenth Century Observers*, in: *Homo imago et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub, Romae 1991*, s. 326–338.

³⁹⁴ FRANČIĆ, M.: *Dzieje badań nad życiem i twórczością Juraja Križanicia*, *Pamiętnik Słowiański*, 19/1969, s. 5–25; Týž: *Juraj Križanić a Polska*, *Polska akademie nauk. Oddział w Krakowie. Sprawozdania z posiedzeń komisji. Styczeń – Czerwiec 1966*, Kraków 1967, s. 101–103; Týž: *Juraj Križanić ideolog absolutyzmu*, Warszawa – Kraków 1974; FRANČIĆ, V.: *Juraj Križanić – życie i dzieło*, *Sprawozdania z prac nauk. wyd. I PAN 1969*, 1, s. 1–13; WIERZBICKI, J.: *Miroslav Krleža – Juraj Križanić*, *Pamiętnik Słowiański*, 19/1969, 1, s. 27–42.

³⁹⁵ KVAPIL, M.: *Jurij Križanić*, *Slavia*, 21/1957, s. 540–551.

kteřá je společná pro období carského Ruska i sovětskou epochu. Pro nezanedbatelnou část ruských autorů byl Križanić ztělesněním tradičního nepřátelství Evropy vůči Východu, úsilí Západu podmanit si v mocenském i kulturním smyslu Rusko a zbavit ho jeho identity. Križanićovy myšlenky a jeho působení byly chápány jako součást či prolog těchto snah.

V Rusku autorství první vědecké práce věnované Juraji Križanićovi náleží přesvědčenému slavjanofilovi Petru Alexejevićovi Bezsonovovi³⁹⁶. Bezsonov vedle monografie o Križanićovi zveřejnil v letech 1859–1860 velkou část rukopisu jeho hlavního díla *Rozhovory o vládnutí (Politika)* pod názvem *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka* a v roce 1860 výpisky z Križanićova menšího spisu *O Prozřetelnosti (O Promysle)*. Bezsonovova vydání se nadlouho stala hlavním pramenem pro další bádání o Križanićovi.

Petr Bezsonov, který objevil chorvatského ućence a sibiřského vyhnance 17. století pro ruské prostředí, projektoval do Križanićovy osobnosti a jeho působení své vlastní slavjanofilské představy. Otevřel tak otázku, které bude souzeno stát se hlavním předmětem sporu badatelů zabývajících se Križanićem – polemiku o tom, jaký byl vzájemný poměr mezi Križanićovým unionismem a slavismem a jaké pohnutky vedly Križaniće k odchodu do Ruska. Počínaje Bezsonovem se v interpretacích Križanićovy osobnosti a jeho názorů začaly přímo odrážet aktuální duchovní vývoj Ruska a ideové spory uvnitř ruské společnosti.

Bezsonov nepochyboval o Križanićově upřímnosti ve vztahu k Rusku, svůj názor založil na analýze jeho charakteru a především jeho spisů. Križanić byl pro něj hlavně stoupcem slovanské jednoty, přítelem Ruska, který se s ním během pobytu v Moskvě stále více sbližoval, přičemž počáteční rozdíl ve víře ztrácel svůj význam. Nakonec se Križanić stal nejen upřímým přítelem Ruska, ale i stoupcem pravoslavi. „Ze všeho nejdůležitější je [...] jak těsně se Jurij sbližil s církví pravoslavnou, jednotnou a všeobecnou: už stál v její bráně s rozevřenou, upřímou, vnímavou duší. [...] Jakoby nenápadně a

³⁹⁶ BEZSONOV, P. A.: *Katolićeskij svjaščennik serb (chorvat) Jurij Križanić, nebljuškij, javkanica, revnitel' vossojedinenija cerkvej i vsego slavjanstva v XVII veke*, Moskva 1870.

*dokonce neočekávaně mu byl přichystán otevřený vchod: a pokud nevstoupil viditelně, byl už duchem s námi všemi“.*³⁹⁷ Križanić přijel do Ruska nejen s představou slovanské jednoty, ale i s projektem církevní unie. Oba cíle podle Bezsonova nejen že nebyly v rozporu, ale vzájemně se doplňovaly a tvořily celek. Co se týče Križanićových plánů na sjednocení katolické a ruské církve, Bezsonov tvrdil, že Križanić nechápal unii „římsky“, tj. jako podřízení pravoslavní katolicismu, ale jako úplnou jednotu církví, jako soulad křesťanských principů: „[P]říznaky církve ‘katolické’ neomezil pouze na římskou, ale rozšířil je na církev po celém světě; charakter pravé pravoslavné církve rozpoznal v církvi ruské a východní“.³⁹⁸

Interpretaci Juraje Križaniće jako představitele slovanské myšlenky dále rozvinul ve svých monumentálních *Dějínách Ruska od nejstarších dob (Istorija Rossii s drevnejšich vreměn)* Sergej Michajlovič Solovjov. Križanić byl podle něj „zapálený slovanský vlastenec, který byl od mládí zarmoucený kvůli nešťastnému osudu slovanských národů a v ruském carovi viděl jediného slovanského panovníka, který byl schopen podat pomocnou ruku všem ostatním příbuzným národům“.³⁹⁹ Križanić přišel do Ruska s třemi cíli: pozvednout slovanský jazyk napsáním gramatiky a lexikonu, napsat historii Slovanů, v níž vyvrátí německé lži a pomluvy, a nakonec odhalit lsti a svody, kterými cizí národy klamou Slovanů.⁴⁰⁰ Na rozdíl od Bezsonova Solovjov považoval Križaniće za přesvědčeného katolíka, jenž se v době svého pobytu v Rusku nejen nesblížil s pravoslavím, ale kvůli svému katolictví vyřkl názory, které byly v rozporu s celou jeho činností jakožto slovanského patriota. „Učený Srb přijel do Ruska jako hlasatel vzdělanosti, která měla otevřít moudré oči všem Slovanům; ale Rusko, které usilovalo o vzdělanost, chtělo především zůstat pravoslavným. Učený Srb, který chtěl prostřednictvím vzdělanosti otevřít moudré oči svým soukmenovcům, nemohl totéž udělat ve

³⁹⁷ Tamtéž: s. 70.

³⁹⁸ Tamtéž: s. 66.

³⁹⁹ SOLOV'JĚV, S. M.: *Sočinenija. Kniga VII. Istorija Rossii s drevnejšich vreměn. Toma 13–14*, Moskva 1991, s. 148.

⁴⁰⁰ Tamtéž: s. 149.

vztahu k sobě samému, nemohl pochopit protiklad, který nosil ve vlastní morální bytosti slovanského patriota a katolíka. ⁴⁰¹

Na Bezsonovovu interpretaci v mnohém navázal autor první systematické monografie o Križanićovi Arsenij Markevič. V práci *Jurij Križanić a jeho literární činnost (Jurij Križanić i jeho literaturnaja dejatel'nost')* z roku 1876 Križanićovo myšlení popisoval v jeho dynamice jako neustálou evoluci, během níž zpočátku dominantní unionismus ztrácel pozici ve prospěch slovanství. Mladý Križanić podle Markeviče opouštěl vlast „s nesmiřitelnou nenávisť k protestantismu a vůbec ke všemu německému, s nedůvěrou k Řekům a ideou církevní unie v Chorvatsku“ ⁴⁰² V době jeho prvního příchodu do Říma byla církevní unie „hlavní myšlenkou, kterou se tehdy zabýval“ ⁴⁰³ „Když se Križanić vydával do Říma, měl jen jeden cíl – být nakonec užitečným pracovníkem pro zájmy záhřebské církve, zvláště ve vztahu k pravoslavným usedlíkům v Chorvatsku, k jejich unii s římskou církví.“ ⁴⁰⁴ Společně s tím se Križanić zabýval rodným jazykem, jehož úpadek si mohl uvědomit ještě ve vlasti. „Ale nyní se zcela přesvědčil o jeho silném úpadku, o zhoubném vlivu, který na něj mají sousední jazyky, jež se dobře naučil. Rodný jazyk se mu nyní začal zdát ubohým, hrubým, zkaženým a zrodila se v něm myšlenka o nutnosti jeho zlepšení, zkrášlení, obohacení. Križanić začal uvažovat o gramatice chorvatského jazyka.“ ⁴⁰⁵ Jeho zájem nezůstal omezen pouze na jazykové otázky. Križanić „se pozvolna změnil z katolického kněze a chorvatského vlasteneckého spisovatele ve stoupence literárního, religiózního a politického sjednocení všech slovanských plemen“ ⁴⁰⁶ První seznámení s Ruskem přivedlo Križaniće k tomu, že právě s ním spojil své plány. „Zde Križanić doufal uskutečnit už nikoli ideu církevní unie, která v něm nyní ustoupila do pozadí, ale mnohem širší ideu slovanského státu s jednotným slovanským jazykem a společným politickým životem, přičemž si přál jestli ne

⁴⁰¹ Tamtéž: s. 156.

⁴⁰² MARKEVIČ, A.: *Jurij Križanić i jeho literaturnaja dejatel'nost'*, Varšava 1876, s. 3.

⁴⁰³ Tamtéž: s. 4.

⁴⁰⁴ Tamtéž: s. 5.

⁴⁰⁵ Tamtéž: s. 5–6.

⁴⁰⁶ Tamtéž: s. 8.

*úplnou jednotu, pak alespoň přátelské vztahy mezi západní a východní církví, jejichž nepřátelství bylo svým duchem zcela cizí slovanskému národu.*⁴⁰⁷

Takovým způsobem se obě ideje – církevní a politická – spojovaly v Križanićově duši do jednoho harmonického celku. Do Ruska Križanić odešel *„s cílem probudit v Rusech národní uvědomění, vědomí své slovanské národnosti, seznámit Rusko se soukmenovci a ukázat mu jeho veliký úkol“*.⁴⁰⁸

Svou monografii Markevič uzavřel konstatováním, že ve svých hlavních dílech Križanić vystupoval *„zcela jako ruský člověk, stejně ruský jako všeslovanský vlastenec – v nejvyšším, nejušlechtilejším smyslu tohoto slova“*.⁴⁰⁹ *„Križanić psal nejen v Rusku, ale i pro Rusko. Právě toto je charakter a smysl literární činnosti Juraje Križaniće, který ho zařazuje mezi důležité představitele ruské literatury: jeho díla jí náležejí; Križanićův původ, výchova, náboženství a jazyk zde nemohou být překážkou.*⁴¹⁰

Se zcela novým pohledem na Križaniće a motivy jeho působení přišel další ruský badatel Sergej Alexejevič Bělokurov. V rámci rozsáhlé biografie *Jurij Križanić v Rusku (Jurij Križanić v Rossii)* z roku 1902 zveřejnil řadu dosud nevydaných dokumentů, týkajících se Križanićova působení, především jeho korespondenci. Križanićovo memorandum Kongregaci pro šíření víry z roku 1641 bylo pro Bělokurova klíčem k pochopení jeho další činnosti. *„Nezabývá se sjednocením Slovanů, v jeho duši nejsou zájmy Slovanstva, ale myšlenka na sjednocení církví: před námi je jeden z pracovníků ve prospěch římské církve“*.⁴¹¹ Križanićův životopis Bělokurov zakončil slovy: *„Jako žák Kongregace pro šíření víry po celou dobu snil jen o jednom – o obrácení ‘schizmatiků’, rozšíření katolictví a o unii východní a západní církve.*⁴¹² V Križanićově vztahu k Rusku bylo podle Bělokurova hlavní pokrytectví. Věda a politika byly pro něj pouze prostředkem k náboženské propagandě. *„Pobyt na Sibiři ho nedonutil změnit názory. I po odjezdu z Ruska stále tvrdí totéž*

⁴⁰⁷ Tamtéž: s. 13.

⁴⁰⁸ Tamtéž: s. 20.

⁴⁰⁹ Tamtéž: s. 224.

⁴¹⁰ Tamtéž.

⁴¹¹ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 144.

⁴¹² Tamtéž: s. 291.

[...] Před námi je přesvědčený pracovník ve prospěch katolicismu, který mu zůstal věrný do své smrti. Jeho srdce nenaplňuje politika, jeho duše není naplněna Slovanstvem [...] Všechna jeho politicko-ekonomická, historická a další díla měla jeden cíl – získat větší důvěru, aby poté v určitou dobu začal pracovat ad majorem Dei gloriam“.⁴¹³

Ruský badatel Vladimir Jefgovorovič Valděnbeg se ve své rozsáhlé monografii *Gosudarstvennyje idei Križaniča* (Sankt-Peterburg 1912) zaměřil na Križaničovo politické a státoprávní myšlení. V úvodu své práce upozornil na to, že dosud nejsou známy všechny materiály ke Križaničově biografii a část z nich je ztracena zcela, proto „nemůže být formulován konečný názor o spisovateli“.⁴¹⁴ Valděnbeg navázal na Bezsonova v hodnocení Križaničova unionismu, který charakterizoval jako úsilí „o čestnou unii“.⁴¹⁵ Valděnbeg neviděl rozpor mezi Križaničovým unionismem a slavismem a snažil se je interpretovat jako vzájemně se doplňující části jednoho celku. Križaničově duchovnímu životu „dávaly směr dvě ideje – unie a slovanská jednota – které se navzájem těsně, organicky prolínaly, i když v různých momentech jeho života mohla jedna nebo druhá získávat převahu“.⁴¹⁶ „Križanič usiloval o slovanskou jednotu a chápal ji široce jako jednotu jazyka, jednotu ekonomickou, kulturní a politickou. Ale musel vidět, že na cestě k této jednotě stojí náboženský svár mezi východním a západním Slovanstvem. Z toho plyne, že musel usilovat o likvidaci tohoto sváru, ale jako horlivý katolík nemohl přiznat, že pravda je v pravoslaví, a proto chtěl pravoslavné Rusko převést na stranu katolictví.“⁴¹⁷ „Križanič byl hluboce oddaný slovanské věci. Snil nejen o politické jednotě slovanských národů a nejen o jednotě jazyka, ale o jejich úplné, dokonalé jednotě, to znamená – i o jednotě víry. Na jeho sny o unii proto nelze pohlížet jako na něco protikladného nebo nepřátelského jeho plánům ve vztahu ke Slovanstvu: naopak, tyto sny tvoří nutnou, neoddělitelnou část jeho plánů, pro jejichž naplnění kromě jiného napsal i svoje politické

⁴¹³ Tamtéž: s. 292.

⁴¹⁴ VAL'DENBERG, V. J.: *Gosudarstvennyje idei Križaniča*, Sankt-Peterburg 1912, s. 23.

⁴¹⁵ Tamtéž: s. 34.

⁴¹⁶ Tamtéž: s. 32.

⁴¹⁷ Tamtéž: s. 32–33.

*spisy. Začít pochybovat o upřímnosti těchto spisů, začít pochybovat o upřímnosti jeho slovanských idejí by znamenalo odmítnout i upřímnost jeho úsilí o unii. Neboť bez spojení s těmito spisy a s těmito idejemi unie nemá pro Križaniće žádný smysl. A tehdy bychom museli jméno Križaniće zcela vyškrtnout z dějin literatury.*⁴¹⁸

Předpoklady pro nové zhodnocení Križanićova významu a místa v ruských (evropských) dějinách vytvořil nástup sovětské marxistické historiografie. Růst zájmu o vzdělaného Chorvata ze 17. století souvisel s historickými událostmi druhé světové války a z nich plynoucí novou rolí Sovětského svazu, včetně oživení slovanské vzájemnosti. V letech 1944–1946 se objevily práce Borise Dmitrijeviče Dacjuka o Križanićovi. Dacjuk ve své monografii *Jurij Križanić. Očerk političeskich i istoričeskich vzgljadov* (Moskva 1946) viděl v Križanićovi ideového předchůdce reforem Petra I., člověka, který „značně předběhl svou dobu“, vyslovil „řadu správných myšlenek“ a předložil „neobyčejně pronikavé historické a politické prognózy“.⁴¹⁹ Otázku poměru mezi unionismem a slavismem autor vyřešil jednoznačně – Križanić byl pro něj především ideologem sjednocení Slovanů „ve jménu boje se společným nebezpečím – německou agresí“.⁴²⁰ „Jméno Juraje Križaniće stojí jako jedno z prvních v plejádě bojovníků za svobodu Slovanstva.“⁴²¹ Dacjukovo hodnocení Križanićových idejí pokrivila dobová účelová aktualizace. Križanićovo slovanství se znovu ocitlo ve službách současné politiky. „Spolu s tím až nyní, poprvé v historii, mnohasetleté sny slovanských patriotů počínaje Križanićem, vyzývajících ke sblížení a k těsnému spojenectví s Rusí, dostaly reálnou možnost ke svému uskutečnění. Sovětský svaz – stát, v němž se veliké ideje přátelství a rovnoprávnosti národů staly skutečností – se stal nejen osvoboditelem jižních a západních Slovanů, je oporou těchto národů, které budují svou státní nezávislost na základě důsledné

⁴¹⁸ Tamtéž: s. 35–36.

⁴¹⁹ DACJUK, B. D.: *Jurij Križanić. Očerk političeskich i istoričeskich vzgljadov*, Moskva 1946, s. 109.

⁴²⁰ Tamtéž.

⁴²¹ Tamtéž: s. 110.

demokracie, a otevírá jim možnost všestranného rozvoje v podmínkách pevného míru a bezpečnosti.“⁴²²

Ideologicky zkreslený a krajně nepřátelský pohled na Juraje Križaniče v ruském (sovětském) prostředí přinesla studie Petra Pavloviče Jepifanova *Proiski Vatikana v Rossii i Jurij Križanič* z roku 1953. Autor zcela popřel Križaničův slavismus a upřímnost jeho snah o povznesení Ruska a slovanských národů. V jeho očích byl Križanič temnou postavou – „*tajným misionářem papežské Kongregace pro šíření víry*“, „*papežským agentem*“.⁴²³ „*Chtěl změnit ruský stát v nástroj papežství a využít jeho autoritu k upevnění a rozšíření panství reakčního papežství ve slovanských zemích.*“⁴²⁴ Jepifanov svoje úvahy uzavřel slovy: „*Križanič, který byl věrným sluhou reakčního papežství, se ocitl v táboře nepřátel slovanských národů a ruského státu. Obě jeho 'misie do Moskovie' skončily neúspěchem. Vychovaný jezuita, s pohrdáním a nenávistí pohlížel na všechny národy, 'kacíře a schizmatiky', kteří uhájili svoji svobodu a nezávislost na nárocích Říma. [...] Politika současného Vatikánu i jeho minulost stále více odhalují protinárodní charakter papežství v očích lidových mas stejně jako v očích pracujících – katolíků.*“⁴²⁵

Jepifanovův článek, jehož důsledkem bylo mimo jiné vyškrtnutí Križaniče z přehledů ruské literatury, se stal v roce 1956 předmětem kritické diskuze sovětských badatelů.⁴²⁶ S hlavním referátem na zmíněném shromáždění vystoupil Lev Nikitič Puškarjov. „*Dvě ideje nenechávaly Križaniče klidným po celý život: idea sjednocení pravoslavné a katolické církve a idea národního obrození Slovanstva. S cílem je uskutečnit Križanič*

⁴²² Tamtéž: s. 110.

⁴²³ Např. viz JEPIFANOV, P. P.: *Proiski Vatikana v Rossii i Jurij Križanič*, *Voprosy istorii*, 1953, 10, s. 18, 25.

⁴²⁴ Tamtéž: s. 32–33.

⁴²⁵ Tamtéž: s. 36.

⁴²⁶ Více viz KURMANČEVA, M. D., ŠERSTOBITOVA, V. G.: *Obsuždenije voprosa o dejatel'nosti Ju. Križaniča*, *Voprosy istorii*, 1957, 2, s. 202–206.

Naznačené zvraty v pohledu na Križaniče v Sovětském svazu po roce 1945 mají nepochybnou souvislost s roztržkou a prudkým vyostřením vztahů s Titovou Jugoslávií po roce 1948 a pozdějšími pokusy o usmíření po roce 1955.

přijel do Moskvy, ale jeho zápas skončil neúspěchem.⁴²⁷ „Nelze popírat katolicismus Križanićových názorů. Križanićovými pohnutkami a činy bezpochyby hýbala idea unie, ale nelze říci, že jí byly podřízeny všechny Križanićovy záměry a činy. Križanićovo působení také ozařoval sen o jednotě slovanských národů pod vedením Ruska. Jedna idea doplňovala druhou. Križanić se domníval, že sjednocení církví musí napomoci slovanské jednotě.“⁴²⁸ Puškarjov se zásadně rozešel s Jepifanovovým hodnocením Križanićovy představy církevní unie. Podle Puškarjova se v této otázce Križanićovy vlastní cíle a zájmy Vatikánu podstatně lišily. „Križanić nechápal unii tak jako Vatikán. Pro Vatikán unie znamenala úplné podřízení pravoslavné církve katolické církvi při zachování pouze drobných, nepodstatných rozdílů v obřadech. Pro Križaniće je unie opravdové sjednocení církví, s předcházejícím vyjasněním rozdílů mezi nimi a hledáním pravdy, s možnými ústupky jak ze strany východní, tak i ze strany západní církve. Jinými slovy – Križanić na unii pohlížel jako na kompromis mezi východní a západní církvi.“⁴²⁹

Jedním z kritiků Jepifanovova článku z roku 1953 a autorem několika studií o Križanićovi byl Lev Matvějevič Morduchovič. Morduchovič ve své studii *Antifeodal'naja koncepcija Jurija Križanića* z roku 1958 pojal Križaniće jako myslitele, který překročil úzký rámec své doby a ve svém díle ostře odsoudil „feudálně-nevolnické zřízení jako založené na nespravedlnosti, z pozic drobného svobodného výrobce zboží, v němž viděl nositele majetkové rovnosti“.⁴³⁰ „Ve svých společensko-politických vyjádřeních se Križanić opírá o učení o přirozeném právu, rozvíjí ideu společenské spravedlnosti a sblízuje se s těmi autory, u nichž tato idea vyjadřovala negativní vztah k ekonomickému zřízení feudalismu. Idea společenské spravedlnosti je u

⁴²⁷ PUŠKARĚV, L. N.: *Ob ocenke dejatel'nosti Jurija Križanića*, *Voprosy istorii*, 1953, 1, s. 77.

⁴²⁸ Tamtéž: s. 79.

⁴²⁹ Tamtéž.

⁴³⁰ MORDUCHOVIČ, L. M.: *Antifeodal'naja koncepcija Jurija Križanića*, *Kratkije soobščeniija Instituta slavjanovedeniija AN SSSR*, 1958, 26, s. 33.

Križaniće těsně spojena s úvahami o 'střední cestě'“.⁴³¹ „Proti feudálně-nevolnickým pořádkům Križanić stavi společnost, která je založena na drobné výrobě zboží. Právě takové zřízení považuje za společensky spravedlivé.“⁴³² Výjimečnost a význam Križaniće nespočívaly pouze v tom, že do Ruska přinesl současné evropské politické myšlení, ale toto myšlení v progresivním směru ještě překonal. Morduchovič se právě zde s cílem přizpůsobit Križanićův obraz vlastní představě dopustil některých spekulativních závěrů. „Križanić na rozdíl od Bodina, Hobbese, Grotia a dalších, kteří se fakticky přikláněli ke středověké patrimoniální teorii, hájí suverenitu lidu.“⁴³³ „Díky specifickému obsahu teorie přirozeného práva, kterou Križanić rozvíjí, není u něj lid pasivním davem jako u západoevropských autorů politických teorií 17. století, ale aktivně konající masou.“⁴³⁴

S kritikou Jepifanovova radikálního odsouzení Križaniće jako agenta Vatikánu i Morduchovičova zkresleného pohledu na Križaniće jako na antifeudálního reformátora vystoupil ve svém článku *Istoričeskaja koncepcija Jurija Križaniča* z roku 1966 Michail Antonovič Alpatov. Podle autora byl Križanićovým ideálem „feudalismus západoevropského typu, příklad, který má Rusko následovat, je Francie Ludvíka XIV. Všechny jeho sympatie jsou na straně vládnoucí třídy feudálů, zatímco celá jeho koncepce je obrácena proti chudině. Posvěcuje nevolnictví nejen autoritou Písma svatého, ale i rozumu. Žádná z jeho reforem řemesla a obchodu nevychází za rámec feudalismu. Politická práva nedostávají nejen řemeslníci, ale ani obchodníci, kteří jsou považováni za příživníky a nemohou usilovat o úctu ve státě. Absolutismus, za který bojuje Križanić, je feudální absolutismus [...] Križanić byl typickým feudálním šířitelem osvěty.“⁴³⁵ „Považovat Križaniće za buržoazního reformátora je stejně vzdáleno pravdě jako vidět v něm papežského špeha. O

⁴³¹ Tamtéž: s. 31.

⁴³² Tamtéž: s. 34.

⁴³³ Tamtéž: s. 44.

⁴³⁴ Tamtéž: s. 45.

⁴³⁵ ALPATOV, M. A.: *Istoričeskaja koncepcija Jurija Križaniča*, Sovetskoje slavjanovedenje, 1966, 3, s. 44.

tom nás přesvědčuje analýza jeho koncepce.“⁴³⁶ Podle Alpatova Križanić přijel do Moskvy „říci, co by Rusko mělo dělat, aby se vyrovnalo ‘evropským’ národům. Upozorňoval na jeho silné stránky, ale byl nelitostný k jeho nedostatkům; všechna tato kritika byla vedena s jediným cílem – ukázat Rusku jeho zaostalost, přimět ho pohnout se vpřed, stát se pokrokovou zemí, jako jsou země Západu. S pokrokem Ruska spojoval pokrok celého Slovanstva, pro které se Rusko mělo stát vedoucí zemí.“⁴³⁷

Nejvýznamnějším poválečným znalcem Križaniće v ruském prostředí, autorem řady studií věnovaných různým aspektům jeho působení, byl Alexandr Lvovič Goldberg. Goldberg při svých úvahách o Križanićovi záměrně opustil schematický rozpor mezi bojem o slovanskou jednotu a církevní unii. „Je třeba jen konstatovat, že pro samotného Križaniće idea obrození Slovanstva a idea jeho sjednocení v rámci katolické církve v sobě neobsahovaly žádný rozpor, čímž se Križanić odlišoval jak od ruských lidí 17. století, tak i od historiků 19. – počátku 20. století, kteří spěchali odhalit v Križanićově vědomí ‘tragický rozkol’ mezi ‘slovanským a katolickým duchem’.“⁴³⁸ Goldberg se ve svých pracích rovněž kriticky vymezil vůči předchozím sovětským badatelům (Dacjuk, Jepifanov, Morduchovič). Podle něj Križanić provedl kritiku feudálního režimu. „Ale tuto kritiku Križanić provedl z pozic samotné feudální třídy. Toto nebyla kritika feudálního zřízení jako takového, ale pouze jeho jednotlivých stránek, kritika, která měla za cíl ‘zlepšit’ feudální zřízení, aby byly tímto upevněny jeho základní principy.“⁴³⁹ Svou analýzu Križanićovy „ideje slovanské jednoty“ z roku 1963 Goldberg uzavřel slovy: „Križanićovy názory nemají nic společného s velmocenskými teoriemi ‘panslavistů’ 19. století. Križanić byl synem své doby, v jejímž rámci je třeba ho zkoumat. A pokud přistoupíme k Juraji Križanićovi z těchto pozic, nelze neuznat, že byl nejvýraznějším hlasatelem ideje slovanské jednoty, jenž předložil plán obrození Slovanstva, který byl ovlivněn historickými

⁴³⁶ Tamtéž: s. 32.

⁴³⁷ Tamtéž.

⁴³⁸ GOL'DBERG, A. L.: „Ideja slavjanskogo jedinstva“ v sočinenijach Jurija Križanića, TODRL 19, 1963, s. 378.

⁴³⁹ Týž: Jurij Križanić o ruskom obščestve serediny XVII veka, Istorija SSSR, 1960, 6, s. 84.

podmínkami ve východní a jihovýchodní Evropě poloviny 17. století. Pouze takový přístup ke Križanićovým spisům dává možnost správně pochopit obsah jeho knih – vynikajících literárních památek slovanského baroka. ⁴⁴⁰

Prvním chorvatským životopiscem Juraje Križaniće byl Ivan Kukuljević Sakcinski (*Juraj Križanić Nebljuški, hrvatsko-ruski pisac, Zagreb 1869*). Autor se snažil popsat Križanićův myšlenkový vývoj jako dynamický vztah mezi ideou národnosti a ideou církevní unie, která se u Križaniće objevila jako první. Podle Kukuljeviće Sakcinského se jejich vzájemný poměr, který byl původně ve prospěch ideje církevní unie, postupně a zásadně proměnil. Ve své práci Kukuljević o Križanićově mládí napsal: „*Brzy opustil svou vlast, odnesl si s sebou do ciziny pouze jednu hlavní myšlenku, která hluboko zakořenila v jeho duši, a to byla idea církevní unie, to jest sjednocení římského a řeckého vyznání pod vedením jedné hlavy; a druhá, podřízená myšlenka, která v něm už v mládí budila nadšení, bylo pozvednout a zlepšit svůj jazyk a prostřednictvím toho prospívat svému národu. A tato myšlenka se v něm rozvinula ještě bouřlivěji, když působil v cizině, zvláště v Itálii, a když vystoupil z těsného chorvatského kruhu, dostal se záhy na široké pole všeho Slovanstva a začal myslet a pracovat jen pro něj. Idea národnosti, která ovládla jeho rozum a ducha teprve v Itálii, získala později tak velký význam, že si podřídila prvotní ideu církevní unie.*“ ⁴⁴¹

První monografii věnovanou Križanićově *Politice* publikoval v roce 1895 srbský ekonom Mihajlo Vujić pod názvem *Križanićeve Politika: ekonomno-politička studija*. Vujić se ve své práci zaměřil na ekonomické a politické názory Juraje Križaniće, které zjednodušeně charakterizoval jako „*osvícený absolutismus*“ ⁴⁴². Križanić ve vnitřní politice hledal „*určitou podobu blíže neurčeného smluvního vztahu mezi vládcem a lidem, který by byl*

⁴⁴⁰ Týž: „*Ideja slavjanskoga jedinstva*“ v *sočinenijach Jurija Križanića*, TODRL 19, 1963, s. 390.

⁴⁴¹ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I.: *Juraj Križanić Nebljuški, hrvatsko-ruski pisac*, in: Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. vieka s ove strane Velebita, Zagreb 1869, s. 216.

⁴⁴² VUJIĆ, M.: *Križanićeve Politika: ekonomno-politička studija*, Beograd 1895, s. 70.

založen na jednotě zájmů“.⁴⁴³ Podle autora Križanić pochopil roli principu národnosti pro státní život. „*Križanić už jasně zdůrazňuje princip národnosti jako přirozený základ každého správného státního života*“.⁴⁴⁴ O poměru mezi slovanskou myšlenkou a ideou církevní unie Vujić tvrdil, že u Križaniće „*náboženská otázka ustoupila před národní slovanskou ideou*“.⁴⁴⁵

Zkreslenou a nepatříčně aktualizovanou interpretaci Križaniće přinesl ve své studii *Najsavršeniji predstavnik slavenske misli* z roku 1902 Stjepan Radić. Križanićovy názory autora zcela účelově zajímaly jako zdroj idejí pro současnou chorvatskou politiku. „*Je nejvyšší čas, abychom si v této době svých politických porážek vzpomněli na člověka, který byl učitelem největšímu slovanskému politikovi Petru Velikému a abychom z jeho děl vybrali myšlenky, které by nás už dávno dovedly k úplnému vítězství, kdyby dosud neležely pod prachem jedné moskevské knihovny. Tím člověkem je: Juraj Križanić Nebljuški s přezdívkou Javkanica.*“⁴⁴⁶ Stjepan Radić podobně jako jeho bratr Antun zastával názor o prioritě myšlenky „národní jednoty“, která se ovšem nevyklučovala s Križanićovým úsilím o jednotu církví. „*Právě proto, že byl Križanić slovanským národovcem nebo nacionalistou, nezmenšoval význam náboženského momentu ve slovanské zahraniční a vnitřní politice. Naopak, v jeho zahraniční politice bylo hlavním základem všech jeho principů (kromě nesmiřitelnosti vůči Němcům) sjednocení katolicismu s pravoslavím, stejně jako ve vnitřní politice vše stavěl na principu klidného státního socialismu a na principu úplné dohody mezi vladařem a lidem.*“⁴⁴⁷ Križanićovo jméno se rovněž objevilo ve *Výkladu k programu HPSS* z roku 1904. „*Ale chorvatští politici se obvykle báli Slovanstva místo toho, aby se na něj nejvíce spoléhali. Jeden jediný chorvatský politik, kanovník a misionář, Juraj Križanić, rodem z Ozlju nedaleko Karlovce, svůj celý život zasvětil pouze slovanskému sbratření*

⁴⁴³ Tamtéž: s. 57.

⁴⁴⁴ Tamtéž: s. 80.

⁴⁴⁵ Tamtéž: s. 87.

⁴⁴⁶ RADIĆ, S.: *Najsavršeniji predstavnik slavenske misli*, Hrvatska misao, 1/1902, 7, s. 213.

⁴⁴⁷ Týž: *Najsavršeniji predstavnik slavenske misli*, Hrvatska misao, 1/1902, 9, s. 271.

*i na politickém poli. [...] A tak právě naše selská strana na tento slovanský základ postavila celou naši národní politiku“.*⁴⁴⁸

V jihoslovanském prostředí v době před druhou světovou válkou bylo autorství nejvýznamnější a pro poznání Križaniće přelomové práce spojeno se jménem Vatroslava Jagiće. Ve své obsáhlé monografii (508 stran) *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja* (Zagreb 1917) se Jagić pokusil vyčerpávajícím způsobem rekonstruovat Križanićův život, sestavit přehled jeho díla a předložit syntézu Križanićových názorů včetně jejich myšlenkových zdrojů. Jagićův pohled na Križanićovo působení a jeho duchovní svět bezesporu ovlivnily ideje slovanské vzájemnosti, přesto se autor vyhnul krajním závěrům, ke kterým došli např. ruští slavjanofilové. Jagić snahy o sjednocení církví chápal jako součást Križanićovy slovanské politiky. Opustil dosavadní zdůrazňování jedné stránky Križanićovy činnosti a názorů. Došel k závěru, že snaha o unii a slovanskou jednotu byly pro Juraje Križaniće stejně důležité a tvořily jeden celek. „*V jeho duši veškerý oheň nadšení stejně zahříval víru a národnost, tj. náboženské sjednocení, ale ve prospěch slovanských národů.*“⁴⁴⁹ „*Hlavní sloupy jeho myšlenkové budovy stojí pevně a neotřesitelně, tj. touha po usmíření slovanského světa, především jeho nejmocnějšího reprezentanta, ruského (moskevského) carství, s Římem a přání, aby se na principech osvícené absolutní monarchie pozvedla vážnost Ruska, aby se emancipovalo od cizích elementů ve všech oblastech materiálního a duchovního života, což by mělo prospět nejen ruskému, ale i jiným slovanským národům.*“⁴⁵⁰ „*Nijak se nesmí opominout, že Križanić upřímně miloval beze lsti a přetvářky moskevský stát, který na více než na jednom místě Politiky (II. 255.) nazval svojí (tj. naší, tedy i svojí) milou vlastí (in nostra dilecta patria Russia); dokonce jeho hlavní idea unie ruského státu s Římem mu byla proto tolik milá, že v ní viděl velké poselství velikosti, síly a slávy ruského národa. Z hodnoty, pokroku a slávy Moskovie by měly podle*

⁴⁴⁸ Tumač k programu ili Što je i što hoće Hrvatska Pučka Seljačka Stranka, in: Sabrana djela Antuna Radića VII., s. 108.

⁴⁴⁹ JAGIĆ, V.: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Zagreb 1917, s. 176.

⁴⁵⁰ Tamtéž: s. 215.

*jeho názoru jako ze silného zdroje pramenit štěstí a pokrok i pro všechny zbývající slovanské národy, kterým Križanić ještě prorokoval budoucnost.*⁴⁵¹ Jagić uzavřel životopisnou část své knihy o Križanićovi slovy: „*Ovšem kdo nepřipouští upřímné sympatie k Moskovii a všem pravoslavným Slovanům a vedle toho rovněž tak upřímné přání jejich usmíření s Římem, ten nemůže Križanićovi rozumět ani být vůči němu spravedlivý, nýbrž ho musí prohlásit buď za tajného stoupence pravoslavi, nebo za lstivého pokrytce. Ale jeho nejvýznamnější díla – a to jsou, jak jsem řekl, Gramatika a Politika – mi nepřipadají jako plod lsti nebo neupřímnosti, jako pasti, do kterých chtěl chytit cara a ruský národ, aby je získal pro katolictví.*“⁴⁵²

Autor další monografie o Križanićovi, Srb Nikola Škerović (*Đuro Križanić. Njegov život, rad i ideje*, Beograd 1936) zcela popřel Križanićovo slovanství. Škerovićův pohled na vztah mezi Križanićovým unionismem a slavismem se tak blížil Bělokurovovým tvrzením. Podle Škeroviće Slovanstvo Križaniće zajímalo „*jen jako objekt jeho nábožensko-misionářských snah a cílů*“⁴⁵³. Došel k závěru, že Križanić „*Rusko posílá do Asie místo ke Slovanům, posílá ho tam, kde Slované nejsou!*“⁴⁵⁴. „*Veškerý slovanský patriotismus našeho Križaniće se skládá z výčtu jmen slovanských národů a plemen, z nichž značnou část připomíná jen jako něco, co kdysi existovalo a co je pro život zcela ztraceno.*“⁴⁵⁵ „*A je přirozené, že Križanićův politický, v podstatě zcela protislovanský program nemohlo přijmout ani tehdejší, byť i kulturně zaostalé Rusko. A nemohlo ho přijmout nejen proto, že se nechtělo a ani nemohlo zřici Evropy, ale proto a právě proto, že bylo slovanské a že přirozeným příbuzenským pudem muselo soucítit s porobenými slovanskými příbuznými, a zvláště s těmi, s nimiž bylo nábožensky svázáno a s nimiž tato pouta nikdy nepřerušovalo. Križanić nemohl proniknout do těchto utajených pout, ačkoli se je pokoušel využít pro své cíle, nemohl pocítit, uzřít a ocenit důležitost těchto příbuzenských a náboženských slovanských nití, protože byl*

⁴⁵¹ Tamtéž: s. 207.

⁴⁵² Tamtéž: s. 208–209.

⁴⁵³ ŠKEROVIĆ, N.: *Đuro Križanić. Njegov život, rad i ideje*, Beograd 1936, s. 146.

⁴⁵⁴ Tamtéž.

⁴⁵⁵ Tamtéž.

*duchovně odcizen Slovanstvu. A proto bylo pro něj cizí, chybné a kacířské všechno to, co přesahovalo okruh zájmů římského katolicismu a jeho cílů.*⁴⁵⁶

Vědecký zájem o Juraje Križaniće v poválečné Jugoslávii dostal především podobu zkoumání dosud opomíjených nebo jen okrajově zmiňovaných aspektů jeho díla a činnosti. Po roce 1945 se objevila celá řada dílčích studií a monografií, věnovaných Križanićově činnosti v oblasti hudby (Albe Vidaković, Izak Špralja), analýze Križanićovy *Gramatiky* nebo jazyka jeho rodného kraje (Mate Hraste, Milan Moguš, Josip Hamm), Križanićově místu v tradici chorvatského politického myšlení a chorvatské literatury (Jaroslav Šidak, Rafo Bogišić), jeho ekonomickým projektům (Vladimir Stipetić) nebo básnické tvorbě (Josip Badalić).

Na bohatou tradici dosavadního zkoumání osobnosti Juraje Križaniće navázal chorvatský badatel Ivan Golub. Součástí jeho bibliografie o Križanićovi jsou jak desítky vlastních studií, článků a monografií, tak vydání cenných pramenů (objevených například v římských archivech). K zásluhám Ivana Goluba patří mimo jiné rekonstrukce okruhu Križanićových známých, přátel i oponentů, díky čemuž je možné lépe zařadit jeho působení do kontextu doby. Za zvláště cenné lze považovat studie o Križanićovi jako aktivním účastníku bohatého uměleckého a vědeckého života barokního Říma poloviny 17. století, včetně jeho působení v oblasti muzikologie, které Ivan Golub vnímá jako integrální součást Križanićových politických projektů.

Co se týče více než stoletého vědeckého sporu o poměr mezi Križanićovým slavismem a katolictvím, Ivan Golub shrnul své krédo v závěru monografie *Slavenstvo Jurja Križanića* z roku 1983 slovy: „*Križanićova politika je teologická, jeho teologie politická. Križanićův unionismus je slovanský a jeho slavismus unionistický. Slavismus a unionismus tvoří u Križaniće jeden organický a zcela srostlý ideologický celek. Stručně: Slované tvoří jednu etnickou rodinu, která je částečně pod tureckou mocí, částečně pod německou vládou, částečně pod řeckým vlivem. Rusko, z něhož vzešly ostatní slovanské národy, konkrétně ruský car je povinen usilovat o osvobození*

⁴⁵⁶ Tamtéž: s. 146–147.

*porobených bratří, dalších slovanských národů. Nikoli ve smyslu vytvoření jednoho všeslovanského státu se suverénem v Moskvě, ale ve smyslu pomoci slovanským národům, aby měly domácí syny na královském trůnu; přesvědčen, že je rozdělení Slovanů na katolíky a pravoslavné národně a nábožensky osudné, Križanić usiluje, aby se Slované ocitli spojeni v jedné (římské) církvi. Rusko se řecké církvi, od níž přijalo evangelium s příměsí omylu, odvděčí tím, že jí pomůže ke sjednocení s římskou církvi. Rusko se k tomu, aby splnilo svoje poslání, musí stát ekonomicky, vojensky a politicky silným a kulturně vyspělým. K průtoku kulturních statků a vzdělanosti má sloužit všeslovanský jazyk, na němž Križanić hodně pracoval a který se měl přidat k existujícím slovanským jednotlivým jazykům jako slovanské společné nářečí – koiné diáлектos. Križanićova práce na církevní jednotě a práce pro blaho Slovanů se slévají do jednoho organického celku. První impulzy pro tuto práci poskytla těžká situace vlasti, pro kterou Križanić hledal řešení v historických limitech své doby.*⁴⁵⁷

Ivan Golub, sám katolický teolog, přistupuje s porozuměním a zároveň nedogmaticky k věroučné rovině Križanićova myšlenkového odkazu. Ve svých člancích posledních let zdůrazňuje význam Križaniće jako teologa církevního smíření, jako „stavitele zničených mostů“ mezi východní a západní církvi. Právě v oblasti náboženského myšlení nachází Ivan Golub hlavní Križanićovo poselství dnešku. Križanićova teologie je oblastí, kde lze mezi minulostí 17. století a problémy současnosti najít nejvíce styčných bodů. V článku *Juraj Križanić – teolog pomirenja* z roku 1986 Ivan Golub charakterizoval Križanićovo myšlení následujícím způsobem: „*Križanićova teologie a Križanićova politologie jsou zaměřené na církevní a národní smíření.*“⁴⁵⁸ Križanić vše poměřoval měřítkem Ježíše Krista a jeho církve. „*Tímto měřítkem Križanić poměřuje dobro a zlo. Hodnotu a bezcennost. Největší hodnotou je jednota církve a největším zlem je rozkol v církvi. Podle*

⁴⁵⁷ GOLUB, I.: *Slavenstvo Jurja Križanića. O tristotoj godišnjici Križanićeve smrti*, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svezak 2., Zagreb 1983, s. 97–98.

⁴⁵⁸ Týž: *Juraj Križanić – teolog pomirenja*, Bogoslovska smotra, 56/1986, 1–2, s. 111.

jeho názoru na vrcholu stupnice hříchů stojí hřích proti jednotě církve a tím je rozkol. ⁴⁵⁹

Križanić se svým postojem k východní pravoslavné církvi, který vyjádřil už v memorandu Kongregaci pro šíření víry z roku 1641 a jemuž zůstal po celý svůj život věrný, se podle Goluba stal předchůdcem současných ekumenických snah. *„V Rusku Križanić jako vyhnanec – a tím předešel II. vatikánský koncil – moskevské a kyjevské pravoslavné nazve nikoli schizmatiky, ale církvemi: Moskevská církev, Kyjevská církev. Neslýchaný postoj katolického teologa té doby.* ⁴⁶⁰ *„Dnes, o 300 let později, se nikde nevyučuje polemická teologie, ale jsou slyšet výzvy k teologii smíření, vyjádřené slovy a gesty. Papež Jan XXIII., římský biskup, nazývá od koncilu, který svolal ve Vatikánu, nekatolické křesťany křesťanskými církvemi – což před třemi staletími zaznělo z Križanićova pera na Sibiři jako hlas volajícího na poušti.* ⁴⁶¹

Ivan Golub zmíněný text z roku 1986 uzavřel osobním vyznáním: *„Nejsem prorok ani syn proroka, ale věřím, že se východní a západní teologie stanou teologií smíření, která měla bystrého teologa, oddaného předchůdce a vášnivého zastávce v Jurajovi Križanićovi; a věřím, že východní a západní teologie bude i více než teologií smíření.* ⁴⁶²

3.2) Život a dílo

Juraj Križanić se narodil v roce 1617 nebo 1618 v Obrhu nedaleko města Ozalj v centrálním Chorvatsku. ⁴⁶³ Od roku 1629 navštěvoval jezuitské gymnázium, které podle Alba Vidakoviće ukončil v roce 1635. ⁴⁶⁴ V literatuře dlouho převládalo mínění, že Križanić byl žákem jezuitského gymnázia

⁴⁵⁹ Týž: *Marko Antun de Dominis i Juraj Križanić – teolozi pomirenja i preteče Koncila*, Bogoslovna smotra, 65/1995, 2, s. 193.

⁴⁶⁰ Týž: *Juraj Križanić – teolog pomirenja*, Bogoslovna smotra, 56/1986, 1–2, s. 109.

⁴⁶¹ Tamtéž: s. 112.

⁴⁶² Tamtéž.

⁴⁶³ Križanićovo přesné datum narození není nikde doloženo v pramenech, uvedené datum se odvozuje na základě údajů o Križanićově věku z doby jeho působení, podrobněji viz JAGIĆ, V.: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Zagreb 1917, s. 14.

⁴⁶⁴ VIDAKOVIĆ, A.: *„Asserta musicalia“ (1656) Jurja Križanića i njegovih ostalih radova s područja glazbe*, Rad JAZU 337, 1965, s. 51–52.

v Záhřebu. Tento předpoklad se poprvé objevil v Jagiřově životopise Juraje Kriřaniće.⁴⁶⁵ Změnu přinesl záznam objevený Janezem Perřićem, který svědčí o tom, že Kriřanić byl v roce 1631 žákem jezuitského gymnázia v Lublani. Perřić došel k závěru, že Kriřanić všechna svá gymnaziální léta (1629–1635) strávil v Lublani.⁴⁶⁶

Na doporučení svého opatrovníka Burkhardta Hizinga, dvorního rady a kraňského zemského sekretáře, se Kriřanić 19. prosince 1635 stal žákem ústavu Ferdinandeum ve Štýrském Hradci. Kromě toho navštěvoval přednášky z filozofie na městské jezuitské akademii. Dne 5. srpna 1638 mu byl udělen titul magistra filozofie.⁴⁶⁷ V tomtéž roce Kriřanić odešel na Ilyrsko-uherský ústav do Boloně, kde studoval teologii. Zde se mimo jiné seznámil se spisem *Commentarii de rebus Moscoviticis* Antonia Possevina, papeřského vyslance, který v letech 1581–1582 pobýval na dvoře ruského cara. Dílo mělo na mladého Kriřaniće mimořádný vliv a inspirovalo ho k činnosti směřující k překonání církevního schizmatu mezi východní a západní církví. Kriřanić opustil Boloň. Na konci roku 1640 přišel do Říma, kde se hodlal naučit řecky, seznámit se s východní teologií a kulturou. Jelikož byl Řecký ústav svatého Athanasia v Římě určen výhradně pro Řeky, musel získat zvláštní sankci od papeže Urbana VIII.⁴⁶⁸

O několik let později (1647) Kriřanić v dopise svému krajanovi Rafaelu Levakovićovi popsal tuto životní etapu následujícími slovy: „*Je Vám známo, Velectěný otče, jaké jsem měl vždy přání pracovat na pěstování našeho jazyka. Když jsem potom četl Komentáře o moskevských záležitostech Antonia Possevina, okamžitě jsem pochopil, že je velké množství našich národů otráveno rozkolem. Zaměřil jsem se nejen na práci kolem jazyka, ale zároveň*

⁴⁶⁵ JAGIĆ, V.: *Život i rad Jurja Kriřanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Zagreb 1917, s. 15.

⁴⁶⁶ Více viz PERŘIĆ, J.: *Juraj Kriřanić – đak ljubljanske isusovačke gimnazije*, Historijski zbornik, 37–38/1974–1975, s. 521–523.

⁴⁶⁷ V promoční knize bylo uvedeno „*Georgius Krisanich. Croata Obarhiensis. Nobilis.*“, viz JAGIĆ, V.: *Život i rad Jurja Kriřanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Zagreb 1917, s. 16.

⁴⁶⁸ Urban VIII. (1568–1644), vlastním jménem Maffeo Barberini, papežem v letech 1623–1644.

*a plodněji – na odstranění rozkolu. Proto jsem odešel do Říma a vstoupil do Řeckého ústavu.*⁴⁶⁹ Z dopisu vyplývá, že u Križaniće byl prvotní zájem o jazyk, který se u něj projevoval ještě dříve, než se seznámil s Possevinovou knihou v Boloni.

V Římě se u Križaniće k zájmu o jazyk a k úsilí o církevní sjednocení Slovanů přidala myšlenka odejít působit přímo do Ruska. Krátce po svém přijetí na Řecký ústav napsal Francescu Ingolioví⁴⁷⁰, sekretáři Kongregace pro šíření víry, spis, který sám nazval *Nota*. V něm upřesnil a vysvětlil své záměry ohledně budoucí činnosti v Moskvě.⁴⁷¹ V memorandu se objevil nový moment – snaha o osvobození zadunajských Slovanů od Turků s pomocí Ruska. Križanić podle vlastních slov hodlal misionářsky působit nikoli mezi prostým lidem, ale přímo na carově dvoře. Předpokládal, že během několika let získá carovu důvěru. Teprve poté uskuteční svůj hlavní záměr a přesvědčí ruského vládce o nutnosti boje proti Turkům. Chtěl cara přesvědčit, aby kvůli úspěchu ve válce vstoupil spolu s katolickými vládci do protiosmanské ligy, k jejímuž vytvoření by bylo podle Križanićova názoru zapotřebí nejprve překonat církevní schizma mezi Ruskem a římskou církví. Pokud ruský car vytáhne do boje, tvrdil Križanić, spolu s Řeky proti Turkům povstanou i porobení Slované z lásky k vladaři společného jazyka a národa.⁴⁷² Z dopisu je zřejmé, že Križanić chápal Slované jako jeden etnický a jazykový celek. Vzorem pro něj byl zřejmě Alexandr Kumulović, ninský opat, který byl papežem Klementem VIII.⁴⁷³ poslán ke dvoru velkoknížete moskevského a k dalším vladařům v záležitostech katolické víry a uzavření spojenectví proti Turkům.⁴⁷⁴

Vedle svých budoucích politických cílů Križanić v memorandu Kongregaci hovořil o svém postoji k Rusku v církevní otázce. „*Já nepovažuji*

⁴⁶⁹ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, Priloženija, s. 144.

⁴⁷⁰ Francesco Ingoli, první sekretář Kongregace pro šíření víry, založené v roce 1622, v této funkci působil až do své smrti v roce 1649.

⁴⁷¹ *Zapiska Jurija Križanića o missii v Moskvu. 1641 g.*, Moskva 1901; KADIĆ, A.: *Križanić's Memorandum*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 3, 1964, s. 331–349.

⁴⁷² *Zapiska Jurija Križanića o missii v Moskvu. 1641 g.*, Moskva 1901, s. 41–42.

⁴⁷³ Klement VIII. (1536–1605), vlastním jménem Ippolito Aldobrandini, papežem v letech 1592–1605.

⁴⁷⁴ Podrobněji viz GOLUB, I.: *Biografska pozadina Križanićevih djela*, in: *Život i djelo Jurja Križanića*. Zbornik radova, Zagreb 1974, s. 39–44.

*Moskovity za kacíře ani za schizmatiky (neboť jejich rozkol nepochází z pýchy, pravého kořene rozkolu, ale z neznalosti), nýbrž je považují za křesťany, kteří byli kvůli duchovní prostotě uvedeni v omyl. A domnívám se, že obcovat s nimi neznamená kázat jim víru (což je záměr, na který bych se nikdy neosmělil), nýbrž znamená vést je ke ctnostem, k vědě, ke svobodným uměním: až (ty) budou zavedeny, bude jim poté snazší prokázat jejich lež a klam, což bude záležitost jiných, plných odhodlání a ducha. Kromě toho jsou Moskovité mnohem lepší a schopnější k přijetí milosti Boží než heretici“.*⁴⁷⁵

Križanić viděl cestu k překonání schizmatu ve vzdělávání obyvatel Ruska, které chápal jako svůj pravý úkol. Podrobně mluvil o svém budoucím působení na tomto poli – hodlal pracovat na opravě překladů svatých knih, a to tak, že o nich napíše komentář, z něhož budou patrné chyby při překládání. Doufal, že tak sami Rusové pochopí a uznají svoje omyly.⁴⁷⁶ Vedle revize překladů svatých knih chtěl Križanić v Moskvě sám přeložit knihy z oblasti historie, humanitních věd a umění a nakonec duchovnosti. Sporným otázkám víry se chtěl prozatím zcela vyhnout. Poněkud paradoxně zněla Križanićova slova o politických spisech: „*Nezamýšlím nikdy překládat ani zveřejňovat politické rozpravy, ale budu se je snažit získat a uchovat jen pro sebe samého, abych je mohl využít při ústních radách Knížeti.*“⁴⁷⁷

O vlastní spisovatelské činnosti Križanić mluvil rovněž v dopise adresovaném záhřebskému biskupovi Benediktu Vinkovićovi⁴⁷⁸ ze 3. dubna 1641. Stěžoval si na některé krajany, kteří se stydí za mateřský jazyk a kteří se „*lživě pyšní tím, že už zapomněli svůj slovanský jazyk (linguae sloviniae)*“. V dopise zmínil, že celou gramatiku a aritmetiku jako dvě základní vědy vyložil v běžném ilyrském jazyce (*ilirico communi sermone*), aniž by jediné slovo přidal z latiny nebo jiného jazyka. Kromě toho napsal pojednání o slovech, která dosud chybějí v našem jazyce, a vytvořil několik stovek takových výrazů. Také shromáždil několik stovek lidových rčení a začal překládat knihy

⁴⁷⁵ *Zapiska Jurija Križanića o missii v Moskvu. 1641 g.*, Moskva 1901, s. 32.

⁴⁷⁶ Tamtéž: s. 34–35.

⁴⁷⁷ Tamtéž: s. 36–38.

⁴⁷⁸ Benedikt Vinković (1581–1642), záhřebský biskup, stoupenec protireformace, propagátor církevního sjednocení ve své provincii, podporovatel umění.

z italštiny.⁴⁷⁹ V dopise odeslaném rovněž z Řeckého ústavu biskupu Vinkovičovi 1. února 1642 Križanić psal o svém záměru přeložit „*in Slouinum idioma*“ pět dogmat, která jsou předmětem sporu se schizmatiky. Jako první zpracoval dogma o očistci.⁴⁸⁰ Bohužel ani jedna z Križanićových prvotin nebyla objevena.

Jako doktor teologie se Križanić roku 1642 vrátil s nejlepšími doporučeními domů do Chorvatska. Podle rozhodnutí Kongregace pro šíření víry měl původně pracovat mezi pravoslavným obyvatelstvem okolo Žumberku, aby se pod vedením záhřebského biskupa připravil na svou misi do Ruska, ke které byl vybrán.⁴⁸¹ Smrt záhřebského biskupa Vinkoviće v prosinci 1642 nečekaně změnila směr Križanićova působení v Chorvatsku. Križanić neodešel působit mezi pravoslavné. Odmítl lákavou nabídku záhřebského Kaptolu stát se rektorem Ilyrsko-uherského ústavu v Boloni, kde ještě nedávno studoval. Nepřijal ani pozvání Petra Zrinského⁴⁸² a Vuka Frankopana⁴⁸³, aby působil na jejich dvorech. Odmítl rovněž nabídku chorvatského bána Ivana Draškoviće⁴⁸⁴ být 3–4 roky učitelem jazyků jeho dětí ve Vídni s vyhlídkou kariéry v chorvatské církevní hierarchii. Svoje rozhodnutí vysvětlil obavou, aby se kvůli pohodlí dvorního života nezpronevěřil svému původnímu úmyslu odejít do Moskvy.⁴⁸⁵ Místo toho se stal knězem ve městě Nedelišće, kde pobýval v letech 1643–1644. Zde se mu nabízela možnost využívat bohatou knihovnu Nikoly Zrinského⁴⁸⁶ v blízkém Čakovci. V letech 1645–1646 pak působil jako kněz ve Varaždinu.

⁴⁷⁹ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I.: *Juraj Križanić Nebljuški, hrvatsko-ruski pisac*, in: Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. vieka s ove strane Velebita, Zagreb 1869, s. 218.

⁴⁸⁰ Tamtéž: s. 219–220.

⁴⁸¹ V červnu 1642 zemřel vladyka Maxim Predojević, biskup Vinković navrhl Križaniće spolu s Rafaelem Levakovičem za vladyku „Vallachorum“, viz BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 145–146.

⁴⁸² Petar Zrinski (1621–1671), chorvatský bán, spisovatel a překladatel, popraven jako jeden z vůdců tzv. zrinsko-frankopanského spiknutí.

⁴⁸³ Vuk Krsto Frankopan (?–1652), generál v Karlovcí.

⁴⁸⁴ Ivan Drašković (1603–1648), chorvatský bán, účastník válek s Turky, nazýván „Defensor Croatiae“.

⁴⁸⁵ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, Priloženija, s. 177–178.

⁴⁸⁶ Nikola Zrinski (1620–1664), bratr Petra Zrinského, chorvatský bán a spisovatel.

Ve dvou dopisech z Varaždinu ze 7. a 12. července 1645, adresovaných sekretáři Kongregace pro šíření víry Francescu Ingoliovu, Križanić usiloval, aby mu bylo umožněno odejít do Říma, neboť viděl, že „*není proroků v [jeho] vlasti*“. V dopise z 15. července žádal o Ingoliovo zprostředkování, aby mohl odejít do Benátek a vydat zde tiskem některé svoje spisy. Z dopisu není jasné, o která díla se jednalo.⁴⁸⁷

V roce 1646 Križaniće ve Varaždinu zastihlo kladné rozhodnutí ve věci misie do Ruska. Podle instrukce, kterou z Říma dostal, se měl odebrat nejprve do Smolensku⁴⁸⁸ a být k službám zdejšímu biskupovi Petru Parczewskému⁴⁸⁹. Až se naskytne vhodná příležitost, měl odjet přímo do Moskvy. Križanić se bez váhání vydal na cestu. Ve Smolensku, v místě svého dalšího působení, se však dostal s biskupem Parczewským do konfliktu. Předmětem sporu byla literární a vědecká činnost, kterou se Križanić chtěl především zabývat. Biskup Parczewski naopak vyžadoval, aby Križanić věnoval svůj čas církevnímu zpěvu. Oba se odvolávali na vůli Kongregace pro šíření víry. Parczewski argumentoval, že Križanić byl Kongregací vyslán sloužit v jeho církevní provincii, a proto musí dělat to, co se od něj vyžaduje. Križanić oponoval tím, že by se protivil vůli Kongregace, kdyby se ve Smolensku věnoval zpěvu a nezkoumal by staré rukopisy a sám nepsal nové práce a nepřipravoval by se tak na své působení v Rusku.

Svůj postoj a úmysly Križanić vysvětloval a obhajoval v dopise z 9. dubna 1647, adresovaném rodákovi a příteli Rafaelu Levakovićovi. Popudem k jeho napsání byla hrozba biskupa Parczewského, že si bude Kongregaci pro šíření víry stěžovat na Križaniće, který podle něj zradil slib daný Kongregaci. Križanić svoje vlastní poslání vyjádřil takto: „*Nemám takovou zásluhu, abych se odvážil doufat, že se skrze mě bude moci uskutečnit jakákoli konverze v moskevském národě, ale nepochybuji o tom, že stejně jako literární erudicí*

⁴⁸⁷ GOLUB, I.: *Biografska pozadina Križanićevih djela*, in: Život i djelo Jurja Križanića. Zbornik radova, Zagreb 1974, s. 48.

⁴⁸⁸ Smolensk byl v době Križanićova příchodu v držení Polska.

⁴⁸⁹ Petr Parczewski (litevsky Parčevskis, asi 1592–1658), vzdělání získal ve Vilniusu, dosáhl toho, aby bylo ve Smolensku, v místě jeho působení, zřízeno vedle řeckokatolického i biskupství latinského obřadu, v letech 1636–1649 první biskup smolenský.

*pohanských filozofů v latinském a řeckém jazyce byla vyšlapána cesta svatým otcům k rozpravám o záležitostech víry, tak by rovněž (ačkoli zdaleka ne ve stejné míře) literární erudici v našem jazyce, pokud Boží majestát ráčí mě, nehodného, alespoň pro toto vyvolit, mohl být položen základ konverze v onom národě.*⁴⁹⁰ Konkrétně Križanić uvedl, že téměř dokončil traktát, v němž carovi radí založit studium svobodných umění a jeho samého jmenovat profesorem.⁴⁹¹ Ruskému vladaři Križanić hodlal sdělit, že není nikým vyslán a přichází ze své vlastní vůle, že pochází ze stejného národa jako Rusové a nemá jiné přání než pěstovat vlastní jazyk a vzdělávat lid; k carovi přichází jako k jedinému vladaři stejné národnosti hledat pomoc při tištění svých děl.⁴⁹² V dopise Levakovičovi se také poprvé objevila Križanićova myšlenka napsat teologickou sumu proti pravoslavným v moskevském jazyce.⁴⁹³ Z dopisu je patrné, že několikaměsíční Križanićův pobyt ve Smolensku byl naplněn intenzivním studiem dostupné literatury zabývající se situací v Rusku.⁴⁹⁴

Križanić se ještě před příchodem do Smolensku pokusil odejít do Moskvy z Varšavy. Zde se setkal s ruským diplomatem Gerasimem Dochturovem, jehož prostřednictvím nabídl své služby carovi. Dochturovovi sdělil, že ovládá chorvatský, srbský, kraňský jazyk, učí se polský a rutenský (ukrajinský) jazyk, ale nejvíce si přeje naučit se moskevský jazyk. Carovi může být prospěšný znalostí slovanského, latinského, italského a německého jazyka. Řecký jazyk by mohl vyučovat. Ve školách by mohl přednášet latinsky nebo slovansky gramatiku, rétoriku, aritmetiku a filozofii. Ze zmíněných jazyků by mohl překládat spisy do moskevského jazyka, psát novou moskevskou historii a upravit předchozí, sepsat historii všech Slovanů nebo pracovat jako překladatel.⁴⁹⁵

Možnost odjet do Ruska se Križanićovi naskytl až ve Smolensku. Dne 25. října 1647 se s polským poselstvem dostal do Moskvy, kde zůstal do 19.

⁴⁹⁰ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, Priloženija, s. 176.

⁴⁹¹ Tamtéž, Priloženija: s. 174.

⁴⁹² Tamtéž, Priloženija: s. 182.

⁴⁹³ Tamtéž, Priloženija: s. 186–187.

⁴⁹⁴ Tamtéž, Priloženija: s. 176–177.

⁴⁹⁵ Tamtéž, Priloženija: s. 192–193.

prosince 1647. V hlavním městě Ruska předložil dva spisy. Jeden o slovanském národě a o opravě slovanského jazyka a druhý o studiu gramatiky a dalších filozofických knih. Rukopisy nebyly dodnes nalezeny. Pod vlivem prvního moskevského pobytu Križanić napsal v roce 1647 *Vyprávění o dnešním stavu rozkolu v Moskovii*.⁴⁹⁶ V Moskvě Križanić objevil a získal tzv. *Kirillovu knihu*⁴⁹⁷, obsahující řadu obvinění a útoků proti římské církvi.

V dopisech sekretáři Kongregace pro šíření víry Ingoliovi a jeho nástupci Massariovi Križanić vyjádřil odhodlání sepsat sumu proti pravoslavným. Takový úkol by mohl splnit pouze v Římě, neboť jen tam může najít potřebnou literaturu. Ke svému pobytu žádal o beneficium, například kanovnické nebo nějaké kaplanské místo.⁴⁹⁸ Nevíme, jak Kongregace na tuto nabídku bezprostředně zareagovala. Ve stejné době Križanić využil možnost odejít do Istanbulu jako kaplan císařského poselstva a jako osobní tajemník vyslance Johanna Rudolfa Schmida zum Schwarzenhorn, vynikajícího znalce tureckého jazyka, turecké kultury a politiky. V hlavním městě Osmanské říše Križanić pobýval od 15. ledna do 13. března 1651. Zde se seznámil s překladatelem u Vysoké porty, astronomem a teologem Nikosiosem Panaiotisem, s nímž vedl později korespondenci.⁴⁹⁹

Po návratu z Istanbulu Križanić odešel do Říma, kde získal kaplanské místo, jak po návratu z Moskvy navrhoval v dopise Kongregaci. Stal se kaplanem papežské švýcarské gardy a později duchovním v chrámu svatého Jeronýma. V Římě se věnoval především překladu a kritice Kirillovy knihy, kterou si přivezl z Moskvy. Její původní materiál postupně rozšířil a začal překládat a vyvracet všechny významné pravoslavné církevní autory. Z díla, které Križanić pojmenoval *Všeobecná knihovna schizmatiků (Bibliotheca Schismaticorum Universa)*, se zachoval jen první svazek v rukopise.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Tamtéž: s. 152.

⁴⁹⁷ Vydána v Moskvě v roce 1644.

⁴⁹⁸ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, Priloženija, s. 249–263.

⁴⁹⁹ Více viz GOLUB, I.: *Juraj Križanić u Carigradu*, Historijski zbornik, 29–30/1976–1977, s. 193–202.

⁵⁰⁰ Úplný název díla zní *Všeobecná knihovna schizmatiků, která ve dvou svazcích obsahuje všechny dosud tištěné knihy schizmatiků, které ze starořeckého, současného řeckého a z moskevského jazyka přeložil a vyvrátil Juraj Križanić*.

Nalezený kodex, skládající se z 326 listů, obsahuje výhradně Križanićův překlad textů ortodoxních teologů.⁵⁰¹

V letech svého druhého římského pobytu (1651–1658) se Križanić aktivně účastnil zdejšího intelektuálního a uměleckého života. V Římě v roce 1656 vydal tiskem teoretické muzikologické pojednání *Hudební tvrzení zcela nová* (*Asserta musicalia nova prorsus omnia*). Napsal *Nové črty, které ukazují hudbu široce rozšířenou, jasně vyloženou a velmi zjednodušenou* (1657) a vytiskl oběžník pod názvem *Nová příručka pro zázračně lehké skládání nápěvů* (1658).⁵⁰² Virgilio Spada, stavitel a papežův rádce, zřejmě přispěl k tomu, že papež 26. ledna 1658 Križanićovi poskytl podporu, aby mohl dokončit svou teologickou sumu.⁵⁰³ Križanić se podílel na encyklopedickém díle Němce a polyhistora Athanasia Kirchera *Oedipus Aegyptiacus* (1655) několika básněmi, které byly vydány pod názvem *Illyria*. Šlo o chvalozpěvy věnované samotnému Kircherovi a jeho mecenáši, císaři Ferdinandovi III.

V dopise ze 7. března 1653 Križanić nabídl A. Kircherovi spolupráci na jeho ohlášeném encyklopedickém díle *Turris Babel*, konkrétně na části věnované ilyrskému jazyku. Pod názvem *ilyrský* Križanić tehdy rozuměl všechny slovanské jazyky. Križanić se nakonec práce na pasáži o ilyrském jazyce nezúčastnil. V době, kdy vyšlo Kircherovo dílo, již nebyl dvě desetiletí v Římě.⁵⁰⁴

S pojmem Ilyrie úzce souvisel nejvýznamnější spor, do něhož se Križanić během svého římského pobytu aktivně zapojil. V roce 1651 se uvolnilo jedno kanovnické místo v Kapitule svatého Jeronýma v Římě. O uvolněné místo se ucházel Ivan Jampšić, narozený v Římě, syn Luky Jampšiće rodem z Lublaně. Kongregace svatého Jeronýma v Římě v této souvislosti předložila nejvyšší soudní stoličce otázku, zda Jampšić jako kandidát vyhovuje

⁵⁰¹ GOLUB, I.: *Autograph of Križanić's Work „Bibliotheca Schismaticorum Universa“ Discovered in the Archive of the St. Officium at Rome*, Bulletin Scientifique, 5/1969, 10–12, s. 301–302.

⁵⁰² Více viz též: *Juraj Križanić glazbeni teoretik 17. stoljeća*, Zagreb 1981.

⁵⁰³ Týž: *Biografska pozadina Križanićevih djela*, in: *Život i djelo Jurja Križanića*. Zbornik radova, Zagreb 1974, s. 59.

⁵⁰⁴ Týž: *Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva (1653–1657)*, Starine JAZU 57, 1978, s. 113–114; text dopisu tamtéž: s. 140–143.

všem podmínkám vyplývajícím z buly papeže Sixta V. (1589)⁵⁰⁵, zakladatele svatojeronýmské kapituly, tj. zda umí ilyrsky a zda má ilyrský původ.

Na začátku roku Križanić 1652 napsal pojednání, v němž dokazoval, že Kraňsko, z něhož Jampšić pocházel, kdysi bylo součástí Ilyrie, ale dnes už není. *„Dále jsou vyloučeni ti, kteří sice byli kdysi Ilyrové, ale vlivem událostí ztratili ilyrský jazyk a byli přemístěni do jiného národa a pod jinou pravomoc. Takoví jsou Kraňci, neboť kraňská země není ilyrská, ale norická nebo německá, je součástí rakouských dědičných zemí. Používá se tam pouze německý jazyk v soudnictví, v kázáních, ve školách a ve všech veřejných záležitostech, takže není možné vidět ani text psaný slovansky. Ilyrský národ tam vpadl v důsledku války, ale byl starousedlíky Němci znovu vyhnán nebo poroben. Toto je důvodem, proč mezi venkovany, a to ne mezi všemi, zůstal jistý odraz ilyrského jazyka, ale natolik zkaženého, že my Ilyrové jim bez překladatele nemůžeme rozumět. Polovina jazyka je totiž německá. [...] Proto nemohou využívat výhod naší Buly, která vyžaduje, aby ti, kteří jsou jmenováni, byli ilyrského jazyka, a nikoli jeho směsi, které my Ilyrové nemůžeme porozumět bez překladatele. Čili Kraňci jsou vyloučeni. Za třetí, vylučují se ti, kteří pocházejí od otce Kraňce a matky Neilyrky a kteří neznají ani ilyrský jazyk ani kraňskou směs (jazyka), což je pan Ivan (Jampšić), který kandiduje.“*⁵⁰⁶

Během sporu Križanić z nejasných příčin radikálně změnil své původní stanovisko a stal se obhájcem obyvatel Kraňska jako součástí ilyrského národa. Své dřívější názory dokonce prohlásil za výmysl. Jeho cílem bylo ukázat hlavnímu protivníku Jeronýmu Paštrićovi, který důsledně prosazoval vyloučení Slovinců ze svatojeronýmských institucí, absurdnost jeho pozice. *„Kdyby se takto dělaly závěry, znamenalo by to, že se z téhož důvodu vylučují i Dalmatinci, neboť jsou mnohem více poitalštni než Kraňci poněmčeni.“*⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Sixtus V. (1521–1590), vlastním jménem Felice Peretti, papežem v letech 1585–1590.

⁵⁰⁶ ČRNČIĆ, I.: *Prilozi k razpravi: Imena Slojvenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslize 1453 god.*, Starine JAZU 18, 1886, s. 111–112.

⁵⁰⁷ Tamtéž: s. 155.

Celý spor se přesunul na půdu nejvyššího papežského soudu. Križanić zde obhajoval názor, že Kraňsko, Štýrsko a Korutany jsou rovněž součástí Ilyrské země. Z Križanićova vystupování během sporu vyplývá, že jeho pojetí národa bylo založeno především na jazyce. Nejvyšší papežská soudní stolice však 10. prosince 1655 rozhodla, že se pod pojmem Ilyrská země rozumí „*Dalmácie neboli Ilyrik, jejímiž částmi jsou Chorvatsko, Bosna a Slavonie, zcela jsou vyloučeny Korutany, Štýrsko a Kraňsko*“.⁵⁰⁸ Podobné stanovisko bylo zopakováno v konečném rozsudku z 24. dubna 1656.⁵⁰⁹ V průběhu sporu Križanić napsal pojednání o tom, odkud pocházel svatý Jeroným. Spis nebyl nalezen.⁵¹⁰

V roce 1658 se Križanić náhle rozhodl zcela opustit své římské záležitosti a odejít do Moskvy. Popudem byla kniha o Rusku Adama Olearia *Vehrmerte Neue Beschreibung der Muscowitischen und Persichen Reise* (Schlesswig 1656). Z Oleariova cestopisu se Križanić dověděl, že car v Moskvě otevřel školy vyššího filozofického učení. Zřejmě prostřednictvím Virgilia Spady se dotázal papeže, zda by mohl odejít do Moskvy. Papež Alexandr VII.⁵¹¹ nedal souhlas k cestě kvůli zuřící válce a neklidné situaci na Východě.

Križanić, který vycítil příležitost realizovat své dřívější plány, opustil Řím a odejel do Ruska i bez oficiální sankce, zřejmě s finanční pomocí uherského primase a ostříhomského arcibiskupa Lippaye.⁵¹² Križanićova cesta vedla přes Vídeň, Lvov a Něžin. Nedaleko Něžinu u Konotopu v době Križanićova příjezdu probíhal boj mezi ruskými oddíly a kozáckým

⁵⁰⁸ GOLUB, I.: *Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu*, Historijski zbornik, 21–22/1968–1969, s. 249.

⁵⁰⁹ ČRNČIĆ, I.: *Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453 god.*, Starine JAZU 18, 1886, s. 160.

⁵¹⁰ GOLUB, I.: *Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu*, Historijski zbornik, 21–22/1968–1969, s. 240.

⁵¹¹ Alexandr VII. (1599–1667), vlastním jménem Fabio Chigi, papežem v letech 1655–1667.

⁵¹² GOLUB, I.: *Biografska pozadina Križanićevih djela*, in: *Život i djelo Jurja Križanića*. Zbornik radova, Zagreb 1974, s. 60.

hejtmanem Ivanem Vyhovským⁵¹³. Město Něžin stálo na straně Moskvy. Osobní zásluhu na tom měl místní protopop Maxim Filemonovič, v jehož domě Križanić bydlel.

Križanić jako člen něžinské delegace odejel společně se svým hostitelem do Putivlu k veliteli ruské armády Trubeckému a moskevskému hodnostáři Artamonu Sergejevičovi Matvějevovi⁵¹⁴. Společně s Vasilijem Bezobrazovem byl poslán do Moskvy, kam dorazil 17. září 1659. Na slyšení se představil jako Jurij Biliš Serbenin z města Bihaće a nabídl své služby. Po deseti dnech sám v memorandu upřesnil, jakou práci by mohl vykonávat. Byl připraven stát se oficiálním historiografem a napsat objektivní dějiny Ruska a všech Slovanů, být carským knihovníkem a carovi doporučovat historickou a politickou četbu; navrhl, aby byla pod jeho redakcí nově přeložena Bible, chtěl vydat slovanskou gramatiku a slovník.⁵¹⁵ Ze všech návrhů byl přijat pouze poslední. Križanićovi bylo v Moskvě poskytnuto ubytování a určen plat s úkolem „*sestavit správný pravopis slovanského jazyka a opravit gramatiku*“.⁵¹⁶

Dva dny po podání memoranda Križanić představil dvě již napsaná pojednání. Byly jimi *Putno opisanie ot Lewowa do Moskvi* a *Besida ko Czirkasom wo osobi Czirkasa upisana*. Další spis (*Usmotrenie o Carskom Weliczestwu*) byl integrální součástí pojednání *Besida ko Czirkasom*, které Križanić napsal v Něžinu. *Besida* měla jednoznačnou politickou tendenci. Autor zde přesvědčoval obyvatele Ukrajiny, aby se přidali na stranu Moskvy. *Putno opisanie* bylo Križanićovým osobním svědectvím o stavu Ukrajiny a zároveň návrhem opatření s cílem integrovat Ukrajinu do celku ruského státu.⁵¹⁷

⁵¹³ Ivan Vyhovskij (?–1664), ukrajinský hejtman v letech 1657–1659, v roce 1658 uzavřel s Polskem tzv. Hadjac'kou smlouvu, podle níž se Ukrajina stala autonomní součástí polského státu.

⁵¹⁴ Artamon Sergejevič Matvejev (1625–1682), bojar, favorit cara Alexeje I. Michajloviče, od roku 1671 řídil ruskou diplomacii, od roku 1676 v nemilosti, zabit střelci.

⁵¹⁵ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 172–176.

⁵¹⁶ Tamtéž: s. 178.

⁵¹⁷ KRIŽANIĆ, J.: *Sobranije sočinenij Jurija Križanića, vypusk pervyj: Putno opisanie ot Lewowa do Moskvi, Besida ko Czirkasom wo osobi Czirkasa upisana, Usmotrenie o Carskom Weliczestwu, Objasn'enje vivodno o pisme slovenskom*, Moskva 1891; KRIŽANIĆ,

Križanićův moskevský pobyt netrval dlouho. Na začátku roku 1661 byl z nejasných důvodů poslán do vyhnanství. Sám Križanić příčiny své nemilosti později jen neurčitě vysvětlil tím, že se ho jistý člověk zeptal a on odpověděl „nějaké hloupé slovo“⁵¹⁸. V dokumentaci Sibiřského prikazu, obsahující údaje o vyhnancích, je uvedeno: „na Sibiř do Tobolsku poslán cizinec Juraj, syn Ivanův, Srb, podle carského rozhodnutí je mu nařizeno pobývat v Tobolsku v carských službách, jaké jsou vhodné, a dávat mu plat 7 a půl rublu měsíčně“.⁵¹⁹ Križanić byl z hlavního města deportován spolu s jedním ze starověreckých učitelů Fjodorem. Do Tobolsku dorazil 8. března 1661.

Tobolsk byl administrativním a církevním centrem Sibíře. Během svého vyhnanství Križanić navázal kontakty s některými cizinci, kteří tam pobývali. Jejich prostřednictvím z němu přicházely zprávy z Evropy. Potřebné knihy získával od jistého Afanasije Andrejeviče Oskolkova, zřejmě kupce.⁵²⁰ Jelikož vojvodové v Tobolsku nevěděli, jaká práce by byla v souladu s carskou instrukcí pro Križaniće vhodná, zeptali se jeho samého. Križanić odpověděl, že v Moskvě pracoval v Posolském prikazu⁵²¹ a překládal řecké a latinské texty a knihy. Tobolští úředníci se obrátili k carovi s dotazem ohledně Križanićova zaměstnání a výše platu, který se jim zřejmě zdál příliš velký. Car potvrdil původní plat a výběr vhodného zaměstnání nechal na rozhodnutí místních bojarů. Zdá se, že Križanićovi byla dána svoboda v tom, čím se bude zabývat.⁵²²

V době pobytu na Sibíři Križanić napsal své nejvýznamnější spisy. Svá díla psal buď latinsky, nebo univerzálním slovanským „nářečím“, které předtím sám zkonstruoval a které mělo být srozumitelné pro všechny Slované. Pět měsíců po příchodu do Tobolsku, 8. srpna 1661, Križanić ukončil práci na

J.: *O Slavenstvu i o Rusiji (XVII vijeka), Putovanje od Lavova do Moskve godine 1659*, in: Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, Zagreb 1945, s. 17–40.

⁵¹⁸ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 261.

⁵¹⁹ Tamtéž: s. 185.

⁵²⁰ Tamtéž: s. 198.

⁵²¹ Předchůdce ministerstva zahraničních věcí.

⁵²² Podrobněji viz BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 201–212.

slovanském pravopise *Objasn'enje vivodno o pisme slovenskom*.⁵²³ Tvrdil, že se slovanské písmo nachází teprve v zárodku a je ho třeba ještě pěstovat. V této souvislosti vystupoval jako obnovitel cyrilice. Za viníky nedostatků v pravopise považoval nejvíce Řeky a snažil se dokázat, že byli stejně jako v otázkách víry Rusům špatnými učiteli. Križanić rovněž zmínil své vědecké plány do budoucna – „*přeji si a doufám [...] s Boží pomocí v krátké době dát světu Gramatiku a Slovník*“.⁵²⁴ Vzápětí poté začal dělat výpisky z Kromerových dějin Polska a přepisovat ruský letopis, sahající od nejstarších dob do nástupu patriarchy Nikona do úřadu v roce 1652. Přepis letopisu Križanić dokončil 8. ledna 1662 a poté se vrátil k výpiskům z Kromera, Baronia a dalších autorů. Výsledkem bylo 293 listů rukopisu, z nichž se velká většina nedochovala.⁵²⁵

Dne 15. dubna 1663 Križanić zahájil práci na svém nejvýznamnějším spise *Rozhovory o vládnutí (Razgovori ob wladatelistwu)*, které je svou formou rozmanitým souborem státnických rad, politických prohlášení, dialogů, alegorických vyprávění a historických rozprav. Dílo se skládá ze tří částí, věnovaných postupně hospodářským otázkám, vojenství a umění vládnout. Križanić se stylizoval do role carova rádce. Jeho konečným cílem bylo politické, hospodářské, vojenské a kulturní povznesení Ruska, které by pak mohlo pomoci ostatním slovanským národům obrodit se a získat zpět ztracenou samostatnost.⁵²⁶

Dne 7. října 1665 Križanić napsal předmluvu k dílu *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, gramatice všeslovanského jazyka, který podle autora neměl nahradit stávající slovanské jazyky, ale být pro Slovany „*společným nářečím*“, stejně jako u Řeků vedle atického a dórského nářečí

⁵²³ KRIŽANIĆ, J.: *Sobranije sočinjenij Jurija Križaniča, vypusk pervyj: Putno opisanie ot Lewowa do Moskvi, Besida ko Czirkasom wo osobi Czirkasa upisana, Usmotrenie o Carskom Weliczestwu, Objasn'enje vivodno o pisme slovenskom*, Moskva 1891; KRIŽANIĆ, J.: *Objasn'enje vivodno o pisme slovenskom*, Zagreb 1983.

⁵²⁴ Týž: *Objasn'enje vivodno o pisme slovenskom*, Zagreb 1983, s. 41.

⁵²⁵ GOL'DBERG, A. L.: *Rabota Jurija Križaniča nad ruskoj letopis'ju*, TORDL 14, 1958, s. 349–354.

⁵²⁶ KRIŽANIĆ, J.: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část I–II, Moskva 1859–1860; Týž: *Politika ili razgovori o vladalaštvu*, Zagreb 1947; Týž: *Politika*, Moskva 1965; Týž: *Politika*, Zagreb 1997.

existovalo i společné nářečí (*koine dialektos*).⁵²⁷ Svou gramatiku poslal prostřednictvím tobolského protopopa Nikifora do Moskvy. O tom, jak byl rukopis přijat a jak s ním bylo naloženo, nemáme bližší zprávy.⁵²⁸

V době rusko-polské války od 23. května 1666 do 10. října 1667 Križanić pracoval na teologickém a politickém díle *O Prozřetelnosti Boží (De Providentia Dei sive de causis victoriarum et claudium, hoc est de prospero et de Infelici statu Reipublicae)*, které se dochovalo ve dvou odlišných variantách. Križanić v něm pojednával o příčinách válečných porážek a vítězství a došel k vlastní interpretaci historických událostí a v jejich rámci i příčin církevního rozkolu.⁵²⁹

V díle *O svatém křtu (Ob svetom krešččenju)* se Križanić snažil přesvědčit ruské církevní hodnostáře, že je třeba skončit s praxí překřtívání katolíků. Dokazoval, že v otázce překřtívání byli Řekové Rusům špatnými učiteli. Na závěr se pokoušel obrátit pozornost adresátů na svou vlastní situaci a snažil se dosáhnout svého osvobození z vyhnanství, které bylo zřejmě podmiňováno novým křtem.⁵³⁰

Situace Ruska v letech 1672–1674 inspirovala Križaniće k napsání díla *Výklad historických proroctví (Tolkovanije istoričeskich proročestv)* z roku 1674. V něm hovořil o možnosti, že by ruský car na volitelný polský trůn dosadil svého syna. Podle Križaniće nastal vhodný okamžik odstranit překážku k dosažení tohoto cíle a uskutečnit církevní jednotu. Snažil se dokázat, že existuje soulad v učení latinských a řeckých církevních otců, a proto nic nestojí v cestě církevnímu usmíření. Církevní schizma je podle Križaniće prapříčinou všech politických ran, které dopadají na Rusko zevnitř i zvnějška. Dílo zůstalo nedokončené.⁵³¹

V roce 1675 Križanić poslal do Moskvy pojednání *O čínském obchodě (O kitajskom torgu)*, které možná přispělo k tomu, že bylo z Moskvy do Číny

⁵²⁷ Týž: *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, Zagreb 1984, s. 47.

⁵²⁸ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 219.

⁵²⁹ KRIŽANIĆ, J.: *O promysle*, Moskva 1860.

⁵³⁰ Týž: *Sobranije sočinenij Jurija Križaniča, vypusk tretij: Ob svetom krešččenju, Obličenje na solovečskuju čelobitnu*, Moskva 1892.

⁵³¹ Týž: *Sobranije sočinenij Jurija Križaniča, vypusk vtoryj: Tolkovanije istoričeskich proročestv*, Moskva 1891.

vypraveno poselstvo v čele s Nikolou Spafariem-Milesku. Cesta poselstva vedla přes Tobolsk, kam dorazilo 30. března 1675. Zde pro něj Križanić z holandštiny do latiny přeložil knihu o poselství Petra van Horna (1666–1668) a rovněž dal přepsat svůj spis o Číně, zkompileovaný z různých vyprávění a doplněný o vlastní úvahy. Na Spafariovu prosbu Križanić sestavil pojednání o sibiřských cestách.⁵³²

V roce 1675 Križanić v reakci na list vzbouřených mnichů starověrců ze Solověckého kláštera, namířený proti církevním reformám, napsal pozoruhodné dílo *Vyvráćení solověckého prosebného listu (Obličenje na solovečskuju čelobitnu)*. Spis vznikl v době, kdy carské vojsko obléhalo Solověcký klášter. Križanić vyzval revoltující mnichy, aby překonali svoji zatvrzelost a zachránili si pozemský i věčný život.⁵³³ Jak poznamenává chorvatský badatel Ivan Golub, jedná se o opravdu ojedinělý případ, kdy se katolický teolog postavil na obranu oficiální pravoslavné církve v době, kdy se v jejím nitru objevil rozkol. Rozdělení ruské církve nebylo v Križanićově zájmu. Jednotná a reformovaná ruská církev se měla stát partnerem v úsilí o církevní sjednocení.⁵³⁴

Někdy v téže době Križanić napsal dílo *Rozprava o pověřčivosti (O preverstve beseda)*, v němž bránil církevní reformu sesazeného patriarchy Nikona⁵³⁵, odhaloval omyly tobolských starověrců a vyvracel nařčení, že je heretik.⁵³⁶ S podlomeným zdravím a bez naděje na osvobození napsal v roce 1675 svou duchovní závěť, teologické dílo *Smertnyj razrjad*, které věnoval „slavnému ruskému národu“. Rozebíral v něm principiální rozpory mezi

⁵³² BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 224–230.

⁵³³ KRIŽANIĆ, J.: *Sobranije sočinjenij Jurija Križanića, vypusk tretij: Ob svetom krešččenju, Obličenje na solovečskuju čelobitnu*, Moskva 1892.

⁵³⁴ GOLUB, I.: *Slavenstvo Jurja Križanića. O tristotoj godišnjici Križanićeve smrti*, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svezak 2., Zagreb 1983, s. 56.

⁵³⁵ Nikon (1605–1681), moskevský patriarcha od roku 1652. V době, kdy zastával úřad, došlo k církevní reformě, která vyvolala protest části ruského duchovenstva; církevní sněm v letech 1666–1667 reformy schválil, ale Nikona zbavil hodnosti patriarchy.

⁵³⁶ GOLUB, I.: *Biografska pozadina Križanićevih djela*, in: *Život i djelo Jurja Križanića*. Zbornik radova, Zagreb 1974, s. 88.

východní a západní církvi. Dílo sestávající z 200 rukopisných listů dosud nebylo vydáno tiskem.⁵³⁷

Někdy v rozmezí let 1667–1675 Križanić odeslal následníku trůnu Fjodoru Alexejevičovi latinsky psaný *Dopis o osvobození (Litterae pro liberatione)*, v němž se adresáta snažil přesvědčit, že jeho zemi hrozí nebezpečí, o kterém by chtěl zvláště promluvit. Bůh však Rusku předurčil klid, bohatství a slávu ve větší míře, než se to dosud projevilo. K tomu je nutné odstranit hlavní překážku – zničující působení Tatarů, Řeků, a především Němců. Text končí otázkou, kam kráčí Rusko (*Russia quo spectat?*).⁵³⁸

30. ledna roku 1676 zemřel car Alexej I.⁵³⁹ Jeho syn Fjodor II. Alexejevič⁵⁴⁰ vzápětí po nástupu na trůn osvobodil Juraje Križaniće ze sibiřského vyhnanství. Križanić 5. března 1676 opustil Tobolsk, místo svého patnáctiletého vyhnanství, a vrátil se do Moskvy. Po příjezdu přestal skrývat svou pravou identitu a mluvil o sobě jako o Chorvatovi a katolickém knězi.⁵⁴¹ Podle carova příkazu dostal místo překladatele slovanského, řeckého, latinského, italského a německého jazyka v Posolském prikazu. Križanićova materiální situace v době jeho druhého moskevského pobytu byla krajně složitá. Z pramenů vyplývá, že nedostával pravidelný plat, ale jen občasné milodary.⁵⁴²

Ačkoli se Križanićovi nabídla možnost působit přímo v hlavním městě a být blízko carskému dvoru, jeho vlastní trpká životní zkušenost ho přivedla k rozhodnutí co nejdříve Rusko opustit. Novému carovi u příležitosti jeho korunovace 18. června 1676 poslal blahopřejný spis s poděkováním za své osvobození, v němž nabídl, že z vděčnosti a z lásky k Rusku přeloží

⁵³⁷ Více viz JAGIĆ, V.: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Zagreb 1917, s. 169–174.

⁵³⁸ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 238–239.

⁵³⁹ Alexej I. Michajlovič, narozen v roce 1629, druhý ruský car z dynastie Romanovců, vládl v letech 1645–1676.

⁵⁴⁰ Fjodor II. Alexejevič, narozen v roce 1661, třetí Romanovec na ruském trůně, vládl v letech 1676–1682.

⁵⁴¹ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 244.

⁵⁴² Tamtéž: s. 247.

Aristotelovu *Politiku*. Na závěr adresáta požádal, aby mu za jeho překlad daroval úplnou svobodu a povolil odejít ze země.⁵⁴³ Dne 9. října téhož roku Križanić podal carovi pozoruhodný obsáhlý dopis s výčtem všech služeb, které vykonal pro Rusko za svého zdejšího pobytu. Začal od spisu, v němž v roce 1659 v Něžinu vybízel Ukrajince, aby se přidali k Moskvě a nikoli k Polsku, pokračoval dílem o slovanském pravopisu a o Číně, zmínil svou *Gramatiku*, práci na vyvrácení pomluv proti Rusku, dílo o historických proroctvích. Uvedl, že je připraven zhotovit samohybné kolo a v krátké době provést překrásnou komorní a vojenskou hudbu a ukázat k ní cestu jiným učitelům.⁵⁴⁴

Po dlouhém váhání dal 27. března 1677 car Fjodor Alexejevič souhlas s Križanićovým odjezdem z Ruska přes město Smolensk.⁵⁴⁵ Križanić se však rozhodl odejít z Moskvy později, a to nikoli přes Smolensk, ale přes Pskov s dánským vyslancem Fridrikem von Gabelem, s nímž se v Moskvě spřátelil. Z Gabelova dopisu carovi vyplývá, že Križanić s ním měl odejít do Dánska a odtud měl být poslán do Vídně.⁵⁴⁶ Dne 9. října 1677 Križanić jako člen doprovodu dánského vyslance definitivně opustil Moskvu. Z nejasných příčin však zcela změnil své původní plány. Z pohraničního Pskova neodešel do Dánska, ale do litevského Vilnius, kde vstoupil do dominikánského řádu a přijal řádové jméno Augustin.

V poslední etapě Križanićova života vzniklo dílo *Historie Sibíře* (*Historia de Sibiria*), obsahující nejen zeměpisné a etnografické poznámky, ale i různé memoárové črty.⁵⁴⁷ Jednu redakci svého spisu z roku 1681 Križanić věnoval Hildebrandu Hornovi, bývalému Gabelovu sekretáři, a druhou polskému králi Janu Sobieskému^{548 549}.

⁵⁴³ Tamtéž: s. 255–257.

⁵⁴⁴ Text dopisu viz tamtéž: s. 259–263.

⁵⁴⁵ Tamtéž: s. 266.

⁵⁴⁶ JAGIĆ, V.: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Zagreb 1917, s. 187.

⁵⁴⁷ KRIŽANIĆ, J.: *Historia de Sibiria, Istorija o Sibiri (perevod predšestvujuščeji stat'ji)*, in: TITOV, A. A.: *Sibir' v XVII veke*, Moskva 1890, s. 115–216.

⁵⁴⁸ Jan III. Sobieski, narozen v roce 1624, polský král v letech 1674–1696, bojovník s Turky. Svým vojskem významně přispěl k záchraně Vídně v době tureckého obležení v roce 1683.

Križanić kromě toho sestavil dva spisky *Proti řeckým omylům (Contra Graecorum errores)* a *Proti výmyslům Moskovitů (Contra Moschorum fabulas)*. Ani jedno z těchto děl se bohužel nezachovalo. Z dochovaných pramenů není možné zjistit, kdy a jakým jazykem byla napsána. V listu z 22. června 1681 je apoštolský nuncius v Polsku ocenil jako vhodná pro to, aby přinesla výsledky mezi schizmatiky.⁵⁵⁰ Križanić napsal 10. března roku 1682 sekretáři Kongregace pro šíření víry v Římě, že sestavil podrobnou zprávu *La relatione delle cose di Moscovia* o své první moskevské misi a o svém druhém svévolném odchodu do Ruska. Ani tento Križanićův spis nebyl nalezen.

Križanić také uvedl, že má „v moskevském a latinském jazyce“ připraveno k tisku životní dílo, které začal psát už za svého římského pobytu a dokončil v Rusku. V něm vyvrací útoky *Kirillovy knihy* proti katolíkům. Vytištění svých spisů v Římě chápal jako završení celoživotního díla. „*Nepřeji si vrátit se znovu do Moskovie, neboť bych už tam nemohl přinést jiný plod než ten, který jsem přinesl. Přeji si ale s pomocí Boží dát korunu nebo šťastné završení těm slabým dílům, kterými jsem se zabýval více než 40 let a na které jsem utratil celý svůj prázdný a ubohý život.*“⁵⁵¹

Z Križanićova dopisu Kongregaci pro šíření víry z roku 1682 rovněž vyplývá, že čelil nepřízni svých řádových představených. Podle svých vlastních slov vstoupil do dominikánského řádu, protože mu bylo v době noviciátu zaručeno, že bude moci odcestovat do Říma, kde bude informovat o své činnosti a svých dojmech z Ruska. Po složení slibu ho jeho představený nepustil a navíc požadoval, aby odevzdal knihy s polemikami proti schizmatikům.⁵⁵²

Križanić tajně poslal své spisy papežskému nunciovi v Polsku. Spisy byly předány k posouzení jezuitům, kteří je schválili. Nuncius se ve zmíněném dopise z 22. června 1681 obrátil na provinciála dominikánského řádu s tím,

V roce 1686 uzavřel tzv. Věčný mír s Ruskem, kterým byla ukončena série vzájemných válek.

⁵⁴⁹ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanić v Rossii*, Moskva 1902, s. 281–284.

⁵⁵⁰ Tamtéž, Priloženija: s. 268.

⁵⁵¹ Tamtéž, Priloženija: s. 273.

⁵⁵² Tamtéž, Priloženija: s. 265.

aby bylo Križanićovi co nejdříve povoleno dostavit se k němu k rozhovoru o opětovné misi do Moskvy.⁵⁵³ V dopise ze 7. srpna téhož roku nuncius znovu naléhal, aby byl Križanić poslán k němu do Varšavy. Podle vlastních slov zamýšlel Križaniće znovu vyslat do Moskvy.⁵⁵⁴ Představený dominikánského řádu v Polsku však nadále váhal s udělením souhlasu ke Križanićově odjezdu. Rozhodování o celé záležitosti se přesunulo do Říma. Kongregace pro šíření víry se na zasedání kardinálů 5. května 1682 rozhodla vyžádat souhlas s Križanićovým příjezdem do Říma přímo od generála dominikánského řádu.⁵⁵⁵

Poslední okamžiky Križanićova bouřlivého života lze jen těžko rekonstruovat. Bez oficiálního svolení řádového představeného se Križanić zřejmě se svými spisy vydal do Říma, kam už nedorazil. Přesné okolnosti jeho smrti zůstávají nejasné. Podle nalezeného zápisu zemřel v roce 1683 v době tureckého obléhání Vídně v řadách polského vojska krále Jana Sobieského.⁵⁵⁶

3.3) Historiosofie

Klíč k pochopení Križanićových idejí a politických koncepcí nacházíme v jeho historiosofii. Križanić nahlíží veškeré historické události z pohledu teologa. Základem jeho historiosofie je představa o Boží Prozřetelnosti, která určuje lidské skutky. Vychází přitom z aristotelovsko-tomistického myšlenkového schématu a veškeré dějinné události zkoumá pomocí několikastupňové účelovosti. Rozlišuje kreativní příčinu (*effectiua causa*), konečnou příčinu (*finalis causa*) a instrumentální příčinu. Kreativní příčina událostí je Boží Prozřetelnost, tj. Bůh, který vše předvídá a řídí veškeré události k určenému cíli. Konečná příčina, k níž Prozřetelnost vše směřuje, je sláva Boží, to jest sláva Ježíše Krista, konkrétně Kristovy církve, která je účel

⁵⁵³ Tamtéž, Priloženija: s. 268.

⁵⁵⁴ Tamtéž, Priloženija: s. 269.

⁵⁵⁵ Tamtéž, Priloženija: s. 282–285.

⁵⁵⁶ GOLUB, I.: *Biografska pozadina Križanićevih djela*, in: *Život i djelo Jurja Križanića*. Zbornik radova, Zagreb 1974, s. 102.

a měřítko veškerých událostí.⁵⁵⁷ Instrumentální příčina, které Prozřetelnost využívá, je celý svět, nebe i země.⁵⁵⁸

Křižanic neopomíjí ani otázku svobody, kterou má člověk jako součást historie řízené Boží Prozřetelností. Podle Křižaniče má člověk vždy možnost využít svou svobodnou vůli. Lidská bytost není zbavena svobodné vůle tím, že Bůh od počátku předvídal, co bude člověk v čase konkrétně chtít. „*Není pravda, že člověk něco chtěl, protože Bůh předem věděl, že on (to) bude chtít, nýbrž člověk v čase bude něco chtít, protože to Bůh předvídal ve své věčnosti.*“⁵⁵⁹ Člověk se má starat o ty skutky, které závisejí na jeho svobodné vůli, neboť za ně bude Bohu skládat účty.

Křižanic historii nevnímá jako mozaiku událostí, ale jako proud, který má svůj začátek a konec. Jeho myšlení specifickým způsobem spojuje současnost s minulostí a budoucností. Při interpretaci konkrétní historie Křižanic využívá starozákonní Danielovo proroctví o čtyřech královstvích. V něm prorok Daniel vykládá babylonskému králi Nabúkadnesarovi jeho sen, v němž kámen, který se bez pomoci lidských rukou utrhł z hory, zničil velikou sochu složenou ze zlatých, stříbrných, měděných a železo-hliněných částí těla. Daniel králi interpretuje sen tak, že zlatá hlava je Nabúkadnesar a jeho království. Království, které přijde po něm, symbolizované stříbrem, bude slabší a třetí, měděné, bude vládnout celé zemi. Čtvrté království, zobrazené železem a hlinou, bude silné a slabé zároveň. „*Ve dnech těchto králů dá Bůh nebes povstat království, které nebude zničeno navěky, a to království nebude předáno jinému lidu. Rozdrtí a učiní konec všem těm královstvím, avšak samo zůstane navěky*“ (Dn 2,43–44). Co se týče sochy z Danielova proroctví, Křižanic zůstává věrný tradičnímu výkladu. Za čtvrté království, představované železo-hliněnými nohama sochy, považuje Římskou říši, jejíž sídlo císař Konstantin přenesl z Říma do Konstantinopole. Kámen, který zničil

⁵⁵⁷ VAL'DENBERG, V. J.: *Gosudarstvennyje idei Křižaniča*, Sankt-Peterburg 1912, s. 55; KRIŽANIĆ, J.: *O promysle*, Moskva 1860, s. 119.

⁵⁵⁸ VAL'DENBERG, V. J.: *Gosudarstvennyje idei Křižaniča*, Sankt-Peterburg 1912, s. 44–45.

⁵⁵⁹ GOLUB, I.: *Křižaničeva koncepcija povijesti*, in: *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Křižaniča (1683–1983): zbornik radova, II. dio: Povijesni radovi*, s. 7.

sochu, podle Križanićova výkladu symbolizuje Krista a zároveň Petra, kterého Kristus nazval skálou (kamenem).⁵⁶⁰ Království, ve které se kámen změnil, chápe jako duchovní království – církev v čele s papeži. Přísně rozlišuje duchovní a světský Řím. Světský neboli hmotný Řím je podle Danielova proroctví odsouzen k zániku. Na jeho místě povstal duchovní Řím neboli Kristovo království, které trvá. Velikost duchovního papežského Říma Križanić chápe ve smyslu rozdělení moci na světskou a církevní, přičemž světská moc není podřízena moci duchovní.

V otázce zničení čtvrtého království z Danielova proroctví Križanić rozlišuje jeho počátek a konec. Počátek spojuje s historickým momentem, kdy císař Konstantin opustil Řím. Bůh si podle Križaniće tehdy podrobil Konstantinovo srdce, aby opustil starý Řím a uvolnil místo Kristovu zástupci, a tím naplnil Danielova slova. Světské království ustoupilo duchovnímu. Završení tohoto procesu Križanić ztotožňuje s vyvrácením Byzance Turky v roce 1453, aniž by dobyvatelé převzali římský název nebo erb.⁵⁶¹ Jednu z příčin pádu Cařihradu do rukou Turků Križanić nachází v pýše vládců nového Říma, kteří se nazvali pány celého světa a přisvojili si tak titul, který náleží jen Kristu.⁵⁶² Turky a jejich vojenské úspěchy Križanić integruje do své historické koncepce. Turci byli nástrojem Prozřetelnosti, když dokončili zničení monstrózní sochy z biblického proroctví.

Trvání turecké vlády závisí podle Križaniće na existenci řeckého schizmatu. Križanić rezolutně tvrdí, že nastal okamžik pro překonání rozdělení církví. Uvádí sedm důvodů – znamení doby, z nichž je patrné, že sjednocení je snadné a že přišel jeho čas. První je množství tištěných knih, s jejichž pomocí je možné velice snadno rozsoudit spor mezi církvemi a jasně demonstrovat pravdu. Druhým důvodem je obecné poznání, že Řekové jsou špatní učitelé víry. Třetí příčinou a znamením je činnost moskevského patriarchy Nikona pro odstranění omylů a nepřesností v církevních knihách. Čtvrtým impulzem k

⁵⁶⁰ KRIŽANIĆ, J.: *Politika*, Moskva 1965, s. 366.

⁵⁶¹ KRIŽANIĆ, J.: *Sobranije sočinenij Jurija Križanića, vypusk vtoryj, Tolkovanije istoričeskich proročestv*, Moskva 1891, s. 35.

⁵⁶² Tamtéž: s. 39.

církevní jednotě je rozkol uvnitř samotné pravoslavné církve. Križanić soudí, že nelze překonat ruský starověrecký rozkol, dokud se neodstraní kořen schizmatu vůbec. „*Kořenem nového rozkolu není nic jiného než dávný rozkol.*“⁵⁶³ Jako pátý důvod Križanić uvádí zbožnost současného ruského cara Alexeje Michajloviče. Križanić chválí cara Alexeje za to, že podporuje tisk knih a svolává církevní sněmy, že nelituje námahy ani prostředků na obranu víry, vykořeňování rozkolu a vyjasňování pravdy. Tím zvětšuje Kristovu slávu a sobě zajišťuje čestné panování a věčnou spásu. Jako šestý důvod vedoucí k církevnímu sjednocení Križanić uvádí konkrétní politické události a bohatství lidu. Kdyby nebylo církevního schizmatu, nebyla by řada starých i novějších válek a ruský národ by byl dávno vzdělaný a nebyl by tak zaostalý a nevědoucí. Poslední argument ve prospěch církevní jednoty je vyvrácení lži Maxima Greka⁵⁶⁴ o zkažení církevních knih.⁵⁶⁵

Podle Križaniće mají nyní Slované povinnost přispět k usmíření západní a východní církve. Križanić tvrdí, že právě kvůli Slovanům, konkrétně Bulharům, začali Řekové poprvé proklínat katolíky.⁵⁶⁶ Kromě toho uvádí ještě jeden pozoruhodný argument. Řekové kdysi přinesli křesťanství Rusům a tím jim prokázali duchovní dobrodiní a přivedli je na cestu spásy. Nyní by se Rusové měli Řekům odvděčit a pomoci jim dospět k církevní jednotě. Križanić se ptá, zda není Boží vůle, aby Slované, kteří jsou poslední ve vzdělání, dali ponaučení nebo dokonce dobrý příklad Řekům, kteří se pyšní svou moudrostí a odmítají učení západních církevních otců.⁵⁶⁷

⁵⁶³ Tamtéž: s. 53.

⁵⁶⁴ Maxim Grek (asi 1470–1555), původem Řek. V roce 1516 na pozvání moskevského velkoknížete Vasilije III. odjel do Ruska, kde působil jako překladatel; na církevních sněmech v letech 1525 a 1531 odsouzen jako heretik a uvězněn, propuštěn teprve v roce 1551.

⁵⁶⁵ KRIŽANIĆ, J.: *Sobranije sočinenij Jurija Križaniča, vypusk vtoryj, Tolkovanije istoričeskich proročestv*, Moskva 1891, s. 51–55.

⁵⁶⁶ Týž: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 220.

⁵⁶⁷ Tamtéž, s. 219–220.

3.4) Lidská přirozenost a stát

Klíčovou otázkou středověké politické filozofie, nad níž se Križanić zamýšlí, je otázka lidské přirozenosti a její vztah k lidské pospolitosti. Podle Križaniće není člověk zrozen proto, aby žil jen sám pro sebe a staral se jen o svůj prospěch, ale každý musí dělat něco, co by bylo užitečné i pro druhé lidi.⁵⁶⁸ Vychází přitom z myšlenky o zkaženosti lidské přirozenosti, která neodpovídá tomu, co od člověka vyžaduje společenský život. Tato zkaženost má svůj původ v prvotním hříchu.⁵⁶⁹ Kvůli Adamově hříchu se většina lidí snadno ve své činnosti podřizuje vášním a jen nemnozí vycházejí z racionálních představ. Existuje jen málo lidí, kteří by konali dobro jen z lásky ke ctnosti nebo kteří by společenský prospěch nadřazovali svým osobním výhodám. Jen strach z trestu může donutit lidi konat jinak.⁵⁷⁰ Z toho plyne, že hlavním principem státu má být podřízení člověka, politické otroctví, a nikoli svoboda. V každém státě, tvrdí Križanić, spočívá podstata státního zřízení v donucení. Všude vlada nutí občany proti jejich vůli směřovat k těm cílům, kvůli nimž se spojili do společnosti.⁵⁷¹

Križanić formuluje poslání státu vůči občanům velmi široce. Úkolem vlády má být starost o štěstí čili blahobyť lidu.⁵⁷² Križanić tuto myšlenku dále rozvádí a požaduje, aby se vláda starala o spasení duší všech svých poddaných. Každý zákonodárce má mít na mysli „*Boží slávu, spasení duší a obecné pozemské blaho lidu*“.⁵⁷³ V úvodu své *Politiky* Križanić cituje slova proroka Jeremjáše: „*At' se moudrý nechlubí svou moudrostí, at' se bohatýr nechlubí svou bohatýrskou silou, at' se boháč nechlubí svým bohatstvím. Chce-li se něčím chlubit, at' se chlubí, že je prozíravý a zná mne.*“ (Jr 9,23–24) Biblický citát Križanić vykládá v tom smyslu, že touha po síle, bohatství a moudrosti tkví v lidské přirozenosti, ale toto úsilí je oprávněné jen tehdy, když lidská bytost současně směřuje ke zbožnosti – k poznání Boha a ke ctnosti.

⁵⁶⁸ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 209.

⁵⁶⁹ Týž: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 47.

⁵⁷⁰ Tamtéž, část II: s. 78.

⁵⁷¹ Tamtéž, část II: s. 69.

⁵⁷² Tamtéž, část II: s. 57.

⁵⁷³ Tamtéž, část II: s. 58.

Križanić vztahuje Jeremjášova slova i ke státu. Vyvozuje z nich myšlenku, že státy stojí na čtyřech sloupech – zbožnosti, bohatství, síle a moudrosti. Zbožnost upevňuje duchovní síly a připravuje k věčné blaženosti, zbývající tři přispívají k fyzickému štěstí.⁵⁷⁴

Mezi světskými úkoly státu Križanić přikládá mimořádný význam moudrosti. Nevzdělanost má zhoubný vliv na osud národa. Moudrost má být základem celé státní politiky, a proto Križanić požaduje, aby se vláda neustále starala o vzdělávání lidu. Je hluboce přesvědčen, že bez vzdělání nemůže být stát silný. Tvrdí, že období velikosti států vždy časově souvisela s rozkvětem věd a umění.⁵⁷⁵ Písmo svaté nejen nezavrhuje vědy, ale naopak chválí každou moudrost. Križanić nesouhlasí s námitkou, že učenost je zdrojem kacířství. Hereze se rodí nejen mezi učenými lidmi, ale i mezi nevzdělanci.⁵⁷⁶

Križanić rozlišuje prosté vědění ve smyslu znalosti věcí a jejich příčin vůbec a moudrost jako vyšší poznání.⁵⁷⁷ Prosté vědění může být dostatečné pro obyčejné, běžné lidi. Je všem dostupné, neboť se získává z každodenní zkušenosti. Vládci se musejí učit moudrosti, a hlavně „*politické moudrosti*“ neboli politice, kterou Križanić nazývá „*vládkyní všech světských věd*“.⁵⁷⁸ Križanić základ politické moudrosti shrnuje do dvou imperativů – *poznej sám sebe a nevěř cizincům*.⁵⁷⁹

Základ státního blahobytu a velikosti podle Križaniće tvoří práce a mravnost neboli zbožnost. Ostře kritizuje lidi, kteří nic nedělají, žijí jen kvůli vlastnímu prospěchu a tráví život v přepychu.⁵⁸⁰ Jeho ideálem je střídmost a skromnost, které tvoří střední cestu mezi krajnostmi.⁵⁸¹

K úkolům státu patří rovněž ochrana vnější bezpečnosti a s tím související starost o ozbrojené síly země. Križanić rozhodně vystupuje proti

⁵⁷⁴ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 14.

⁵⁷⁵ Tamtéž: s. 100–101.

⁵⁷⁶ Tamtéž: s. 102–103.

⁵⁷⁷ Tamtéž: s. 104.

⁵⁷⁸ Tamtéž: s. 108.

⁵⁷⁹ Např. tamtéž.

⁵⁸⁰ Např. týž: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 22.

⁵⁸¹ Např. Križanić, J.: *Politika*, Moskva 1965, s. 199.

každé válce s výjimkou obranné.⁵⁸² Uznává, že mohou být státy, které jsou Bohem předurčeny k vedení útočných válek s cílem potrestání jiných států a národů.⁵⁸³ K vedení agresivní války je ovšem nutný zvlášť závažný důvod, a nikoli jen přání získat nová území. „*Jaký bude mít člověk prospěch, pokud celý svět dobyde, ale svou duši ztratí?*“⁵⁸⁴ Križanić tvrdí, že někdy je těžší uchovat vysokou moc a hranice státu, než je rozšířit. „*Dobytí v mnohém závisí na náhodě, štěstí a rozporech mezi nepřáteli, tj. na příčinách, které leží mimo člověka, zatímco uchování dobytého je věcí přirozeného talentu a vysokého rozumu.*“⁵⁸⁵ Skutečnou sílu státu netvoří pevnosti a armády, ale zbožnost vládců, dobrá vláda, soudržnost obyvatel, nedůvěra k cizincům a vhodný výběr spojenců. Pokud vláda dosáhne všech těchto cílů, stát se nemusí bát vnějších nepřátel. V opačném případě jí nepomůže ani silné vojsko.⁵⁸⁶

Jak už jsme konstatovali, úkoly státu se podle Križaniće neomezují jen na světské záležitosti, ale zahrnují rovněž oblast zbožnosti. Bez ní není možná spravedlnost ani ctnost. Jen víra může být účinnou překážkou zločinným lidským sklonům, neboť „vnější strach“, na který spoléhá trestní právo, je pro mnoho lidí nedostatečný. Zvláště to platí pro vládců, který stojí nad zákony. Jen víra ho může donutit držet se v žádoucích mezích. Proto každý křesťanský panovník, pokud chce šťastně vládnout nejen v pozemském království, ale i v budoucím království Ježíše Krista, musí mít vždy na paměti, že mezi všemi záležitostmi, které mu svěřila Prozřetelnost, jsou nejdůležitější záležitosti církve Kristovy.⁵⁸⁷

Každý panovník je ochránce církve. Je povinen ji bránit nejen před nepřáteli vnějšími, ale ještě více před nepřáteli, kteří útočí na duši křesťanstva, jako jsou všichni heretici a schizmatici.⁵⁸⁸ Tímto závazkem ochrany se podle Križaniće nevyčerpávají zcela vztahy mezi státem a církví a aktivita světské

⁵⁸² Tamtéž: s. 131.

⁵⁸³ Např. tamtéž: s. 317.

⁵⁸⁴ Týž: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 107–108.

⁵⁸⁵ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 310.

⁵⁸⁶ Tamtéž: s. 68.

⁵⁸⁷ VAL'DENBERG, V. J.: *Gosudarstvennyje idei Križaniča*, Sankt-Peterburg 1912, s. 77–78.

⁵⁸⁸ Tamtéž: s. 78.

moci v duchovní sféře. Státní moc ochraňuje církev, poskytuje jí podporu a ochranu, sama se podřizuje náboženským nařízením a příkázáním, z náboženství čerpá principy své činnosti. Na druhé straně světská moc nemůže měnit nebo reformovat ani náboženství, ani církevní správu, ustavené Kristem a apoštoly. Panovník nejen že sám nemá v církvi zavádět novoty, ale má zabránit biskupům, kteří by chtěli narušit církevní mír, v provádění jakýchkoli změn. Tímto Križaničovým požadavkem světská moc přestává hrát pouze pasivní roli v církevních záležitostech, ale stává se faktickou hlavou církevní hierarchie, nadřazenou biskupům. Križanič navíc dodává, že vládce nesmí v církvi nic měnit k horšímu, to však neznamená, že by nesměl měnit vůbec nic. Tím se pravomoci státu vůči církvi dále rozšiřují. Státní moc se dostává do pozice arbitra v církevních, a dokonce dogmatických záležitostech. Križanič se tím zřetelně vzdaluje západní katolické tradici, která se otázkou odpovědnosti světské moci za církve nezabývala vůbec, a naopak moci duchovní svěřovala rozsáhlé pravomoci v záležitostech státu, včetně práva sesazovat a trestat bezbožné vladaře.

Križanič chápe stát jako organismus, tělo, které žije svým vlastním samostatným životem. Podobně jako organismus prochází stát různými etapami života. Každý stát je zpočátku malý a neuspořádaný, potom začíná vést války, osvojovat si vědy, rozšiřovat se a bohatnout stejně jako mladík, který se učí a roste. V další fázi začíná stavět města, ustanovovat zákony, dosahovat dokonalosti ve vědách, tehdy se podobá muži, kterému „*je vlastní být dokonalý*“. Čím více stát usiluje o své zdokonalování, tím déle bude žít. Stát, který se nestará o dobré zákony, o ctnosti, o vědy, rychle zestárne a zanikne. Každé lidské společenství se tedy podobá stromům a rostlinám, které rostou, dosahují zralosti, stárnou, mění se s věkem a zároveň vyžadují péči.

Velký význam Križanič přikládá zákonům. Dobré zákony mají v sobě zahrnovat ideu spravedlnosti.⁵⁸⁹ V otázce trestů se má stát držet principu umírněnosti. Trestat se nemají všechna porušení zákona, ale pouze taková,

⁵⁸⁹ KRIŽANIČ, J.: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 57–58.

kteřá se týkají narušení společenského míru nebo spočívají v úkladech o život, tělo, čest nebo majetek občanů. Ostatní porušení zákona se trestat nemají. Boj s nimi se má přenechat církevním pastýřům, kteří mají své zbraně – kázání slova Božího, epitimii a další.⁵⁹⁰ Od každého vládce nebo panovníkova rádce Křižanic požaduje, aby se osvobodil od vášni nebo je alespoň opanoval.⁵⁹¹

Křižanic prosazuje politiku opřenou o morální základ. Přímo odsuzuje machiavellismus ve všech jeho podobách. Za nebezpečnou politickou herezi považuje myšlenku, že státník může dosáhnout svých cílů pomocí klamu a pokrytectví. Samotného Machiavelliho nazývá nečestným člověkem, ďáblovým synem a jím vymyšlenou politiku pseudopolitikou. Rovněž protestuje proti využívání náboženství jako prostředku pro dosažení praktických cílů, proti formální zbožnosti, proti tajným článkům ve smlouvách. Nepřipouští vůbec, že by státník mohl někdy vědomě porušovat křesťanská přikázání a mohl by je v nějaké situaci považovat pro sebe za nezávazná. Ve státní politice Křižanic odsuzuje omezené osobní cíle a sledování osobních výhod. Současně považuje za přípustné skrývat skutečné záměry v zájmu obecného blaha, když to vyžaduje státní tajemství. Ale i zde rozlišuje utajení pravdy a prostou lež, kterou nepřipouští vůbec.⁵⁹²

3.5) Formy vlády

V učení o formách vlády Křižanic vychází z Aristotelovy politické filozofie. Formy vlády stejně jako Aristoteles klasifikuje podle počtu vládnoucích osob a rozlišuje tři dobré formy – samovládu (*samowladstwo*), bojarskou vládu (*bolyarskoe wladanie*) a vládu všech (*občewladstwo*), kterou nazývá ještě občanskou (městskou) vládou (*gražanskoje gospodarstwo*).⁵⁹³ Samovláda odpovídá Aristotelově monarchii, bojarská vláda aristokracii a vláda všech politei. Podobně jako Aristoteles Křižanic používá pojem *zvrhlá forma vlády*. Z monarchie se za jistých okolností může stát tyranie (*tiranstwo*),

⁵⁹⁰ VAL'DENBERG, V. J.: *Gosudarstvennyje idei Křižaniča*, Sankt-Peterburg 1912, s.

⁵⁹¹ Tamtéž: s. 88.

⁵⁹² Tamtéž: s. 89–90.

⁵⁹³ KRIŽANÍČ, J.: *Politika*, Moskva 1965, s. 201.

z bojarské vlády oligarchie (*oligarchija, malowladstwo*), z vlády všech anarchie (*anarchija, razpusta*). Vedle toho rozeznává ještě vládu žen (*ginekarchija, zenskoe vladanije*) a cizovládu (*ksenarchija, czużewladstwo*).⁵⁹⁴ Za nejlepší formu Križanić považuje samovládu neboli monarchii. Pouze v ní může existovat skutečná svoboda. V ostatních státech panuje lživá svoboda – zvůle. Podle Križaniće je monarchie nejstarší formou vlády. Všechny mocné státy vznikly v době vlády císařů a díky jejich statečnosti, teprve s postupem doby v důsledku hříchu a úpadku společenské morálky moc přešla k aristokracii a celému lidu.⁵⁹⁵ Monarchie je nejen nejstarší, ale i nejdokonalejší formou vlády, neboť je v ní nejvíce předností. Naproti tomu nedostatky vlastní všem státům se v ní projevují nejslaběji. „*Není dobro tam, kde je mnoho vladařů, král má být jeden.*“⁵⁹⁶

Monarchie v čisté formě neomezené monarchie je pro Križaniće nejpřirozenější formou vlády. „*Všemohoucí Bůh je nejvyšší král a samovládce světa a řídí svět nejlepší vládou, to jest samovládou.*“⁵⁹⁷ Carové jsou zástupci Boha na zemi a svrchovanými vládci nad vymezenými částmi světa, a proto čím vládá konkrétního panovníka obsahuje více příznaků monarchie, tím více se podobá Boží vládě.⁵⁹⁸ Předností monarchie je podle Križaniće to, že se lépe uchovává společenský mír a dosahuje jednoty v národě. V monarchii se lépe uskutečňuje obecná spravedlnost neboli obecný zákonný pořádek a zajišťuje bezpečnost. Monarchie je forma vlády, která je stabilnější a trvá déle než ostatní formy vlády, které jsou náchylnější ke změnám.⁵⁹⁹ Križanić tento fakt vysvětluje tím, že v monarchii je moc soustředěná v jedněch rukách, a tudíž je možné snáze odstranit všechny nepořádky.⁶⁰⁰ Naproti tomu jsou v demokraciích a aristokraciích velmi časté rozpory a vnitřní války. Križanić nesouhlasí s argumentem, že v aristokracii šlechta krotí panovníka, pokud se

⁵⁹⁴ Tamtéž: s. 221–222.

⁵⁹⁵ Týž: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 69; rovněž viz týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 201.

⁵⁹⁶ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 325.

⁵⁹⁷ Týž: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 49.

⁵⁹⁸ Tamtéž: s. 34.

⁵⁹⁹ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 201.

⁶⁰⁰ Tamtéž: s. 201–202.

chce dopustit špatností. Šlechta ve skutečnosti spíše překáží vládci v konání dobra. Lid je mnohohlavé zvíře. Špatných jedinců je v něm vždy více než dobrých, a proto tam, kde je vláda v rukách mnohých, špatní mají převahu nad dobrými. Križanić srovnává ruské a polské zřízení a tvrdí: „*Na Rusi je jeden vládce, který má moc nad životem a smrtí. Ale u Poláků kolik je pánů, tolik je králů a tyranů, kolik bojarů, tolik soudců a katů. Každý může zabít svého sedláka a nikdo ho nepožene k odpovědnosti a nepotrestá.*“⁶⁰¹

Križanić monarchickou moc odvozuje zcela a bezprostředně od Boha.⁶⁰² „*Jako srdce v hrudi, jako oči na hlavě je král potřeba národu, neboť kde není vlády, tam lid hyne.*“⁶⁰³ „*Všichni legitimní králové neexistují díky sobě samým, ani díky lidem, ale jsou Bohem ustaveni.*“⁶⁰⁴

Z hlediska lidských zákonů je panovník neomezený a nestojí nad ním žádná lidská autorita. Nepodléhá lidskému soudu a odpovědnosti před lidmi, ale je podřízen výhradně Božímu soudu. „*Neboť když je král jednou pomazán nebo korunován, nemá na světě žádného soudce ve světské moci. Nikdo nemůže svobodně krále proklínat, byť by byl nespravedlivý.*“⁶⁰⁵ Pokud se na trůně objeví krutý tyran, který bude mučít a utiskovat, nezbyvá lidu než vinu za toto neštěstí připsat svým hříchům a napravit se. „*Prosit Boha o pomoc a modlit se ke králi, neboť kvůli lidským hříchům Bůh dává špatné krále.*“⁶⁰⁶ Co se týče povinností poddaných vůči vládci, mají platit daně, být poslušní, modlit se za králův život a zachovávat mu úplnou věrnost.⁶⁰⁷ Križanić vůbec nemluví o nezcizitelných právech obyvatelstva. Dokonce vlastnické právo podle něj patří nikoli poddaným, ale monarchovi.

Na monarchickou moc lze nahlížet ze dvou možných pozic. Z pohledu lidí je monarcha svrchovaný pán svého státu, z hlediska Boha není pán, ale jen jeho zástupce, který je Bohu zavázán odpovědností. „*Král je z pohledu dalších smrtelných lidí skutečný vládce svého království, ale z pohledu Boha král není*

⁶⁰¹ Tamtéž, s. 203.

⁶⁰² Týž: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 31.

⁶⁰³ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 206.

⁶⁰⁴ Tamtéž.

⁶⁰⁵ Tamtéž: s. 207.

⁶⁰⁶ Tamtéž: s. 208.

⁶⁰⁷ Tamtéž.

*vládce, ale správce Boží. Bůh jest pravý a skutečný vládce, ale král je jeho zástupce a správce; je dosazen nad lidmi, aby jim vládnul a spravoval je, a ne krutě utlačoval.*⁶⁰⁸ „*Nikoli království kvůli králům, ale králové kvůli královstvím jsou stvořeni a dosazeni. Bůh mi nedaroval tyto lidi proto, abych je utiskoval, mučil a utlačoval a dělal s nimi vše podle své vůle, ale Bůh mě jim dal za pastýře, abych jim vládl a vedl je ku prospěchu.*“⁶⁰⁹

Každý člověk, tedy i vládce, bude před Bohem skládat účty za to, jak nakládá s tím, co mu bylo svěřeno. Monarcha si proto nemůže dělat vše, co se mu zlíbí, ale jen to, co mu přikazuje Bůh. „*Bůh nikomu nedává moc k ničení, ale k budování.*“⁶¹⁰ Vladař je povinen se starat o zavedení klidu ve svém království, o blahobyt lidu, o to, aby každý mohl svobodně využívat svůj majetek. Nemá svým úředníkům poskytovat moc ukládat lidu daně. Panovník nemá usilovat o slávu, která náleží pouze Kristu. Naopak má projevovat skromnost a směřovat k pokoře, má se spokojit s tou slávou, kterou dostal od Boha, nic nemá přisuzovat sobě samému, ale jen Bohu.⁶¹¹ Křižanić vymezuje královy závazky plynoucí z Písma jako povinnost nebýt pyšný ve vztahu ke svým poddaným, nehromadit přílišné bohatství, držet se umírněnosti v daních, milovat moudrost, nevydávat nespravedlivé zákony a spravedlivě soudit.⁶¹²

Panovník získává svou moc od Boha několika způsoby: skrze proroka, volbou národem, dědictvím, pomocí zbraně. Ani jedním z vyjmenovaných způsobů král nezískává právo zacházet se svým královstvím podle libosti.⁶¹³ Dosazení vládců skrze proroky Křižanić dále nezkoumá. Dědictví nemůže dát vladaři více moci, než měl jeho předchůdce, a proto je za hlavní zdroje monarchické moci nutné považovat dobytí a zvolení. Dobytí, i kdyby bylo výsledkem spravedlivé války, nemůže dát jedinci moc, která by byla v rozporu s Božím a přirozeným právem, neboť žádný zákon nemůže sám o sobě zrušit

⁶⁰⁸ Tamtéž, s. 226–227.

⁶⁰⁹ Tamtéž, s. 226.

⁶¹⁰ Tamtéž, s. 229.

⁶¹¹ VAL'DENBERG, V. J.: *Gosudarstvennyje idei Křižanića*, Sankt-Peterburg 1912, s. 105–106.

⁶¹² KRIŽANIĆ, J.: *Politika*, Moskva 1965, s. 216–217.

⁶¹³ Tamtéž, s. 227–228.

zákon Boží.⁶¹⁴ Zvolení podle Križaniče nemůže předat jedinci více moci, než mají sami voliči. Národ, který volí panovníka, mu nikdy nesvěřuje moc konat v rozporu s obecným blahem – podle své libovůle prodávat, loupit, pustošit, ničit. Križanič odmítá bezpodmínečné podrobení lidu zvolenému monarchovi jako odporující Božímu zákonu. „*Nikdo nemá moc spálit svůj chrám nebo hodit svoje peníze do řeky nebo zabít svého koně a ještě méně zabít své děti nebo je prodat do věčného otroctví.*“⁶¹⁵ Pokud by někdy lid poskytl panovníkovi takovou absolutní moc, podobný akt by bylo nutné považovat za neplatný. Vydat sebe a své potomstvo do věčné moci tyрана je to samé „*jako spálit svůj majetek nebo zabít své děti*“.⁶¹⁶ Ať získal panovník svou moc jakýmkoli způsobem, tato moc nikdy nemůže být bezpodmínečná a je vždy omezena mravními korektivami, vyplývajícími z Písma svatého.

3.6) Původ a současnost Slovanů

Zásadní úlohu v Križaničově slavismu hraje geografický faktor, podepřený historickou argumentací. Križanič se především domnívá, že Rusové, kterým v rámci jeho úvah o Slovanech patří klíčové místo, jsou ve své zemi autochtonním etnickým prvkem. „*Neexistuje totiž na světě žádná památka ani znamení, z něhož by se mohlo rozpoznat, že by jakýkoli národ přebýval před námi v této Ruské zemi nebo měl nad ní nějakou moc.*“⁶¹⁷ Slované nepocházejí z žádného jiného národa, jejich jazyk se nevyvinul z žádného jiného jazyka, jejich vladaři neodvozují svůj původ od žádného cizince, ale od praotce, který se jmenoval Slovan. Názor, že by Slované pocházeli od lidí jiného plemene, považuje Križanič za urážku. Podle něj je slovanský jazyk stejně starý jako ostatní národní prajazyky a byl stvořen Bohem v době jejich dělení.⁶¹⁸

Križanič je roztrpčen tím, že se ruští carové vydávají za potomky římského císaře a Moskvu nazývají Třetím Římem. Tvrdit, že se Moskva stala

⁶¹⁴ Tamtéž: s. 229.

⁶¹⁵ Tamtéž.

⁶¹⁶ Tamtéž.

⁶¹⁷ Tamtéž: s. 283.

⁶¹⁸ Tamtéž: s. 289.

Třetím Římem, je podle Križaniče historicky a geograficky nelogické, neboť ruské území nikdy nepatřilo Římské říši. „*My, Slované, se musíme radovat a děkovat Bohu především za to, že v tomto našem národě nebyli mučitelé ani pronásledovatelé jména Kristova, jako tomu bylo u Římanů a jiných obyvatel té říše. Dále musíme děkovat Bohu za to, že se tento přeslavný ruský stát nenachází v hranicích oné nešťastné říše a že tomuto státu nenáleží ani ona říše, ani její zlověstné jméno, ani znak, a v důsledku toho mu není určen trest, který předvídají proroci.*“⁶¹⁹ Existuje další důvod, proč Križanič odmítá teorii Moskvy jako Třetího Říma, která se zrodila v ruských ortodoxních církevních kruzích. Prohlásit Moskvu za jediného ochránce nezkažené víry by znamenalo uzavřít cestu církevní jednotě pravoslavné a katolické víry, Ruska a papeže.

Velice důležitou otázkou pro Križaniče představuje vztah menších slovanských národů k Rusům, jejich historické a etnické vazby. Podle jeho názoru je pravlastí všech Slovanů území Ruska. Stěhování Slovanů a jejich útok na Římskou říši chápe jako Boží trest za hříchy římských vladařů. Část Slovanů, které Križanič nazývá Zadunajští Slované, přešla Dunaj a osídlila zemi, která se odedávna nazývala Ilyrská, a dali jí nové jméno – Země slovanská. Tito lidé se nazývali Slované podle části Ruské země, odkud přišli. Když se později rozdělili na tři království, byli nazváni podle svých vojvodů – Bulhaři, Srbové a Chorvaté. Další skupiny Slovanů rovněž přišly z Ruska a osídlily levobřeží Dunaje a založily Polské a Moravské neboli České království. Kvůli germanizaci byla nenávratně ztracena řada kdysi slovanských zemí a měst jako Pomořansko, Slezsko, Korutansko, Kraňsko, Štýrsko, Hamburg, Lübeck, Gdaňsk a Riga. Slovanské dějiny jsou pro Križaniče historií neustálého podmaňování jinými národy. Původně při svém vstupu na historickou arénu byli Slované silní a naháněli strach všem národům. Postupně ale ztráceli svou dřívější sílu a politickou samostatnost. Jednou z příčin byly podle Križaniče nejednota a nedostatek řádu u Slovanů.

⁶¹⁹ VAL'DENBERG, V. J.: *Gosudarstvennyje idei Križaniča*, Sankt-Peterburg 1912, s. 145–147.

Co se týče termínu *Slovan*, Križanić ho až do roku 1665 používá pro všechny Slované bez rozdílu, zatímco pojem *Rus* vyhrazuje pouze obyvatelům dnešního Ruska. Svůj postoj mění v předmluvě ke své *Gramatice*: „Šest bylo kdysi království a ještě dnes je šest národů a šest slavných jazykových nářečí v našem národě, to jsou Rusové, Poláci, Češi, Bulhaři, Srbové a Chorvati, poslední tři z nich se nazývají svým společným jménem Slované a Zadunajci. Mezi všemi těmi národními celky je nejstarší a všem původní plemeno a jméno ruské. Jako jediné ho znali dávní řečtí a římské autoři a čteme ho zapsané ve starých knihách. Všechna zbývající pleмена, která vzešla z Rusů, mají nutně svá jména mladší, než je jméno ruské, a dávným autorům nemohla být známá [...] Jelikož Slované s Řeky a Římany neustále bojovali a získali nemálo jejich území, stalo se slovanské jméno pro současné Řeky známější než ruské společné jméno celého národa [...] Ale jelikož je jedině ruské plemeno a jméno známé dávným autorům, nachází se ve své vlasti Rusku a ostatní skupiny vyšly z Ruska a objevily se jako noví hosté v krajích, v nichž dnes přebývají, je jisté, že je ruské plemeno a jméno všem ostatním zdrojem a kořenem. Proto pokud chceme společným jménem zahrnout a pojmut všech šest našich plemen a všech šest jazykových nářečí, není vhodné je nazývat novějším slovanským jménem, ale spíše pradávným a původním ruským jménem. A proto není ruské nářečí plodem slovanského nářečí, ale slovanské, české a polské nářečí jsou potomky ruského jazyka.“⁶²⁰

Lingvistické otázky jsou pro Križaniće trvalým objektem zájmu, neboť v oblasti jazyka se osudně projevuje špatná situace, v níž se současné slovanské národy nacházejí. Jejich předpokládaná obroda není představitelná bez obnovy jazyka. Podle Križaniće všechny slovanské kmeny, které se vystěhovaly z Ruska a dostaly se tak pod vliv cizinců, téměř ztratily svůj původní ruský jazyk. „A proto u Bulharů není co hledat, neboť je tam jazyk natolik ztracený, že po něm sotva zůstala stopa. U Poláků je polovina slov přidána z jiných cizích jazyků. V českých knihách je jazyk čistší než polský, ale i on je nemálo znečištěn. A Srbové a Chorvati natolik ztratili mluvu svých

⁶²⁰ KRIŽANIĆ, J.: *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, Zagreb 1984, s. 47–48.

dědů, že kromě domácích prací nemohou o žádném jiném zaměstnání sestavit rozumnější vyprávění. Jak o nich někdo napsal: Chorvati a Srbové, tvrdí, mluví všemi jazyky, ale nic neříkají. První slovo je totiž ruské, druhé maďarské, třetí německé, čtvrté turecké, páté řecké nebo italské nebo albánské.⁶²¹ Ze všech slovanských jazyků je v nejlepším stavu ruský jazyk, protože se v Rusku všechny úřední záznamy a národní záležitosti vedou a vyřizují v domácím jazyce. Co se týče gramatiky a přízvuků, je podle Križaniće původnímu ruskému jazyku nejbližší nářečí jeho rodného kraje v okolí řeky Kupy. Důvod vidí v jeho izolovanosti a v nesplavnosti řek, díky čemuž nebylo místní nářečí zkaženo cizinci.⁶²²

Hlavní příčiny úpadku a slabosti Slovanů Križanić spatřuje v nedostacích jejich národního charakteru. Za hlavní negativní rys slovanské povahy považuje přílišné horování pro všechno cizí.⁶²³ „Dovolujeme, aby nás cizinci tisíci způsoby podváděli. Ani jeden národ na světě neutrpěl od cizinců takovou škodu a ostudu jako toto slavné ruské království, Poláci a celý slovanský národ [...] Trpíme cizovládu (xenarchia), kdy nám vládnou cizinci, jako je to u Poláků. Strádáme od běsnění po cizím (xenomania) a od důvěry cizincům (xenopistia), protože se spoléháme na cizince, vkládáme do nich naději, věříme jim, radujeme se z nich a očekáváme od nich obranu. A zatím ti, od nichž jsme očekávali dobro, jsou naši nepřátelé.“⁶²⁴

Zadunajští Slované se nacházejí částečně pod tureckou, částečně pod německou mocí. O Polsku se podle Križaniće nedá prohlásit, že cizinci žijí mezi Poláky, ale naopak – Poláci žijí mezi cizáky. Navíc si volí cizáky za své vladaře. „Je menší ostuda, pokud je někdo podroben zbrání, než když se nechá klamnými slovy svést k tomu, aby dobrovolně snášel potupné jeho cizácké vlády. Zbrání se totiž vítězí nad tělem a mysl zůstává svobodná. Ale slovy se zároveň tělo zotročuje a mysl upadá do hlouposti a ponížení. Proto menší ostudu nesou naši Zadunajci – Chorvati, Srbové a Bulhaři, protože byli

⁶²¹ Tamtéž: s. 49.

⁶²² Tamtéž.

⁶²³ Križanić používá termín *čužebjesje* – *ksenomanija*.

⁶²⁴ KRIŽANIĆ, J.: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 276.

*donuceni zbraní snášet turecké a německé jho. Ale Poláci na sebe naložili spoustu hanby a zasluhují řadu výtek za to, že ačkoli nebyli donuceni žádnou nouzí, hledali tolik cizích králů u Maďarů, Litevců, Francouzů a Němců.*⁶²⁵

Rusové se v Križaničových očích proviňují především svou náklonností k cizincům. Ve své zemi tolerují například německé obchodníky a důstojníky, kteří zbídačují a využívají Rusko, kde se „přežírají“ a Rusy samotné prohlašují za „psy a svině“.⁶²⁶

3.7) Rusko a jeho budoucnost

Navzdory všem vadám ruského života, které ve svých spisech ostře napadá, Križanič pevně věří ve zvláštní historické předurčení Ruska, v jeho mimořádnou misi mezi Slovy. Rusko nazývá „světlem k osvícení“ slovanských národů.⁶²⁷ Podmínkou, aby Rusko mohlo splnit své poslání, jsou zásadní reformy. Križanič svá očekávání spojuje s konkrétní osobou současného cara Alexeje Michajloviče. „*Stejně jako byl Julius zakladatelem Římské říše, byl strůjcem zdejšího Ruského carství car Ivan Vasiljevič. A tím, čím pro první (říši) byli chvályhodní císaři Augustus, Traján a Konstantin, pro toto Ruské carství můžeš být a jsi ty, přeslavný care, to jest zákonodárce, budovatel a upevňitel.*“⁶²⁸ Carovým úkolem je především vydat zákoník, a tím vytvořit nové Rusko – ekonomicky bohaté, vojensky silné, politicky důležité a kulturně rozvinuté. Car má k uskutečnění těchto velkých úkolů mocný prostředek – neomezenou vladařskou moc. „*Ó care, ty v rukách třímáš kouzelnou Mojžíšovu hůl a s ní můžeš za své vlády dělat obdivuhodné zázraky. Držíš, tvrdím, svrchovanou moc, a tím ti náleží úplná pokora a poslušnost poddaných.*“⁶²⁹

⁶²⁵ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 157.

⁶²⁶ Tamtéž: s. 156.

⁶²⁷ „*Et hoc igitur praesens tempus ... et hanc recentem metropoliam, sive, ut ipsi vocant, patriarchatum, se ab obedientia Constnorum eximentem, et hunc novum principatum Moscorum pro lumine ad revelationem nostratium miserarum gentium, elegisse existimari potest ille qui ad paecicandum aeterni regis evangelium romanum imperium paeparavit.*“ BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanič v Rossii*, Moskva 1902, s. 188–189.

⁶²⁸ KRIŽANIČ, J.: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 4.

⁶²⁹ Tamtéž: s. 5.

Neomezená monarchie a svrchovaná moc cara jsou pro Križaniče jednoznačnou předností Ruska, hlavním zdrojem jeho síly a předpokladem jeho velké budoucnosti. Přesto shledává, že se ruská monarchie dávno a nepozorovaně změnila v tyranskou vládu, kterou sám charakterizuje nelichotivými názvy (*neuměřená vláda, krutovláda, lidojedství, kruté zřízení*). Tyranie v Rusku se nepříznivě odrazila na řadě projevů ruského osobního a veřejného života a zkazila charakter a morálku ruského národa. Vady ruského zřízení Križanič považuje rovněž za hlavní příčinu různých neúspěchů, které Rusko potkaly v oblasti vnější politiky, a tyto neúspěchy interpretuje jako trest Boží. „*Krutovláda je důvodem toho, že je Rus řídce osídlená a má málo obyvatel. Na Rusi by mohlo žít dvakrát tolik lidí, než jich žije nyní, kdyby byla vláda umírněná.*“⁶³⁰

Križanič se domnívá, že základy tyranie položil Ivan Hrozný. Pokračovatelem jeho politiky byl car Boris Godunov.⁶³¹ Nikde se nezmiňuje o tom, že by se tyranská vláda v moskevském státě vyskytovala dříve. Tyranie povstala teprve v době zmíněných dvou vládců a trvá až do dnešních dnů. Z Križaničových slov vyplývá, že vinu za její vznik nese zvláštní historický vývoj Ruska, konkrétně osobní vlastnosti cara Ivana Hrozného a jeho neustálá angažovanost ve vnější politice, která mu bránila věnovat se vnitřním záležitostem, zlepšit zákonodárství a správu poznamenanou tatarskou nadvládou.⁶³²

Križanič obecně rozlišuje dva druhy tyranie. Tyranii jako formu vlády a tyranii jako způsob výkonu státní moci. V prvním případě existují tyranské zákony a zároveň vláda, která z nich vychází. V druhém případě jsme svědky rozporu „dobrých“ zákonů a vlády, která jim neodpovídá a která je daná osobností panovníka. Ruský státní pořádek podle této klasifikace náleží k tyranii prvního typu. Kromě Ivana Hrozného a Borise Godunova Križanič nikoho dalšího z ruských vládců neobviňuje z krutosti a ani nenazývá tyranem. Ruská krutovláda vychází z místních zákonů.

⁶³⁰ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 245.

⁶³¹ Boris Godunov, ruský car v letech 1598–1605.

⁶³² KRIŽANIČ, J.: *Politika*, Moskva 1965, s. 255.

Hlavní projev ruské tyranie Križanić nachází ve špatném finančním systému, jehož důsledkem je chudoba lidu. Dalším projevem je chybný systém různých soudních poplatků. Podle Križaniće musí být soudnictví bezplatné, aby mohlo být dostupné obyvatelstvu. V moskevském státě však vláda využívá soudu k obohacení státní pokladny a tím podrývá hlavní princip soudnictví, tj. spravedlnost.⁶³³

Križanić je přesvědčen, že situace ve státě závisí především na zákonech. „*Jaký kořen, taková rostlina. Jaký strom, takový plod. Jaké zákony, takový vývoj v království.*“⁶³⁴ Dobrý zákoník je oporou spravedlivého vladaře v konání dobra, ale špatným panovníkům a jejich špatným pomocníkům zamezuje páchat zlo. Dobré zákony zároveň zabraňují tomu, aby špatný nástupce zničil dílo svého předchůdce na trůně. „*Sám král může být dobrý, ale jeho následníci špatní. Král může být dobrý, ale jeho mnozí a přemnozí důvěrníci bývají špatní a nespravedliví.*“⁶³⁵

Při reformě ruského zákonodárství by se podle Križaniće mělo vycházet nejen z domácích řádů, ale převzít z jiných států to, co přispělo k jejich slávě a dlouhému trvání. Pro přijetí budoucího ruského zákoníku je nutné prostudovat zákony jiných národů a převzít „*vše, co je kdekoli na světě dobře uzákoněno, pokud je to pro nás užitečné a vhodné*“⁶³⁶. V politice a umění vládnout, říká Križanić, se jeden národ učí moudrosti od druhého a to, co u jednoho národa bylo staré, se u druhého stává novým. I v případě zákonů platí, že se nemá rozlišovat nové a staré, ale dobro a zlo. Některé věci jsou dobré bez ohledu na to, zda představují tradici nebo novotu, a naopak.

Smyslem zamýšleného zákoníku by mělo být potvrzení všeho dobrého z již existujícího zákonodárství na jedné straně a zlepšení špatných zákonů na straně druhé. Križanić považuje za nutné především upevnění pravoslaví, které je nedílnou součástí ruského státního pořádku. Pravoslaví se má stát povinným náboženstvím nejen ruských vládců, ale všech ruských poddaných. Světská

⁶³³ Tamtéž: s. 240–243.

⁶³⁴ Tamtéž: s. 250.

⁶³⁵ Tamtéž: s. 251.

⁶³⁶ Tamtéž: s. 316.

moc, představovaná carem, má přísně trestat odpadlictví od víry.⁶³⁷ Vůči carovi-odpadlíkovi od pravoslaví je lid zbaven závazku poslušnosti.⁶³⁸ Druhým klíčovým momentem Križanićova legislativního projektu je afirmace samoděržaví. Při neomezené panovnické vládě nejsou vyloučeny přehmaty a nejrůznější nepořádky, ale jen ona umožňuje úplné naplnění spravedlnosti a práva. Do úst carovi vkládá slova: „*To, co je pramen pro řeku, kořen pro strom, co stavební jáma a základy pro chrám, to je samovláda pro existenci blaha lidu. [...] Toto je náš pevný příkaz a nezrušitelný zákon: aby tato naše samovláda nebyla v ničem narušována.*“⁶³⁹ Jakékoli oslabení samoděržaví, jakýkoli panovníkův akt, který by rušil nebo jen omezoval samovládu, je prohlášen za neplatný, pozbývající jakékoli síly a nezávazný pro poddané.⁶⁴⁰ Križanić nadto zamýšlí posílit samoděržaví vzájemnou přísahou cara a lidu.⁶⁴¹ Carskou přísahou má být instituce samovlády uchráněna nejen před omezením monarchie, ale rovněž před změnou v tyranii.⁶⁴²

Car je podle Križaniće zástupce Boha na zemi a jako takový nemůže vyhlásit zákon, který by omezoval jeho vlastní moc. „*Král stojí výše než veškeré lidské nebo královské zákonodárství, a proto král nemůže sobě vydat ani příkazy a ani zákony, kterým by on sám nebo jiný král byl podřízen. Bůh ho ustanovil nad lidskými zákony a tento Boží zákon člověk nemůže zrušit.*“⁶⁴³ Schválením zákonů omezujících monarchii by se car protivil Boží vůli a narušil by božský charakter panovnické moci. Samoděržavný monarcha disponuje úplnou mocí, může dělat vše s výjimkou zrušení samoděržaví.

Úzkou souvislost s posílením samoděržaví má zavedení nástupnického řádu. Základním principem, z něhož Križanić ve svém návrhu vychází, je celistvost a nedělitelnost Ruska. S cílem do budoucna vyloučit návrat k územní rozdrobenosti nebo rozdělení Ruska Križanić stanovuje přísahu, kterou musí složit obyvatelstvo panovníkovi, kde se každý poddaný zavazuje

⁶³⁷ Tamtéž: s. 275–276.

⁶³⁸ Týž: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 71–72.

⁶³⁹ Tamtéž: s. 49–50.

⁶⁴⁰ Tamtéž: s. 50.

⁶⁴¹ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 261.

⁶⁴² Týž: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 21.

⁶⁴³ Tamtéž: s. 36.

uznávat jen jednoho vladaře a nepodporovat jeho možné soupeře.⁶⁴⁴ Nástupnický řád má v zájmu zajištění integrity Ruska vycházet z principu primogenitury a jednoznačného upřednostnění osob mužského pohlaví.⁶⁴⁵ Za nezbytnou podmínku nástupu na trůn Križanić považuje čistotu víry. Zvláštním zákonem má být stanoveno, že na ruský trůn nemůže v žádném případě nastoupit cizinec. Kdyby cizinec přece jen získal trůn, nemá ho nikdo poslouchat a přísaha složená takovému vladaři ztrácí mravní závaznost.⁶⁴⁶ Se záměrem zachovat trůn v ruských rukách Križanić zakazuje panovníkovi uzavírat sňatek s cizinkou a provdávát jeho dcery za cizince.⁶⁴⁷ Križanić však dodává, že za cizince nemají být považováni Poláci, Češi, Srbové, Chorvati a Bulhaři.⁶⁴⁸ Pokud je panovník nedospělý, vláda a opatrovnictví náležejí jeho matce, která má k dipozici zvláštní radu „*rozumných rádců*“⁶⁴⁹. Pokud matka nežije, je nejlepší vládu svěřit nejvyšší duchovní osobě, tj. patriarchovi.⁶⁵⁰ Na závěr Križanić řeší problém možného vymření vládnoucí dynastie. Pro tento případ má být ustaveno 12 knížat s titulem „*strážců království*“, z nichž má být zvolen nový panovník.⁶⁵¹

Vedle upevnění základních pilířů, na nichž stojí Rusko, Križanić předkládá návrhy zásadních reforem ruského státního života ve smyslu změny právního postavení všech stavů a vrstev ruské společnosti. Križanić sám používá termín „*darovat (postoupit) privilegia (svobody)*“⁶⁵². Na samotná privilegia pohlíží jako na nejlepší prostředek boje s nezákonností úředníků. Domnívá se, že pokud se obyvatelstvu dají některá práva, bude se schopno samo ochránit před nezákonným postupem z jejich strany.⁶⁵³ Privilegia mají vedle toho hodnotu sama o sobě jako svého druhu odměna těm vrstvám

⁶⁴⁴ Text přísahy viz týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 335.

⁶⁴⁵ Tamtéž: s. 268.

⁶⁴⁶ Tamtéž.

⁶⁴⁷ Tamtéž: s. 266–267.

⁶⁴⁸ Tamtéž: s. 259.

⁶⁴⁹ Tamtéž: s. 329.

⁶⁵⁰ Tamtéž: s. 330.

⁶⁵¹ Tamtéž: s. 334.

⁶⁵² Např. viz tamtéž: s. 258 (*podarowat naroczitije slobodini*) nebo týž: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 19 (*dare ac concedere novas Libertates*).

⁶⁵³ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 250.

obyvatelstva, které na sobě nesou břímě státního života a svou prací a hlavně svou poslušností prospívají vládě.⁶⁵⁴

Križanić několikrát opakuje myšlenku, že se na Západě samosprávné instituce a privilegia objevily v důsledku boje stavů s monarchickou mocí, přičemž každý stav myslel jen na sebe a hájil jen své vlastní zájmy, a nikoli prospěch celého státu.⁶⁵⁵ Proto Križanić považuje za mnohem správnější a účelnější, když jsou privilegia udělena panovníkem včas a bez boje a když má lid možnost přednést svá přání prostřednictvím svých reprezentantů. Vláda má tehdy situaci pod kontrolou a bude mít možnost poskytnout jen taková privilegia, která neodporují podstatě monarchického státu.⁶⁵⁶ Příliš široká privilegia, soudí Križanić, vedou k anarchii, omezená privilegia jsou naopak oporou spravedlivé neomezené monarchie.⁶⁵⁷ Podle Križaniće existence privilegií není v rozporu s podstatou absolutní monarchie. Otázka, která v této souvislosti vzniká, je, zda Križanić považuje svobody a privilegia za přirozená práva obyvatel, nebo zda je jejich trvání závislé na panovníkově vůli. Odpověď nacházíme v carově řeči k obyvatelům: „*Tato privilegia zůstávají navždy v pravomoci naší a našich nástupců, abychom je mohli zrušit, kdy se nám zachce, ale ne bez patřičných důvodů. Tato privilegia nejsou věčnou mocí ani pravomocí, ale jsou vám naší milostí, projevem přízně a darem. A my přísahou zavazujeme sebe a své nástupce: nerušit tato privilegia a neporušovat je bez pádných, dostatečných, patřičných příčin.*“⁶⁵⁸ Privilegia v Križanićově chápání nejen že nejsou přirozenými, nezcizitelnými právy obyvatel, ale nepatří ani mezi získaná práva poddaných, která by car svou autoritou nemohl opět odejmout. Jsou jen carskou „milostí“, kterou panovník může v jakýkoli moment zrušit. Přísaha, kterou car skládá, má pouze charakter morálního závazku nerušit privilegia bez dostatečných důvodů. Právo rozhodnout o tom, jaké důvody mohou být uznány pro takový krok dostatečnými, má vždy v rukách jen sám car. Na Západě vedla privilegia k

⁶⁵⁴ Týž: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 42–43.

⁶⁵⁵ Např. viz týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 200; na příkladu Polska viz tamtéž: s. 259.

⁶⁵⁶ Týž: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 19.

⁶⁵⁷ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 258–259.

⁶⁵⁸ Týž: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 36.

omezení panovnické moci, protože je stavy chápaly jako svoje nezcizitelná práva. S cílem uchovat moc ruského cara je proto nutné chápat privilegia jen jako panovníkovu milost.

Budoucí směřování Ruska v Križaničových představách osudově předurčuje jeho geografická poloha mezi Východem a Západem, konkrétně mezi Turky a Tatary (které nazývá *Skyty*) na jedné straně a Němci na straně druhé. „*Náš slovanský národ leží mezi dvěma mohutnými národy, mezi Skyty a Němci, z nichž každý otevírá svou tlamu k naší zkáze. Skytové nás předčí vojenskou rychlostí a obratností a Němci moudrostí a dovednostmi.*“⁶⁵⁹

Slované musejí využít svých předností – opatrnosti a vytrvalosti, s jejichž pomocí mohou předčit všechny národy Evropy. Z Evropy na Rusko působí dva stejně zhoubné vlivy reprezentované Němci, kteří představují evropskou kulturu a vzdělanost, a Řeky, od nichž Rusko získalo křesťanskou víru. Oba národy, zavilí nepřátelé Ruska, se ho snaží pomocí všemožných lstí a klamu získat na svou stranu. Rusku vnucují své názory, myšlenky a zvyky a nesledují při tom jeho prospěch, ale jen vlastní výhody. Križanič je přesvědčen, že evropská vzdělanost je pro Rusko užitečná a nezbytná, ale zároveň nedoporučuje její přílišné rozšíření do všech vrstev společnosti, neboť je v ní řada nebezpečí.⁶⁶⁰

Ruský život a politika mají být podle Križaniče diktovány krajní opatrností ve všech oblastech. Rusko se nemá jednostranně podřizovat ani Němcům, ani Řekům, má jít svou vlastní svébytnou cestou, kterou může určit jen náš vlastní rozum. Soupeření mezi Řeky a Němci o vliv na Rusko se v Križaničových úvahách stává střetem mezi starým a novým, mezi tradicí a jejím odmítáním. „*Němci nás vedou ke všemu novému. Chtějí po nás, abychom odmítli všechny chvályhodné dávné instituce a mravy a přijímali jejich zvrhlé mravy a zákony. Řekové rozhodně odsuzují každou novotu, křičí a opakují, že všechno nové je zlo. A zatím nám vnucují některé své novoty ve jménu tradice.*“⁶⁶¹

⁶⁵⁹ Tamtéž: s. 172–173.

⁶⁶⁰ Tamtéž: s. 175–177.

⁶⁶¹ Tamtéž: s. 174.

Podle Križaniće nám rozum velí, že nic nelze předem považovat za špatné nebo dobré jen proto, že je to nové. Není v současné době nic starého, co by kdysi nebylo nové. Ve všem je nutná rozvážnost – jak v odmítnutí, tak i v přijetí nových věcí.⁶⁶² Rusové podle Križaniće zaujímají přechodnou pozici mezi tak zvanými kulturními národy a národy divokými a této pozice se mají držet. Križanić tak i ve sféře ruského státního a společenského života hledá střední cestu mezi krajními obránci tradice a nekompromisními stoupenci reforem, snaží se vyhnout jednostrannosti řecké a německé kultury a vzdělanosti.

3.8) Projekt ekonomických reforem Ruska

Největší pozornost ve svých reformních projektech pro Rusko Križanić věnuje ekonomickým otázkám. Zdůrazňuje význam hospodářství pro stát. Bohaté obyvatelstvo považuje za skutečný zdroj síly každého panovníka. Na jeho plány ekonomických reforem Ruska má zásadní vliv teorie merkantilismu.

Podobně jako merkantilisté si Križanić stanovuje jako prvotní cíl dosáhnout bohatství vládce a jeho poddaných, a tím státu jako celku. Vyjmenovává různé atributy bohatství státu (drahé kovy, rudy, drahocennosti aj.) a svůj výčet uzavírá konstatováním, že *„nejbohatší, nejlidnatější a nejsilnější je to království, v němž panuje vzájemná důvěra, kde jsou schopní a chytrí lidé, kde jsou dobré a vhodné přístavy pro lodě, kde jsou trhy a kde díky tomu vzkvétají různá řemesla, zemědělství a velký zámořský obchod, jako je to v Anglii a Brabantské zemi“*.⁶⁶³ Ruskému státu, míní Križanić, zcela chybí nejen přírodní zdroje bohatství, ale i lidský potenciál. *„Rozum našeho lidu je tupý a omezený, lidé nerozumějí řemeslu a málo se vyznají v obchodu, v obdělávání půdy a vedení domácnosti. Rusové, Poláci a ostatní slovanské národy nejsou zasvěceni do obchodu ani po moři, ani po souši. [...] Cesty jsou v tomto obrovském státě dlouhé a vysilující kvůli blátu a lesům a nebezpečné*

⁶⁶² Tamtéž: s. 174–175.

⁶⁶³ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 23.

kvůli krymským a nogajským Tatarům, Kalmykům a jiným loupežným národům.“⁶⁶⁴ Rusko je bohaté jedině na „kůže nebo kožešiny, konopí a teprve nedávno potaš“.⁶⁶⁵ Je v něm „med a vosk, kaviár a pšenice, žito, len, kůže a další zboží, které se odsud vyváží, ale ne kvůli nadbytku v zemi, nýbrž se vyváží kvůli bídě a lstivosti cizinců, my se přitom sami zbavujeme užitku plodů vlastní země a trpíme nouzí“.⁶⁶⁶ Križanić při konstrukci svých doporučení pro Rusko vychází z faktu, že „je naše země jedna z nejchudších, neboť se v ní nerodí téměř nic kromě pšenice, ryb a masa“⁶⁶⁷. Příčiny všeobecné chudoby vidí v rozmařilém oblékání obyvatel Ruska, v neplodnosti půdy, v dlouhých zimách a krátkém a chladném létě, ve špatných sousedech, cizincích v zemi a v nízké hustotě obyvatelstva.⁶⁶⁸

Križanić předkládá celou řadu kroků, na jejichž základě by se v Rusku vytvořila národní jednota v ekonomické oblasti. Jedná se především o unifikaci oběživa, vah a měr.⁶⁶⁹ V peněžní oblasti navrhuje zřízení instituce směnárníků, doporučuje rovněž založení úschoven peněz ve velkých městech, kam by se mince ukládaly.⁶⁷⁰ V Rusku by se měly unifikovat mince a stát by měl rovněž dohlížet na kvalitu domácí měny. Ražbu méně kvalitní mince Križanić považuje za špatný prostředek naplňování státní pokladny a připouští ji jen ve výjimečných situacích. „Panovník nikdy nemůže ze znehodnocených kovů získat ani jeden peníz, aniž by utrpěl stonásobnou škodu.“⁶⁷¹

Hlavním stimulem rychlejšího rozvoje země se má podle Križaniće stát obchod. Križanić dává za příklad bohatství Brabantu, Anglie a Benátek a propaguje obchod po řekách a mořích jako zdroj bohatství ruského carství. Doporučuje, aby carské válečné námořnictvo doprovázelo obchodníky kvůli jejich obraně a ochraně.⁶⁷² Obchod v Rusku by mohl být větší a rozvinutější,

⁶⁶⁴ Tamtéž: s. 24–25.

⁶⁶⁵ Tamtéž: s. 25.

⁶⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁶⁷ Tamtéž: s. 164.

⁶⁶⁸ Tamtéž: s. 129–130.

⁶⁶⁹ Tamtéž: s. 34.

⁶⁷⁰ Tamtéž: s. 39–40.

⁶⁷¹ Tamtéž: s. 19.

⁶⁷² Tamtéž: s. 34.

ovšem místní lidé nepochopili jeho pravou podstatu. Příčinou je neznalost a slabý rozum, kterému je zapotřebí vzdělání. Križanić zdůrazňuje, že „*naš národ bývá při jednáních, obchodu a v dalších případech klamán a šizen lstivostí sousedních národů*“⁶⁷³. Tvrdí, že ruský obchod má zcela pasivní charakter. Ruští obchodníci neznají aritmetiku ani účetnictví a nevyjíždějí za hranice svého státu „*kvůli své přirozené nezpůsobivosti a tupému rozumu a ještě více kvůli německé závisti a zlobě*“⁶⁷⁴.

Križanić požaduje, aby monopol nad zahraničním obchodem převzal ruský car. Žádné soukromé osoby by tak nemohly dovážet ani vyvážet zboží bez státního dozoru. V podmínkách svobodného, nekontrolovaného obchodu se nezdá, že kupci vyvážejí takové zboží, po kterém je poptávka i na vnitřním trhu, a naopak dovážejí věci, které jsou ve skutečnosti nepotřebné nebo jejichž prodej je z různých příčin naprosto nežádoucí.⁶⁷⁵ Križanić kromě toho doporučuje, aby se zahraničním obchodníkům zcela zakázala v Rusku činnost a tak se vytvořily příznivější podmínky pro výměnu zboží. Tehdy „*bychom dráže prodávali naše zboží a levněji kupovali cizí*“.⁶⁷⁶ „*Ty produkty, kterých máme dost doma, by se nesměly dovážet odjinud*“.⁶⁷⁷ Z ciziny by ruský stát i nadále získával „*různé nezpracované suroviny*“, zatímco z Ruska by měl být vývoz surovin zakázán.⁶⁷⁸ Domácí i zahraniční suroviny by se v Rusku měly zpracovávat s tím, že by se „*hotové výrobky prodávaly za hranice*“⁶⁷⁹. Kromě toho by měl stát posílit zprostředkující roli ruského obchodu. Car má podpořit tranzitní obchod, kdy by ruští lidé zboží z evropských zemí vyváželi do Asie a naopak. „*Našima rukama by procházelo zboží od národa k národu a tím by se nevýslovně obohatila státní pokladna i celý národ*“.⁶⁸⁰

⁶⁷³ Tamtéž: s. 12.

⁶⁷⁴ Tamtéž: s. 24–25.

⁶⁷⁵ Tamtéž: s. 25–27.

⁶⁷⁶ Tamtéž: s. 36.

⁶⁷⁷ Tamtéž: s. 40.

⁶⁷⁸ Tamtéž: s. 43–44.

⁶⁷⁹ Tamtéž: s. 44.

⁶⁸⁰ Tamtéž: s. 29.

Vedle obchodu Križanić věnuje velkou pozornost rozvoji domácí výroby. Bohatství Brabantu, který je stokrát bohatší než Uhry nebo arabské země, kde mají zlaté doly, plyne z toho, že jsou jeho obyvatelé schopní řemeslníci a obchodníci, a proto je žádoucí „*starat se zvláště o povznesení řemesel*“⁶⁸¹. Jako první Križanić doporučuje „*do našeho jazyka přeložit knihy těch autorů, kteří psali o řemeslech*“, a poté do Ruska pozvat zkušené řemeslníky, kteří by neměli být propuštěni dříve, „*dokud by některé naše mladé lidi dokonale nenaučili svému řemeslu*“.⁶⁸² Dále navrhuje založit cechy s vlastními privilegii a statuty. V této souvislosti požaduje povolit, aby se jedno dítě nevolníka v případě, že jich je v rodině dvě a více, odešlo učit řemeslu. Pokud se dotyčný dobře vyškolí, získá úplnou osobní svobodu. V opačném případě má zůstat nevolníkem.⁶⁸³

Zvláštní místo v Križanićových ekonomických reformních projektech patří zemědělství. Podle jeho slov „*rolník živí a obohacuje sebe i řemeslníka i obchodníka i bojara i krále*“⁶⁸⁴. Vláda se má starat o zemědělství, protože „*je tato činnost jedna z nejlepších a nejužitečnějších*“.⁶⁸⁵

Kvůli nedostatku podnikavosti, chybějícím znalostem a dalším okolnostem je zemědělství v Rusku zaostalé. Předpokladem pro zlepšení tohoto stavu je podle Križaniće vzdělání. Podobně jako v oblasti řemesel navrhuje, aby „*byly přeloženy dobré knihy, které mluví o všech těchto věcech*“.⁶⁸⁶ Požaduje zřízení státní instituce dohlížitelů, kteří by podněcovali rozvoj zemědělství ve státě.⁶⁸⁷ Vzhledem k rozsáhlým, jen řídko osídleným prostorám se Rusku nabízejí velké perspektivy rozvoje pastevečství. Navrhuje proto prozkoumat, kde jsou „*vhodné plochy pro pastvu, bezpečné před lupiči, aby se na nich chovala carská stáda dobytka a koní*“.⁶⁸⁸ V oblasti pěstování rostlin se Križanić zaměřuje zvláště na ty kultury, které jsou potřebné pro

⁶⁸¹ Tamtéž: s. 41–42.

⁶⁸² Tamtéž: s. 42.

⁶⁸³ Tamtéž: s. 42–43.

⁶⁸⁴ Tamtéž: s. 50.

⁶⁸⁵ Tamtéž.

⁶⁸⁶ Tamtéž: s. 51.

⁶⁸⁷ Tamtéž: s. 52.

⁶⁸⁸ Tamtéž: s. 54.

manufaktury – rostliny pro barvení tkanin, olejniny, řepu, tabák.⁶⁸⁹ Je proti úplnému zákazu kouření, který v Rusku platí. Navrhuje státní monopol na tabák a jeho domácí produkci v oblasti Kaspického moře a Volhy.⁶⁹⁰ Propaguje vinařství, které v Rusku chybí, a doporučuje pěstování vinné révy v okolí Kazaně a v Persii.⁶⁹¹

Další Križanićova rada k povznesení zemědělství se týká pracovních nástrojů. Přímou říká: „*Jako voják beze zbraně je stejně neužitečný rolník bez nástroje.*“⁶⁹² Stát by měl v zájmu rozvoje zemědělství donutit rolníky, aby si obstarali nástroje. Pokud si jejich nákup nemůže zemědělec dovolit, má se mu zajistit úvěr.⁶⁹³

Zlepšení stavu ruského zemědělství v důsledku reformy by mělo umožnit růst populace země, neboť jen lidnatá, hustě osídlená země dělá stát silným. „*Nejdůležitější zdroj síly a základ moci je početnost národa. Není považováno za silné takové království, které má velké prostory, nýbrž to, které má mnoho obyvatel.*“⁶⁹⁴ K růstu populace vede několik příznivých okolností. „*Lidé plodí a množí se tam, kde mají potravu, oblečení a vše ostatní, co je potřebné pro lidský život: mír a dobré zřízení. Lidé se vždy množí tolik, kolik jich země může unést a uživit, tj. kolik země a voda urodí chleba, dobytka, ryb, zvířete, vhodných pro potravu a oblékání, dřeva, kamení a rud pro domy, nádoby a nástroje, a dalších nejrůznějších věcí, které jsou vhodné a potřebné k životu. Kde je země neplodná, tam je lid kvůli nouzi málo početný.*“⁶⁹⁵

Výsledkem hospodářských opatření, která Križanić navrhuje, má být posílení Ruska a jeho vládce. „*Král bude slavný, když budou domácí poddaní bohatí a vážení.*“⁶⁹⁶ „*Kde jsou poddaní bohatí, tam může panovník vést válku, jak dlouho chce. A kde je pouze státní pokladna plná, ale celá země chudá,*

⁶⁸⁹ Tamtéž: s. 53.

⁶⁹⁰ Tamtéž: s. 59–60.

⁶⁹¹ Tamtéž: s. 61.

⁶⁹² Tamtéž: s. 56.

⁶⁹³ Tamtéž.

⁶⁹⁴ Týž: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 87.

⁶⁹⁵ Tamtéž: s. 88.

⁶⁹⁶ Týž: *Politika*, Moskva 1965, s. 15–16.

*tam se síla brzy ztrácí.*⁶⁹⁷ Bohaté a ekonomicky silné Rusko je úhelným kamenem Križaničových úvah o budoucnosti všech Slovanů a nezbytnou podmínkou pro zlepšení jejich současného postavení.

3.9) Ruská zahraniční politika

Križaničovy názory na zahraniční politiku Ruska se shodují s jeho celkovými filozofickými a náboženskými představami, především s jeho upřímnou vírou, že politika má mít morální základ. Z toho plyne, že hlavním principem mezinárodních vztahů má být čestnost a otevřenost. Tyto zásady jsou podle Križaniče závazné nejen ve vztazích k tzv. kulturním státům a křesťanským národům, ale i ve vztahu k národům divokým a pohanským. Bojovat proti pohanům jen proto, že jsou pohané, považuje Križanič za naprosto nepřijatelné, i kdyby při tom byl sledován vysoký cíl šíření křesťanství. „*Kristus prikazoval šířit své Království ne mečem, ale zbožností a pokorou*“.⁶⁹⁸ Hlavní pozornost ruské státní politiky má být kromě toho upřena na vnitřní záležitosti, a nikoli na vnější. Zdrojem ruské moci nemají být výboje, ale bohatství země, které bude výsledkem reforem.

Klíčovým bodem všech Križaničových úvah o ruské zahraniční politice je ukrajinská otázka. Na jejím úspěšném vyřešení v mnohém závisejí další vnější úspěchy Ruska a jeho budoucí role ochránce ostatních Slovanů. Na Ukrajinu Križanič pohlíží jako na součást Ruska. Jejím připojením k Moskvě by se navíc lépe zabezpečily hranice ruského státu.⁶⁹⁹ Križanič uvažuje o Ukrajině v době, kdy uvnitř svobodného ukrajinského kozáctva zuří boj mezi zastánci promoskevské orientace a stoupenci dohody s polským králem. Území Ukrajiny se stává místem, kde se projevují ambice okolních mocností: Polska, Turecka a Ruska. Križanič vychází ze situace v té části Ukrajiny, kde se nejostřeji střetávají zájmy kozáctva a feudálního Polska. Výsledky jsou

⁶⁹⁷ Tamtéž: s. 16.

⁶⁹⁸ Križanič, J.: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 110.

⁶⁹⁹ Jediným zdrojem našeho poznání Križaničova vztahu k Ukrajině je jeho cestopis *Ze Lvova do Moskvy*. Spis vznikl v době Križaničovy druhé cesty do Ruska v roce 1659. Daleko více než o přesné a vyčerpávající cestovní zápisky jde o soubor obecných postřehů a rad, které autor udílí hlavním aktérům dobových událostí – ukrajinským kozákům, kteří jsou v díle nazýváni „Čerkesové“, a moskevskému carovi.

hroživé – zpusťovaná země a mnoho zničených měst. Kozákům jednoznačně doporučuje, aby se přidali na stranu Moskvy a tím získali spolehlivou záštitu před tlakem západního souseda. Takovému řešení však podle něj brání několik skutečností. Ukrajinci sice vyznávají pravoslavnou víru stejně jako obyvatelé moskevského státu, ale mají povahu a obyčej „*zvířecí*“. Križanić vidí příčinu mimo jiné v názoru, který dokonce označuje za kacířství. Jeho podstatou je mylné tvrzení, vydávané za skutečnost, že život v ruském carství je „*nejhorší mizérie a otroctví*“, „*horší než turecká tyranie*“, „*horší než služba faraonovi a egyptské zajetí*“. Původci této hereze, tvrdí Križanić, jsou Poláci, od nichž ji převzali Ukrajinci a s nimi téměř všechny ostatní národy. Jejimi neúnavnými šířiteli jsou ukrajinští duchovní pastýři stejně jako řečtí metropolité.⁷⁰⁰

Ve skutečnosti musejí Ukrajinci od Poláků snášet mnohá příkoří a v případě státního svazku s Polskem jim hrozí nová nebezpečí. Jako první Križanić uvádí obavu z toho, že Poláci pošlou na Ukrajinu svoje žoldnéře a cizáky, kteří se zde budou dopouštět různých zel a násilností. Následuje varování, že polská šlechta bude požadovat zpět svůj majetek, a tak zůstanou účastníci povstání „*s prázdnýma rukama*“. Hrozí, že polská šlechta kozákům nikdy nezapomene zlé skutky, které jí v minulosti učinili, a z pomsty bude páchat různá příkoří. Poláci, tvrdí Križanić, mají konečný úmysl udělat ze všech kozáků poddané sedláky. Kozáci zcela ztratí možnost provádět samostatnou vnější politiku určovanou svými zájmy. Hlavním argumentem proti připojení k Polsku je fakt, že kozáci budou žít pod králem z cizího rodu, což je podle Križaniće rovno „*věčnému bezpráví a porušování Božího přikázání*“.⁷⁰¹

Križanić předpokládá budoucí sjednocení Ruska a Ukrajiny. Udílí přímé instrukce knížeti, který bude ve jménu moskevského cara poslán, aby uzavřel státní smlouvu s Ukrajinci a stanovil formu jejich poddanství a vlády nad nimi. Car by měl slíbit, že zachová a ochrání všechny kozácké výsady, a vyjádřit vůli vyslyšet a splnit požadavky na další privilegia. Konkrétně by měl

⁷⁰⁰ KRIŽANIĆ, J.: *Putovanje od Lavova do Moskve godine 1659*, in: Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, Zagreb 1945, s. 35.

⁷⁰¹ Tamtéž: s. 38–40.

car v Moskvě zřídit zvláštní státní orgán, v němž by nebyli žádní jiní úředníci než Ukrajinci.⁷⁰²

Križanicem vyhlášené zachování a obrana kozáckých privilegií ovšem nejsou důsledné a mají své limity, které jsou dány snahou uklidnit situaci na Ukrajině a udržet ji ve svazku s Ruskem. Moskevské vládě navrhuje zrušit instituci voleného doživotního kozáckého hejtmana, neboť v něm vidí hlavní příčinu zrady. Doživotní hejtman se přirozeně cítí jako malý car a dříve nebo později se u něj objeví svůdná myšlenka utkat se o svou moc s moskevským vládcem. Místo toho Križanić navrhuje ustanovovat hejtmana mocí moskevského cara na určitou dobu, nejlépe na tři roky. Hejtman by měl být vždy vybírán z řad místních kozáků, a nikoli moskevských lidí. Tento krok by eliminoval z ukrajinského života soupeření mezi mocnými jednotlivci z řad kozáků, kteří se považují za kandidáty na hejtmanství, a dal by možnost všem postupně vykonávat tuto vysokou a váženou funkci.⁷⁰³

Vedle ukrajinské otázky Križanić věnuje velkou pozornost vztahu ke dvěma západním sousedům Ruska – Polsku a Švédsku. Domnívá se, že Polsko je pro Rusko nebezpečnější než Švédsko, které je méně lidnaté a geograficky vzdálenější. Švédsko je kromě toho více závislé na ruských potravinách, především na obilí.⁷⁰⁴

Rusko se má všemi silami snažit o věčný mír s Polskem. Jen po uzavření takového spojení může Rusko vyřešit východní otázku. Križanić se domnívá, že by Rusko mělo udržovat mírové vztahy se všemi národy a válčit pouze s Tatary. Ruská expanze má být obrácena nikoli na sever nebo západ, ale na jih proti Krymskému chanátu. S krymskými chány nejsou možné žádné spojenecké ani smluvní vztahy. Tatary je nutné úplně vyhnat z Evropy a jejich země osídlit různými národy.⁷⁰⁵ Križanić si uvědomuje všechny obtíže krymské války. Doporučuje proto tažení odložit na dobu, kdy budou uskutečněny všechny vnitřní reformy a kdy Rusko bude vnitřně silné a jeho

⁷⁰² Tamtéž: s. 36–37.

⁷⁰³ Tamtéž: s. 37.

⁷⁰⁴ Týž: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 196.

⁷⁰⁵ Tamtéž: s. 130.

obyvatelstvo bohaté. Hlavní nebezpečí, které vyplývá z případné krymské války, je konflikt s Tureckem, neboť to se zastane krymského chána jako svého vazala a rovněž bude Rusku bránit v upevnění pozic na Krymském poloostrově. Křižanič nepochybuje o vítězství nad Turky a dokonce o dobytí Cařihradu. Válka proti Turecku je pro něj povinnost křesťanských národů. „*Spravedlivá příčina války pro křesťany je proti těm mohamedánům, kteří ovládli křesťanské státy a zničili svaté chrámy a pronásledují jméno Kristovo.*“⁷⁰⁶ Rusko se má stát obráncem křesťanstva a křesťanských národů a osvobodit je od tureckého jha. Křižanič svou víru čerpá z proroctví. Turecká říše se nemůže dále rozrůstat, neboť by byla větší než Římská říše, která je podle Danielova starozákonního proroctví největší. Rovněž další zprávy a proroctví ukazují, že Turci už nemohou dále expandovat a budou slábnout. Jejich zkázu mají přinést severní Slované.⁷⁰⁷ Stejně jako Bůh poslal Skyty v jejich tatarské a turecké větvi, aby dokončil zničení Římské říše, tak pozvedl Rusko, aby zvítězilo nad Skyty.⁷⁰⁸ Křižanič upozorňuje Rusy na to, že ve válce proti Polákům nebo Litevcům nikdy nedosáhli konečného vítězství, zatímco ve válkách proti Skytům byli úspěšní. Tuto skutečnost vykládá jako Boží řízení, jako výzvu Rusům, aby zahájili válku proti Tatarům a Turkům.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Tamtéž: s. 108.

⁷⁰⁷ KRIŽANIČ, J.: *Sobranije sočinenij Jurija Križaniča, vypusk vtoryj, Tolkovanije istoričeskich proročestv*, Moskva 1891, s. 45–48.

⁷⁰⁸ Týž: *Ruskoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, část II, Moskva 1860, s. 139–140.

⁷⁰⁹ Např. tamtéž: s. 120.

4. kapitola: Ruské kontexty

(Ivan Tichonovič Posoškov)

V rámci zkoumání díla Ivana Tichonoviče Posoškova (1652–1726)⁷¹⁰, považovaného za jednoho z nejoriginálnějších autorů petrovského Ruska, byla tradičně velká pozornost věnována jeho reformním projektům (především v oblasti hospodářství) a zdůrazňována jejich vazba na konkrétní historickou situaci Ruska konce 17. století a prvních desetiletí 18. století. Takový přístup nezdědka zužoval interpretační rámec Posoškovových textů konstatováním, že autor byl stoupencem petrovských reforem a ve svých spisech dokázal precizně formulovat řadu projektů, které ve svém důsledku pomohly (nebo měly pomoci) Rusku překonat jeho zaostalost. Při hledání přesahů Posoškovamyslitele ponechávám stranou ekonomickou složku jeho intelektuálního odkazu a soustřeďuji se na téma Ruska a Evropy v kontextu napětí mezi cizím a domácím, které spojuje dvě základní roviny přítomné v Posoškovově díle – rovinu kritické reflexe ruské minulosti i současnosti a rovinu úvah o budoucnosti Ruska, mezi nimiž lze vysledovat úzkou souvislost.

Posoškovův pohled na Evropu, kterou ve většině případů identifikuje s pojmem ciziny, je zásadním způsobem utvářen autorovou snahou o povznesení Ruska. Posoškov má k Evropě a její civilizaci pragmatický přístup, daný snahou přejímat jen to, co může posloužit k růstu bohatství a moci Ruska, a přebírat jen ty vymoženosti, které jeho země skutečně potřebuje a které není možné získat jinak.⁷¹¹ Posoškovovu snahu o reformu Ruska tedy nelze v žádném případě chápat jako bezvýhradnou evropeizaci. Posoškov nejen že není okouzlen evropským zřízením, duchovností či způsobem života, ale jeho otevřenost vůči vlivům přicházejícím odjinud má své poměrně úzké

⁷¹⁰ K základním dílům Ivana Tichonoviče Posoškova patří *Zrcadlo spolehlivé* (1708), *Závět' otcovská* (dokončena v roce 1719) a *Kniha o chudobě a bohatství* (1724).

⁷¹¹ Posoškov navrhuje založit v Rusku vysoké učení s pedagogy z různých zemí; požaduje, aby cizí řemeslníci povinně předávali své zkušenosti ruským žákům atd.

limity. Spíše než na pomoc lidí ze Západu a odtud přicházející impulzy spoléhá na vlastní síly Ruska a zatím nerozvinuté schopnosti jeho obyvatel.⁷¹²

Posoškovův rozporuplný vztah k cizině a cizincům vysvítá v jeho názorech na obchod, kterému jinak přisuzuje klíčovou roli v životě státu. Požaduje přísnou státní regulaci vnějšího obchodu s cílem ochránit domácí kupce před zahraniční konkurencí. Rusko má kupovat jen nezbytné věci a omezit místa, kde cizinci mohou nabízet své zboží. Pokud se cizí zboží neprodá kvůli ceně nebo kvůli tomu, že není potřeba, nemá se vykládat z lodí a cizinci si je mají odvézt zpět. Posoškov je přesvědčen, že se v případě nutnosti Rusko může zcela obejít bez dovozu, zatímco cizinci „*bez našeho zboží nemohou ani deset let přežít*“⁷¹³.

Další oblastí, kde Posoškov nahlíží na Evropu se zjevným nepřátelstvím, je sféra náboženství. Ve všech svých textech vystupuje jako obránce pravoslaví. Rusko podle něj uchovalo nejčistší křesťanskou víru bez heretických příměsí.⁷¹⁴ Ve vztahu vůči katolicismu a protestantismu, které považuje za hereze, projevuje krajní nesnášenlivost. Osten své polemiky obrací především proti protestantství, které v době vlády Petra I. stále více pronikalo do Ruska. Kdykoli mluví o luteránech, dostává jeho argumentace ostrý, urážlivý tón.⁷¹⁵ Protestantismu klade za vinu „*d'ábelskou pýchu*“, pohrdání církevními obřady a úpadek mravů, neboť jeho stoupenci procházejí životem „*širokou, snadnou cestou svobody*“, jedí maso v době postu, nosí zlatem vytkávané oblečení, milují francouzské tance, spí na měkkých postelích aj.⁷¹⁶ Za těmito konkrétními projevy způsobu života vidí odpadnutí od evangelijního ideálu. Za příliš světský charakter kritizuje rovněž evropskou

⁷¹² Např.: „*Němci jsou daleko před námi ve vědách, ale naši lidé důvtipem, z Boží milosti, nejsou horší než oni, a oni nám bezdůvodně spílají.*“ POSOŠKOV, I. T.: *Kniga o skudosti i bogatstve i drugije sočinenija*, Moskva 1951, s. 255.

⁷¹³ Tamtéž: s. 122.

⁷¹⁴ Tamtéž: s. 236.

⁷¹⁵ Např.: „*Žijí jako dobytek, a nikoli podle evangelií, jedí maso jako nemá hovada nebo jako negramotní Mordvinci.*“ Tamtéž: s. 134; stoupencům Lutherova učení nepřisluší nazývat se lidmi, ale prasaty; tamtéž: s. 134.

⁷¹⁶ Polemika s luterány se objevuje především v Posoškovově díle *Zrcadlo spolehlivé*; podrobná analýza tohoto díla viz např. CAREVSKIJ, A. A.: *Posoškov i jeho sočinenija. Obzor sočinenij Posoškova (izdannyh i neizdannyh) so storony ich religioznogo charakteru i istoriko-literaturnogo značenija*, Moskva 1883.

vědu a Koperníkovu učení o pohybu Země kolem Slunce považuje za nebezpečné. Doporučuje proto tisknout knihy na obranu proti „*luteránům, kalvinistům a dalším ikonoborcům*“ i proti katolíkům (římské herezi).⁷¹⁷

Stejně negativně jako náboženství přinášené do Ruska cizinci Posoškov vnímá model státu, který on sám spojuje s Evropou a který se podle něj vyznačuje omezenou panovnickou mocí. „*V cizích zemích králové nemají takovou moc jako lid, a proto jejich králové nemohou konat podle své vůle, ale jejich poddaní a dokonce kupci si vládnou sami.*“⁷¹⁸ Rusové však mají „*nejmocnějšího a samovládného monarchu, a nikoli aristokrata či demokrata.*“⁷¹⁹ „*Náš vládce je podoben Bohu. Co si usmyslí, může udělat. Svou pokladnu může naplnit přebytkem a žádný finanční nedostatek ho nemůže postihnout.*“⁷²⁰ Ruský car může počítat s úplnou poslušností svých poddaných.⁷²¹ Jeho autorita se projevuje mimo jiné tím, že může určovat hodnotu oběživa. Na rozdíl od cizinců Rusové nehodnotí mince podle ceny kovu, ale řídí se vůlí svého vládce.⁷²²

Při bližším seznámení s Posoškovovými pozoruhodnými představami o Rusku a jeho vztahu k okolnímu světu se nabízí otázka, do jaké míry je tento autor spjat s předcházející tradicí moskevského písemnictví a nakolik jsou jeho úvahy přímo ovlivněné historickou zkušeností petrovského Ruska. Při hledání kontextů Posoškovova opusu v literatuře staré Rusi vyvstávají (poněkud paradoxně) jména dvou autorů, kteří na rozdíl od něj přicházejí do Moskvy s bohatou zkušeností z ciziny, ale kteří své texty (stejně jako on) adresují domácímu ruskému prostředí. Těmito autory jsou Ivan Peresvětov a katolík Juraj Križanić.

Klíčovým pojmem Peresvětovových i Posoškovových spisů je *pravda* (*spravedlnost*), přičemž oba autoři se při hledání základních obrysů pozemské

⁷¹⁷ POSOŠKOV, I. T.: *Kniga o skudosti i bogatstve i drugije sočinenija*, Moskva 1951, s. 27–28.

⁷¹⁸ Tamtéž: s. 239.

⁷¹⁹ Tamtéž.

⁷²⁰ Tamtéž: s. 209.

⁷²¹ „*Svého panovníka uctíváme jako Boha a chráníme jeho čest a jeho vůli horlivě vykonáváme.*“ Tamtéž: s. 237.

⁷²² Tamtéž: s. 238.

spravedlnosti odvolávají na Písmo a křesťanský ideál.⁷²³ Obnovu religiozity v pravoslavném duchu Posoškov dokonce považuje za nutný předpoklad k nastolení spravedlnosti v Rusku. Peresvětov a Posoškov při svých úvahách o ideálním uspořádání státních záležitostí počítají s lidskými bytostmi se všemi jejich nedostatky – s chybnými a často sobecky jednajícími jednotlivci. Zamezit zločinům nemá výlučně hrozba Božích trestů a vidina věčných muk, ale pozemská autorita – panovnická moc a jí oddaní služebníci. Vymýtit nespravedlnost je možné jen s použitím krutých prostředků a pod hrozbou drakonických trestů. Podle Posoškova nebude možné zavést spravedlnost a spravedlivý soud, pokud nebudou všichni špatní soudci bez ohledu na jejich postavení krutě trestáni a nebudou jim ukládány vysoké peněžité pokuty.⁷²⁴

Posoškova spojuje s Peresvětovem rovněž víra v sílu zákonů a důraz kladený na jejich uplatnění. Oba proto věnují velkou pozornost nápravě soudů. Posoškov staví soudnictví výše než všechny ostatní lidské činnosti.⁷²⁵ Domnívá se dokonce, že „*každé dobro má základ ve spravedlivém a nezaujatém soudu*“⁷²⁶. Bez dobrého soudnictví se Rusko nebude moci vyrovnat dalším zemím.⁷²⁷ Posoškov počítá s vydáním nového zákoníku, při jehož přípravě doporučuje k ruským zákonům přidat vhodné články ze zákoníků cizích (včetně tureckého).⁷²⁸ Podle obou autorů se spravedlnost neobejde bez rychlého výkonu práva.

Orgány státu, o jejichž reformě Peresvětov i Posoškov uvažují, mají vykonávat panovnické výnosy a stát se efektivním nástrojem při prosazování vladařovy vůle. Oba od předkládaných reforem očekávají nejen zlepšení vnitřního uspořádání Ruska, ale rovněž posílení jeho moci a autority navenek. Posoškov je přesvědčen, že pokud se v Rusku obnoví duchovnost i občanský

⁷²³ „*Bůh je pravda, pravdu Bůh miluje.*“ Tamtéž: s. 54; „*Pravda je Bůh Otec. Pravda rozmnožuje bohatství a slávu a zbavuje smrti. Otcem nespravedlnosti je ďábel*“, tamtéž: s. 14.

⁷²⁴ „*[S]pravedlivý soud nebude zaveden, pokud sto a více soudců nepadne, protože nespravedlnost se u nás na Rusi pevně usadila.*“ Tamtéž: s. 90.

⁷²⁵ Tamtéž: s. 75.

⁷²⁶ Tamtéž: s. 80.

⁷²⁷ Tamtéž: s. 91–92.

⁷²⁸ Tamtéž: s. 81.

život, nejen že se naplní carská pokladna, ale i obyvatelé zbohatnou a proslaví se. „*A pokud se zlepší i vojsko, pokryjí se slávou, a dokonce budou postrachem všem okolním státům.*“⁷²⁹

K reformním návrhům vede Peresvětova i Posoškova jejich přesvědčení, že lidskou pospolitost je možné silou moudré panovnické moci spravedlivě uspořádat. Vizi společenství naplňujícího hlavní křesťanské ideály osvobozují z rámce eschatologických představ a dějinného fatalismu a přenášejí do oblasti každodenní státní praxe a pozemského řádu.⁷³⁰ Naděje obou autorů se personifikuje v osobě panovníka; oběma je vlastní víra v kreativní potenciál panovnické moci, schopné uskutečnit navrhované reformy. Příznačné je, že si Peresvětov jako vzor vladařské moudrosti vybírá dobyvatele Konstantinopole – tureckého sultána Mehmeda, který se blíží křesťanskému ideálu nikoli svou vírou, ale zaváděním spravedlnosti. Posláním monarchické moci je prosadit principy spravedlivého uspořádání, přičemž má být posuzována podle toho, nakolik je v tomto svém konání úspěšná.

Celou řadu společných myšlenek lze nalézt rovněž v díle Ivana Posoškova a Juraje Križaniće. Posoškov i Križanić jsou přesvědčeni, že život státu má být opřen o morální základ. Důraz na etický rozměr politiky vede Križaniće, obeznámeného na rozdíl od Posoškova s evropským politickým myšlením, k ostré kritice Machiavelliho názorů. Posoškov připisuje úpadek mravnosti vlivu herezí a nízké úrovni domácího duchovenstva.

Posoškov i Križanić považují za přednost Ruska neomezenou moc ruského cara a spojují s ní provedení všech zásadních změn. Posoškov v pohledu na podstatu panovnické moci zcela navazuje na tu myslitelskou tradici moskevské Rusi, která v osobě vladaře viděla zástupce Boha na zemi, vykonavatele Boží vůle a od všech obyvatel státu vyžadovala bezpodmínečnou poslušnost vládci.⁷³¹ Ostře vystupuje proti všemu, co narušuje carskou samovládu a ujišťuje, že navrhované vydání nového

⁷²⁹ Tamtéž: s. 243.

⁷³⁰ „[N]ikdo nikoho nebude posílat k Božímu soudu, ale každému se podle jeho viny dostane soudu a odplaty na zemi“, tamtéž: s. 53.

⁷³¹ „Stejně jako Bůh, vládnucí celému světu, má car moc nad svou zemí“, tamtéž: s. 219; „Car je soudce a podobá se Bohu.“ Tamtéž: s. 242.

zákoníku nepovede k jejímu omezení. Podobně jako Križanić považuje Posoškov veškerá privilegia obyvatel státu za vladařskou milost; oběma je vzdálená představa přirozených lidských práv nezávislých na carské vůli.

Križanić i Posoškov tematizují vztah k evropskému dědictví a uvažují o možnosti jeho přijetí. Oba v této souvislosti sblížuje negativní vnímání a ostrá kritika cizinců. Spoléhat na cizince je podle Posoškova nebezpečné, neboť „*nejsou našimi dobrodinci*“, a proto se jejich názorům nesmí věřit: „*Domnívám se, že nás ve všem klamou a dělají z nás naprosto hlupáky*“.⁷³² Němce obecně Posoškov považuje za špatné učitele: „*Němci nás nikdy nepoučí, abychom skromně žili a nic zbytečně neutráceli; jen vychvalují to, z čeho by měli nějaký zisk oni, a ne my*“.⁷³³ Odvolává na vlastní zkušenost, když obyvatelům Evropy připisuje samolibost a sobeckost. Nelze proto od nich v žádném případě očekávat, že se budou radovat z ruských úspěchů. Cizinci ždímají z Rusů peníze a je samé „*ožebračují a zostuzují*“⁷³⁴. Cizinci by se měli zřít své pýchy⁷³⁵ a Rusové by měli přestat před nimi poklonkovat⁷³⁶. Posoškov si přeje omezit vliv cizinců na ruské vnitřní záležitosti mimo jiné zrušením pošty.⁷³⁷

Východiskem pro reformní projekty Križaniće i Posoškova je ostrá kritika současného stavu Ruska. Podle Posoškova je Rusko naplněno nespravedlností a nepořádky.⁷³⁸ Bolestně vnímá rozpor mezi křesťanským ideálem, mezi pravou vírou, kterou Rusko uchovalo, a ruskou každodenní realitou.⁷³⁹ Ruské carství je předmětem pohrdání a všem okolním státům pro

⁷³² Tamtéž: s. 255.

⁷³³ Tamtéž: s. 127.

⁷³⁴ Tamtéž: s. 203.

⁷³⁵ Tamtéž: s. 123.

⁷³⁶ „*[N]ám přísluší s nimi jednat z vysoka a ne se před nimi pokořovat*“, tamtéž: s. 122.

⁷³⁷ Poštu charakterizuje jako díru, kterou cizinci „*pozorují všechny naše státní a hospodářské záležitosti*“, tamtéž: s. 255.

⁷³⁸ Tamtéž: s. 7.

⁷³⁹ „*[N]ejen u cizinců, kterým je vlastní křesťanství, ale i u muslimů soudí spravedlivě, u nás je víra svatá, pravá a po celém světě slavná, ale soudní řízení naprosto ubohé, všechny výnosy imperátorského veličenstva přicházejí vniveč a každý jedná podle svého zvyku*.“ Tamtéž: s. 91; „*Ve všech státech křesťanských i muslimských nejsou takové loupeže, jaké jsou u nás na Rusi*“, tamtéž: s. 151.

smích.⁷⁴⁰ Navzdory tomu, že je rozsáhlé a zalidněné, vybírá se zde málo peněz do carské pokladny. Daně v době války nestačí pokrýt vojenské výdaje.⁷⁴¹ Hlavní příčinou bídy jeho obyvatel a potažmo státu jsou nefungující soudy a špatné zákony.⁷⁴²

Přes neutěšený stav Ruska Križanić i Posoškov věří v jeho velkou budoucnost. Posoškov vidí budoucí Rusko jako zemi netušených možností. Pokud se uskuteční navrhované reformy, očekává, že obyvatelé Ruska dokáží cizince překonat v řadě oblastí.⁷⁴³ „*Cizinci jsou stejní lidé jako my. Mají dobré občanské zřízení a jsou zkušení řemeslníci. Pokud u nás bude dobré občanské zřízení, naši řemeslníci je mohou předčit.*“⁷⁴⁴ Pokud bude zavedena ochrana vynálezů, jaká je běžná v Evropě, „*bude zde vynálezců stejně jako v cizině*“⁷⁴⁵. K vzestupu Ruska přispěje dosud neobjevené přírodní bohatství.⁷⁴⁶

Ivan Tichonovič Posoškov na jedné straně nahlíží na evropskou civilizaci jako na inspiraci pro Rusko. Oceňuje šetrnost Němců, kteří navzdory svému bohatství vedou střídmy život a váží si věcí.⁷⁴⁷ Vyzdvihuje německý právní a soudní systém. Zároveň velmi kriticky přistupuje k potenciálnímu vlivu cizinců na vnitřní život Ruska, zdůrazňuje přednosti existující formy ruského státu a nezkaženost zdejší víry. V tomto rámci vymezuje oblasti ruského života, kde jsou cizí vlivy nepřípustné a kde má být působení cizinců potlačeno nebo zcela eliminováno.

Evropa představuje referenční rámec Posoškovova projektování budoucnosti Ruska, přičemž sám Posoškov ulpívá především na vnější stránce života cizích zemí. Jeho vztah k duchovnímu rozměru Evropy charakterizuje řada předsudků, nedůvěra nezřídka přecházející v otevřené nepřátelství. Při

⁷⁴⁰ Tamtéž: s. 275.

⁷⁴¹ Tamtéž: s. 20.

⁷⁴² „*V německých zemích velmi chrání lidi a nejvíce kupce, a proto jsou u nich kupci velice bohatí. Ale naši soudci vůbec lidi nechrání a touto ledabylostí celé carství zbídačují, neboť carství, kde jsou lidé bohatí, je bohaté carství, a carství, v kterém budou lidé chudí, nemůže být bohaté.*“ Tamtéž: s. 77.

⁷⁴³ „*[N]ebude pod sluncem jiný tak slavný, bohatý a statečný stát a všechna naše dřívější hanba se změní ve velikost a slávu.*“ Tamtéž: s. 276.

⁷⁴⁴ Tamtéž: s. 143.

⁷⁴⁵ Tamtéž: s. 140.

⁷⁴⁶ Tamtéž: s. 149.

⁷⁴⁷ Tamtéž: s. 89.

kritické analýze Posoškovových textů vychází rovněž najevo, že jeho vlastní představa o Západu jako samouka, který nikdy nevycestoval z Ruska, je v mnohém limitovaná a zkreslená (s Evropou například spojuje okamžité trestání smrtí i za sebemenší provinění⁷⁴⁸).

Posoškovův pohled na Evropu osciluje mezi dvěma krajními polohami. Evropa v jeho díle vystává jako zdroj inovací v oblasti techniky, hospodářství či práva, bez nichž se Rusko v dané situaci neobejde. Na druhé straně jsou z pohledu Posoškova jako pravoslavného věřícího její obyvatelé heretici a jejich náboženství představuje nebezpečí pro ruskou zbožnost. Rusko se v Posoškovových představách nemá stát vzorovým evropským státem. Jeho budoucí vývoj tak, jak ho chápe on, by v žádném případě neměl spočívat v napodobování cizinců. Má být prostorem, kde se naplní křesťanský ideál, kde bude nastolena spravedlnost a kde víra, kterou na rozdíl od ostatních zemí uchovalo neporušenou, prostoupí život státu i každého jeho obyvatele. Posoškov svým hledačstvím Boží pravdy na zemi není v kontextu moskevského písemnictví zdaleka ojedinelý. Jeho specifčnost spočívá v tom, že do konstrukce tohoto ideálu zahrnuje zcela praktické úvahy o různých segmentech každodennosti člověka, přičemž je připraven využít zkušenosti evropského Západu, vůči němuž se Rusko jeho doby stále více otevíralo.

⁷⁴⁸ Tamtéž: s. 161.

5. kapitola: Chorvatské kontexty

(Pribojević, Orbini, Vitezović, ilyrismus)

Dávno předtím, než se Križanićovy hlavní spisy dostaly do Chorvatska, než se Ruské impérium stalo mocností osudově ovlivňující záležitosti evropského kontinentu a než Evropa sama získala o minulosti a životě vzdálené a tajemstvím obestřené „Moskovie“ podrobnější informace, byly prostor Ruska a ruské etnikum v chorvatském prostředí integrovány do úvah o vlastním místě ve světě a roli v dějinách. K tomuto zajímavému fenoménu došlo navzdory limitujícím faktorům, kterými byly v případě Ruska a Chorvatska relativně velká geografická vzdálenost, velmi sporadické přímé kontakty mezi oběma prostředími a obecně kusé informace o reálné situaci východní Evropy, příslušnost k odlišným náboženským okruhům a v neposlední řadě fakt, že se území dnešního Ruska a Chorvatska v minulosti nenacházela v jednom státním celku. Impulzem zájmu o Rusko bylo v chorvatském jazykovém prostoru vědomí etnické a jazykové příbuznosti, představa o společném původu a z toho vyplývající společná historická tradice.

5.1) Rusko a dějiny Slovanů (Vinko Pribojević)⁷⁴⁹

O životě Vinka Pribojeviće nedisponujeme žádnými jinými údaji kromě těch, které můžeme najít v jeho jediném zachovaném spise nazvaném *O*

⁷⁴⁹ O Pribojevićovi a jeho díle viz např. GRGEC, P.: *Vinko Pribojević, otac sveslavenske misli među Hrvatima*, in: Kalendar Gospine Krunice za g. 1935., s. 1–7; *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb 2000, s. 593–594; GORTAN, V.: *Vinko Pribojević*, in: *Hrvatski latinisti I. Iz latiniteta 9.–14. stoljeća. Pisci 15. i 16. stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb 1969, s. 545–547; GORTAN, V.: *Šižgorić i Pribojević*, *Filologija* 2, Zagreb 1959, s. 149–152; JELČIĆ, D.: *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb 1997, s. 25; KURELAC, M.: *Vinko Pribojević i njegovo djelo*, in: PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i slavi Slavena*, Zagreb 1997, s. 7–44; NOVAK, G.: *Dalmacija i Hvar u Pribojevićevo doba*, in: PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951, s. 8–47; NOVAK, S. P.: *Pribojevićevo govor o podrijetlu i zgodama Slavena*, in: *Povijest hrvatske književnosti. Od humanističkih početaka do Kašičeve ilirske gramatike 1604.*, II. knjiga, Zagreb 1997, s. 220–227; NOVAK, S. P.: *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb 2003, s. 33.

*původu a dějinách Slovanů (De origine successibusque Slavorum)*⁷⁵⁰. Pribojević se narodil v nešlechtické rodině⁷⁵¹ na ostrově Hvar, patřícím v té době Benátské republice. Humanistickou školu ukončil v dominikánském klášteře na Hvaru. Později studoval teologii, stal se členem dominikánského řádu a knězem. Je pravděpodobné, že pokračoval ve studiu na některé italské univerzitě a získal titul profesora teologie.⁷⁵² Před rokem 1525 cestoval a dostal se do Polska⁷⁵³, kde získal možnost seznámit se s Poláky, Rusy a situací ve východní Evropě. Řeč *O původu a dějinách Slovanů* pronesl veřejně v dominikánském klášteře Svatého Marka na rodném Hvaru v roce 1525. Latinský text svého vystoupení společně s věnováním a prosbou o jeho vytištění poslal hvarskému šlechtici Petrovi Vitaljićovi. Pribojevićův spis vyšel tiskem v Benátkách v roce 1532. O jeho popularitě svědčí fakt, že v roce 1595 byl tamtéž vydán jeho překlad do italštiny, jehož autorem byl obyvatel města Splitu Belisario Malaspalli. Překlad byl dedikován dubrovnickému básníku Dominkovi Zlatarićovi.⁷⁵⁴

Vinko Pribojević rozdělil svoje vystoupení na tři tematické části. V první vykládá původ Slovanů, etymologii slovanského jména a osud jednotlivých slovanských národů. Slovany chápe jako jeden celek a příbuzenské vztahy mezi jeho jednotlivými částmi odkrývá pomocí jazyka. Druhou část svého spisu Pribojević věnoval Dalmácii a jejím obyvatelům. S cílem oslavit svůj rodný kraj zmiňuje celou řadu významných a chvályhodných osobností původem z Dalmácie, které vykonaly veliké a slavné skutky.⁷⁵⁵ Neoddělitelnou součástí obrazu idealizované země a jejích obyvatel

⁷⁵⁰ Úplné vydání latinského textu s překladem do chorvatštiny viz PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951; PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Split 1991; PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i slavi Slavena*, Zagreb 1997.

⁷⁵¹ Členové rodiny Pribojevićů nebyli členy Velké rady (*Veliko vijeće*) Hvaru, kam byl přístup otevřen jen šlechticům; NOVAK, G.: *Dalmacija i Hvar u Pribojevićevo doba*, in: PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951, s. 26.

⁷⁵² Tamtéž: s. 26.

⁷⁵³ V Polsku Pribojević strávil tři roky; PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951, s. 177.

⁷⁵⁴ Překlad nese název *Della origine et successi degli Slavi*; NOVAK, G.: *Dalmacija i Hvar u Pribojevićevo doba*, in: PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951, s. 42.

⁷⁵⁵ PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951, s. 190–192.

je křesťanství.⁷⁵⁶ Ve třetí části svého díla přechází k tématu rodného Hvaru. Popisuje zeměpisnou polohu a podobu ostrova, jeho přírodní bohatství, památky, kontakty s okolním světem a majetek, který mu přináší čilý obchod. Pribojević se neomezuje jen na antickou a středověkou historii Hvaru, ale mluví i o aktuální ekonomické a sociální situaci. Kromě toho chválí přednosti jeho obyvatel. Podobně jako v předchozí části Pribojević uvádí významné osobnosti spojené s Hvarem.⁷⁵⁷

Klíčová pro pochopení vztahu Vinka Pribojeviće k minulosti Slovanů jsou jeho vlastní slova, podle nichž byli Slované zbaveni své slávy z toho důvodu, že v průběhu mnoha let se nenašli lidé, kteří by „*budoucím stoletím*“ ukázali jejich bezpočetné slavné skutky.⁷⁵⁸ Proto svůj hlavní úkol vidí ve zkoumání velikosti a ušlechtilosti národa, který „*se nyní nazývá novým slovanským jménem*“.⁷⁵⁹

Slovanskou historii spojuje s biblickou, když tvrdí, že praotcem Slovanů byl Tíras, jeden ze synů Jefeta, mladšího Noeho syna.⁷⁶⁰ Jméno Tírasových potomků Řekové později změnili na Thráky.⁷⁶¹ Na základě domnělé jazykové příbuznosti s Thráky Pribojević prohlašuje za Slovany Moesy, Góty, Dáky, Ilyry. Tezi, že Thrákové jsou Slované, která tvoří východisko jeho úvah, Pribojević pouze konstatuje a dále nedokazuje.

Mezi Slovany Pribojević zahrnuje i další etnika. Slovanským národem byli podle jeho názoru Makedonci. Svůj názor dokládá tím, že se jejich rodný jazyk odlišuje od řečtiny, neboť Makedonci „*vždy stejně jako i dnes [...] používali slovanské nářečí*“.⁷⁶² Slovany byli ženy Gótů Amazonky⁷⁶³, obyvatelé poloostrova Istrie⁷⁶⁴, Vandalové⁷⁶⁵ a další. Příčinu značné

⁷⁵⁶ Tamtéž: s. 192.

⁷⁵⁷ Tamtéž: s. 206.

⁷⁵⁸ Tamtéž: s. 175.

⁷⁵⁹ Tamtéž: s. 163.

⁷⁶⁰ Tamtéž.

⁷⁶¹ Tamtéž.

⁷⁶² Tamtéž: s. 168.

⁷⁶³ Tamtéž: s. 166.

⁷⁶⁴ Tamtéž: s. 168.

⁷⁶⁵ Tamtéž: s. 171.

různorodosti jmen slovanských národů Pribojević vidí v rozlehlosti území, které osídlili Tírasovi potomci.⁷⁶⁶

S cílem oslavit slovanský národ Pribojević prohlašuje za Slovany celou řadu historických osobností. Dokazuje například, že Slovany byli Filip a Alexandr Makedonský, který podrobil své moci „*část Evropy a celou Asii*“⁷⁶⁷. Už samotné přání Alexandra Makedonského proslavit své jméno a jeho touha po slávě jsou pro Pribojeviće dostatečným důkazem toho, že pocházel ze slovanského národa.⁷⁶⁸ Jestliže byl Alexandr Makedonský Slovan, znamená to, že i jeho dědici – diadochové – byli Slované. Z toho plyne, že tento národ vládl 276 let Egyptu.⁷⁶⁹ Slovany byla podle mínění autora celá řada císařů antického Říma. Slovanský element se v historii Římské říše neztratil ani v epoše, kdy impérium přešlo do rukou Germánů. Císařskou hodnost získali Lucemburkové Karel, Zikmund a Václav, kteří „*byli slovanského rodu z Čech*“⁷⁷⁰. Slovany byli římsští papeži Gaius a Jan IV., původem z Dalmácie, a papež Konon, rodem z Thrákie.⁷⁷¹ Významné místo mezi historickými slovanskými osobnostmi patří podle Pribojeviće svatému Jeronýmu, který se podle jeho předpokladu narodil na hranici Panonie a Dalmácie.⁷⁷²

Mezi vlastnostmi, jejichž nositeli jsou Slované, autor nejvíce zdůrazňuje a oslavuje statečnost.⁷⁷³ Dokonce původ etnonyma *Slovan* Pribojević spojuje se slovem „*sláva*“.⁷⁷⁴ Velkou část své řeči věnuje tématu válek Slovanů s národy antického světa. Vztah slovanského světa na jedné straně a řeckého a římského světa na straně druhé stojí v centru jeho historického vyprávění. Naproti tomu zcela opomíjí v jeho době více než aktuální problém boje s Turky. Řada válek, které slovanské národy vedly

⁷⁶⁶ Tamtéž: s. 166.

⁷⁶⁷ Tamtéž: s. 174.

⁷⁶⁸ Tamtéž.

⁷⁶⁹ Tamtéž: s. 175.

⁷⁷⁰ Tamtéž: s. 179.

⁷⁷¹ Tamtéž.

⁷⁷² Tamtéž: s. 170.

⁷⁷³ Tamtéž: s. 181.

⁷⁷⁴ Tamtéž: s. 173.

s Římem, a jejich vítězství jsou příčinou zcela nepřátelského vztahu Římanů k úspěchům Slovanů.⁷⁷⁵

V souvislosti se slovanskou udatností Pribojević připomíná Slovany bojující v turecké armádě. Turecký sultán si podle něj natolik považuje lidi slovanského rodu, že si právě z nich vybírá „*téměř všechny velitele své armády*“.⁷⁷⁶ Rovněž mocná Benátská republika ve vojenských záležitostech nejednou využívala služeb slovanských vojáků.⁷⁷⁷ Slované (Vandalové) expandovali do Afriky a později do Itálie⁷⁷⁸; Slované (Gótové) porazili římského císaře Valenta, obsadili celou Itálii a nakonec se přestěhovali do Španělska, kterému vládnou „*až do našich dnů*“.⁷⁷⁹

Vedle statečnosti se podle Pribojeviće Slované vyznačují dalšími přednostmi. Jako příklad slouží osobnost Aristotela, kterého stejně jako mnohé další významné postavy počítá mezi Slovany.⁷⁸⁰ Veliký „*slovanský*“ myslitel antiky jasně dokazuje, že Slovanům byly vlastní „*nejen množství tělesné síly a ušlechtilost ducha, ale i rozumové schopnosti, aby se zabývali vědou*“.⁷⁸¹

Pribojević si všímá nejen minulosti Slovanů obývajících evropský jih, ale i historie a současnosti slovanského severu. Ve svém spise uvádí pověst o bratrech Čechovi, Lechovi a Rusovi, kteří byli kdysi kvůli vnitřním válkám vyhnáni z Dalmácie a kteří se poté chopili vlády nad národy a nazvali je svými jmény.⁷⁸² V souvislosti s východní Evropou Pribojević mluví o Novgorodu, který se nachází „v Moskovii“ a který podle jeho zpráv svou rozlohou převyšuje Řím.⁷⁸³

⁷⁷⁵ Tamtéž: s. 183.

⁷⁷⁶ Tamtéž: s. 181.

⁷⁷⁷ Tamtéž: s. 182.

⁷⁷⁸ Tamtéž: s. 176–177.

⁷⁷⁹ Tamtéž: s. 183.

⁷⁸⁰ Slovanský původ Aristotela Pribojević dokazuje místem jeho narození – Makedonií; tamtéž: s. 175.

⁷⁸¹ Tamtéž.

⁷⁸² Tamtéž: s. 171.

⁷⁸³ Tamtéž: s. 172.

5.2) Rusko a Království Slovanů (Mavro Orbini)⁷⁸⁴

Zprávy o osudech autora knihy *Království Slovanů, nyní nesprávně nazývaných Schiavoni (Il Regno degli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni)*⁷⁸⁵ Mavru Orbiniim čerpáme na rozdíl od Pribojeviće nejen z jeho vlastních textů, ale rovněž z archivních materiálů. Přesto zůstává řada momentů jeho života včetně data narození nejasná. Podle Miroslava Pantiće, autora obširné biografické studie věnované Orbinimu, se narodil zřejmě po roce 1563 v rodině Vicka Orbiniho, který se přibližně v padesátých letech 16. století přestěhoval z Kotoru do Dubrovníku.⁷⁸⁶ O mládí Mavra Orbiniho nic nevíme, ale s velkou pravděpodobností získal první vzdělání v jedné z dubrovnických škol.

Ve věku 15 let vstoupil do kláštera Svaté Marie řádu benediktýnů na ostrově Mljet, náležejícímu Dubrovnické republice, a přijal jméno Mavro na počest významného benediktýnského misionáře a svatého 6. století, žáka zakladatele řádu svatého Benedikta. S ostrovem Mljet a zdejším benediktýnským klášterem je spojena řada let Orbiniho života. První zprávy o autorovi v archivních dokumentech se vztahují k roku 1592. V této době zastával funkci představeného kláštera svatého Andreje na stejnojmenném

⁷⁸⁴ O Orbinim a jeho díle viz např. ĆIRKOVIĆ, S.: *Mauro Orbini: His Life and Work*, in: ORBINI, M.: *Il regno degli Slavi*. Pesaro 1601, München 1985, s. 7–23; DRAGOVA, N.: *Mavro Orbini i bałgarskite istorici prez XVIII vek*, in: ORBINI, M.: *Carstvoto na slavjanite 1601*. Otkāsi, Sofija 1983, s. 9–40; *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb 2000, s. 542–543; JELČIĆ, D.: *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb 1997, s. 25; KOMBOL, M., NOVAK, S. P.: *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, 4. izdanje, Zagreb 1996, s. 189; NOVAK, S. P.: *Literarizacija povijesne memorije u Orbinijevom naraštaju*, in: *Povijest hrvatske književnosti. Od humanističkih početaka do Kašičeve ilirske gramatike 1604.*, II. knjiga, Zagreb 1997, s. 646–653; NOVAK, S. P.: *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb 2003, s. 71–72; PANTIĆ, M.: *Mavro Orbin – život i rad*, in: ORBIN, M.: *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968, s. XI–CVIII; SAMARDŽIĆ, R.: *Kraljevstvo Slovena u razvitku srpske istoriografije*, in: ORBIN, M.: *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968, s. CIX–CXXXVI; ŠANJEK, F.: *Povijesni pogledi Mavra Orbinija*, in: ORBINI, M.: *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb 1999, s. 7–45.

⁷⁸⁵ Úplné vydání italského textu viz ORBINI, M.: *Il regno degli Slavi*. Pesaro 1601, München 1985; úplný překlad textu do chorvatštiny viz ORBINI, M.: *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb 1999; překlad textu do srbštiny (bez prvních 242 stran originálu) viz ORBIN, M.: *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968; překlad vybraných částí textu do bulharštiny viz ORBINI, M.: *Carstvoto na slavjanite 1601*. Otkāsi, Sofija 1983.

⁷⁸⁶ PANTIĆ, M.: *Mavro Orbin – život i rad*, in: ORBIN, M.: *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968, s. XVI.

ostrově nedaleko Dubrovníku (prior Sancti Andreae de Pellago).⁷⁸⁷ V roce 1593 byl Orbini zvolen opatem nevelkého, ale starobylého kláštera svatého archanděla Michaela v Pakljeně na ostrově Šipan, který podléhal vládě Dubrovníku.

Orbiniho církevní kariéra byla přerušena konfliktem s jeho bezprostředním nadřízeným Ivanem Orsatem Đurđevićem (Joannes Baptista Orsati de Georgiis), který byl opatem kláštera svatého Jakuba ve Višnjici a současně představeným celé benátské kongregace benediktýnů.⁷⁸⁸ Đurđević zbavil Orbiniho opatského místa na Šipanu a udal ho do Říma. Když odtud přišel příkaz, aby Orbini co nejdříve stanul před inkvizičním soudem, zasáhl do celého případu dubrovnický arcibiskup Aurelio Novario. Po předběžném vyšetřování došel k závěru, že Orbini je zcela nevinný. Poté ho osvobodil od všech trestů, které mu byly předtím uloženy, a přikázal, aby se vrátil do svého opatství se zachováním dřívějších práv a s neposkvrněnou ctí. Dne 2. ledna 1597 římský papež Kliment VIII. Orbiniho jmenoval do hodnosti opata benediktýnského kláštera svaté Marie, který se nacházel daleko na sever od Dubrovníku v oblasti Bačky. Orbiniho životopisec Pantić se domnívá, že v daném případě šlo o sinekuru a je možné předpokládat, že Orbini své nové opatství do konce života nenavštívil.⁷⁸⁹

V devadesátých letech 16. století Orbini několikrát opustil rodný kraj a pobýval v Itálii, kde sbíral materiál pro své historické dílo a dohlížel na jeho tisk. Dne 1. března 1601 podepsal věnování knihy *Království Slovanů* dubrovnickému šlechtici Marinu Bobaljevićovi, který finančně podpořil její vydání.⁷⁹⁰ První a největší část své knihy Orbini zasvětil tématu původu Slovanů a osudům jednotlivých slovanských národů, jejich zvykům, způsobu života a jejich christianizaci. Do širokého rámce všeslovanských dějin autor

⁷⁸⁷ Tamtéž: s. XXIII.

⁷⁸⁸ Tamtéž: s. XXIX–XXX.

⁷⁸⁹ Tamtéž: s. XXXII.

⁷⁹⁰ *Království Slovanů* vyšlo tiskem v italském městě Pesaro. Už v roce 1603 katolická církev knihu umístila na *Seznam zakázaných knih (Index librorum prohibitorum)*, kde měla zůstat, „dokud z ní nebudou odstraněna jména kacířů, která jsou uváděna na mnoha místech“ („usquequo prodeat deletis haereticorum nominis passim citatis“); tamtéž: s. LXIII.

umístil popis vzniku a dalšího vývoje svého rodného města Dubrovníku. První část uzavírá překlad tak zvaného *Letopisu popa Dukljanina* (*Ljetopis popa Dukljanina*) do italštiny. Další části knihy jsou věnovány dějinám jednotlivých jihoslovanských států – Srbska neboli Rašky, Bosny, Chumu a Chorvatska. Poslední část textu představuje podrobnou historii Bulharů a jejich státu do okamžiku jeho pádu do rukou Turků.

Záhy po vydání knihy se Orbini vrátil do Dubrovníku. Už v září roku 1601 byl opět v klášteře Svatého Michaela v Pakljeně ve své původní hodnosti opata. Není známo, jak dlouho zůstal na tomto místě, ale zcela určitě tato etapa jeho bouřlivého života netrvala dlouho. Už v polovině roku 1603 ho na tomto postu vystřídal někdo jiný. Následující zmínka o Orbinim se vztahuje k 14. prosinci 1604. Dubrovnické shromáždění (Senát) v tento den rozhodlo, že bude od místního arcibiskupa Fabia Tempestiva požadovat, aby „*vysídlil z této (benátské – pozn. aut.) provincie z důvodů známých shromáždění*“ mnichy kláštera svatého Jakuba ve Višnjici Mavra Orbiniho a Teofila.⁷⁹¹ Už 17. prosince téhož roku senátoři zmírnili prvotní přísnost svého rozhodnutí a omezili se pouze na požadavek přemístit mnichy na ostrov Šipan.⁷⁹² Není možné přesně určit dobu, kterou Orbini strávil v místě své internace. Podle všeho tam zůstal jen krátce. Čas, po který tam pobýval, věnoval mimo jiné literární činnosti. Na Šipanu přeložil z italštiny do domácího jazyka populární dílo *Zrcadlo duchovní* (*Lo specchio spirituale del principio e del fine della vita umana*)⁷⁹³, jehož autorem je italský františkán Angelo Elli. Překlad Orbini

⁷⁹¹ Tamtéž: s. XLVII. Skutečné příčiny konfliktu mezi Orbinim a představiteli Dubrovnické republiky nelze z dostupných pramenů přesně rekonstruovat.

⁷⁹² Tamtéž.

⁷⁹³ Název chorvatského překladu zní *Zrcadlo duhovno od pocetka i sfarhe života coviečanskoga*; ŠANJEK, F.: *Povijesni pogledi Mavra Orbinija*, in: ORBINI, M.: *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb 1999, s. 16.

datoval 20. dubnem roku 1606.⁷⁹⁴ V tomtéž roce znovu obsadil funkci opata kláštera svatého Andreje.⁷⁹⁵

V roce 1610 Orbini opustil svou benátskou kongregaci zřejmě s cílem se sem už nevrátit. Objevil se ve městě Ston Mali na poloostrově Pelješac. Dosáhl dokonce toho, že ho Malá rada (*Malo vijeće*) Dubrovniku 22. dubna 1610 jmenovala knězem místního chrámu svatého Antona. Na novém místě nezůstal dlouho, neboť už 6. září téhož roku vláda republiky zpochybnila jeho jmenování. Orbini navzdory tomu neopustil místo svého pobytu. Další etapa jeho života začala s příchodem nového místního biskupa Miha Restiče do Stonu. Orbini se podařilo rychle získat jeho náklonnost a s tím související značný vliv na biskupském dvoře. Následující zvrát v jeho osudu nastal 13. listopadu 1610, když dubrovnická vláda rozhodla, že kníže republiky a Malá rada mají požadovat od stonského biskupa, aby Mavra Orbiniho odstranil ze své episkopie.⁷⁹⁶ Místo, kam se Orbini uchýlil po svém vyhnání ze Stonu, není známé. Krátce po těchto událostech Orbini zemřel.⁷⁹⁷ Přibližně v květnu nebo červnu 1611 zpráva o jeho smrti dorazila do Itálie.

Hlavní úkol, který si Orbini stanovil už na začátku svého spisu *Království Slovanů*, je vysvětlit čtenářům původ a vylíčit úspěchy „slovanského národa“.⁷⁹⁸ Na historické paměti o tomto národu se podle mínění autora krajně negativně projevil fakt, že se nenašel nikdo, kdo by patřičným způsobem popsal jeho činy.⁷⁹⁹ Za druhou příčinu toho, proč byl slovanský národ zbaven svého historického významu a slávy, Orbini považuje nedostatek jednoty a vnitřní konflikty.⁸⁰⁰

⁷⁹⁴ Dílo poprvé vyšlo tiskem v roce 1614 v Římě. Podruhé bylo *Zrcadlo duchovní* vytištěno v roce 1621 v Benátkách. Nové chorvatské vydání bosenskou cyrilicí (bosančica) se objevilo v roce 1628 v Benátkách pod změněným názvem *Ogledalo duhovno od početka i svarhe života čovičanskog*; tamtéž, s. 16.

⁷⁹⁵ PANTIĆ, M.: *Mavro Orbin – život i rad*, in: ORBIN, M.: *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968, s. XLVIII.

⁷⁹⁶ Tamtéž: s. LVI.

⁷⁹⁷ Pantić předpokládá, že Orbini zemřel 30. listopadu 1610; tamtéž, s. LVII.

⁷⁹⁸ ORBINI, M.: *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb 1999, s. 75 (6); v závorkách jsou uváděna čísla stránek italského originálu.

⁷⁹⁹ Tamtéž: s. 137 (75).

⁸⁰⁰ Tamtéž.

Pro pochopení názorů Orbiniho na slovanskou minulost je klíčová jeho představa o Slovanech jako o jednom národě, který se v průběhu staletí na dějinné scéně objevoval pod různými názvy. Příbuzenské vztahy uvnitř slovanské jednoty a její hranice je možné zřejmým způsobem stanovit na základě jazyka. Vedle jazyka považuje Orbini za projev slovanské identity písmo. Slovanský národ podle něj používá dva typy písma: jedno, vynalezené Cyrilem, se nazývá „*cyrilice*“⁸⁰¹, druhé, sestavené svatým Jeronýmem, nese název „*bukvice*“ (*hlaholice*)⁸⁰².

Orbini stejně jako jeho předchůdce Vinko Pribojević hledá kořeny Slovanstva v nejstarší historii lidstva a snaží se spojit jeho původ s biblickým vyprávěním o potopě světa.⁸⁰³ V roce 1460 před naším letopočtem podle něj Slované opustili svou pravlast Skandinávii a podrobili si velké území, které nazývá „*evropská Sarmatie*“.⁸⁰⁴ Po odchodu z pravlasti se všichni Slované kromě Ilyrů a Thráků nazývali společným jménem „*Gótové*“.⁸⁰⁵ Když opustili Sarmatii, rozdělili se na dvě části – jedna z nich přesídlila na sever, druhá část pronikla na jih a obsadila břehy Dunaje. Z množství jmen se postupně vydělila tři základní – *Venedové*, *Antové* a *Slované*, z nichž poslední převládlo.

Orbini zahrnuje mezi Slovany celou řadu národů a kmenů, které s nimi ve skutečnosti neměly nic společného. Jeho cílem je připsat jejich vojenské úspěchy a nesčetná vítězství slovanskému národu a současně dokázat, že slovanský element je autochtonním obyvatelstvem těch zemí, ve kterých sídlí v současnosti.

Orbini se snaží přesvědčit čtenáře o tom, že evropský jih měl původně slovanský charakter. Slovanský živel se v oblasti Balkánu objevil ještě dlouho před příchodem Slovanů ze severu, protože národy, které obývaly toto území od nejstarších dob, patří ke slovanskému národu. Svou tezi dokazuje jazykovou jednotou Thráků, Ilyrů a Gótů, kteří podle jeho názoru mluvili

⁸⁰¹ Tamtéž: s. 109 (46).

⁸⁰² Tamtéž: s. 110 (46).

⁸⁰³ Tamtéž: s. 76 (6).

⁸⁰⁴ Tamtéž: s. 76 (7).

⁸⁰⁵ Tamtéž: s. 158 (97).

„*stejným jazykem*“.⁸⁰⁶ O tom, že jazyk Ilyrie byl vždy slovanský, svědčí fakt, že svatý Jeroným právě do tohoto jazyka přeložil pro Dalmatince Starý a Nový zákon.⁸⁰⁷

Ke slovanským národům podle Orbiniho náležejí rovněž Makedonci, kteří „*byli vždy lidmi slovanského jazyka, kterými jsou i dnes*“.⁸⁰⁸ Orbini dokazuje jejich příslušnost ke Slovanům tím, že se makedonský jazyk odlišoval od řečtiny.⁸⁰⁹

V souvislosti s otázkou vzniku jednotlivých slovanských národů a států Orbini uvádí pověst o bratrech Čechovi a Lechovi – zakladatelích českého a polského národa. Podle jeho názoru Čech, pocházející z chorvatských Slovanů, odešel na sever a stal se prvním vládcem Čech. Lech svého bratra opustil z touhy stát se zakladatelem národa a království.⁸¹⁰ Čechy Orbini charakterizuje jako velice statečný a bojovný národ.

V části díla věnované Rusku Orbini uvádí některá fakta z jeho historie. Zmiňuje vítězství, jehož velkokníže Dmitrij dosáhl nad tatarským chánem Mamajem. Orbiniho pozornost se soustřeďuje především na nejstarší ruské dějiny a proces christianizace. Zmiňuje mimo jiné legendu o apoštolovi Andrejovi jako prvním šířiteli křesťanství na Rusi.

Orbini podobně jako Pribojević uvádí celou řadu historických osobností, které považuje za Slovany. Jejich seznam je u obou autorů v mnohém podobný. Patří mezi ně římsští a byzantští císaři, vládci středověké Římské říše z dynastie Lucemburků Karel, Václav a Zikmund, římsští papeži a další.

Historie Slovanů, kterou Orbini nabízí svým čtenářům, se skládá především z činů vládců a událostí určitým způsobem spojených s válkou. Pozornost Orbiniho je soustředěna především (někdy výlučně) na osud a činnost významných osobností slovanské minulosti – vůdců jednotlivých

⁸⁰⁶ Tamtéž: s. 208 (146).

⁸⁰⁷ Tamtéž: s. 236 (173).

⁸⁰⁸ Tamtéž: s. 233 (170).

⁸⁰⁹ Tamtéž: s. 232 (169).

⁸¹⁰ Tamtéž: s. 112 (49).

plemen, zakladatelů států, členů vládnoucích dynastií a příslušníků aristokracie.

V průběhu celé slovanské historie se různě projevoval nejvýraznější rys slovanského charakteru – statečnost. Na počátku svého vyprávění o původu a osudu Slovanů Orbini konstatuje, že Slované byli vždy udatní válečníci a podrobili si mnohé národy.⁸¹¹ Slované jsou podle něj nejbojovnější národ.⁸¹² Etymologii slovanského jména podobně jako před ním Pribojević přímo spojuje se slovem *sláva*. Slovo *Slovan* podle jeho mínění nepochází od žádného jiného slova než *sláva*; *Slovan* nebo *Slavonec* neznamena nic jiného než *slavný*.⁸¹³ Se statečností a odvahou, které jsou příznačné pro Slovany, jsou úzce spojeny jejich touha po slávě a nechuť se komukoli podřizovat. Je sice pravda, že Slované byli v minulosti z různých příčin poraženi a přinuceni se pokorit dobyvatelům, ale nikdy se nesmířili se svým postavením. Každá cizí nadvláda a násilí u nich vyvolávaly odpor.⁸¹⁴

Nesčetné slavné skutky a triumfy jsou nejen hlavním rysem a obsahem slovanských dějin, ale vzpomínka na ně představuje příslib budoucích vítězství bez ohledu na dočasné porážky a úpadek. Hrdinské činy svých slovanských předků připomínají samy velké postavy slovanské historie. Tato sdílená historická paměť tvoří charakteristický rys slovanské jednoty.

Jedním z ústředních témat historického vyprávění v Orbiniho díle jsou střety s Římskou říší a Byzancí. Mnohé úspěchy různých slovanských národů v boji s *Římany* představují další důkaz jejich síly a historického významu.⁸¹⁵ Konfrontace *říše Slovanů* a *říše Římanů* vytváří jednu z hlavních os slovanské a světové historie.

Na rozdíl od Pribojeviće se Orbini podrobně věnuje aktuálnímu tématu turecké expanze a boje jednotlivých slovanských států s Osmanskou říší. K pádu kdysi mocných slovanských států do rukou dobyvatelů vedly

⁸¹¹ Tamtéž: s. 76 (6).

⁸¹² Tamtéž: s. 78 (8).

⁸¹³ Tamtéž: s. 157 (95).

⁸¹⁴ Tamtéž: s. 135 (74).

⁸¹⁵ Tamtéž: s. 178 (115).

především vnitřní spory a všeobecná neschopnost sjednotit se v boji s nepřítelem.⁸¹⁶

Orbini ve své knize nenechává stranou osudy svého rodného města Dubrovniku. Dubrovnické téma prochází celým jeho historickým vyprávěním. Dubrovnická republika hraje ve slovanských dějinách výjimečnou roli – stává se útočištěm lidí v ohrožení, její obyvatelé dosahují vynikajících úspěchů ve všech oblastech své činnosti.⁸¹⁷

Při srovnání pohledu Vinka Pribojeviće a Mavra Orbiniho na dějiny vyvstává představa o pomíjivosti světské slávy a nestálosti lidského osudu, typická pro duchovnost období baroka, kterou se spis *Království Slovanů* výrazně odlišuje od řeči *O původu a dějinách Slovanů*. Podle Orbiniho se vše pozemské může kvůli nestálosti osudu v jeden okamžik a často zcela nečekaně obrátit v prach. Kdysi mocné říše mohou padnout, sláva a bohatství se mohou z rozmaru osudu náhle změnit v utrpení a bídu. Příčinou překvapivého a prudkého obratu osudu se může stát na první pohled nepatrná událost, což ještě více posiluje nepředvídatelnost budoucnosti a možnost člověka aktivně ji ovlivnit.

Na rozdíl od Pribojeviće, jehož vnímání historie je zcela sekularizované, Orbini mnohokrát při výkladu událostí z minulosti odkazuje na Boží vůli, která hraje v osudech lidstva aktivní roli. Na počátku vyprávění o dynastii srbských vládců Nemanjićů Orbini dává osud jejího zakladatele za příklad toho, „*jak Bůh často z příčin jen jemu samotnému známých pozvedá lidi nízkého původu k nejvyšším hodnostem a poctám*“.⁸¹⁸

Pribojević i Orbini chápou ty národy, které sami považují za slovanské, jako jeden celek, jehož základem je společný původ a jazyk. Kromě jazykové blízkosti hraje v jejich slavismu významnou roli geografický faktor – jednotlivé slovanské národy spojuje území, které obývají a na kterém jsou původními obyvateli. Při rozšiřování svého dlouhého seznamu slovanských etnik Pribojević a Orbini vycházejí z předpokladu, že jazyk na určitém území

⁸¹⁶ Tamtéž: s. 137 (75).

⁸¹⁷ Tamtéž: s. 260 (196).

⁸¹⁸ Tamtéž: s. 313 (248).

zůstává po staletí stejný. Například poté, co s pomocí historické legendy prokázali původně slovanský charakter Ilyrie, oba bez váhání prohlašují za Slovany všechny národy, které se na daném území nacházely, nebo osobnosti, které se tam narodily.

Navzdory množství zemí, které slovanské národy v minulosti obsadily, navzdory jejich geografické vzdálenosti a mnohdy odlišným historickým osudům lze na slovanské dějiny z diachronní perspektivy pohlížet jako na nepřetržitou řadu událostí, přičemž Pribojević i Orbini hledají počátky slovanské historie a původ slovanského národa v nejstarších dobách. Oběma je vlastní chápání historie, které spojuje období pohanství a křesťanství do jedné kontinuální historické tradice.

Vinko Pribojević a Mavro Orbini ve svých dílech odkazují na celou řadu pramenů a autorů minulosti a hlavní princip své práce vidí v hledání historické pravdy. Avšak směřování k pravdě a autenticitě se u nich nevyhnutelně střetává s jiným důležitým úkolem, který si stanovují od samého počátku – oslavit slovanský národ, vrátit mu slávu, které byl z různých příčin nespravedlivě zbaven.

Pro oba autory jsou Slované nejsilnější a největší národ v historii lidstva, jenž na jedné straně vytvořil mocné říše, na straně druhé vyvrátil starobylá impéria, která se zdála věčná a trvalá. Jejich reflexe minulosti je osudově ovlivněna snahou o rekonstrukci neprávem opomíjeného významu Slovanů. Oba autoři idealizují rysy slovanského charakteru. Adorace slovanské statečnosti úzce souvisí s jejich pojetím minulosti vlastního (slovanského) národa, jejíž dominantou jsou hrdinské skutky a projevovaná bojovnost.

Při snaze podpořit svůj pohled na Slovany a jejich dějiny často obětují kritický přístup k historickým faktům. K dosažení svého cíle – oslavy vlastního národa – velmi volně a účelově vykládají prameny a nekriticky přijímají informace, které nacházejí v dílech autorů dávné i blízké minulosti. V případě nutnosti jsou připraveni přijímat legendy jako historickou skutečnost nebo sami vytvářet mýty, například nikdy neexistující genealogická

a etnická pouta. Široké pojetí slovanské jednoty a její vágní geografické a časové hranice umožňují prohlašovat za Slovanů vládců světových říší, papeže i antické myslitele. Slované se tak stávají součástí a klíčovým aktérem světových dějin. Slovanský živel jako dějnotvorný prvek není spojený s konkrétním zeměpisným areálem, kulturním nebo náboženským okruhem.

Pomocí legend a svévolné interpretace historických pramenů a zpráv vytvářený obraz univerzalisticky pojímané role Slovanů v dějinách je bezesporu ovlivněn latinským (římským) univerzalismem s jeho legendárními zakladateli říší a měst, s věčně trvajícím impériem, jehož nositeli mohou být různé národy. Orbiniho *Království Slovanů* je ve své podstatě obraz slovanské říše jako celku, do něhož se slévají jednotlivé dílčí historie a který trvá navzdory migracím, dočasným porážkám, změnám hranic a center.

Pribojevičův a Orbiniho pohled na Rusko a Slovanů vůbec charakterizuje pouto mezi dávnou minulostí a současností. Podle Pribojevičových vlastních slov historie představuje poučení pro život. Orbini se při svém výkladu historických událostí přímo odvolává na historickou zkušenost a příklady velikých činů předků vkládá do úst samotným slovanským vládcům a vojevůdcům různých epoch. Dějiny naplněné slavnými a velikými činy jsou pro oba zdrojem historického optimismu.

5.3) Rusko a znovuzrozené Chorvatsko (Pavao Ritter Vitezović)⁸¹⁹

Pavao Ritter Vitezović se narodil 7. ledna roku 1652 v Senji v chorvatsko-německé rodině krajinského důstojníka. V tomtéž roce byla jeho rodina povýšena do šlechtického stavu. Základní školu zřejmě navštěvoval ve svém rodném městě. Od roku 1665 pokračoval ve studiu na jezuitském gymnáziu v Záhřebu, které však nedokončil. Svoje gymnaziální studia přerušil kolem roku 1670 v šesté třídě (rétoriky) a nadále se věnoval sebevzdělávání a cestování (například kolem roku 1674 pobýval v Římě). Poté se dva roky (1676, 1677) zdržoval ve Wagensbergu (Bogenšperku) v sídle svého osobního přítele a polyhistora Ivana (Johanna) Weikharda Valvasora. V roce 1678 nebo počátkem roku 1679 opustil Kraňsko a vrátil se do Senje. V roce 1681 byl zvolen poslancem uherského sněmu, který zasedal v Šoproni a na němž zastupoval a hájil zájmy svého rodného města. Po ukončení sněmu Vitezović odešel do Vídně, kde zůstal po celý rok 1682. Po vypuknutí války s Osmanskou říší v roce 1683 dobrovolně sloužil ve vojsku a zapojil se aktivně do bojů. V roce 1684 cestoval jako vyslanec chorvatského bána u císaře Leopolda I. do Lince. Zde vytiskl své první chorvatské dílo *Oddilyenje Sigetsko* s tématem bojů s Turky. V roce 1686 se z vůle sněmu (*Saboru*) stal zástupcem chorvatských stavů (*agens aulicus*) na císařském dvoře.⁸²⁰ V roce 1691 byl jmenován podžupanem Liky a Krbavy, nedávno zbavených

⁸¹⁹ O Vitezovićovi a jeho díle viz např. BANAC, I.: *Uskrsnula Hrvatska Pavla Rittera Vitezovića*, Kolo, 5/1996, 2, s. 5–18; BLAŽEVIĆ, Z.: *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije. Ideološka koncepcija u djelima postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.)*, Zagreb 2002; BLAŽEVIĆ, Z.: *Život i djelo Pavla Rittera Vitezovića*, in: VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživljena Hrvatska*, Zagreb 1997, s. 9–55; BRATULIĆ, J.: *Oživjela Hrvatska u obzoru života i djela Pavla Rittera Vitezovića*, in: VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživjela Hrvatska*, Zagreb 1997, s. 7–40; BRATULIĆ, J.: *Pavao Ritter Vitezović, književnik*, in: VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Izbor iz djela*, Zagreb 1994, s. 5–17; GEORGIJEVIĆ, K.: *Pavao Ritter Vitezović*, in: *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb 1969, s. 123–139; KLAJČIĆ, V.: *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića. (1652.–1713.)*, Zagreb 1914; KOMBOL, M., NOVAK, S. P.: *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, 4. izdanje, Zagreb 1996, s. 307–324; NOVAK, S. P.: *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeve „poroda od tmine“ do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga“ iz 1756.*, III. knjiga, Zagreb 1999, s. 691–721; SAMARDŽIJA, M.: *Predgovor*, in: VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Izbor iz djela*, Vinkovci 1999, s. 7–12; ŠIDAK, J.: *Počeci političke misli u Hrvata – J. Križanić i P. Ritter Vitezović*, *Naše teme*, 16/1972, 7–8, s. 1118–1135.

⁸²⁰ BLAŽEVIĆ, Z.: *Život i djelo Pavla Rittera Vitezovića*, in: VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživljena Hrvatska*, Zagreb 1997, s. 10.

osmanské nadvlády. V roce 1694 mu byla rozhodnutím chorvatského sněmu svěřena do správy zemská tiskárna. V roce 1696 zde vydal kroniku určenou lidu: *Kronika aliti szpomen vszega szvieta vikov*.

Po uzavření míru s Tureckem ve Sremských Karlovcích v lednu 1699 v souvislosti s nutností vymezit novou hranici byl Vitezović chorvatským sněmem pověřen řešením tohoto problému. Následně se stal členem komise pro delimitaci hranic, v jejímž čele stál z rakouské strany hrabě Luigi Ferdinando Marsigli. Dne 25. září 1699 předal Marsiglimu pamětní spis *Responsio ad postulata comiti Marsiglio*, kde odmítl turecké a benátské teritoriální nároky a snažil se o obnovu Chorvatska v jeho historických hranicích.⁸²¹ Vitezović byl rozčarován konečným rozhodnutím v otázce hranic. V lednu roku 1700 v Záhřebu vydal tiskem knihu *Znovuzrozené Chorvatsko v době vlády císaře Leopolda Velikého (Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno caesare)*⁸²², obsahující spolu s věnováním ve verších a próze 32 stránek. Vitezović svůj spis, v kontextu jeho tvorby nejvýznamnější politické dílo, chápal jako náčrt (*Prodromus*) budoucí knihy pojednávající o velikosti a rozsahu Chorvatska, dřívější Ilyrie. O rok později se téhož tématu dotkl v pamětním spise pod názvem *Regia Illyriorum Croatia sive Croatia rediviva*, který zůstal v rukopise. Nedokončeno zůstalo jeho životní dílo *De Aris et Focis Illyriorum*, věnované světským a církevním dějinám Ilyrie. Grafickým vyjádřením jeho ilyrské koncepce se stalo dílo *Stemmatographia, sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio, et restitutio*, vydané ve Vídni v roce 1701 a obsahující komentovaný přehled erbů ilyrských zemí a oblastí.

V roce 1702 se Vitezović vrátil do Záhřebu, kde téhož roku vydal knihu *Priricsnik, aliti razliko mudroszti cvitje*. V této době taktéž pracoval na lexikografickém díle, kterým byl rozsáhlý chorvatsko-latinský a latinsko-chorvatský slovník, z něhož se zachovala jen chorvatsko-latinská část. Tématu dějin Chorvatska v 16. a 17. století věnoval zpěv *Plorantis Croatiae saecula*

⁸²¹ BRATULIĆ, J.: *Oživjela Hrvatska u obzoru života i djela Pavla Rittera Vitezovića*, in: VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživjela Hrvatska*, Zagreb 1997, s. 22.

⁸²² Vydání latinského textu a překlad do chorvatštiny viz VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživljena Hrvatska*, Zagreb 1997; VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživljena Hrvatska*, Zagreb 1997.

duo z roku 1703. Počátkem roku 1704 vyšlo tiskem pojednání o uherském králi Ladislavovi, zakladateli záhřebského biskupství, pod názvem *Natales Divo Ladislavo Regi Slavoniae apostolo restituti*. Vitezović se v něm snažil dokázat, že panovník, kterého nazývá „apostolem Slavonie“, nepocházel z uherských Arpádovců, ale z chorvatské knížecí nebo královské rodiny.⁸²³ Téhož roku vyšla Vitezovićova báseň *Szejncsica*, tematizující hrdinství obyvatel jeho rodného kraje v době právě probíhající války o španělské dědictví. V roce 1705 napsal latinsky legendu o králi Červeného Chorvatska, svatém Vladimírovi, pod názvem *Vita et martyrium Beati Vladimiri, Croatiae Regis*.⁸²⁴

Dne 14. června 1706 vypukl v Záhřebu ničující požár, při němž byla Vitezovićova tiskárna poškozena tak vážně, že v následujících letech nemohla fungovat. V roce 1708 císař a král Josef I. vydal ve Vídni dva dekrety, na jejichž základě se Vitezović stal poručníkem duševně nemocného hraběte a záhřebského kanovníka Ivana Ivanoviće a získal do správy jeho majetek.⁸²⁵ Při prosazování svých práv však narazil na odpor církevních představitelů a velké části domácí šlechty. Na základě rozhodnutí chorvatského sněmu mu byla odňata správa zemské tiskárny a v prosinci 1710 byl soudním verdiktem zbaven práv na Šćitarjevo, majetek barona Ivanoviće.⁸²⁶ Materiální obtíže a nepřátelské domácí prostředí vedly Vitezoviće k rozhodnutí odstěhovat se v březnu 1710 do Vídně.

V roce 1710 Vitezović napsal *Geneticon (Rodosudje)*, cyklus dvaceti latinských a chorvatských anagramů věnovaných ruskému carovi Petrovi I. Alexejevičovi. V prvním z nich Petra prohlašuje věží a sloupem, který Bůh pozvedl na obranu křesťanství před pohany. V desátém anagramu vyhláší, že car porazí Osmanskou říši, v jedenáctém vyzývá ruského vládce, aby shromáždil vojsko a dobyl s ním Cařihrad.⁸²⁷

⁸²³ KLAJIĆ, V.: *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića. (1652.–1713.)*, Zagreb 1914, s. 191.

⁸²⁴ Tamtéž: s. 196.

⁸²⁵ Tamtéž: s. 221.

⁸²⁶ Tamtéž: s. 247.

⁸²⁷ Podrobněji viz tamtéž: s. 256–259.

Vitezovići se nepodařilo domoci se svých práv. Na konci života trpěl krajní bídou. Materiální nouze a smrt objednavatele knihy zabránily jeho pokusu vydat dějiny Srbska z roku 1710 (*Serbiae illustratae libri octo*). V rukopise zůstalo Vitezovićevo historiografické dílo *Banalogia sive de banatu Croatiae*, obsáhlý přehled chorvatských bánů a jejich pravomocí. V roce 1712 vyšla v Trnavě *Bosna captiva*, jeho poslední větší tištěné dílo. Pavao Ritter Vitezović zemřel 20. ledna 1713 ve Vídni.

Vitezović podobně jako před ním Pribojević a Orbini chápe Slované jako jedno společenství, jehož hlavním pojátkem je historie a jazyk. V dodatku ke své *Kronice* z roku 1696 konstruuje slovanskou jednotu, sahající od pramenů Dunaje do Černého moře, od Jadranského a Středozevního moře až na ruský sever, a zahrnuje do ní všechny země, které Řekové a Římané rozuměli pod názvem Ilyrie.⁸²⁸ Jedním z projevů této jednoty a jejím pojátkem je „slavný“ slovanský jazyk.⁸²⁹ Charakteristické pro Vitezovićeovu argumentaci je ztotožňování pojmů *ilyrský* a *slovanský*.

Mezníkem ve formování Vitezovićeova slavismu, který lze charakterizovat jako pankroatismus, je jeho spis z roku 1700 *Znovuzrozené Chorvatsko* (*Croatia rediviva*). Vitezović v něm zdůrazňuje starobylost chorvatského jména. Chorvaty nepovažuje za národ odlišný od Slovanů a Ilyrů⁸³⁰, přičemž pod jménem Chorvatsko rozumí oblast, kterou Římané považovali za Ilyrii (*Illyricum*), s výjimkou Raetie (*Rhaetia*), části Norika (*Noricum*), Achaie (*Achaja*) a egejských ostrovů⁸³¹. Chorvatsko dělí podle toku řeky Dunaj na Severní (*Croatia Septemtrionalis*) a Jižní Chorvatsko (*Croatia Meridionalis*). Jižní Chorvatsko se dále člení na Bílé Chorvatsko (*Croatia Alba*) a Červené Chorvatsko (*Croatia Rubea*). V rámci Bílého Chorvatska rozeznává čtyři oblasti – Přímořské Chorvatsko (*Croatia Maritima*), Středozevní Chorvatsko (*Croatia Mediterranea*), Meziříční Chorvatsko (*Croatia Interamnia*) a Alpské Chorvatsko (*Croatia Alpestris*),

⁸²⁸ VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Izbor iz djela*, Vinkovci 1999, s. 127.

⁸²⁹ Tamtéž: s. 128.

⁸³⁰ VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživjela Hrvatska*, Zagreb 1997, s. 107.

⁸³¹ Tamtéž: s. 139.

tedy podle jeho vlastních slov Dalmácií (*Dalmatia*), dnešní Chorvatsko (*Croatia moderna*), pravou Slavonii (*Slovinia propria*) a Norikum (*Noricum sive Japidia veteris*). Červené Chorvatsko se skládá ze Srbska (*Serbia*), Makedonie (*Macedonia*), Bulharska (*Bulgaria*) a Thrákie (*Odrysia*). Severní Chorvatsko, zahrnující rovněž oblast Ruska, Vitezović rozděluje na Venedské, Sarmatské a Uherské Chorvatsko (*Croatia Venedica, Sarmatica, Ungrarica*).⁸³² Z uvedeného výčtu zemí a oblastí je patrné, že Vitezović vztáhl chorvatské jméno na celý areál, který považuje za slovanský, a že podobně jako jeho předchůdci Pribojević a Orbini Slovanům přiřkl mnohem větší historický prostor, než ve skutečnosti obývali. Mezi Slovany zahrnul mnohé ve skutečnosti neslovanské národy.

Navzdory rozdílům v hranicích, jménech, erbech a národních zvycích Vitezović chápe Chorvatsko jako jeden celek. Chorvatsko je v jeho představě historické společenství, jehož kontinuita se projevuje ve starobylosti a trvání institucí. Chorvatsko mělo „*vlastní představitele a krále v nepřetržité řadě, počínaje Ostrivojem*“.⁸³³ Při konstruování jeho hranic využívá státoprávní, jazykové a historické argumenty. Příslušnost Rakouska k Chorvatsku dokazuje tím, že ve státoprávním smyslu není spojeno se Svatou říší římskou.⁸³⁴ Slovanský (chorvatský) jazyk pak svědčí o tom, že Neretvané a obyvatelé Dalmácie jsou příbuzní Chorvatů a že jsou součástí jednoho celku.⁸³⁵ Slované (Chorvati) jsou nositeli některých společných vlastností. Podobně jako Pribojević a Orbini zdůrazňuje i Vitezović bojovnost a vzdělanost jako jejich hlavní etnocharakteristiku.⁸³⁶

Vitezovićův pohled na Rusko a jeho vztah ke slovanskému severu ovlivňuje pověst o Čechovi, Lechovi a Rusovi, kteří byli podle něj chorvatského (ilyrského) původu. Jejich sídlo situuje přímo do Krapiny.⁸³⁷

⁸³² Tamtéž: s. 141.

⁸³³ Tamtéž: s. 117.

⁸³⁴ Tamtéž: s. 97.

⁸³⁵ Např. tamtéž: s. 123, 129.

⁸³⁶ Tamtéž: s. 117.

⁸³⁷ Tamtéž: s. 97.

5.4) Chorvatský slavismus a Juraj Križanić

Navzdory některým odlišnostem vykazují koncepty slovanské jednoty a z toho plynoucí pohled na Rusko u Pribojeviće, Orbiniho a Vitezoviće některé společné rysy. U všech třech autorů je Rusko a jeho obyvatelstvo samozřejmou součástí celku slovanských zemí a etnik, přičemž tento fakt přispívá k představě o rozšířenosti slovanského jazyka, zvyšuje sílu a moc Slovanů; obrovská rozloha Ruska pak umožňuje konstatovat, že Slované ovládají velkou část Evropy a Asie. Rusové jsou nositeli stejných vlastností jako všechny ostatní slovanské národy.

Těžiště konceptu slovanských dějin u zmíněných autorů je na slovanském jihu. Legenda o původu států a národů slovanského severu, kterou všichni ve svých dílech zmiňují, staví do geografického centra slovanského areálu oblast Ilyrie. Rusko je na jedné straně nespornou součástí širší slovanské jednoty, na druhé straně tvoří jeho periferii. V neposlední řadě je Pribojevićovo, Orbiniho i Vitezovićovo nazírání Ruska ovlivňováno jejich malou (nebo vůbec žádnou) znalostí skutečných poměrů ve východní Evropě a jen kusými zprávami o ruské minulosti.

Na rozdíl od nich Juraj Križanić Rusko staví do centra svého pojetí slavismu. Rusko je pravlastí všech Slovanů, jediným skutečně nezávislým slovanským státem, s nímž Križanić spojuje konkrétní očekávání do budoucna. Križanićovým cílem je navíc reformovat Rusko, odstranit řadu nedostatků v jeho životě a zároveň ovlivnit pohled samotných Rusů na vlastní minulost a okolní svět. Při svých úvahách se opírá o znalost ruských poměrů, dějin a duchovnosti i o znalost evropského pohledu na Rusko, s nímž se kriticky vyrovnává.

Križanić neformuje svůj pohled na slovanskou minulost v konfrontaci s říšemi a národy dávné minulosti, ale hledá domácí kořeny slovanských etnik a jejich států. Svůj obraz historie Slovanů zbavuje antické patiny a konstruuje ho bez jedné z dominant, kterou byly pro Pribojeviće a Orbiniho permanentní střety s Římany. Od Rusů dokonce žádá, aby svou státoprávní tradici nespojovali s římským (řeckým) dědictvím. Za nezbytnou součást emancipace

Ruska chápe distancování se od ideje věčného pozemského Říma, jejímž výrazem je teorie Moskvy jako Třetího Říma. V této představě vidí překážku naplnění historické mise Ruska, kterou je ve vztahu k menším slovanským národům pomoc při obnově jejich nezávislosti.

Další vývoj chorvatského slavismu a v jeho rámci reflexe Ruska navázaly nikoli na Križaniće (jeho klíčové spisy byly až do druhé poloviny 19. století v Chorvatsku neznámé), ale na linii domácí myslitelské tradice, reprezentované především Vitezovićem. Na tohoto autora, působícího zhruba o sto let později, se budou odvolávat představitelé první fáze chorvatského národního obrození (*ilyrského hnutí*). Pověst o bratřech Čechovi, Lechovi a Rusovi bude od počátku provázet působení vůdčí osobnosti ilyrismu třicátých a čtyřicátých let 19. století Ljudevita Gaje. Mýtus slavinity starých Ilyrů, autochtonnosti Slovanů, koncept ilyrského jazyka a ilyrské etnicko-kulturní jednoty, překrývající lokální etnonyma a nářečí, budou formativními komponenty chorvatského národního vědomí.

5.5) Slovanští bratři a východní obr (počátky ilyrismu)

Období ilyrismu třicátých a čtyřicátých let 19. století je významnou, možná klíčovou etapou historického fenoménu označovaného jako *chorvatské národní obrození*. Jeho reprezentanti místo užší chorvatské identity akcentovali širě koncipované ilyrství, které mělo podle jejich představ integrovat další slavofonní národní společenství jihovýchodní Evropy. Tato ilyrská identita měla být opřena především o společný ilyrský jazyk a literaturu. Důležitou složku tohoto procesu pak představovala idea slovanské vzájemnosti, zahrnující ruské etnikum jako samozřejmou součást slovanského společenství, jako jednu z větví „slovanského národa“ vedle větve české, polské a ilyrské.

V předobrozenecké době byly přímé styky Chorvatska s Ruskem jen sporadické. Omezovaly se v podstatě jen na kontakty osobností, které svou činností a zájmem výrazně překročily hranice svého prostředí (např. mnich Veniamin, Juraj Križanić). Proces chorvatského národního obrození v jeho

první fázi daleko více než odkaz těchto jednotlivců ovlivnilo dědictví domácího slavismu, který se zrodil v době renesance a přímo inspiroval teoretiky ilyrského hnutí.

Ruské téma bylo přítomno v chorvatském renesančním a barokním slavismu od jeho vzniku. Jeho zakladatelské osobnosti (Vinko Pribojević, Mavro Orbini) zmiňovali Rusko a jeho obyvatele ve svých dílech a integrovali je do vlastní představy o slovanském světě. Slované se v ní stali součástí a klíčovým aktérem univerzalisticky pojímaných světových dějin. Reprezentanti chorvatského slavismu 16.–18. století svou představu o Slovanéch modelovali pomocí společné historické tradice, jazyka, sdílených vlastností a prostoru. Na rozdíl od nich pokládala první generace chorvatských obrozenců mateřský jazyk za jediný spolehlivý prostředek k určení etnicity. Jazyk jako hlavní distinktivní znak národní pospolitosti otevíral chorvatským obrozencům možnost integrovat do představy o ilyrském národě slavofonní etnické skupiny jihovýchodní Evropy bez ohledu na jejich konfesní rozrůzněnost a odlišný historický vývoj. Národní jazyk a v něm psaná literatura pro ně zůstávají nejen hlavním projevem života národa, ale i nezbytnou podmínkou pro jeho přežití. Tento rys sblížuje ilyrismus s obdobnými novodobými národně-formativními procesy v Evropě bez ohledu na jejich v mnohém rozdílná východiska. Podle Antuna Mihanoviće (*Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*, 1815) zkušenost jiných národů dosvědčuje, že základ vzdělanosti spočívá v povznesení mateřského jazyka.⁸³⁸ Ivan Derkos (*Duh domovine nad sinovima svojim koji spavaju*, 1832) nachází souvislost mezi zdokonalováním jazyka a vzděláním samotného národa.⁸³⁹ Dragutin Rakovac ve svém *Malém katechismu pro velké lidi* (*Mali katekizam za velike ljude*, 1842) pokládá národní jazyk a literaturu za jediný prostředek ke vzdělání národa, což

⁸³⁸ MIHANOVIĆ, A.: *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*, in: Hrvatski narodni preporod I. Ilirska knjiga, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 185.

⁸³⁹ DERKOS, I.: *Duh domovine nad sinovima svojim koji spavaju*, in: Hrvatski narodni preporod I. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 281.

„potvrzuje historie všech vzdělaných národů a všech epoch“⁸⁴⁰. Při formulaci cílů ilyrismu klade na první místo právě národní jazyk, neboť „se smrtí národního jazyka umírá i národ“, a národní literaturu („bez národní literatury musí jazyk zaniknout“).⁸⁴¹ Rodný jazyk jako nezbytná podmínka pro vzdělání a osvětu se objevuje v programovém textu *O co usilují Ilyrové? (Što namjeravaju Iliri?)* Bogoslava Šuleka z roku 1844.⁸⁴²

Jazyk je pro představitele ilyrismu rovněž základním vodítkem pro stanovení kontur slovanského světa.⁸⁴³ Přísně lingvistické hledisko se snaží při vymezení hranic *slovanské národnosti (narodnost slavenska)* a jejího vnitřního členění uplatnit Ljudevit Gaj v rozpravě *Náš národ (Naš narod)* z roku 1835. Gaj odmítá za kritérium pro poznání vztahů mezi jednotlivými součástmi slovanského světa považovat susedství i historii a jako jediný nesporný prostředek (*nevlanljivo sredstvo*) označuje jazykovědu (*jezikoslovje*).⁸⁴⁴ *Slovanský národ* dělí na Slovany ilyrsko-ruské (*Iliro-Ruske*) a česko-polské (*Čeho-Poljske*). Mezi první patří všichni Ilyrové a Rusové, do druhé skupiny pak Češi a Poláci.⁸⁴⁵ Součástí ilyrské větve jsou podle Gaje Slovinci, Chorvaté, Slavonci (pravoslavní i katolíci), Dalmatinci, Bosňáci (*Bošnjaci*), které autor vymezuje geograficky a zahrnuje mezi ně příslušníky všech tří náboženství (muslimy, katolíky i pravoslavné), Černohorci, Srbové a Bulhaři.⁸⁴⁶ Ruskou větev dělí na Rusy, tvořící největší část Slovanů (kolem 48 milionů), a „Rusňáky“ (*Rušnjaci, Ruteni*), žijící v Malorusku, Polsku, Haliči, Bukovině a dále v severovýchodních Uhrách. Českou větev tvoří Češi, Moravané, Slováci, Lužičtí Srbové (*Srbi, Sorabi*) a polskou pak Poláci.⁸⁴⁷

⁸⁴⁰ RAKOVAC, D.: *Mali katekizam za velike ljude*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 88.

⁸⁴¹ Tamtéž: s. 96.

⁸⁴² ŠULEK, B.: *Što namjeravaju Iliri?*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 187.

⁸⁴³ Významnou úlohu při formování koncepce slovanské vzájemnosti v chorvatském prostředí sehrály názory představitelů českého obrození, konkrétně Jana Kollára a Pavla Josefa Šafaříka.

⁸⁴⁴ GAJ, Lj.: *Naš narod*, in: Hrvatski narodni preporod I. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 326.

⁸⁴⁵ Tamtéž.

⁸⁴⁶ Tamtéž: s. 327–328.

⁸⁴⁷ Tamtéž: s. 328–329.

Dragutin Rakovac etnonymum Slovan považuje za rovnocenné „jménům“ Román, Germán a Řek, což jsou „pojmenování čtyř hlavních kmenů v Evropě“.⁸⁴⁸ Slovanský kmen má ruskou, českou, polskou a ilyrskou větev. Pojmenování Ilyr proto patří do stejné kategorie jako jméno německé, anglické, francouzské a jiná, zatímco jména jako Chorvat, Srb, Slovinec jsou pouze „větvičky“ na ilyrské větvi, stejně jako jméno švábské, saské a další jsou pouze větvičky na větvi německé.⁸⁴⁹

Pro vůdce ilyrismu tvoří jazyk hlavní pouto národní jednoty, zároveň však sami nepřicházejí s vizí společného jazyka pro všechny Slovany (na rozdíl od Križaniće). Dragutin Rakovac přímo zdůvodňuje odmítnutí etnonyma Slovan, společného pro Rusy, Poláky, Čechy a jihozápadní Slovany, skutečností, že neexistuje všeslovanský jazyk (*općeslavenski jezik*), srozumitelný pro všechny Slovany, ale jen „*literatura ruská, literatura polská, literatura česká a literatura jihozápadoslovanská, kterou nazýváme ilyrskou*“. Kromě toho se slovanským jazykem rozumí církevněslovanský jazyk, tj. jazyk, který při bohoslužbě používají Slované „*východního náboženství*“.⁸⁵⁰

Ilyrismus na rozdíl od renesančního a barokního slavismu postrádá při formulaci základů slovanské národní identity oporu v mýtu o společném původu Slovanů a sdílené historické tradici. Postupně slábne představa o slavinitě starých Ilyrů jako pojítka užší (jihoslovanské) jednoty. Už Dragutin Rakovac v roce 1842 připouští možnost, že Ilyrové nebyli Slované (s výhradou, že tuto skutečnost zatím nikdo neprokázal). Nicméně i v případě, že by Ilyrové nebyli Slované, je možné se spojit pod ilyrským „jménem“, stejně jako se slovanský sever „*sjednotil pod germánským jménem Rusů*“.⁸⁵¹ Představitelé chorvatského národního obrození však budou narážet na neochotu reprezentantů ostatních jihoslovanských národních hnutí přijmout ilyrský název jako společný a nadřadit ho místním etnonymům. Označení Ilyr

⁸⁴⁸ RAKOVAC, D.: *Mali katekizam za velike ljude*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 92.

⁸⁴⁹ Tamtéž.

⁸⁵⁰ Tamtéž: s. 91.

⁸⁵¹ Tamtéž.

zůstane pro srbskou či slovinskou kulturní a formující se politickou elitu jen prázdným pojmem.

Představitelé raného chorvatského slavismu uvažovali v kategoriích široce pojímané slovanské jednoty a slovanský svět se snažili integrovat do rámce univerzálních dějin. Vůdci ilyrského hnutí předpokládají existenci národní jednoty všech Slovanů. Zároveň však zdůrazňují užší identitu ilyrskou, kterou na rozdíl od svého vzoru Pavla Rittera Vitezoviće nevztahují na všechny Slovany, ale omezují ji jen na prostor jihovýchodní Evropy. Vymezení klíčového pojmu *ilyrský* není navíc v textech popisovaného období přesné a neměnné. V *Proglasu* z roku 1835 Ljudevit Gaj považuje za části Ilyrie Korutany, Gorici, Istrii, Kraňsko, Štýrsko, Chorvatsko, Slavonii, Dalmácii, Dubrovnik, Bosnu, Černou Horu, Srbsko, Bulharsko a dolní Uhry.⁸⁵² Rakovac ve svém *Malém katechismu* zahrnuje pod pojem ilyrský „*Slavonce, Dalmatince, Srby, Kraňce čili všechny jihozápadní Slovany*“ (*jugozapadne Slavene*).⁸⁵³ Zároveň odmítá označení „*jižní Slované*“ kvůli jeho neurčitosti, neboť „*kromě nás jsou i jiní jižní Slované*“. Etonyma chorvatský, srbský, slovinský jsou pro Rakovace jen rodová (*rodoslovna*) jména tří hlavních větví „*jihozápadoslovanského národa*“.⁸⁵⁴ Bogoslav Šulek vymezuje jen velice vágně oblast používání ilyrského jazyka někdejší Velkou Ilyrií.⁸⁵⁵

Starší (renesanční a barokní) chorvatský slavismus se vyznačoval výrazným lokálním patriotismem (hvarským u Pribojeviće, dubrovnickým u Orbiniho, mýtem o bratrech Čechovi, Lechovi a Rusovi, jejichž rodištěm měla být Krapina, u Vitezoviće). Ilyrismus tento rozměr ztrácí; u jeho představitelů je naopak patrná nedůvěra ke kulturnímu potenciálu a možnostem oblasti užšího (kontinentálního) Chorvatska. Literární a kulturní tradice, k níž se ilyrismus hlásí, se zformovala mimo oblast, která se stala politickým centrem v 19. století. Ljudevit Vukotinović nazývá v pojednání *Ilyrismus a kroatismus*

⁸⁵² GAJ, Lj.: *Proglas (1835)*, in: Hrvatski narodni preporod I. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 305.

⁸⁵³ RAKOVAC, D.: *Mali katekizam za velike ljude*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 90.

⁸⁵⁴ Tamtéž: s. 91.

⁸⁵⁵ ŠULEK, B.: *Što namjeravaju Iliri?*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 203.

(*Ilirizam i kroatizam*, 1842) chorvatský jazyk subdialektem (*podnarječje*) ilyrského jazyka; člověk, mluvící chorvatsky, je v jeho pojetí Ilyr „v genetickém smyslu“ (*u genetičkom smislu*).⁸⁵⁶ K pozvednutí literatury, které je hlavním cílem ilyrismu, je potřeba vhodný jazyk a široká čtoucí veřejnost. Chorvatský jazyk, který Vukotinović v této souvislosti nazývá „*provinciálně-chorvatský*“ (*provincijalno-horvatski*), je však málo rozšířený a má jen chudou literaturu.⁸⁵⁷ S ilyrským názvem „*nikdo nic neztrácí*“, protože ani jeden národ nepoužívá pojmenování Ilyr. Existuje pouze jeden „*krásný, bohatý, kulturní*“ spisovný jazyk se společným označením ilyrský a v něm psaná velká literatura.⁸⁵⁸ Úzký chorvatský prostor nemůže mít podle Dragutina Rakovace vlastní literaturu, proto se má literatura rozšířit na „*naše ostatní bratry po krvi a jazyku*“, tj. všechny jihozápadní Slované.⁸⁵⁹ Bogoslav Šulek mluví o kajkavštině jako o „*záhřebském jazyku*“ (*zagrepski jezik*), subdialektu, který se nemůže stát společným jazykem.⁸⁶⁰ Ve prospěch volby „*ilyrského jazyka*“ (*jezik ilirski*) hovoří příklad evropských národů, které si vybraly pro psaní knih „*nejbohatší a nejkrásnější nářečí*“.⁸⁶¹ Proti záhřebskému dialektu svědčí jeho malá rozšířenost, zkaženost a jen velmi skromný počet knih, které jsou v něm (na rozdíl od ilyrského jazyka) napsány.⁸⁶²

Vůdci ilyrského hnutí v této době neuvažují o zásadních změnách politického uspořádání v prostoru jihovýchodní Evropy, čímž rezignují na naplnění ilyrismu (koncepte širší jednoty jižních nebo části jižních Slovanů) v politickém ohledu. Jejich politický program má obranný charakter a vyčerpává se obhajobou chorvatských historických autonomních práv. Pro

⁸⁵⁶ VUKOTINOVIĆ, Lj.: *Ilirizam i kroatizam*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 67; „*všichni jsme z genealogického hlediska Ilyrové*“, tamtéž: s. 70.

⁸⁵⁷ Tamtéž: s. 69–70.

⁸⁵⁸ Tamtéž: s. 70.

⁸⁵⁹ RAKOVAC, D.: *Mali katekizam za velike ljude*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 90.

⁸⁶⁰ ŠULEK, B.: *Što namjeravaju Iliri?*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 199.

⁸⁶¹ Tamtéž: s. 199–200.

⁸⁶² Tamtéž: s. 200–201.

Vukotinoviće je ilyrismus v politickém smyslu prázdný pojem.⁸⁶³ Kroatismus jako náplň politického života spočívá v obraně ústavy a municipálních chorvatských práv.⁸⁶⁴ Rakovac uvádí vedle národního jazyka, národní literatury a vzdělání národa v domácím jazyce jako cíle ilyrismu zachování municipálních práv a bratrství s Maďary pod uherskou ústavou.⁸⁶⁵ Bogoslav Šulek přímo tvrdí, že si uherští Ilyrové nepřejí založit nový stát (*nekakvo novo carstvo osnovati*), protože už mají své ilyrské, tj. chorvatsko-slavonsko-dalmatské království (*hrvatsko-slavonsko-dalmatinska kraljevina*).⁸⁶⁶ Požadavky Ilyrů podle něj spočívají v zachování ústavy a vzdělání pomocí jednoho společného (ilyrského) jazyka.⁸⁶⁷ Program a taktiku ilyrismu vzhledem ke slabosti chorvatského prostoru a omezenému obzoru jeho nově se utvářející národní elity bude určovat nikoli vědomí vlastní historické mise uvnitř slovanské jednoty či panslavistický étos, ale konfrontace s maďarským nacionalismem a jeho požadavky, především snahou o zavedení maďarštiny jako úředního jazyka. Proti exkluzivitě maďarštiny Šulek staví rozšířenost ilyrského jazyka a fakt, že znalost národního jazyka umožňuje snáze se naučit český, polský a ruský jazyk, neboť tyto slovanské jazyky „mají stejný kořen jako ilyrský“.⁸⁶⁸

Neslučitelnost koncepce etnické příbuznosti slovanských etnik jako příslušníků jednoho slovanského národa a politických cílů ilyrského hnutí, které jsou formulovány v etapě, kdy ilyrismus překračuje rovinu kulturních a národně-buditelských (osvětových) snah, osudově ovlivnila vnímání Ruska v chorvatském prostředí. První generace Ilyrů panslavismus (všeslovanství) pragmaticky chápe a přijímá jen do té míry, do jaké může pomoci jejich vlastnímu úsilí o vytvoření ilyrské kulturní identity a při obraně historických

⁸⁶³ „[A]ni jeden Ilyr o politickém ilyrismu nic neví [...] ilyrismus je ve smyslu politickém nic.“ VUKOTINOVIĆ, Lj.: *Ilirizam i kroatizam*, in: *Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb 1965, s. 66.

⁸⁶⁴ Tamtéž: s. 67.

⁸⁶⁵ RAKOVAC, D.: *Mali katekizam za velike ljude*, in: *Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb 1965, s. 96.

⁸⁶⁶ ŠULEK, B.: *Što namjeravaju Iliri?*, in: *Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb 1965, s. 205.

⁸⁶⁷ Tamtéž: s. 208.

⁸⁶⁸ Tamtéž: s. 188–189.

autonomních práv bánského Chorvatska. Slovanství Ljudevita Gaje je na počátku jeho veřejného působení zbaveno politického rozměru. Ve svém pojednání o pravopise z roku 1830 (*Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, 1830) Gaj definuje všeslovanství jako „*horoucí přání, aby se všechna nářečí našeho (slovanského – pozn. aut.) velikého národa k sobě navzájem přibližovala, jak je to jen možné*“.⁸⁶⁹ Podle Ljudevita Vukotiniće patří k povinnostem Slovanů vzdělávat se, pracovat ve prospěch svůj i jiných národů, ale to nevyžaduje, aby byli sjednoceni pod jedním vladařem, protože „*je to nemožné a také nepotřebné*“.⁸⁷⁰ Do budoucna, tvrdí Vukotinić, je třeba vycházet ze skutečnosti, že se moc „*ruského žezla*“ nikdy nerozšíří na Chorvatsko, a snažit se posilovat svou pozici pod uherskou ústavou.⁸⁷¹ Dragutin Rakovac rovněž rezignuje na hledání politické opory v Rusku („*ruské plány*“) a vychází z politického rozdělení Ilyrie na německou, tureckou a uherskou, stejně jako se Polsko dělí na ruské, pruské a rakouské.⁸⁷² Politický panslavismus přímo odmítá Ljudevit Gaj ve svých dvou poznámkách ze čtyřicátých let 19. století. V první z nich konstatuje, že Ilyrové mohou akceptovat jen pojem slovanského bratrství a spolupráce, neboť stát vytvořený jedním z velkých slovanských národů by nemohl tolerovat odlišnosti stojící v cestě sjednocení národů malých. Ve druhé poznámce hovoří o dvou způsobech, jakými je možné uskutečnit panslavismus, a to „*politickou silou*“ nebo „*morální silou*“. V prvním případě je takový panslavismus iluzorní, protože není ve skutečnosti nic jiného než rusismus. Jen ve druhém případě se podle Gajových slov jedná o pravou ideu jednoty a bratrství.⁸⁷³

Z rozporu mezi myšlenkou slovanské vzájemnosti, přítomnou v novodobém chorvatském národním vědomí, a politickým programem

⁸⁶⁹ GAJ, Lj.: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, in: Hrvatski preporod: temeljni programski tekstovi, sv. I., Zagreb 1994, s. 84.

⁸⁷⁰ VUKOTINOVIĆ, Lj.: *Ilirizam i kroatizam*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 68.

⁸⁷¹ Tamtéž.

⁸⁷² RAKOVAC, D.: *Mali katekizam za velike ljude*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 93.

⁸⁷³ DESPALATOVIĆ MURRAY, E.: *Ljudevit Gaj – panslavist i nacionalist*. Institut za hrvatsku povijest. Radovi 3 (1973), s. 121.

ilyrismu plyne nejednoznačný obraz Ruska v programech a cílích období třicátých a čtyřicátých let 19. století. Početnost ruského národa a rozloha Ruska jako domněle slovanského státu na jedné straně posilují vědomí síly a moci Slovanů, a tím i pocit vlastní velikosti. Ljudevit Gaj o Slovanech, které nazývá „*náš národ*“, mluví jako o „*obrovi*“ (*orijaš*), největším národu v Evropě.⁸⁷⁴ Neopomíjí zmínit, že 80 milionů Slovanů osidluje „*více než polovinu Evropy a třetinu Asie*“.⁸⁷⁵ Ljudevit Vukotinić chápe Ilyry jako „*větev velkého slovanského kmene*“.⁸⁷⁶ Rovněž Bogoslav Šulek připomíná, že „*Chorvaté a Slavonci jsou pouze jedna část (díl) velkého ilyrského národa, stejně jako je národ ilyrský část velkého národa slovanského*“.⁸⁷⁷ Na druhé straně vůdci ilyrismu explicitně odmítají orientaci na carské Rusko a jakoukoli snahu o spojení s Rusy, přesahující rámec kulturní spolupráce.⁸⁷⁸

⁸⁷⁴ GAJ, Lj.: *Náš národ*, in: Hrvatski narodni preporod I. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 325.

⁸⁷⁵ Tamtéž: s. 326.

⁸⁷⁶ VUKOTINOVIĆ, Lj.: *Ilirizam i kroatizam*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 67.

⁸⁷⁷ ŠULEK, B.: *Što namjeravaju Iliri?*, in: Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965, s. 207.

⁸⁷⁸ Výjimku tvoří dvě memoranda, s jejichž pomocí se Ljudevit Gaj snažil v kritickém okamžiku pro ilyrské hnutí získat přímou podporu ze strany oficiálního Ruska. První z nich Gaj předal hraběti Alexandru Benkendorfovi, blízkému spolupracovníkovi cara Mikuláše I., na audienci v září 1838 v Berlíně. Druhé bylo Gajem odevzdáno plukovníkovi Ozereckovskému 1. listopadu 1838 ve Vídni. Vůdce ilyrského hnutí se zcela zřídka svých dosavadních postojů a s Ruskem a jeho vládcem spojuje budoucnost a národní přežití všeho Slovanstva. Gaj vychází z předpokladu, že „*politicky národní zájem*“ (*politisch nationale Interesse*) všech slovanských národů může a musí být jeden a týž jako zájem Ruska [MOSELY, P. E.: *A Pan-Slavist Memorandum of Liudevit Gaj in 1838*. The American Historical Review XL (1935), № 4, s. 708]. Jakékoli jiné úsilí je „*protislovanské, je to zrada vlastního národa, morální sebevražda, zločin, který musí být dříve nebo později odpykán v cizích poutech*“. Gaj mluví o „*neprátelském principu Evropy*“ (*feindseliges Prinzip Europas*), který v minulosti rozbíjel největší slovanské říše a nyní „*znovu probuzen velikostí Ruska*“ (*durch Russlands Größe neuerdings geweckt*) ničivě intrikuje proti všemu, co je slovanské [tamtéž]. Slovanské kmeny by měly obětovat separátní zájmy, potlačit veškeré frakcionářství a semknout se kolem ruského cara [tamtéž]. Neslovanské národnosti, kterým se „*jako obraz hrůzy*“ (*wie ein Schreckbild*) zjevuje možnost, že by se roztroušené články velké slovanské rodiny mohly sjednotit „*pod otcovskou svrchovaností Ruska*“ (*unter dem väterlichen Oberhaupte Russlands*), se veřejně i tajně pokoušejí klást do cesty k uskutečnění „*této přirozené myšlenky*“ (*naturgemässe Idee*) všechny myslitelné překážky [tamtéž]. Mezi slovanské kmeny zanášejí nenávisť a svár a chovají se přátelsky k těm Slovanům, kteří se k Rusku stavějí antagonisticky [tamtéž]. Gaj na tomto místě zmiňuje postoj Poláků, které nazývá zaslepeným a skutečnému slovanskému zájmu odcizeným kmenem na Visle (*de[r] ohnedies verblendete und dem wahren Interesse entfremdete Stamm an der Weichsel*) [tamtéž]. Maďaři trpí prastarou instinktivní záští proti Rusku. V současnosti usilují vytvořit velký maďarský amalgám nucenou maďarizací četných Slovanů patřících uherské koruně.

Maďaři se snaží na základě údajných starých nároků uherské koruny na ilyrsko-turecké provincie (Bosnu, turecké Chorvatsko, Hercegovinu, Srbsko a Bulharsko) tyto oblasti znovu anektovat, aby v souladu se svým cílem vytvořili protipól „*našeho mocného Severovýchodu*“ (*gegen unseren mächtigen Nordosten*) [tamtéž: s. 709]. Podle Gaje nastává okamžik, kdy se Rusko má rozhodnout, zda také ilyrsko-slovanské provincie mají být na neurčitou dobu nebezpečnou zbraní cizích intrik, anebo rusko-slovanskou baštou proti cizí agitaci na pobřeží Jadranu [tamtéž]. Pro Západ je dostatečně lákavé ucházet se o přízeň nespokojených Jihoslovanů a zneužít jejich světoznámý heroismus pro účely protislovanské politiky, čímž by byla „*naše společná národní existence navždy zničena*“ (*wodurch unsere gemeinschaftliche National-Existenz auf immer zertrümmert wäre*) [tamtéž: s. 712]. Gaj, očekávající rusko-anglický střet, nabízí Rusku přes 120 tisíc dobře vycvičených bojovníků z oblasti Vojenské hranice, jejíž obyvatelstvo je vystaveno germanizaci a ústrkům ze strany vlády a vojenského velitelství [tamtéž: s. 710]. Sílicí deslavizace a její následky vytvářejí výhodnou příležitost probouzet v ilyrských provinciích touhu po otcovské svrchovanosti „*rusko-slovanské mateřské země*“ (*russisch-slavisches Mutterland*). K dosažení těchto cílů Gaj, který nekriticky vyzdvihuje a zveličuje svoje vlastní možnosti a vliv, žádá Rusko o zplnomocnění a poskytnutí rozsáhlého finančního obnosu [tamtéž: s. 713]. Obě zmiňovaná memoranda představují soukromou Gajovu aktivitu, tvořící součást jeho tajné politiky, kterou vůdce ilyrismu skrýval i před svým nejbližším okolím. Gajova iniciativa směrem k carovi, motivovaná zřejmě osobními ambicemi, zůstala navíc zcela bez odezvy ze strany oficiálních ruských míst.

VENIAMIN, IVAN PERESVĚTOV, JURAJ KRIŽANIČ: SOUVISLOSTI A PŘESAHY (ZÁVĚREM)

Veniamin v duchovním světě moskevské Rusi

Ideje obsažené v textu Veniaminova *Krátkého slova* sice nebyly v ruském prostředí přijaty okamžitě, sehrály však důležitou úlohu v polemikách v době církevního sněmu roku 1503, na němž došlo k vážnému pokusu o rozsáhlou sekularizaci církevního, respektive klášterního majetku. Iniciátorem tohoto pokusu byl zřejmě sám moskevský velkokníže Ivan III.⁸⁷⁹ Víme, že sněm adresoval velkoknížeti speciální list, hájící nedotknutelnost církevního majetku, ale panovník trval na svém. Třikrát se museli představitelé sněmu obrátit k velkoknížeti a pokaždé rozšiřovat a doplňovat svou argumentaci, obsahující odvolání na Bibli, zákony byzantských císařů a příklady dávných světců, zakladatelů klášterů. Poslední list končil slavnostním prohlášením, že „*církevní majetek je Boží majetek*“, a proto musí navěky zůstat nedotčen. Pro představené klášterů z toho plynul kategorický zákaz vzdávat se klášterních pozemků, svěští vládci pak nesmějí bohatství církve zcizovat.⁸⁸⁰ Sněm skončil vítězstvím odpůrců konfiskací. Ivan III. se střetl s rozhodným odporem většiny církevních otců a vzdal se svých záměrů.

Co se týče Veniaminových úvah o poměru mezi světskou a církevní mocí, shledáváme jejich blízkost s pozoruhodným *Vyprávěním o bílém klobouku*, literární památkou, která prokazatelně čerpá námět z ústní legendy,

⁸⁷⁹ V této otázce zůstávají badatelé nejednotní; nejednotnost je dána nedostatkem přímých svědectví o zasedání sněmu a rovněž rozpory a tendenčností historických pramenů, které máme k dispozici; část autorů se odvolává na tzv. *Dopis o protivenstvích*, podle něhož sekularizaci do sněmovních jednání vnesl Nil Sorskij; jeho žák Vassian Patrikejev ovšem ve svém pozdějším spise *Hádání s Josifem* uvedl, že otázku sekularizace otevřel sám velkokníže, jenž svolal sněm formálně kvůli „*popům majícím souložnice*“ a poté projevil úmysl „*sebrat vsi chrámům a klášterům*“. O polemice mezi Josifem a stoupenci Nila Sorského na sněmu roku 1503 mlčí i náhrobní slovo Josifovi od Dosifeje Toporkova a oficiální životopis volokolamského igumena, sestavený Savvou Krutickým. Iniciativu knížeti v otázce sekularizace připisuje také Josifův životopis, jehož autorem je Lev Filolog. Zřejmě nejstarší a nejvěrohodnější písemný pramen o sněmu, tzv. *Sněmovní odpověď (Sobornyj otvet)* o právu klášterů mít vsi, zná jen dvě strany sporu, velkoknížete a metropolitu Simona.

⁸⁸⁰ *Poslanija Iosifa Volockogo*, Moskva – Leningrad 1959, s. 326.

vzniklé v kruzích blízkých arcibiskupovi Gennadijovi. Podle tradice bylo vyprávění získáno Dmitrijem „Tolmačem“ (Dmitrijem Trachaniotem nebo Dmitrijem Gerasimovem) v Římě. Z jeho textu se dovídáme, že se bílý klobouk jako symbol nejvyšší církevní moci dostal od římského papeže Silvestra k novgorodskému vladykovi. Silvestr měl údajně prohlásit, že „*tento bílý klobouk je čestnější než carská koruna*“.⁸⁸¹

Idea převahy sacerdocia nad impériem se rovněž odrazila v názorech jedné z nejvýznamnějších postav ruské středověké církve – Josifa Volockého. Jak Veniamin ve svém *Krátkém slově*, tak i volokolamský igumen ve svých raných listech a především *Slovech o ikonách* dospěli k osobitému pojetí moci světských vladařů. Ve *Slovech o ikonách* Josif vystoupil jako zastánce silné církve a formuloval podobně jako Veniamin ideu nadřazenosti moci duchovní nad mocí světskou. Podle autora je třeba se carům podřizovat pouze tělesně, ne duchovně, a do té míry, do jaké pečují o pravoslaví, starají se „*o své stádo*“ a pracují na „*díle Božím*“. V prvním *Slově o ikonách* Josif napsal, že církev je nutné mít v úctě více než cary, knížata a sebe navzájem.⁸⁸² Ještě podrobněji tuto myšlenku rozvinul ve *Vyprávění o uctívání různých předmětů*. Za hlavní ctnost křesťana zde Josif vyhlásil péči o chrámy a kláštery v jejich bídě.⁸⁸³ Autor radil dávat desátou část majetku Bohu a ujišťoval, že jím zmíněné ctnosti jsou „*lepší než carská koruna, neboť ta svádí do pekla, zatímco ony dovedou do života věčného*“.⁸⁸⁴ Jestliže je car, panující nad lidmi, ovládan „*vášnemi a hříchy, chamtivostí a hněvem, lstivostí a nespravedlností, pýchou a zuřivostí a nejhorším ze všeho, bezvěrectvím a rouháním*“, pak takový car není Boží sluha, ale ďábel, nikoli car, ale tyran. Josif přímo apeloval na čtenáře, aby neposlouchali takového cara nebo knížete, který je vede k „*bezbožnosti a lsti*“, i kdyby je „*mučil a hrozil smrtí*“.⁸⁸⁵

⁸⁸¹ ZIMIN, A. A.: *O političeskoj doktrine Josifa Volockogo*, TORDL 9, 1953, s. 166.

⁸⁸² KAZAKOVA, N. A., LUR'JE, J. S.: *Antifeodal'nyje jeretičeskije dviženija na Rusi XIV – načala XVI veka*, Moskva – Leningrad 1955, Priloženije, s. 332.

⁸⁸³ Tamtéž, Priloženija: s. 358–359.

⁸⁸⁴ Tamtéž, Priloženija: s. 360.

⁸⁸⁵ Tamtéž, Priloženija: s. 346.

Ivan Peresvětov a písemnictví staré Rusi

Přes inspiraci cizími vzory a původ autora můžeme Peresvětovovy texty nazírat a interpretovat jako součást duchovní tradice moskevské Rusi. Peresvětov se jí stává svou představou neomezené monarchické moci, jejíž odpovědnost projektuje daleko spíše do oblasti světských záležitostí než do duchovní sféry.

V diskuzích o Peresvětovových spisech někteří badatelé označovali jako jeden z jejich možných inspiračních zdrojů *Pověst o Drákulovi* a upozorňovali na podobnost mezi obrazem Dráky a sultána Mehmeda. Mezi oběma vládci lze skutečně odkrýt některé souvislosti – oba jsou krutí, u obou je zdůrazněno, že trest má postihovat všechny provinilé bez ohledu na jejich majetek a postavení. Na rozdíl od Peresvětovových prosebných listů však vyprávění o Drákulovi není publicistickým textem; činy hlavního hrdiny, valašského vládce, nejsou zasazovány do rámce křesťanských principů a celkové vyznění textu je ambivalentní ve vztahu ke kategoriím dobra a zla. *Pověst* je mimo konkrétní historické souřadnice a může být čtena současně jako Drákulova obhajoba i jeho odsouzení. Peresvětov naproti tomu ideálního vládce v osobě tureckého sultána mnohem více konkretizuje a dává mu podobu historického příkladu hodného následování.

Řadu paralel a překvapivých souvislostí lze nalézt mezi texty Ivana Peresvětova a dalšího pozoruhodného myslitele první poloviny 16. století, Fjodora Karpova.⁸⁸⁶ Oba autoři podobně formulují principy, kterými by se měla řídit správa státu, oba překračují rámec dosavadních polemik uvnitř církve a opouštějí dva hlavní problémy, s nimiž byla tato polemika především spojena – téma boje s herezemi a téma obhajoby církevního majetku. Fjodor Karpov vychází z kritiky pokory ve smyslu pasivního smíření s osudem a

⁸⁸⁶ První zpráva o Fjodoru Ivanoviči Karpovovi se vztahuje k roku 1495, kdy se účastnil cesty Ivana III. do Novgorodu, poslední přímá informace o něm pochází z roku 1539, kdy v roli diplomata vedl rozhovory s posly krymského chána, po roce 1545 již nebyl mezi živými. Jeho rozsahem nevelkou literární pozůstalost tvoří dva listy Maximu Grekovi, list starci Filofejovi. Největší význam pro ruské středověké myšlení má však list adresovaný metropolitovi Daniilovi. Datum jeho napsání je možné určit jen přibližně, nepochybně však vznikl před rokem 1539, kdy byl adresát zbaven svého úřadu.

klade důraz na spravedlnost a zákony, na nichž by měly být budovány státy. Karpov podobně jako Peresvětov spojuje panovnickou moc s širokou odpovědností za stav státu. Ideální vládce by měl vytvářet harmonii ve společnosti a špatné lidi přivádět k dobru „*silou zákona a spravedlnosti*“.⁸⁸⁷ Panovník, který se nestará o své poddané a toleruje, aby silní utlačovali nevinné, se podle Karpova sám dopouští hříchu a násilí.⁸⁸⁸

Karpov i Peresvětov pomíjejí otázku konkrétní podoby monarchické moci, což vedlo ke zcela rozdílným závěrům pozdějších badatelů. Moc panovníka vzhledem k úkolům, které před ní Peresvětov i Karpov stavějí, musí být silná a neomezená do té míry, do jaké může naplnit své hlavní poslání, kterým je nastolení spravedlivého řádu. Pozemská spravedlnost, pravda země, se svými konkrétními atributy a projevy je tím hlavním principem, kterým je světská autorita posuzována a kterému má podřizovat své činy. Bylo by nepřesné a zjednodušující Peresvětovův a Karpovův ideál monarchické moci spojovat s určitým historickým modelem státu v Rusku a s jeho konkrétními důsledky, ať již se samoděržavím moskevských carů, nebo naopak s opozicí vůči neomezené vladařově moci.

Přesahy Križanićova díla

Križanićův projekt reforem Ruska vznikl v období, které předcházelo petrovské modernizaci a v řadě ohledů ji připravilo. Obsah Križanićovy *Politiky* proto vedl většinu novodobých badatelů k otázce, do jaké míry Križanićův spis modernizaci ovlivnil. Zájem odborníků v této souvislosti upoutala podobnost mezi dílem Juraje Križaniće a myšlenkami jeho mladšího současníka, nejvýraznějšího politického myslitele epochy Petra I., Ivana Tichonoviče Posoškova. Názorová blízkost se u Križaniće a Posoškova vyskytla navzdory zcela odlišné výchozí pozici obou myslitelů. Juraj Križanić, katolický teolog, přišel do Ruska z Evropy, před příchodem do Moskvy procestoval řadu zemí, naučil se několik jazyků. Posoškov byl typický

⁸⁸⁷ *Pamjatniki literatury drevnej Rusi, konec XV – pervaja polovina XVI veka*, Moskva 1984, s. 512.

⁸⁸⁸ Tamtéž.

samouk, původem z ruské provincie, který za svůj život nikdy Rusko neopustil.

Posoškov podobně jako Križanić předložil projekt reform, který se v mnohém shodoval s Križanićovými návrhy a jeho představou ruské budoucnosti. Mezi Križanićovou *Politikou* a Posoškovovým hlavním spisem *O chudobě a bohatství (O skudosti i bogatstve)* existuje nejen ideová blízkost, ale také četné intertextové souvislosti. Oba autoři věnovali zvláštní pozornost armádě, přičemž zdůrazňovali význam dobrého zásobování a výzbroje, předložili návrh na změnu zákonodárství založený na ideálu spravedlnosti. V oblasti hospodářství požadovali státní kontrolu obchodu na území Ruska, ve vnějším obchodě se oba zasazovali za úplný státní monopol, oceňovali význam obchodu. Zároveň však na obchodníky jako na společenskou vrstvu pohlíželi s pohrdáním a považovali je za lenochy a podvodníky atd.

Badatelé, kteří se věnovali otázce, zda a do jaké míry Križanićovy spisy ovlivnily historický vývoj Ruska, došli k nejednoznačným závěrům. Petr Alexejevič Bezsonov a ruský historik Sergej Michajlovič Solovjov tvrdili, že opis *Politiky* měl u sebe car Petr I., pro kterého bylo Križanićovo dílo návodem pro konkrétní reformní kroky.⁸⁸⁹ K podobnému názoru byl skeptický Vatroslav Jagić.⁸⁹⁰ Josip Badalić, autor zvláštní studie na dané téma, připustil (i když bez přímých důkazů), že Posoškov znal Križanićovo dílo *Politika (Rozhovory o vládnutí)*. Podle Badaliće „v epoše Petra I. a v předpetrovské době ve stejné míře existoval živý zájem o Križanićova díla“.⁸⁹¹ Vladimir Jefgovorovič Valděnběrg naproti tomu soudil, že blízkost obou autorů spočívá právě a především v tom, že „oba správně pochopili potřeby a ducha doby“.⁸⁹²

⁸⁸⁹ Více viz BEZSONOV, P. A.: Katoličeskij svjaščennik serb (chorvat) Jurij Križanić, nebljuškij, javkanica, revnitel' vossojedenenija cerkve i vsego slavjanstva v XVII veke, Moskva 1870; SOLOV'JĚV, S. M.: *Sočinenija. Kniga VII. Istorija Rossii s drevnejšich vremen. Toma 13–14*, Moskva 1991.

⁸⁹⁰ Více viz JAGIĆ, V.: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Zagreb 1917.

⁸⁹¹ BADALIĆ, J.: *Jurij Križanić – predšestvennik Ivana Tichonoviča Posoškova*, TORDL 19, 1963, s. 401.

⁸⁹² VAL'DENBERG, V. J.: *Posoškov i Križanić v ich obščestvenno-političeskich vzgljadach*, Slavia, 5/1927, s. 762.

Problém, zda *Politika* byla příručkou cara Petra I. nebo ruských reformátorů, je obtížně řešitelný. Stejně obtížně jako otázka poměru mezi Križaničovým slavismem a unionismem. Spory o Križaniče často probíhaly na základě z kontextu vytržených citátů, nebo dokonce jednotlivých slov. Bohužel řada autorů nevzala do úvahy polyfonnost Križaničových textů. V samotné *Politice* (přesněji v té části, která byla dosud publikována) lze sledovat dvě roviny. Jednou z nich je kritická analýza ruské skutečnosti Križaničovy doby. Z pohledu historika se jedná o cenný pramen pro poznání společnosti moskevského státu poloviny 17. století a jejích hlavních problémů. Druhou rovinou, která úzce souvisí s první a která je explicitně přítomná v celém textu, je rovina Križaničových vlastních projektů. Ta sice vychází z kritické části *Politiky*, ale zároveň ji nelze interpretovat a pochopit jen ze samotné autorovy analýzy ruské společnosti. Križaničovy vize jsou jednak výsledkem přímých (a kritických) pozorování, a jednak jeho vlastních představ a duchovního zázemí. Oba vlivy se v Križaničově spise neustále prolínají a lze je jen těžko oddělit.

Križaničovým ideálem se stalo nové Rusko, které bude výsledkem reform; země, kde se realizuje ideál pozemské spravedlnosti. Križanič byl na jedné straně středověkým člověkem, který si historii a lidské skutky představoval jako nástroj Boží Prozřetelnosti, jejichž smyslem je Kristus a církve. Na druhé straně nechával ve svých představách široký prostor pro lidskou aktivitu v rámci téže historie řízené Prozřetelností a zdůrazňoval odpovědnost člověka za jeho vlastní skutky. Naznačené řešení problému lidské svobody, vztahu mezi nutností a volbou, předurčením a svobodnou vůlí dalo Križaničovi možnost napsat *Politiku*. Ve spise se tak vedle sebe ocitají úvahy o lidské přirozenosti a obecných principech, na nichž má být založen státní život, a doporučení, jak se mají lidé oblékat, jak mají nejlépe vést obchod, jaké zemědělské nástroje používat apod.

Přístup, který hledá úzkou souvislost mezi textem *Politiky* a ruskou realitou a jejich vzájemnou závislost, mezi představami Juraje Križaniče a

činy ruských vládců, vede jednak k otevírání jen stěží řešitelných otázek, a jednak k redukci Križanićova pozoruhodného díla jen na aktuálně-politický pamflet. Križanićovo dílo se vzpírá schematizaci a ideologizování, o čemž svědčí bohatá a rozporuplná vědecká tradice jeho zkoumání.

Od pozdějšího vědeckého výkladu Križaniće je třeba oddělit tohoto autora jako součást tradice ruského, chorvatského nebo širě pojímaného evropského myšlení. Juraj Križanić se názorově formoval v rodném Chorvatsku a v barokním Římě. Jeho úvahy o Slovanech v mnohém navazovaly na domácí slavismus (Vinko Pribojević, Mavro Orbini). Během studií a pobytu v Římě se Križanić seznámil se spisy jak západních, tak i východních církevních autorů. Jeho plány na napsání teologické sumy proti pravoslavným, které ho provázely po celý život, měly vzor v předchozí katolické polemické literatuře (Bellarmino).

V ruském prostředí Križanić přistoupil kriticky k duchovnímu dědictví moskevské Rusi. Z jeho textů je patrná vynikající znalost starších ruských dějin, a to jak tzv. kyjevského období, tak i pozdějšího moskevského státu. Križanić prohlásil za smyšlenku odvozování původu ruské vládnoucí dynastie od římských císařů a vyprávění o původu carských regálií v Byzanci. Rovněž podrobil kritice, která se opírala o vlastní interpretaci světové historie, teorii Moskvy jako Třetího Říma, formulovanou v prvních desetiletích 16. století a stavící Moskvu do role jediného ochránce pravé křesťanské víry. Dávno před příchodem Križaniće do Ruska se teze o římském původu moskevských vládců nebo představa Moskvy jako Třetího Říma staly součástí oficiálních dokumentů. Križanićova kritika nesměrovala (jak by se mohlo na první pohled zdát) ke zmenšení vážnosti a významu Moskvy. Odmítnutí historických legend a hledání domácích kořenů ruské státnosti mělo naopak přispět k duchovní a politické emancipaci Ruska.

Nedostatkem řady odborných prací věnovaných Križanićovi bylo vnímání tohoto autora vně historického kontextu a přílišné abstrahování od jeho vlastního myšlenkového vývoje. K předmětu zkoumání – osobnosti Juraje Križaniće – se nezřídka přistupovalo jako ke statickému představiteli a

hlasateli jedné ideje (s níž se konkrétní badatel buď zcela ztotožňoval, nebo ji rezolutně odmítal). Križanić byl představován jako myslitel, jenž bez ohledu na konkrétní podmínky po celý svůj život sledoval cíl, který se u něj objevil už v raném mládí nebo za jeho římského pobytu (přičemž oběma obdobími byla paradoxně dlouho věnována jen okrajová pozornost).

Križaniće je podle mého názoru třeba vnímat jako dynamickou osobnost, která procházela během svého života vlastním vývojem, vstupovala do různých prostředí (rodný kraj ve vnitřním Chorvatsku, barokní Řím, Vídeň, Cařihrad, Polsko, Litva, Rusko), jako člověka otevřeného mnoha různorodým podnětům. Všechny k němu přicházející impulzy dokázal Juraj Križanić využít, přizpůsobit je vlastním politickým snahám a přehodnotit z hlediska své životní zkušenosti.

Moderní doba vnesla do bádání o Križanićovi některé nové momenty. Spor o Križanićovo slovanství se stal neaktuálním. Vytratilo se myšlenkové zázemí, z něhož podobné úvahy pramenily a kde podobné spory měly svůj ohlas, včetně dopadu na aktuální politiku. Moderní vývoj evropské civilizace přinesl oslabení úlohy církve v životě společnosti a oddělení církve od státu. Jedním z důsledků je, že hranice mezi světem východního pravoslaví a Západem, uvnitř něhož se v Križanićově době ostře střetávaly protestantismus a katolictví, byla oslabena nebo zcela zmizela. To, co zůstává a v čem je Križanićovo dílo dodnes inspirující, je snaha o porozumění a budování kontaktů mezi jednotlivými kulturními a etnickými celky v Evropě, snaha o harmonii, o překonání rozporů při respektování odlišností. Bádání o Juraji Križanićovi může být přínosné i pro dnešek v novém přečtení jeho textů a porozumění jeho osudu jako člověka na hranici kultur a historických epoch.

BIBLIOGRAFIE

Prameny:

Biblioteka literatury Drevnej Rusi. Tom 7. Vtoraja polovina XV veka, Sankt-Peterburg 2000.

Biblioteka literatury Drevnej Rusi. Tom 12. XVI vek, Sankt-Peterburg 2003.

DMITRIJEVA, R. P.: *Skazanije o knjaz'jach vladimirskich*, Moskva – Leningrad 1955.

Hrvatski latinisti I. Iz latiniteta 9.–14. stoljeća. Pisci 15. i 16. stoljeća. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1969.

Hrvatski narodni preporod I. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965.

Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1965.

Hrvatski preporod: temeljni programski tekstovi, sv. I., Zagreb 1994.

KRIŽANIĆ, J.: *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, priredio, uvod napisao i tekst preveo J. Hamm, Zagreb 1984.

KRIŽANIĆ, J.: *Historia de Sibiria, Istorija o Sibiri (perevod predšestvujuščeje stat'ji)*, in: TITOV, A. A.: *Sibir' v XVII veke*, Moskva 1890, s. 115–216.

KRIŽANIĆ, J.: *O promysle*, izd. P. A. Bezsonov, Moskva 1860.

KRIŽANIĆ, J.: *O Slavenstvu i o Rusiji (XVII vijeka), Putovanje od Lavova do Moskve godine 1659*, in: *Hrvatska svjedočanstva o Rusiji*, priredio J. Badalić, Zagreb 1945, s. 17–40.

KRIŽANIĆ, J.: *Objasn'enje vivodno o pisme slovenskom*, priredio, uvod napisao i tekst preveo J. Hamm, Zagreb 1983.

KRIŽANIĆ, J.: *Politika ili razgovori o vladalaštvu*, preveo M. Malinar, uvod napisao V. Bogdanov, Zagreb 1947.

KRIŽANIĆ, J.: *Politika*, podgotovka k pečati V. V. Zelenin, perevod i komentarii A. L. Gol'dberg, redakcija M. N. Tichomirov, Moskva 1965.

KRIŽANIĆ, J.: *Politika*, preveli M. Malinar, R. Venturin, uvodna studija A. Pažanin, Zagreb 1997.

KRIŽANIĆ, J.: *Russkoje gosudarstvo v polovine XVII veka*, izd. P. A. Bezsonov, časť I–II, Moskva 1859, 1860.

KRIŽANIĆ, J.: *Sobranije sočinienij Jurija Križaniča, vypusk pervyj: Putno opisanie ot Lewowa do Moskvi, Besida ko Czirkasom wo osobi Czirkasa upisana, Usmotrenie o Carskom Weliczestwu, Objasn'enje vivodno o pisme slovenskom*, Moskva 1891.

KRIŽANIĆ, J.: *Sobranije sočinienij Jurija Križaniča, vypusk vtoryj: Tolkovanije istoričeskich proročestv*, Moskva 1891.

KRIŽANIĆ, J.: *Sobranije sočinienij Jurija Križaniča, vypusk tretij: Ob svetom krešččenju, Obličenje na solovečskuju čelobitnu*, Moskva 1892.

KRIŽANIĆ, J.: *Zapiska Jurija Križaniča o missii v Moskvu. 1641 g.*, izd. P. Pierling (P. Pirling), Moskva 1901.

LICHAČEV N. P.: „*Inoka Fomy slovo pochval'noje o blagovernom velikom knjaze Borise Aleksandroviče*“, Pamjatniki drevnej pis'mennosti i iskusstva CLXVIII, Sankt–Peterburg 1908.

LUR'JE, J. S.: „*Sobranije na lichoimcev*“ – *neizdannij pamjatnik ruskoj publicistiki konca XV v.*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta ruskoj literatury AN SSSR 21, 1965, s. 132–146.

ORBIN, M.: *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968.

ORBINI, M.: *Carstvoto na slavianite 1601. Otkāsi*, Sofija 1983.

ORBINI, M.: *Il regno degli Slavi. Pesaro 1601*, München 1985.

ORBINI, M.: *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb 1999.

Pamjatniki literatury Drevnej Rusi, XIV – seredina XV veka, Moskva 1981.

Pamjatniki literatury Drevnej Rusi, konec XV – pervaja polovina XVI veka, Moskva 1984.

Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom IV, Sankt-Peterburg 1848.

Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom IV, časť 1, vypusk 2: Novgorodskaja četvertaja letopis', Leningrad 1925.

Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom VI: Sofijskaja pervaja letopis', Sankt-Peterburg 1853.

Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XI – XII: Patriaršaja ili Nikonovskaja letopis', Moskva 1965.

Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XV (Vypusk 1): Rogožskij letopisec, Tom XV: Tverskoj sbornik, Moskva 1965.

Polnoje sobranije russkich letopisej. Tom XXV: Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka, Moskva – Leningrad 1949.

Poslanija Iosifa Volockogo, red. A. A. Zimin, J. S. Lur'je, Moskva – Leningrad 1959.

POSOŠKOV, I. T.: *Kniga o skudosti i bogatstve i drugije sočinenija*, redakcija, vstupil'nyje stat'ji i primečanja B. B. Kafengauza, Moskva 1937.

POSOŠKOV, I. T.: *Kniga o skudosti i bogatstve i drugije sočinenija*, redakcija i komentarii B. B. Kafengauza, Moskva 1951.

POSOŠKOV, I. T.: *Kniga o skudosti i o bogatstve i nekotoryje boleje melkije sočinenija*, izdanije N. N. Kločkova, Moskva 1911.

POSOŠKOV, I. T.: *Sborniki pisem I. T. Posoškova k mitropolitu Stefanu Javorskomu*, Sankt-Peterburg 1900.

POSOŠKOV, I. T.: *Sočinenija Ivana Posoškova*, izdanije M. P. Pogodina, Moskva 1842.

POSOŠKOV, I. T.: *Sočinenija Ivana Posoškova. Čast' vtoraja*, Moskva 1863.

POSOŠKOV, I. T.: *Zaveščanije otečeskoje. Sočinenije I. T. Posoškova. Novoje izdanije, dopolnennoje vnov otkrytoju vtoroju polovinoju „Zaveščanija“*, izdanije Je. M. Priležajeva, Sankt-Peterburg 1893.

PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i slavi Slavena*, Zagreb 1997.

PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951.

PRIBOJEVIĆ, V.: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Split 1991.

„*Prostrannaja redakcija povesti o Michaille Tverskom*“, in: *Drevnerusskaja knižnost'. Po materialam Puškinskogo doma*, Leningrad 1985, s. 16–27.

Pskovskije letopisi. Vypusk 1, prigotovil k pečati A. Nasonov, Moskva – Leningrad 1941.

Pskovskije letopisi. Vypusk 2, pod redakcijej A. N. Nasonova, Moskva 1955.

„Slovo kratko“ v zaščitu monastyrskih imuščestv, Moskva 1902.

Sočinenija I. Peresvetova, podgotovka teksta A. A. Zimin, red. D. S. Lichačev, Moskva – Leningrad 1956.

VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Izbor iz djela*, Zagreb 1994.

VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Izbor iz djela*, Vinkovci 1999.

VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživjela Hrvatska*, Zagreb 1997.

VITEZOVIĆ RITTER, P.: *Oživljena Hrvatska*, Zagreb 1997.

Zpracování:

IV meždunarodnyj s'jezd slavistov. Materialy diskussii. Tom pervyj. Problemy slavjanskogo literaturovedenija, fol'kloristiki i stilistiki (Rezjume dokladov – I. Badalič, M. Ginzburg, Vystuplenija – A. L. Gol'dberg, L. N. Puškarëv), Moskva 1962, s. 82–84, 88–90.

Absolutizm v Rossii (XVII–XVIII vv.). Sbornik statej k semidesjatiletiju so dnja roždenija i sorokapjatiletiju naučnoj i pedagogičeskoj dejatel'nosti B. B. Kafengauza, Moskva 1964.

ALEKSEJEV, Ju. G.: *Gosudar' vseja Rusi*, Novosibirsk 1991.

ALEKSEJEV, M. P.: *Jurij Križanič i fol'klor moskovskoj inozemnoj slobody*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta ruskoj literatury AN SSSR 24, 1969, s. 299–304.

ALPATOV, M. A.: *Istoričeskaja koncepcija Jurija Križaniča*, Sovetskoje slavjanovedenije, 1966, 3, s. 31–44.

BADALIĆ, J.: *Gospodarsko – politički pogledi Jurja Križaniča*, Politička misao, 9/1972, 1, s. 9–21.

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić – pjesnik Ilirije*, Radovi Slavenskog instituta 2, Zagreb 1958, s. 5–23.

ruský překlad: Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta ruskoj literatury AN SSSR 14, 1958, s. 341–348.

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić – danas. Bibliografski obzor*, Riječka revija, 8/1959, 1, s. 50–52.

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić – međuslavenski prosvetitelj 17. stoljeća*, in: Rusko-hrvatske književne studije, Zagreb 1972, s. 51–126.

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić – preteča Ivana F. Posoškova*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 5, Zagreb 1963, s. 5–23.

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić – preteča Ivana F. Posoškova*, in: Hrvatska/Rusija. Kulturno-povijesne veze, Zagreb 1999, s. 14–28.

BADALIĆ, J.: *Jurij Križanič – predšestvennik Ivana Tichonoviča Posoškova*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta ruskoj literatury AN SSSR 19, 1963, s. 391–403

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić i Slovenci*, Slavistična revija, 17/1969, 2, s. 1–15.

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić kao pjesnik (1618–1683)*, Slavia, 39/1970, s. 198–217.

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić o Nijemcima i Slavenima*, Serta slavica in memoriam Aloisii Schmaus, München 1971, s. 13–17.

BADALIĆ, J.: *Juraj Križanić u suvremenoj bibliografiji*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 14, Zagreb 1976, s. 139–142.

BANAC, I.: *Mjesto Jurja Križanića u hrvatskoj kulturnoj povijesti*, in: Homo imago et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub, Romae 1991, s. 339–346.

BANAC, I.: *Uskrsnula Hrvatska Pavla Rittera Vitezovića*, Kolo, 5/1996, 2, s. 5–18.

BAUER, L.: *Nijemci u Križanićevoj „Politici“*, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek 1998, s. 85–94.

BELJAJEV, I. S.: *Krest'janin – pisatel' načala XVIII veka I. T. Posoškov. Jego žizn' i dejatel'nost'*, Moskva 1902.

BELOKUROV, S. A.: *Jurij Križanič v Rossii*, Moskva 1902.

BERNADSKIJ, V. N.: *Novgorod i Novgorodskaja zemlja v XV veke*, Moskva – Leningrad 1961.

BEZSONOV, P. A.: *Katoličeskij syjaščennik serb (chorvat) Jurij Križanič, nebljuškij, javkanica, revnitel' vossojedinenija cerkvej i vsego slavjanstva v XVII veke*, Moskva 1870.

BIŠKUP, M.: *Radovi dr. I. Goluba o Jurju Križaniću i Ivanu Paštriću na stranim jezicima*, Croatica christiana periodica, 3/1979, 4, s. 182–184.

BLAŽEVIĆ, Z.: *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije. Ideološka koncepcija u djelima postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.)*, Zagreb 2002.

BOČEK, P.: *Stát a církev v Rusku na přelomu XV. a XVI. století*, Brno 1995.

BOGDANOV, V.: *O Jurju Križaniću i njegovoj „Politici“*, in: *Likovi i pokreti*, Zagreb 1957, s. 49–89.

BOGDANOV, V.: *Živa prošlost*, Zagreb 1957.

BOGIŠIĆ, R.: *Juraj Križanić u kontekstu hrvatske književnosti 17. stoljeća (1618–1683)*, in: *Tisuću života, jedan put – književne studije i eseji*, Rijeka 1991, s. 131–154.

BORISOV, N. S.: *Ivan III*, Moskva 2003.

BREYER, M.: *Grof-republikanac Juraj Drašković (1773.–1849.)*, Zagreb 1928.

BREYER, M.: *Neke muzičke epizode u Jurja Križanića*, Sv. Cecilija, 24/1930, 5, s. 157–159.

BRIKNER, A. G.: *Ivan Posoškov. Čast' I. Posoškov kak ekonomist*, Sankt-Peterburg 1876.

BRIKNER, A. G.: *Mnenija Posoškova*, Moskva 1879.

BUDOVNIC, I. U.: *Russkaja publicistika XVI veka*, Moskva – Leningrad 1947.

BYČKOV, V. V.: *Međunarodna estetika u Rusiji XVII. stoljeća – Juraj Križanić i Nicolai Milescu Spatarul*, Filozofska istraživanja, 10/1990, 3, s. 697–714.

CAREVSKIJ, A. A.: *Posoškov i jego sočinenija. Obzor sočinenij Posoškova (izdannyh i neizdannyh) so storony ich religioznogo charaktera i istoriko-literaturnogo značenija*, Moskva 1883.

ČELAN SALZMANN, M.: *Odjeci ilirizma*, Riječ 5 (1999), 2, s. 71–79.

ČEREPNIN, L. V.: *Obrazovanije Russkogo centralizovannogo gosudarstva v XIV–XV vekach. Očerki social'no-ekonomičeskoj i političeskoj istorii Rusi*, Moskva 1960.

ČRNČIĆ, I.: *Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcju u Rimu poslije 1453 godine*, Rad JAZU 89, 1886, s. 1–70.

ČRNČIĆ, I.: *Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcju u Rimu poslije 1453 god.*, Starine JAZU 18, 1886, s. 83–164.

DACJUK, B. D.: *Juraj Križanić i ruski narod*, Zagreb 1944.

DACJUK, B. D.: *Jurij Križanič. Očerk političeskich i istoričeskich vzgljadov*, Moskva 1946.

DADIĆ, Ž.: *Križanićeva klasifikacija znanosti i prirodoznanstvena terminologija*, in: *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti* 1, Zagreb 1998, s. 153–161.

DANIČIĆ, Đ.: *Gramatika Gjurgja Križanića*, Rad JAZU 16, 1871, s. 159–198.

DESPALATOVIĆ MURRAY, E.: *Ljudevit Gaj – panslavist i nacionalist*, Institut za hrvatsku povijest, Radovi 3 (1973), s. 111–122.

DESPALATOVIĆ MURRAY, E.: *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*, New York – London 1975.

DEŽELIĆ, S.: *Juraj Križanić, naš markantni ekonomsko-politički pisac XVII vijeka*, Jugoslavenska narodna privreda „Mladost“, 1933, 3, s. 23–24.

DUBENCOV, B. I.: *K voprosu o tak nazyvajemom „Letopisce knjaženija Tferskago“*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR 13, 1957, s. 118–157.

EEKMAN, T.: *The Image of Russia in the Works of Juraj Križanić and Other Seventeenth Century Observers*, in: *Homo imago et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Romae 1991, s. 326–338.

ESIH, I.: *Nova istraživanja o hrvatu panslavisti J. Križaniću*, 15 dana, 2/1932, 9, s. 136.

FANCEV, F.: *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790–1832)*, Zagreb 1933.

FANCEV, F.: *Janko grof Drašković prije god. 1832*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 50 (1938), s. 177–203.

FENELL, J. L. I.: *The Emergence of Moscow 1304–1359*, Berkeley – Los Angeles 1968.

FERMENDŽIN, E.: *Odkrito glazbeno djelo Jurja Križanića*, Vienac, 24/1892, 12, s. 192.

FERMENDŽIN, E.: *Prinos za životopis Gjurgja Križanića, svećenika i kanonika zagrebačke biskupije*, Starine JAZU 18, 1886, s. 210–229.

FLORJA, B. N.: *O putjach političeskoj centralizaciji Russkogo gosudarstva (na primere Tverskoj zemli)*, in: *Obščestvo i gosudarstvo feodal'noj Rossii. Sbornik statej posvjaščennyj 70-letiju akademika L'va Vladimiroviča Čerepnina*, Moskva 1975, s. 281–290.

FRANČIĆ, M.: *Dzieje badań nad życiem i twórczością Juraja Križanicia*, Pamiętnik Słowiański, 19/1969, s. 5–25.

FRANČIĆ, M.: *Juraj Križanić a Polska*, Polska akademia nauk. Oddział w Krakowie. Sprawozdania z posiedzeń komisji. Styczeń – Czerwiec 1966, Kraków 1967, s. 101–103.

FRANČIĆ, M.: *Juraj Križanić ideolog absolutyzmu*, Warszawa – Kraków 1974.

FRANČIĆ, V.: *Juraj Križanić – życie i dzieło*, Sprawozdania z prac nauk. wydz. I PAN 1969, 1, s. 1–13.

GEORGIJEVIĆ, K.: *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb 1969.

GEORGIJEVIĆ, K.: *Juraj Križanić*, in: *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb 1969, s. 139–148.

GERASIMOVA, V. I.: *Prisojedinjenje Pskova k Moskovskomu centralizovannomu gosudarstvu*, Učenyje zapiski Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo instituta im. A. I. Gercena, tom 78, Leningrad 1948.

GINZBURG, M. S.: *Slavjanstvo i Rossija v mirovozzrenii Jurija Križanića (tezisy doklada)*, American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists. Moscow, September 1958, 'S-Gravenhage 1958, s. 1–4.

GOL'DBERG, A. L.: *Bibliografija o Jurju Križaniću*, Historijski zbornik, 21–22/1968–1969, s. 513–526.

GOL'DBERG, A. L.: „Ideja slavjanskogoj jedinstva“ v sočinjenijach Jurija Križaniča, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR 19, 1963, s. 373–390.

GOL'DBERG, A. L.: *Juraj Križanić i Rusija*, Historijski zbornik, 21–22/1968–1969, s. 259–281.

GOL'DBERG, A. L.: *Juraj Križanić u ruskoj historiografiji*, Historijski zbornik, 19–20/1966–1967, s. 129–140.

GOL'DBERG, A. L.: *Jurij Križanić i Šimon Starovol'skij*, Slavia, 34/1965, s. 28–40.

GOL'DBERG, A. L.: *Jurij Križanić o ruskom obščestve serediny XVII veka*, Istorija SSSR, 1960, 6, s. 71–84.

GOL'DBERG, A. L.: *Neizdannyy spisok „Privetstvija“ Jurija Križaniča*, Naučnyj bjulleten' Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta, 1946, 11–12, s. 39–40.

GOL'DBERG, A. L.: *Rabota Jurija Križaniča nad ruskoj letopis'ju*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR 14, 1958, s. 349–354.

GOL'DBERG, A. L.: *Sočinjenija Jurija Križaniča i ich istočniki*, Vestnik istorii mirovoj kul'tury, 1960, 6 (24), s. 117–130.

GOLUB, I.: *Autograph of Križanić's Work "Bibliotheca Schismaticorumh Universa" Discovered in the Archive of the St. Officium at Rome*, Bulletin Scientifique, 5/1969, 10–12, s. 301–302.

GOLUB, I.: *Bibliografija o Jurju Križaniću od 1974. do 1979*, Historijski zbornik, 36–37/1978–1979, s. 325–329.

GOLUB, I.: *Bibliotheca Schismaticorum Jurja Križaniča*, Svesci, 19–20/1970–1971, s. 126–127.

GOLUB, I.: *Crkveno pjevanje u Grčkom zavodu sv. Atanazija u Rimu za vrijeme J. Križaniča*, Sveta Cecilija, 39/1969, 2, s. 50–51.

GOLUB, I.: *De mente ecclesiologica Georgii Križanić*, Bogoslovska smotra, 37/1967, 3–4, s. 499–500.

GOLUB, I.: *Donošenje novog zakonika Rusije prema misli Jurja Križaniča*, Zbornik Pravnog fakulteta, 32/1982, 1–2, s. 151–157.

GOLUB, I.: *Dvije publikacije značajne za poznavanje Jurja Križanića*, Crkva u svijetu, 2/1967, 2, s. 75–78.

GOLUB, I.: *Fonti domenicane su Juraj Križanić*, Orientalia christiana periodica, 51/1985, 2, s. 388–407.

GOLUB, I.: *Gli ultimi anni di J. Križanić (1678–1683)*, Orientalia christiana periodica, 52/1986, 2, s. 378–407.

GOLUB, I.: *Istraživanje o Jurju Križaniću i njegovim danskim prijateljima Frederiku Gabelu i Hildebrandu Hornu u Kopenhagenu*, Historijski zbornik, 33–34/1980–1981, s. 253–262.

GOLUB, I.: *Istraživanje o Križanićevim „Političkim spisima“ u Moskvi*, Vijesti JAZU, 3/1982, 6, s. 5–6.

GOLUB, I.: *Juraj Augustin Križanić (O tristopedesetoj godišnjici rođenja)*, Marulić, 2/1969, 2, s. 70–72.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić's "Asserta Musicalia" in Caramuel's Newly Discovered Autograph of "Musica"*, International Review of the Aesthetics and Sociology of Music, 9/1978, 2, s. 219–278.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić – đak ljubljanske isusovačke gimnazije*, Historijski zbornik, 37–38/1974–1975, s. 521–523.

GOLUB, I.: *„Juraj Križanić, Hrvat iz Ozlja – Georgius Krisanizh Croata Ozalliensis“ ili Križanićeva ukorjenjenost u zavičaju*, Kaj, 9–11/1976, s. 100–103.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić – junak u ukrajinskom romanu*, in: Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra, Zagreb 1996, s. 67–71.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić – teolog pomirenja*, Bogoslovska smotra, 56/1986, 1–2, s. 107–112.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić – tražitelj mudrosti*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 39–40/1994, 1–2, s. 201–210.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić als Prophet des russischen Messianismus*, Ostkirliche Studien, Würzburg 32/1983, 4, s. 294–308.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić and Joao IV or Križanić's Supervision of the Printing of Joao's Music and Works about Music*, *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*, 11/1980, 1, s. 59–86.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić glazbeni teoretik 17. stoljeća*, *Radovi o životu i djelu Jurja Križanića svezak 1.*, Zagreb 1981.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić glazbeni teoretik 17. stoljeća*, JAZU Razred za muzičku umjetnost, Zagreb 1981.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić i njegovi suvremenici (A. Kircher – I. Caramuel Lobkowitz – N. Panajotis – V. Spada)*, *Historijski zbornik*, 37–38/1974–1975, s. 227–317.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu*, *Historijski zbornik*, 21–22/1968–1969, s. 213–257.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić in the Diary of Pope Alexander VII*, *Orientalia christiana periodica*, 47/1981, 2, s. 459–464.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić junak u ukrajinskom romanu*, *Forum*, 12/1973, 25, s. 1075–1079.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić kao preteča kršćanskog ekumenizma*, *Encyklopaedia moderna*, 5/1969–1970, 11, s. 94–98.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić. Sabrana građa o 300-obljetnici smrti (1683–1983)*, Zagreb 1983.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić prorok mesijanizma kulture – Križanićevo očitovanje o misiji u Moskovi – Della missione in Moscovia*, *Bogoslovska smotra*, 1996, 1, s. 57–87.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić u Carigradu*, *Historijski zbornik*, 29–30/1976–1977, s. 193–202.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić u dnevniku pape Aleksandra VII.*, *Starine JAZU* 59, 1984, s. 129–134.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić u krugu Ukrajinaca (fragment)*, in: *Hrvatska/Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra*, Zagreb 1996, s. 63–65.

GOLUB, I.: *Juraj Križanić u popisu misionara 1658. godine*, *Croatica christiana periodica*, 7/1983, 11, s. 188–189.

GOLUB, I.: „*Kirillova knjiga*“ s autografnim marginalnim bilješkama Jurja Križanića, *Croatica*, 14/1983, 19, s. 55–58.

GOLUB, I.: *Križanić*, Zagreb 1987.

GOLUB, I.: *Križanić's Theology of History*, *Synthesis philosophica*, 8/1993, 2, s. 231–253.

GOLUB, I.: *Križanićev rodni kraj i rod Križanića u njegovim spisima i suvremenim zapisima*, *Historijski zbornik*, 25–26/1972–1973, s. 343–368.

GOLUB, I.: *Križanićevi stihovi u poetici Juana Caramuela (g. 1665)*, *Forum*, 16/1977, 4–5, s. 819–824.

GOLUB, I.: *Križanić Juraj*, in: *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 4 (Iz–Kzy)*, Zagreb 1978, s. 637–639.

GOLUB, I.: *L'autographe de l'ouvrage de Križanić Bibliotheca Schismaticorum Universa des archives de la Congrégation du Saint Office à Rome*, *Orientalia christiana periodica*, 39/1973, 1, s. 131–161.

GOLUB, I.: *La lingua di Križanić: protoslavo, paleoslavo, panslavo, neoslavo*, *Orientalia christiana periodica*, 59/1993, 2, s. 465–482.

GOLUB, I.: *Ligaridis ha forse plagiato Križanić?*, *Orientalia christiana periodica*, 68/2002, 2, s. 375–387.

GOLUB, I.: *Marko Antun de Dominis i Juraj Križanić – teolozi pomirenja i preteče Koncila*, *Bogoslovska smotra*, 65/1995, 2, s. 189–195.

GOLUB, I.: *Međunarodni zbornik o Jurju Križaniću*, *Croatica christiana periodica*, 4/1979, 3, s. 131–132.

GOLUB, I.: *Neki arhivski materijali o ustanovama Sv. Jeronima u Rimu*, *Historijski zbornik*, 23–24/1970–1971, s. 347–361.

GOLUB, I.: *Nepoznata glazbena djelatnost Jurja Križanića u Rusiji*, *Sveta Cecilija*, 39/1969, 1, s. 18.

GOLUB, I.: *Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva (1653–1657)*, *Starine JAZU* 57, 1978, s. 111–210.

GOLUB, I.: *O sačuvanim primjercima Križanićevih Asserta musicalia*, *Arti musices*, 2/1971, s. 31–41.

GOLUB, I.: *Objavljeno je veliko djelo Jurja Križanića „Razgovori ob vladateljstvu“*, Bogoslovska smotra, 36/1966, 3–4, s. 658–660.

GOLUB, I.: *On the Manuscript of Juraj Križanić's De Musica*, International Review of the Aesthetics and Sociology of Music, 17/1986, 1, s. 123–128.

GOLUB, I.: *On the Manuscript of Juraj Križanić's De Musica (II)*, International Review of the Aesthetics and Sociology of Music, 18/1987, 1, s. 163–168.

GOLUB, I.: *Općeslavenski jezik Jurja Križanića iliti slavenski koine dialektos*, UNESCO Glasnik, 36/1983, s. 38–39.

GOLUB, I.: *Otkriven autograf Križanićeve djela „Bibliotheca Schismaticorum Universa“*, Kolo, 9/1971, 10, s. 1051–1058.

GOLUB, I.: *Pojam filozofije u Jurja Križanića*, Bogoslovska smotra, 37/1967, 3–4, s. 469–475.

GOLUB, I.: *Pronađen zaguljeni primjerak Križanićevih Asserta musicalia*, Arti Musices, 10/1979, 1, s. 103–104.

GOLUB, I.: *Sjećanja na Krležu. Razgovarali smo o Križaniću*, Forum, 23/1994, 66, s. 102–107.

GOLUB, I.: *Slavenska ideja Jurja Križanića*, Historijski zbornik, 36/1983, s. 33–40.

GOLUB, I.: *Slavenstvo Jurja Križanića (O tristotoj godišnjici Križanićeve smrti)*, Forum, 22/1983, 45, s. 30–123.

GOLUB, I.: *Slavenstvo Jurja Križanića. O tristotoj godišnjici Križanićeve smrti*, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svezak 2., Zagreb 1983.

GOLUB, I.: *Spomen-ploča Jurju Križaniću na mjestu Hrvatskog kolegija u Beču*, Croatica christiana periodica, 1996, 37, s. 153–157.

GOLUB, I.: *Svi odlasci Jurja Križanića. Televizijski scenarij*, Forum, 36/1997, 49, s. 1622–1641.

GOLUB, I.: *Tri jezična spomenika iz Križanićeve rodnog kraja (1656–1672)*, Građa za povijest književnosti hrvatske 32, Zagreb 1978, s. 123–165.

GOLUB, I.: *Tri pisma i tri predgovora ili Juraj Križanić o svojoj misiji u Moskovi. O tristotoj godišnjici smrti Jurja Križanića – 1683/1983*, Bogoslovska smotra, 54/1984, 1, s. 104–123.

GOLUB, I.: *Tristota obljetnica Jurja Križanića*, *Croatica christiana periodica*, 9/1985, 15, s. 254–272.

GOLUB, I.: *Uz susret Jurja Križanića i Protopop – Avakuma (O tristotoj godišnjici)*, *Bogoslovska smotra*, 35/1965, 2, s. 357–368.

GOLUB, I.: *Znanstveni spomeni o 300. obljetnici smrti Jurja Križanića*, *Croatica christiana periodica*, 7/1983, 12, s. 133–136.

GOLUB, I.: *Život i djelo Jurja Križanića*, *Encyklopaedia moderna*, 6/1971–1972, 18, s. 50–64.

GORSKIJ, A. A.: *Rus'. Ot slavjanskogo Rasselenija do Moskovskogo carstva*, Moskva 2004.

GORSKIJ, A. A.: „*Vsego jesi ispolnena zemlja ruskaja...“*: *Ličnosti i mental'nost' ruskogo srednevekov'ja: Očerki*, Moskva 2001.

GORTAN, V.: *Šižgorić i Pribojević*, *Filologija* 2, 1959, s. 149–152.

GRGEC, P.: *Vinko Pribojević, otac sveslavenske misli medju Hrvatima*, in: *Kalendar Gospine Krunice za g. 1935.*, s. 1–7.

HERCEG, J.: *Ilirizam*, Beograd 1935.

HERCEG, J.: *Ilirizam preteča jugoslavenstva*, Split 1930.

HORVAT, J.: *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, Zagreb 1975.

HORVAT, J.: *Ljudevit Gaj: Biografija*, Beograd 1960.

HORVAT, J.: *Tragičan usud Pavla Vitezovića. Križanić i Vitezović*, *Jutarnji list*, 22/1933, 7771, s. 10.

HRASTE, M.: *Prinosi poznavanju hrvatskosrpskog jezika J. Križanića*, *Radovi zavoda za slavensku filologiju* 5, Zagreb 1963, s. 25–34.

ILOVAJSKIJ, D. I.: *Istorija Rossii, III*, Moskva 1890.

JAGIĆ, V.: *Biografija Jurja Križanića, koju je pisao P. Bezsonov*, *Rad JAZU* 18, Zagreb 1872.

JAGIĆ, V.: *Ocjena životopisa Križanićeve koji pisa P. Bezsonov. Na po se štampano iz XVIII knjige „Rada“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1872.

JAGIĆ, V.: *Zur Biographie G. Križanić's*, Archiv für slavische Philologie, 6/1882, s. 119–121.

JAGIĆ, V.: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Zagreb 1917.

JAVORSKIJ, Ju. A.: *K voprosu ob Ivaške Peresvetove, publiciste XVI-go veka*, Kijev 1908.

JELČIĆ, D.: *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb 1997.

JEPIFANOV, P. P.: *Proiski Vatikana v Rossii i Jurij Križanič*, Voprosy istorii, 1953, 10, s. 18–36.

JEŽIĆ, S.: *Hrvatski preporod u prvoj polovini XIX. stoljeća. Poviestni pregled i dokumenti*, Zagreb 1944.

JEŽIĆ, S.: *Studije o ilirizmu 1. Uvod u Ilirski pokret i njegovu književnost*, Zagreb 1934.

JEŽIĆ, S.: *Studije o ilirizmu 2. Ilirski pokret u hrvatskoj historiji*, Zagreb 1936.

Juraj Križanić (1618–1683) – Russophile and Ecumenic Visionary. A Symposium, edited by Thomas Eekman and Ante Kadić, The Hague 1976.

KADIĆ, A.: *Križanić's formative years*, in: American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists, Sofia 1963, s. 167–200.

KADIĆ, A.: *Križanić's Memorandum*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 3, 1964, s. 331–349.

KADIĆ, A.: *Neobjavljeno djelo Jurja Križanića*, Kolo, 1966, n. s. IV/2, s. 205–209.

DE KAMIŃSKI, J. M.: „... *Nápred i Nápad se ogledát*“. *Razgówori ob wladátelystwu (1663–1666) Juraja Križanicia i ich spójność tematycznó – argumentacyjna*, Uppsala 1987.

KAFENGAUZ, B. B.: *I. T. Posoškov. Žizň i dejatel'nost'*, izdanije vtoroje, Moskva 1951.

KARAMZIN, N. M.: *Istorija gosudarstva Rossijskogo*, VII, druhé (opravené) vydání, Sankt-Peterburg 1819.

KARAMZIN, N. M.: Istorija gosudarstva Rossijskogo, IX, druhé (opravené) vydání, Sankt-Peterburg 1821.

KAZAKOVA, N. A.: *Očerki po istorii russkoj obščestvennoj mysli – pervaja tret' XVI veka*, Leningrad 1970.

KAZAKOVA, N. A., LUR'JE, J. S.: *Antifeodal'nyje jeretičeskije dviženija na Rusi XIV – načala XVI veka*, Moskva – Leningrad 1955.

KIMEJEVA, JE. N.: „*Poslanije mitropolitu Daniilu“ Fědora Karpova*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR 9, 1953, s. 220–234.

KLAIĆ, V.: *Gjuro Križanić kao glasbenik*, Gusle, 1/1892, 4, s. 25–27.

KLAIĆ, V.: *Život i djela Pavla Ritera Vitezovića. (1652.–1713.)*, Zagreb 1914.

KLIBANOV, A. I.: *Narodnaja social'naja utopija v Rossii. Period feodalizma*, Moskva 1977.

KLIBANOV, A. I.: „*Pravda“ Fědora Karpova*, in: *Obščestvo i gosudarstvo feodal'noj Rossii*, Moskva 1975, s. 141–150.

KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Drevnerusskije žitija svjatykh kak istoričeskij istočnik*, Moskva 2003.

KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Sočinenija v devjati tomach. Tom II. Kurs russkoj istorii. Čast' II*, Moskva 1988.

KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Sočinenija v devjati tomach. Tom III. Kurs russkoj istorii. Čast' III*, Moskva 1988.

KLJUČEVSKIJ, V. O.: *Sočinenija v devjati tomach. Tom IV. Kurs russkoj istorii. Čast' IV*, Moskva 1989.

KLUG, E.: *Knjažestvo Tverskoje (1247–1485 gg.)*, Tver' 1994.

KOLBAS, I.: *Na počecima*, Most, 1990, 4, s. 63–77.

KOMBOL, M., NOVAK, S. P.: *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, 4. izdanje, Zagreb 1996.

KORUNIĆ, P.: *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875. Studija o političkoj teoriji i ideologiji*, Zagreb 1989.

KORUNIĆ, P.: *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije: Nacija i nacionalni identitet*, Zagreb 2006.

KOPREJEVA, T. N.: *Zapadnyje istočniki v rabote novgorodskih knižnikov konca XV – načala XVI v.*, in: *Fëdorovskije čtenija 1979*, Moskva 1982, s. 138–152.

KRLEŽA, M.: *O patru dominikancu Jurju Križaniću. 1619–1683*, *Književnik*, 2/1929, 1, s. 1–13.

KRLEŽA, M.: *Pogovor za dvije drame o Areteju i o Jurju Križaniću*, *Forum*, 1/1962, 5, s. 663–715.

KREMPLER, P.: *Jurko Križanić*, *Vienac*, 5/1873, 40, s. 633–637; 41, s. 651–655.

KRUPENIKOV, I. A.: *Istorija počvovedenija ot vremeni jego zaroždenija do našich dnei*, Moskva 1981, s. 81–83.

KUČKIN V. A.: *Povesti o Michaille Tverskom (istoriko-tekstologičeskoje issledovanije)*, Moskva 1974.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I.: *Juraj Križanić Nebljuški, hrvatsko-ruski pisac*, in: *Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. vieka s ove strane Velebita*, Zagreb 1869, s. 202–266.

KUKUŠKINA, M. V.: *Novyj spisok Povesti o Pskovskom vzjatii*, *Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR* 16, 1960, s. 473–476.

KULAKOVSKIJ, P. A.: *Illirizm. Izsledovanije po istorii chorvatskoj literatury perioda vozroždenija*, Varšava 1894.

KURMANČEVA, M. D., ŠERSTOBITOVA, V. G.: *Obsuždenije voprosa o dejatel'nosti Ju. Križaniča*, *Voprosy istorii*, 1957, 2, s. 202–206.

KVAPIL, M.: *Jurij Križanić*, *Slavia*, 21/1957, s. 540–551.

LAPPO-DANILEVSKIJ, A. S.: *Ideja gosudarstva i glavnejšije momenty jeje razvitija v Rossii so vremeni smuty i do epochi preobrazovanij*, *Golos minuvšego* 1914, 12, s. 5–38.

Leksikon hrvatskih pisaca, Zagreb 2000.

LEONID: *Sistematičeskoje opisanije slavjano-rossijskich rukopisej sobranija grafa A. S. Uvarova, III*, Moskva 1894.

LEŠČILOVSKAJA, I. I.: *Illirizm. K istorii chorvatskogo nacional'nogo Vozroždenija*, Moskva 1968.

LICHAČEV, D. S.: *Kul'tura ruskogo naroda X–XVII vv.*, Moskva – Leningrad 1961.

LJACKIJ, Je. A.: *Po povodu novoj knigi o Križaniče*, in: Sveslavenski zbornik, Zagreb 1930, s. 207–213.

LUGARIĆ, I.: *Dr. Ljudevit Gaj*, Sisak 1909.

LUR'JE, J. S.: *Ideologičeskaja bor'ba v ruskoj publicistike konca XV – načala XVI veka*, Moskva – Leningrad 1960.

MAJKOV, L. N.: *Poslednije trudy*, Izvestija Otdelenija ruskogo jazyka i slovesnosti Akademii nauk 5, 1900, 2, s. 371–379.

MALIN, F.: *Jugoslovenstvo kroz istoriju (Fragmenti)*, Split 1925.

MARETIĆ, T.: *Gjuragj Križanić, hrvatsko-ruski pisac XVII. vieka*, Vienac, 9/1877, 10, s. 155–158; 11, s. 170–174.

MARKEVIČ, A.: *Jurij Križanič i jego literaturnaja dejatel'nost'*, Varšava 1876.

MASLENNIKOVA, N. N.: *Ideologičeskaja bor'ba v pskovskoj literature v period obrazovanija Russkogo centralizovannogo gosudarstva*, Trudy otdela drevneruskoj literatury Instituta ruskog literatury AN SSSR 8, 1951, s. 187–217.

MASLENNIKOVA, N. N.: *Prisojedenenje Pskova k ruskomu centralizovannomu gosudarstvu*, Leningrad 1955.

MATIĆ, T.: *Prigodom nove publikacije o Jurju Križaniću*, Nastavni vjesnik, 43/1934–1935, s. 67–70.

MILČETIĆ, I.: *Jagićev život Jurja Križanića*, Književni Jug, 1919, s. 65–74, 154–160.

MILJUKOV, P. N.: *Očerki po istorii ruskoj kul'tury, III*, 3. vydání, Sankt-Peterburg 1909.

MIŠERDA, M.: *Ivan Golub. Dvadeset godina znanstvenog rada (Biobibliografski osvrt)*, Croatica christiana periodica, 10/1986, 18, s. 180–202.

MOGUŠ, M.: *Hrvatsko-ruske podudarnosti u Križanićevoj Gramatici*, Croatica, 14/1983, 19, s. 91–97.

MOGUŠ, M.: *Juraj Križanić – gramatičar ozaljskoga kruga*, Fluminensia, 3/1991, 1–2, s. 57–60.

MOGUŠ, M.: *Juraj Križanić kao jezikoslovac (u povodu 350-godišnjice rođenja)*, Kolo, 1968, n. s. VI, s. 356–362.

MOGUŠ, M.: *Križanićeve fonološke napomene o „Hervatskoj otmini“*, Filologija, 1984, 14, s. 223–231.

MORDUCHOVIČ, L. M.: *Antifeodal'naja koncepcija Jurija Križaniča*, Kratkije soobščeniija Instituta slavjanovedenija AN SSSR 26, 1958, s. 25–49.

MORDUCHOVIČ, L. M.: *Filosofskije i sociologičeskije vzgljady Jurija Križaniča*, Kratkije soobščeniija Instituta slavjanovedenija AN SSSR 36, 1963, s. 61–84.

MORDUCHOVIČ, L. M.: *Jurij Križanič o „rabstve“*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta ruskoj literatury AN SSSR 33, 1979, s. 142–155.

MORDUCHOVIČ, L. M.: *Neopublikovannyj traktat Jurija Križaniča*, Sovetskoje slavjanovedenije, 1966, 2, s. 66–70.

MORDUCHOVIČ, L. M.: *Očerki istorii ekonomičeskich učenij (ot antičnyh myslitelej do rodonačal'nikov buržuaznoj klassičeskoj političeskoj ekonomii)*, Moskva 1957.

MORDUCHOVIČ, L. M.: *Političeskije vzgljady Ju. Križaniča*, Pravovedenije. Izvestija vysšich učebnyh zavedenij, 1962, 1, s. 111–122.

NAZEČIĆ, S.: *Ilirski pokret*, Sarajevo 1961.

NEDELJKOVIĆ, D.: *Filozof Juraj Križanić – povodom 350-godišnjice njegova rođenja*, Letopis Matice Srpske 401, 1968, s. 43–58.

NEDELJKOVIĆ, O.: *Two Counter Reformation Views of Eastern Orthodox Slavic Culture*, Synthesis philosophica, 1990, 1, s. 139–160.

NEDELJKOVIĆ, O.: *Dva protureformacijska shvaćanja istočnoslavenske pravoslavne kulture – Skarga i Križanić*, Filozofska istraživanja, 10/1990, 3, s. 677–696.

NIKITSKIJ, A. I.: *Očerk vnutrennej istorii Pskova*, Sankt-Peterburg 1873.

NOVAK, S. P.: *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb 2003.

NOVAK, S. P.: *Povijest hrvatske književnosti. Od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike 1604., II. knjiga*, Zagreb 1997.

NOVAK, S. P.: *Povijest hrvatske književnosti. Od Gundulićeva „poroda od tmine“ do Kašićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga“ iz 1756., III. knjiga*, Zagreb 1999.

NOVAK, V.: *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390–1930)*, Beograd 1930.

ORTNER, S.: *Ljudevit Gaj 1809–1909. U spomen proslave stogodišnjice njegova rođenja*, Zagreb 1909.

PAŠČENKO, Je. N.: „Politika“ Ju. Križanića kak proizvedenije literatury barokko, *Sovetskoje slavjanovedenije*, 1983, 5, s. 48–56.

PAVIĆ, R.: *Neki političko-geografski i geopolitički aspekti u djelima Jurja Križanića*, *Hrvatsko sveučilište*, 1/1971, 27, s. 8–9.

PAVIĆ, R.: *Neki političko-geografski i geopolitički aspekti u djelima Jurja Križanića*, *Politička misao*, 9/1972, 1, s. 22–38.

PAVLOV-SIL'VANSKIJ, N. P.: *Projekty reform v zapiskach sovremennikov Petra Velikogo. Opyt izučenija ruskich projektov i neizdannyye ich teksty*, Sankt-Peterburg 1897.

PAVLOV-SIL'VANSKIJ, N. P.: *Sočinenija. Tom II. Očerki po ruskoj istorii XVIII-XIX vv.*, Sankt-Peterburg 1910.

PAŽANIN, A.: *Pojam mudrosti u filozofiji Jurja Križanića*, *Politička misao*, 9/1972, 1, s. 3–8.

PERŠIĆ, J.: *Juraj Križanić – đak ljubljanske isusovačke gimnazije*, *Historijski zbornik*, 37–38/1974–1975, s. 521–523.

PERWOLF, J. (PERVOL'F, I. I.): *Jiří Križanić, patriarcha slavistiky*, *Slovanský sborník*, 5/1886, 1, s. 5–10; 2, s. 53–58; 3, s. 109–114; 4, s. 149–152.

PERWOLF, J. (PERVOL'F, I. I.): *Jurij Križanić*, in: *Slavjanskaja vzaimnost' s drevnejšich vremen do XVIII veka*, Sankt-Peterburg 1874, s. 114–123.

PERWOLF, J. (PERVOL'F, I. I.): *Jurij Križanič, Chorvat slavist i panslavist*, in: *Slavjane, ich vzaimnyje otnošenija i svjazi*, T. II, Varšava 1888, s. 309–351.

PETROVICH, M. B.: *Juraj Križanić: A Precursor of Pan-slavism*, *American Slavic and East European Review*, 6/1947, 18–19, s. 75–92.

PIČETA, V. I.: *Jurij Križanič i jeho otnošenije k Ruskomu gosudarstvu (1618–1683 gg.)*, *Slavjanskij sbornik*, Moskva 1947, s. 202–240.

PLATONOV, D. N.: *Ivan Posoškov*, Moskva 1989.

PLECHANOV, G. V.: *Sočinenija. Tom XXI*, Moskva – Leningrad 1925.

POPOV, A.: *Obzor chronografov ruskoj redakcii*, Moskva 1869.

POPURŽENKO, M. G.: *Neskol'ko zamečanj o sočinenijach Jurija Križaniča*, *Izvestija Otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti Akademii nauk* 2, 1897, s. 302–319.

PRESNJAKOV, A. Je.: *Obrazovanije Velikorusskogo gosudarstva*, Moskva 1998.

PUŠKARĚV, L. N.: *Jurij Križanič. Očerki žizni i tvorčestva*, Moskva 1984.

PUŠKARĚV, L. N.: *Ob ocenke dejatel'nosti Jurija Križaniča*, *Voprosy istorii*, 1953, 1, s. 77–86.

RAČKI, F.: *Novo odkriti spisi Jurja Križaniča*, *Vienac*, 21/1889, 7, s. 108–109.

RADIĆ, A.: *Nova rasprava o Jurju Križaniću*, *Vienac*, 23/1891, 28, s. 446–447; 29, s. 463–464; 30, s. 478–479; 31, s. 494–495; 32, s. 508–510; 33, s. 526–527; 35, s. 555; 37, s. 590–591; 38, s. 606–607; 41, s. 654; 42, s. 670–671; 44, s. 702–703; 45, s. 716–719; 46, s. 733–734; 47, s. 746–748.

RADIĆ, S.: *Najsavršeniji predstavnik slavenske misli*, *Hrvatska misao*, 1/1902, 7, s. 210–213; 8, s. 243–246; 9, s. 269–272; 10, s. 304–307.

RADIĆ, S.: *Nejdokonalejši predstavitel slovanske myšlenky*, *Slovanský přehled*, 4/1902, s. 22–29, 119–124, 172–175.

RADOJČIĆ, N.: *Jurko Križanić Srbljanin*, *Društveni život*, 1920, s. 46–54.

RADOJKOVIĆ, M.: *Ilirski pokret*, Beograd 1937.

RADONIĆ, J.: *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd 1950, s. 132–136.

RAEFF, M.: *An Early Theoretist of Absolutism: Joseph of Volokolamsk*, *The American Slavic and East European Review*, 1949, 2, s. 77–89.

RAVLIĆ, J.: *Bibliografija Jurja Križanića*, *Forum*, 9/1970, 20, s. 91–94.

RAVLIĆ, J.: *Juraj Križanić*, *Forum*, 9/1970, 20, s. 73–91.

Rossija v period reform Petra I, Moskva 1973.

RŽIGA, V. F.: *Bojarin-zapadnik XVI veka (F. I. Karpov)*, Učēn. zap. Ros. assoc. n.–issl. in-tov obščestv. nauk In-ta ist. (RANION), Moskva 1929, T. 4, s. 39–48.

RŽIGA, V. F.: *I. S. Peresvetov, publicist XVI veka*, Moskva 1908.

SAKKETTI, A. L.: *Političeskaja programma I. S. Peresvetova*, *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 1951, 1, s. 107–117.

SAKKETTI, A. L., SAL'NIKOV, Ju. F.: *O vzgljadach I. Peresvetova*, *Voprosy istorii*, 1957, 1, s. 117–124.

SEDEL'NIKOV, A. D.: *K izučēniju „Slova kratka“ i dejatel'nosti dominikanca Veniamina*, *Izvestija Otdelenija ruskogo jazyka i slovesnosti Akademii nauk* 30, 1926, s. 205–225.

SEDEL'NIKOV, A. D.: *Očerki katoličeskogo vlijanija v Novgorode v konce XV – načale XVI veka*, *Doklady AN SSSR* 1929, 1, s. 16–19.

Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 1 (XI – pervaja polovina XIV v.), red. D. S. Lichačev, Leningrad 1977.

Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.), čast' 1 (A–K), red. D. S. Lichačev, Leningrad 1988.

Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi, vypusk 2 (vtoraja polovina XIV–XVI v.), čast' 2 (L–Ja), red. D. S. Lichačev, Leningrad 1989.

SOBOLEVSKIJ, A. I.: *Perevodnaja literatura moskovskoj Rusi XIV–XVII vekov. Priloženije. Dominikanec Veniamin*, s. 254–259.

SOKOL'SKIJ, V.: *Učastije ruskogo duhovenstva i monašestva v razvitii jedinoderžavija i samoderžavija v Moskovskom gosudarstve v konce XV i pervoj polovine XVI v.*, Kijev 1902.

SOLOV'JĚV, S. M.: *Istorija Rossii s drevnejšich vremën, VI*, Moskva 1856.

SOLOV'JĚV, S. M.: *Sočinenija. Kniga III. Istorija Rossii s drevnejšich vremën. Toma 5–6*, Moskva 1989.

SOLOV'JĚV, S. M.: *Sočinenija. Kniga VII. Istorija Rossii s drevnejšich vremën. Toma 13–14*, Moskva 1991.

SOLOV'JĚV, S. M.: *Sočinenija. Kniga VIII. Istorija Rossii s drevnejšich vremën. Toma 15–16*, Moskva 1993.

SOLOV'JĚV, S. M.: *Sočinenija. Kniga IX. Istorija Rossii s drevnejšich vremën. Toma 17–18*, Moskva 1993.

STANČIĆ, N.: „*Naš narod*“ *Ljudevita Gaja iz 1835. god.*, Zavod za hrvatsku povijest. Radovi 23 (1990), s. 53–80.

STIPETIĆ, V.: *Ekonomski pogledi Jurja Križanića, merkantiliste koji je uvažavao poljoprivredu*, in: Studije iz povijesti naše ekonomske misli, Zagreb 1989, s. 17–83.

STIPETIĆ, V.: *Prilozi povijesti hrvatske ekonomske misli – Juraj Križanić*, Računovodstvo, revizija i financije, 8/1998, 9, s. 1739–1744.

SUGAR, P. F.: *The Southern Slav Image of Russia in the Nineteenth Century*, Journal of Central European Affairs XXI (1961), 1, s. 45–52.

ŠICEL, M.: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, in: Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda, Zagreb 1997, s. 9–25.

ŠIDAK, J.: *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, 2. vyd., Zagreb 1990.

ŠIDAK, J.: *Hrvatsko društvo u Križanićevo doba*, in: Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, s. 73–86.

ŠIDAK, J.: *Juraj Križanić*, in: Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb 1962, s. 416–418.

ŠIDAK, J.: *Juraj Križanić i značenje njegova djela*, Nastava povijesti, 1972, 4, s. 44–50.

ŠIDAK, J.: *Juraj Križanić i značenje njegova djela*, in: Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, s. 124–133.

ŠIDAK, J.: *O 300-godišnjici smrti Jurja Križanića*, Historijski zbornik, 37/1984, s. 257–261.

ŠIDAK, J.: *Počeci političke misli u Hrvata – J. Križanić i P. Ritter Vitezović*, Naše teme, 16/1972, 7–8, s. 1118–1135.

ŠIDAK, J.: *Počeci političke misli u Hrvata: J. Križanić i P. Ritter Vitezović*, in: *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1981, s. 134–147.

ŠIDAK, J.: *Prinos A. Lj. Goljdberga proučavanju Jurja Križanića*, Historijski zbornik, 19–20/1966–1967, s. 570–572.

ŠIDAK, J.: *Prinos Ivana Goluba proučavanju Jurja Križanića*, Historijski zbornik, 21–22/1968–1969, s. 584–586.

ŠIDAK, J.: *Problem Jurja Križanića u hrvatskoj i srpskoj literaturi*, Historijski zbornik, 23–24/1970–1971, s. 147–178.

ŠIDAK, J.: *Problem Jurja Križanića u hrvatskoj i srpskoj literaturi*, in: *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1981, s. 87–123.

ŠIDAK, J.: *Proslava 350-godišnjice rođenja Jurja Križanića u Poljskoj*, Historijski zbornik, 21–22/1968–1969, s. 662–663.

ŠIDAK, J.: *Slavenska ideja u hrvatskom misaonom razvitku. Juraj Križanić i Pavao Ritter-Vitezović*, in: *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb 1959, s. 1007–1015, 1116–1117.

ŠIDAK, J.: *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb 1973.

ŠIDAK, J.: *U povodu 350-godišnjice rođenja Jurja Križanića*, Historijski zbornik, 21–22/1968–1969, s. 693–695.

ŠKEROVIĆ, N.: *Đuro Križanić. Njegov život, rad i ideje*, Beograd 1936.

ŠMURLO, Je. F.: *From Križanić to the Slavophiles*, *The Slavonic Review*, 6/1927, 17, s. 321–335.

ŠREPEL, M.: *O skupnom izdanju Križanićevih djela*, *Vienac*, 24/1892, 4, s. 60–62.

TICHOMIROV, M. N.: *Opisanije Tichomirovskoga sobranija rukopisej*, Moskva 1968.

TROICKIJ, S. M.: *Rusckij absoljutizm i dvorjanstvo v XVIII v. Formirovanije bjurokratii*, Moskva 1974.

Tumač k programu ili Što je i što hoće Hrvatska Pučka Seljačka Stranka, in: *Sabrana djela Antuna Radića VII.*, s. 80–126.

VAL'DENBERG, V. Je.: *Drevnerusskije učenija o predelach carskoj vlasti*, Petrograd 1916.

VAL'DENBERG, V. Je.: *Gosudarstvennyje idei Križaniča*, Sankt-Peterburg 1912.

VAL'DENBERG, V. Je.: *Posoškov i Križanič v ich obščestvenno-političeskich vozzrenijach*, Slavia 1927, 5, s. 745–762.

VAL'DENBERG, V. Je.: *Predšestvenniki slavjanofilov. Ivan Peresvetov*, Slavjanskije izvestija, 1913, 19/12, s. 307–309.

VAL'DENBERG, V. Je.: *Znakomstvo Križaniča s grekami*, Byzantinoslavica, 7/1937–1938, s. 1–24.

VERNADSKIJ, G. V.: *Mongoly i Rus'*, Tver' – Moskva 1997.

VIDAKOVIĆ, A.: „*Asserta musicalia*“ (1656) *Jurja Križanića i njegovi ostali radovi s područja glazbe*, Rad JAZU 337, 1965, s. 41–159.

VIDAKOVIĆ, A.: *Yury Krizanitch's Asserta Musicalia (1656) and his other musical works*, Zagreb 1967.

VISKOVIĆ, V.: *Križanić*, in: *Krležološki fragmenti*, Zagreb 2001, s. 28–39.

VONDRÁK, V.: *Slovanská myšlenka u Križaniće a jeho soud o Slovanech vůbec*, Inaugurační přednáška, s. a.

VUJIĆ, M.: *Križanićeve Politika: ekonomno-politička studija*, Beograd 1895.

WIERZBICKI, J.: *Miroslav Krleža – Juraj Križanić*, Pamiętnik Słowiański, 19/1969, 1, s. 27–42.

WINTER, E.: *Jurij Križanić*, Zeitschrift für Slawistik, 1959, 4, s. 625–644.

ZAMALEJEV, A. F.: *Filosofskaja mysl' v srednevekovej Rusi (XI–XVI vv.)*, Leningrad 1987.

ZIMIN, A. A.: *I. S. Peresvetov i jego sovremenniki*, Moskva 1958.

ZIMIN, A. A.: *O političeskoj doktrine Iosifa Volockogo*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR 9, 1953, s. 159–177.

ZIMIN, A. A., *Obščestvenno-političeskije vzgljady Fëdora Karpova*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR 12, 1956, s. 160–173.

ZIMIN, A. A.: *Rossija na poroge novogo vremeni*, Moskva 1972.

ZIMIN, A. A.: *Rossija na rubeže XV–XVI stoletij*, Moskva 1982.

Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683–1983): zbornik radova, I. dio: Radovi o ekonomskim i politološkim pogledima Jurja Križanića, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svezak 3., Zagreb 1985.

Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683–1983) : zbornik radova, II. dio: Povijesni radovi, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svezak 4., Zagreb 1986.

Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683–1983): zbornik radova, III. dio: Križanićev doprinos slavenskoj filologiji, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, svezak 5., Zagreb 1990.

ZOLOTUCHINA, N. M.: *Iosif Volockij*, Moskva 1981.

ZOLOTUCHINA, N. M.: *Razvitije ruskoj srednevekovoј politiko-pravovoj mysli*, Moskva 1985.

Život i djelo Jurja Križanića. Zbornik radova, Zagreb 1974.

ABSTRAKT

Mnich Veniamin (druhá polovina 15. století), Ivan Peresvětov (první polovina 16. století) a Juraj Križanić (1617/1618–1683) představují pozoruhodné myslitelské osobnosti období pozdního středověku a raného novověku. Všechny spojuje několik významných momentů, které činí zkoumání jejich díla v rámci jedné monografie opodstatněným a inspirujícím. Všichni tři přišli na území moskevského státu z jiných kulturních a jazykových prostředí, přičemž okamžik jejich příchodu do Ruska a pobytu tam můžeme charakterizovat jako mezníky historického a duchovního vývoje východní Evropy, spojené s přehodnocením a relativizací předchozí tradice. Mnich Veniamin se objevil v Novgorodě v závěrečné etapě procesu sbírání ruských zemí, ve chvíli, kdy se otevírá otázka pro moskevskou společnost zásadní – problém církevního majetku a jeho možné sekularizace; Ivan Peresvětov pak na počátku vlády Ivana IV. Vasiljeviče v období očekávaných změn a Juraj Križanić v předvečer reformy Petra I. Alexejeviče. Veniamin, Peresvětov i Križanić si do Ruska přinesli vlastní bohatou předchozí zkušenost a intelektuální výbavu, jejíž zdroje leží mimo duchovní ambient moskevské společnosti, zároveň se svým působením a svými spisy vědomě začleňují do aktuálních polemik, a dokonce se snaží ovlivnit budoucí vývoj hostitelské země (Peresvětov, Križanić). Intelektuální odkaz Veniamina, Peresvětova i Križaniće se stává součástí dědictví staré Rusi a může být právem nahlížen v kontextu ruské myslitelské tradice.

Autor práce usiluje o všestrannou analýzu a interpretaci spisů zmíněných myslitelů a jejich zasazení do širších kulturních a historických souřadnic. Slovní spojení z názvu práce „v Rusku“ tak neodkazuje na úzký biografický pohled na tři zkoumané osobnosti (pobyt v Rusku jako významná etapa jejich života), ale spíše má signalizovat autorovu snahu vidět jejich působení a především jejich texty jako dialog s Ruskem, jako problematizování jeho minulosti, současnosti i budoucnosti.

Jednotlivé ústřední části monografie věnované postupně Veniaminovi, Peresvětovi a Križanićovi zachycují jejich myšlenkový svět a jeho případné proměny (Križanić) na pozadí a v souvislostech s jejich životními osudy. Zároveň je v základních obrysech představena literatura o nich s cílem ukázat, jakými vývojovými etapami procházel pohled pozdějších historiků, literárních vědců a publicistů.

Z hlediska dějin východní Evropy představuje nejdůležitější rámec činnosti Veniamina, Peresvětova i Križaniće historický fenomén sjednocení ruských knížectví Moskvou (do Ruska přišli v době, kdy Moskva hrála v oblasti severovýchodní Rusi úlohu hegemonu, která byla výsledkem dlouhodobého a komplikovaného vývoje tohoto regionu). V první části práce je proto nastíněno téma formování historického vědomí, pod nímž autor rozumí vědomí souvislosti mezi aktuálními událostmi a historií (skutečnou či účelově vytvářenou), jinými slovy soubor představ, reflektujících současné události v kontinuu dějin. V období druhé poloviny 15. století a první poloviny 16. století prochází historické vědomí zásadními proměnami, se kterými jsou Veniamin, Peresvětov i Križanić konfrontováni a s nimiž se musejí vyrovnávat (představa o moskevských panovnících jako ruských vládcích, kontinuita s kyjevským obdobím, konstrukce mimořádné historické role Moskvy). V části o historickém vědomí je pozornost věnována ideji carství a carskému titulu v době před jeho oficiálním přijetím Ivanem IV. Vasiljevičem (1547), událostem a textům spojeným s nejvýznamnějšími momenty formování moskevského státu – střetu s Tverem, připojení Novgorodu a Pskova k Moskvě.

Při hledání ruských myslitelských kontextů Veniamina, Peresvětova a Križaniće vyvstává dílo Ivana Tichonoviče Posoškova (1652–1726). Posoškov otevírá řadu témat patrných v literatuře předcházejícího období a dominujících u Veniamina, Peresvětova i Križaniće (otázka panovnické moci, hledání pozemské spravedlnosti a spravedlivého státního uspořádání).

Poslední část práce se zabývá starším obdobím chorvatského slavismu. Pozornost je zaměřena na klíčové osobnosti renesančního a barokního

slavismu, které podobně jako Križanić zahrnují do svých úvah Rusko (Vinko Pribojević, Mavro Orbini, Pavao Ritter Vitezović). Pribojević jako první v chorvatské literatuře formuloval a historickými argumenty podepřel myšlenku o jednotě Slovanů a jejich zvláštní roli ve světových dějinách. Orbini dal této myšlence podobu monumentálního historického obrazu. Domácí chorvatská literární tradice pak významně zformovala názory Pavla Rittera Vitezoviće, který Rusko zařadil do rámce slovanského společenství, jemuž dal chorvatské jméno. Poslední podkapitola je věnována vnímání Ruska v rané fázi chorvatského obrození tzv. ilyrským hnutím třicátých a čtyřicátých let 19. století.

Závěr práce tvoří úvahy o souvislostech a přesazích Veniamina, Peresvětova a Križaniće jako tří samostatných myslitelských osobností, jejichž recepce a význam se v dějinách ruské kultury zřetelně různí.

ABSTRACT

Monk Veniamin (2nd half of the 15th century), Ivan Peresvĕtov (1st half of the 16th century) and Juraj Križanić (1617/1618–1683) are remarkable thinkers of the late Middle Ages and the early Modern Period. There are several interesting features common to all three of them which make the research of their works in a single monograph well-founded and inspiring. Each of the authors came to the territory of the Moscovian state from a different cultural and linguistic milieu. In each case the moment of their arrival and their stay in the country could be classified as a landmark in the historical and spiritual development of Eastern Europe, accompanied by a reevaluation and relativization of the preceding tradition. Monk Veniamin arrived in Novgorod during the final phase of the process of “the collecting of Russian lands” when a fundamental question for the Moscovian society opened – the issue of the Church possession and its potential secularization. Ivan Peresvĕtov came to Russia at the beginning of the reign of Ivan IV. Vasiljevič in a period of prospective changes; Juraj Križanić on the eve of the reforms initiated by Petr I. Alexejevič. At the point of their arrivals to Russia Veniamin, Peresvĕtov and Križanić were all well-experienced men with a great intellectual outfit originating beyond the spiritual ambient of the Moscovian society. Through the medium of their activities and works they consciously took part in the topical controversies and even endeavoured to influence the future development of the host country (Peresvĕtov, Križanić). The intellectual legacy of Veniamin, Peresvĕtov and Križanić becomes a component part of the Old Russian heritage and it can be rightly evaluated in the context of the Russian intellectual tradition.

The author of the thesis strives to complete a thorough analysis and interpretation of the works of the concerned thinkers and to define their position in a wider cultural and historical context. Therefore, the word phrase in the title of the thesis – “in Russia” – does not refer to a narrow biographical approach to the three studied figures (the stay in Russia as an important phase

of their lives), but rather indicates the author's effort to view their activities and particularly their works as a dialogue with Russia, as a contribution to a better understanding of its past, present and future.

Central parts of the monograph are successively dedicated to Veniamin, Peresvětov and Križanić. Their intellectual world and its eventual modifications (Križanić) are depicted against a background and in the context of their lives. The literature on the three thinkers is also concisely dealt with in order to demonstrate the development of views of later historians, literary scientists and journalists.

The most important East European historical phenomenon forming a framework of the activities of Veniamin, Peresvětov and Križanić is the unification of the Russian Lands performed by Moscow (they all arrived in Russia in a period when Moscow played a hegemonic role in northeast Russia, which was a result of a longstanding and complicated development of this region). Therefore, the issue of forming a historical consciousness is outlined in the first part of the thesis. The author apprehends the concept as an awareness of continuity between the topical events and the true or purpose-built history (a set of ideas reflecting the current events in the continuum of history).

In the second half of the 15th century and the first half of the 16th century the historical consciousness experiences fundamental changes and the studied thinkers are bound to confront them (the idea of Moscovian rulers as Russian sovereigns, the continuity with the Kievan period, the construction of an extraordinary historical role of Moscow). The passage dedicated to the historical consciousness is focused on the idea of tsardom and the tsarist title in the period before its official adoption by Ivan IV. Vasiljevič (1547), as well as on the events and texts related to the most significant moments of forming of the Moscovian state – the struggle against Tver, the annexation of Novgorod and Pskov by Moscow.

While searching for a Russian intellectual context of Veniamin, Peresvětov and Križanić it is inevitable to mention the works of Ivan

Tichonovič Posoškov (1652–1726). Posoškov opens a wide range of issues present in the literature of the preceding period as well as dominating in the works of Veniamin, Peresvětov and Križanić (the issue of the sovereign's authority, the quest for an earthly justice and a righteous organization of a state).

The last section of the work deals with an older period of Croatian slavism. The attention is paid to the key figures of Renaissance and Baroque slavism, who, like Križanić, included Russia to their deliberations (Vinko Pribojević, Mavro Orbini, Pavao Ritter Vitezović). Pribojević was the first writer of the Croatian literature who formulated and supported by historical arguments the idea of the unity of Slavs and of their special role in the world history. Orbini gave this thought a shape of a monumental historical picture. This local Croatian literary tradition influenced significantly Pavao Ritter Vitezović's thoughts in which he included Russia into the Slavic commonwealth coining a Croatian term for it. The last subchapter is dedicated to the perception of Russia in an early phase of the Croatian national revival – the so-called Illyrian movement of the 1830s and 1840s.

The conclusion consists of deliberations on common features and differences between Veniamin, Peresvětov and Križanić as three independent thinkers, whose reception and importance in the history of Russian culture is very heterogeneous.